ศก 2539 / 23

ประวัติศาสตร์
แห่ง
พระราชอาณาจักรสยาม

กรมศิลปากรจัดพิมพ์
พ.ศ. ๒๕๓๙

ประวัติศาสตร์
แห่ง
พระราชอาณาจักรสยาม

นายปอล ซาเวียร์ แปล

กรมศิลปากรจัดพิมพ์
พ.ศ.๒๕๓๙

ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม

กรมศิลปากรพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๕๓๙
จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ
ตุรแปง, ฟรังซัวส์ อังรี.
ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักสยาม = Histoire du Royaume de Siam, tome premier / โดย ฟรังซัวส์ อังรี ตุรแปง; ปอล ซาเวียร์ แปลเป็นภาษาไทย.--
พิมพ์ครั้งที่ 2.-- กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539
272 หน้า.
1. ไทย -- ประะวัติศาสตร์ -- กรุงศรีอยุธยา. I ซาเวียร์, ปอล, ผู้แปล. II กรมศิลปากร. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. III ชื่อเรื่อง.
959.303
ISBN 974 - 419 - 094 - 9

พิมพ์ที่ บริษัท เอดิสัน เพรส โพรดักส์ จำกัด
46/20 หมู่ที่ 5 ซ.สง่า ถ.ลาดปลาเค้า แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพฯ 10220 โทรศัพท์. 9717018-24 โทรสาร. 522-2833

คำนำ

ประเทศไทยได้รับความสนใจจากชาวต่างประเทศมาตั้งแต่อดีตกาล ซึ่งชาวต่างชาติหลายคนได้ศึกษาค้นคว้าและเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยไว้ ทำให้เป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่สำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่อนุชน

หนังสือที่น่าสนใจเรื่องหนึ่ง คือ เรื่อง Histoire du Royaume de Siam นายฟรังซัวส์ อังรี ตุรแปง ชาวฝรั่งเศสเป็นผู้รวบรวมเรื่องนี้ขึ้นโดยได้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยไว้โดยละเอียด ตั้งแต่กำเนิดของชาวสยาม บ้านเมือง ศิลปวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ด้านต่าง ๆ ของชาวสยามไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง ข้อมูลเหล่านี้ นายฟรังซัวส์ อังรี ตุรแปง ได้รับจากพระสังฆราชแห่งตาบรากา ประมุขมิสซังกรุงสยาม และจากมิชชันนารีอื่น ๆ ที่เคยเข้ามาพำนักและเผยแพร่คริสตศาสนาอยู่ในประเทศไทยและจดเรื่องต่าง ๆ เอาไว้ หนังสือเรื่อง Histoire du Royaume de Siam นี้พิมพ์ครั้งแรกเป็นภาษา ฝรั่งเศสที่กรุงปารีส ใน ค.ศ. ๑๗๗๑ (พ.ศ. ๒๓๑๔) แบ่งออกเป็น ๒ เล่ม เนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรมศิลปากรพิจารณาเห็นว่าหนังสือนี้มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สมควรนำมาพิมพ์เผยแพร่แก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชน จึงได้มอบให้นายปอล ซาเวียร์ แปลหนังสือเรื่อง Histoire du Royaume de Siam เล่ม ๑ ออกเป็นภาษาไทย โดยให้ชื่อในภาษาไทยว่า ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม และกรมศิลปากรได้นำส่วนสำคัญที่เห็นว่าเป็นประโยชน์มาจัดพิมพ์เผยแพร่ เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีตต่อไป และเพื่อให้หนังสือเรื่องนี้สมบูรณ์ซึ่งผู้อ่านจะได้เข้าใจเรื่องราวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้แปลได้จัดทำเชิงอรรถอธิบายเรื่องราวบางประการไว้ด้วย โดยใส่ข้างท้ายไว้ว่า (ผู้แปล) ส่วนเชิงอรรถที่กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์จัดทำนั้นใส่ข้างท้ายว่า - กวป.

อนึ่ง หนังสือเรื่อง Histoire du Royaume de Siam โดยนายฟรังซัวส์ อังรี ตุรแปง นี้มี ๒ เล่ม ซึ่งกรมศิลปากรได้แปลและจัดพิมพ์เผยแพร่

แล้วทั้งสองเล่ม เล่มที่ ๑ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ และได้จัดพิมพ์ครั้งนี้เป็นครั้งที่สอง ส่วนเล่ม ๒ กรมศิลปากรได้มอบให้นางสมศรี เอี่ยมธรรม ศ.บ. (โบราณคดี) นักอักษรศาสตร์ ๗ กลุ่มงานแปลและเรียบเรียง กองวรรณ-กรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร แปลจากฉบับแปลภาษาอังกฤษเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งนักอักษรศาสตร์ ๕ ฝ่ายแปลและเรียบเรียง กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ โดยให้ชื่อในภาษาไทยว่า ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับตุรแปง พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. ๒๕๒๒ และจะจัดพิมพ์เป็นครั้งที่สองในโอกาสต่อไป

อย่างไรก็ดีการอ่านเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ชาวต่างชาติได้ค้นคว้ารวบรวมเขียนขึ้นไว้นี้ ผู้อ่านควรใช้วิจารณญาณในการอ่านด้วย เพราะผู้เขียนเป็นชาวต่างชาติ ย่อมมีแนวความคิดและทัศนคติที่ผิดแผกไปจากคนไทย ประกอบกับผู้เขียนเรียบเรียงเรื่องนี้ขึ้นตามคำบอกเล่าและจากบันทึกต่าง ๆ ที่คนในสมัยนั้นเขียนไว้ มิได้ประสบเหตุการณ์ทั้งหลายด้วยตนเอง จึงอาจเสนอข้อคิดเห็นหรือข้อวินิจฉัยตามความเข้าใจของตนเอง ซึ่งอาจจะผิดพลาดหรือคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริงได้

กรมศิลปากรหวังว่าหนังสือเรื่อง ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณา-จักรสยามนี้จะเป็นประโยชน์แก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชน ตามสมควร

(นายสมคิด โชติกวณิชย์)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
๑๖ กันยายน ๒๕๓๙

สารบาญ

หน้า

คำอุทิศ .... ก

อารัมภบท .... ง

บทที่ ๑ ต้นกำเนิดของชาวสยาม ๑

บทที่ ๒ กรุงศรีอยุธยา ๙

บทที่ ๓ จารีตประเพณีและขนบธรรมเนียมของชาวสยาม ๑๘

บทที่ ๔ การปกครอง ๔๘

บทที่ ๕ กฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญา ๖๒

บทที่ ๖ การเล่นหย่อนใจและการมหรสพ ๗๒

บทที่ ๗ ศิลปศาสตร์และวิชาความรู้ ๗๙

บทที่ ๘ ศาสนาของชาวสยาม ๘๖

บทที่ ๙ พระภิกษุหรือพระต่างศาสนา ๑๐๑

บทที่ ๑๐ การค้าของชาวสยาม ๑๑๖

บทที่ ๑๑ ประวัติศาสตร์ด้านธรรมชาติแห่งพระราชอาณาจักรสยาม ๑๒๔

บทที่ ๑๒ ต้นไม้และผลไม้ในพระราชอาณาจักรสยาม ๑๓๒

บทที่ ๑๓ สัตว์ต่าง ๆ ที่พบในพระราชอาณาจักรสยาม ๑๕๔

บทที่ ๑๔ สัตว์มีปีก ๑๘๐

บทที่ ๑๕ สัตว์เลื้อยคลานและแมลง ๑๙๔

บทที่ ๑๖ ปลาทะเลกับปลาน้ำจืด ๒๐๒

บทที่ ๑๗ สัตว์จำพวกหอย ๒๐๙

บทที่ ๑๘ การก่อตั้งพระคริสตศาสนาในพระราชอาณาจักรสยาม ๒๑๓

ประวัติศาสตร์
แห่ง
พระราชอาณาจักรสยาม

นายปอล ชาเวียร์ แปล

ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบ้านเมืองและธรรมชาติ
แห่งพระราชอาณาจักรสยาม
และ
ประวัติศาสตร์การปฏิวัติหลายครั้ง
ที่ทำให้ราชอาณาจักรนี้บ้นป่วนจนถึง ค.ศ. ๑๗๗๐

เรียบเรียงโดย นายตุรแปง

จากต้นฉบับที่ได้รับจากพระสังฆราชแห่งตาบราคา
ประมุขมิสซังกรุงสยาม และจากมิชชันนารีอื่น ๆ ที่เคยอยู่
ในพระราชอาณาจักรนี้

กราบเรียน พระเดชพระคุณ เดอ บวน

เลขาธิการแห่งรัฐ และ เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ

พระเดชพระคุณที่เคารพ

เมื่อนามของพระเดชพระคุณปรากฏอยู่ ณ ปกหน้าในของหนังสือประวัติศาสตร์เล่มนี้ นับเป็นการคารวะที่เกล้ากระผมขอแสดงต่อพระเดชพระคุณ ตามคำกำชับของพระสังฆราชองค์หนึ่ง(๑) ซึ่งเชื่อตระหนักว่า การประจบสอพลอ เป็นแต่การกล่าวคำหยาบช้าต่อผู้รับฝากอำนาจปกครองสาธารณชน ในฐานะเป็นผู้แสดงความรู้สึกของท่าน เกล้ากระผมกล่าวได้ว่าท่านไม่ร้องขอทรัพย์สินสมบัติ หรือ ยศถาบรรดาศักดิ์ในโลกนี้เป็นค่าตอบแทนความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ที่ท่านได้รับตลอดเวลาที่ทำการแพร่ธรรม ความทะเยอทะยานของท่านก็คือ ใคร่จะรวบรวมบรรดามิชชันนารี ซึ่งเปรียบเป็นดุจกองทหารที่แตกกระจัดกระจายและใคร่มาอยู่รวมกับผู้เป็นหัวหน้า ให้มาอยู่ใต้ธงอันศักดิ์สิทธิ์ของท่าน

พระเดชพระคุณที่เคารพ การยื่นมือไปช่วยพระสังฆราชผู้นี้ ก็เท่ากับมีส่วนร่วมในเกียรติของการทำงานเพื่อพระศาสนา ความศรัทธาแบบคับแคบและเชื่อง่ายนั้น อาจจะทำให้สามัญชนต่ำช้าลง แต่ผู้ที่ธรรมชาติได้ปั้นมาอย่างพระเดชพระคุณเพื่อกิจการอันยิ่งใหญ่นั้น ทำให้ตำแหน่งงานที่ทำอยู่สูงเด่นขึ้น โดยแสดงความคารวะต่อพระเป็นเจ้า โดยถือบทบัญญัติที่

---

(๑) หมายถึงพระสังฆราชแห่งตาบราคา ท่านเป็นพระสังฆราชอยู่ในประเทศสยาม เมื่อครั้งพม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้ถูกจับไปประเทศพม่า และเมื่อได้รับการปล่อยตัวแล้ว ท่านได้เดินทางไปเมืองปอนดิเชอรี และได้กลับไปประเทศฝรั่งเศส เขียนเรื่องเกี่ยวกับกรุงสยาม.

พระองค์ทรงกำหนดอย่างเคร่งครัด และโดยต่อต้านความประพฤติน่าอับอาย ด้วยการเป็นแบบฉบับอันศักดิ์สิทธิ์

การแสดงคารวะของเกล้ากระผมครั้งนี้ยังมีเหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ เกล้ากระผมเคยรักและเคารพบรรดาเสนาบดีที่ดำรงตำแหน่งมาก่อนพระเดชพระคุณ และการที่เกล้ากระผมแสดงความรู้คุณแม้กระทั่งเมื่อเขาปลดเกษียณไปแล้ว โดยทำให้เห็นว่าการที่เขาช่วยเกล้ากระผมเป็นการชอบแล้วนั้น ก็ทำให้เกล้ากระผมจะได้รับบุญคุณของพระเดชพระคุณยิ่งขึ้น คนต่ำช้าทำไม่รู้จักผู้ที่ได้ช่วยตนออกจากฐานะอันต่ำต้อย และกลับตำหนิวิจารณญาณของผู้อุปการะตน ผู้ที่มีน้ำใจกว้างและมีความรู้สึกอ่อนไหวเท่านั้นประกาศอย่างเปิดเผย และแสวงหาผู้มีบุญคุณที่ถูกทอดทิ้งอยู่ในที่เปลี่ยวร้าง

การที่พระเดชพระคุณได้รับตำแหน่งสูงนี้ นับเป็นรางวัลตอบแทนคุณวุฒิความสามารถและเมื่อพระเดชพระคุณไม่แสวงหาการหย่อนใจอย่างอื่นนอกจากในการทำงานต่าง ๆ หลายๆ อย่างนั้น ก็เท่ากับเป็นการประกันแน่นอนว่า พวกเราจะเจริญรุ่งเรืองในอนาคต วิธีที่พระเดชพระคุณจะแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้เหมาะสมจะปกครองบ้านเมือง ก็คือ เชิดน้ำตาให้บ้านเมืองนี้แหละ จิตใจก็ย้ำบอกให้พระเดชพระคุณทราบอยู่มิได้ขาดว่า หน้าที่ประการแรกของผู้ทำงานรับใช้ประชาชนก็คือ เป็นพลเมืองดี และวิธีที่เขาจะทำให้ชาติสนใจถึงเกียรติรุ่งโรจน์ของตน ก็คือ ประกอบคุณงามความดี

ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้แต่งตั้งเสนาบดี ราษฎรก็เป็นพยานผู้รู้เห็นของเสนาบดี และลูกหลานจะเป็นผู้ให้อภัย หรือ ประณามเขา ความรู้คุณของสาธารณชนนั้น เป็นการสรรเสริญผู้ที่มีอำนาจอย่างไม่มีที่จะสงสัยได้ การที่ผู้มีอำนาจได้รับตำแหน่งสูงขึ้น ก็ไม่อาจช่วยให้เขาพ้นจากการถูกวิพากษ์

วิจารณ์อย่างเข้มงวด ความดีหรือความชั่วที่เขาทำนั้น จะเป็นชื่ออันมีเกียรติ หรือ เป็นอนุสาวรีย์อันอัปยศสำหรับเขา วิธีที่จะทำให้เกียรติของพระเดช-พระคุณและความสุขของประชาชนดำรงอยู่เป็นนิตย์ ก็คือ ปล่อยตัวตามความโน้มเอียงไปในทางดี และปฏิบัติตามที่ดวงจิตดลใจให้ทำนั้นแล

พร้อมกับความเคารพอย่างสูง เกล้ากระผมเป็นผู้รับใช้ผู้ต่ำต้อยและนอบน้อมยิ่งของพระเดชพระคุณ

ตุรแปง

อารัมภบท

ประวัติศาสตร์ของพระราชอาณาจักรที่อยู่ห่างไกลเราอย่างเช่นกรุงสยามนี้ ดูเหมือนไม่มีสิทธิ์อันใดที่จะกระตุ้นความอยากรู้อยากเห็นของเรา การปฏิวัติซึ่งไม่มีอิทธิพลอันใดเหนือชะตากรรมของเรานั้น จะเป็นที่สนใจก็เฉพาะสำหรับผู้ที่การปฏิวัตินั้น ๆ ส่งเสริมหรือทำลายโชควาสนาของเขา นักรบชาวพม่า ที่เดินไปทางไหนก็ถือแต่ดาบกับคบไฟ และจะพักผ่อนก็เฉพาะบนกองสลักหักพังนั้น แสดงให้เราเห็นแต่ภาพอำมหิตโหดร้ายที่สะเทือนใจผู้มีความรู้สึกอ่อนไหวง่าย ความกล้าหาญอย่างมุทะลุดุดันก็ดี ความกล้าอย่างโง่เขลา ที่เกิดจากความไม่สำนึกถึงภัยก็ดี กองทัพที่เดินและรบไม่เป็นระเบียบ รบเพราะเห็นการปล้นและทำลายทรัพย์สินเป็นของสนุกมากกว่าเพราะทะเยอทะยานอยากมีชัยชนะก็ดี สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นตัวอย่างที่สอนคนเราให้มีความเหี้ยมโหด เราชอบอ่านแต่เรื่องของคนที่เราอยากทำตัวให้เหมือนเขาได้ วีรกรรมที่ทำให้มีคนทุกข์เข็ญมากมายนั้น จะเป็นที่น่าสรรเสริญได้ก็ต่อเมื่อได้ทำความดีด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกขยะแขยงพระเจ้าอเล็กซันเดอร์ เมื่อพระองค์ทรงถือไต้จุดไฟเผาวังในเมืองแปร์เซโปลีส (Persepolis) แต่ข้าพเจ้าเพ่งพินิจด้วยความนิยมชมชอบ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ในท่ามกลางพระบรมวงศานุวงศ์ของพระเจ้าดาริอุส วีรบุรุษชาวอาเซียภาคตะวันออกนั้น เป็นมหาโจรที่มีแต่ความชั่วร้าย ไม่มีคุณธรรมอะไรที่จะผ่อนคลายความชั่วร้ายดังกล่าวให้ลดน้อยลง ข้าพเจ้าน่าจะงดเว้นไม่บรรยายถึงลักษณะของวีรบุรุษชาวตะวันออกเสีย แต่ข้าพเจ้าก็ไม่คำนึงถึงข้อคิดเห็นเหล่านั้น เพราะมีเหตุผลที่สำคัญกว่าบางประการ คือ :

๑. นับตั้งแต่ความก้าวหน้าทางการเดินเรือทำให้ชนชาติต่าง ๆ อยู่ใกล้กัน และเหมือนกับทำให้ผู้อาศัยอยู่ในโลกทุกคนกลายเป็นครอบครัวเดียวกันนั้น เป็นเรื่องน่าสนใจที่จะรู้จักกึงก้านต่างๆ ซึ่งตอนอยู่บนลาตนลาเดียวกน ชนชาตทงหลายมทงสงทเปน ประโยชน์และสิ่งที่เป็นผลร้ายร่วมกัน และมรดกนั้นเป็นรางวัลของความขยันขันแข็ง

๒. ผลผลิตต่าง ๆ ของภาคตะวันออกทวีปอาเซียนั้น ได้กลายเป็นของต้องการอย่างแท้จริงของชาวยุโรป ซึ่งนิยมแต่ของที่ตนเองไม่มี ฉะนั้น จึงต้องรู้แหล่งเกิดของผลิตผล อันเป็นที่นิยมต้องการเหล่านี้ และศึกษาวิธีที่เราจะได้มา เพราะเราตัดใจที่จะไม่ใช้ผลิตผลดังกล่าวไม่ได้

๓. ดินฟ้าอากาศของแต่ละประเทศมีเชื้อของโรคต่าง ๆ โดยเฉพาะแต่ในพื้นดินของแต่ละประเทศธรรมชาติได้มอบฝากโอสถที่จะทำลายเชื้อโรคนั้น ๆ ไว้ แต่นับตั้งแต่ผลประโยชน์ทำให้ชนชาติพ่อค้าทุกชาติผสมปะปนกัน โรคภัยไข้เจ็บที่เบียดเบียนแต่เพียงภูมิภาคเดียว ก็เบียดเบียนไปถึงทุกส่วนของโลก เนื่องจากการติดต่อของโรคติดต่อถึงทั่วไป จึงต้องใช้วิทยาศาสตร์ธรรมชาติช่วยหยุดยั้งผลร้ายของโรคภัยดังกล่าว อาหารที่เรากินอย่างละโมบนั้น เป็นยาพิษที่ฆ่าเราตาย และทำให้เราเป็นโรคต่าง ๆ ต้นพืชหลายอย่างไม่มีประโยชน์สำหรับคนที่อยู่ในโลกเมื่อครั้งกระโน้น บัดนี้กลายเป็นของต้องการสำหรับลูกหลาน ซึ่งเมื่อยึดเอาโลกทั้งโลกเป็นถิ่นที่อาศัย ก็

ทำให้โลกกลายเป็นดั่งโรงเรียนสอนความโอ่อ่าพุ่มเพือยและความประพฤติสำมะเรเทเมา

๔. ไม่ว่าอะไรก็เป็นคติสอนสำหรับคนฉลาด และคนฉลาดนั้นก็ชอบหาความรู้กับคนทุก ๆ ชาติ ชนสองชาติยิ่งอยู่ห่างไกลกันเราก็ยิ่งเห็นเขามีความขัดแย้งกันในอุปนิสัยและขนบธรรมเนียม ถ้าเราเอาชนสองชาตินั้นมาเปรียบเทียบกัน ก็จะช่วยทำลายอคติประจำชาติของเราให้หมดไปได้ นี่เป็นวิธีที่จะไม่ให้ความสำคัญมากเกินไปแก่ขนบธรรมเนียมประหลาดพิสดาร ซึ่งเป็นที่ยอมรับในสมัยโบราณ และบ่อยครั้งเป็นที่เชิดชูด้วยแบบฉบับของคนมีชื่อเสียงบางคน เมื่อได้เห็นความลุ่มหลงมากมาย ซึ่งครอบงำการคิดหาเหตุผลของชนทุกชาติเช่นนี้แล้ว เราก็พร้อมที่จะนิ่งทนความลุ่มหลงดังกล่าว และเมื่อเห็นประจักษ์ว่า แต่ละคนก็มีข้อบกพร่อง เราก็จะรู้จักสงสารผู้ที่เราคิดว่ามีสิทธิ์จะเกลียดเขา ผู้ใดก็ตาม ถ้าเดินทางมาก ๆ ก็จะฝังติดอยู่กับความรู้สึกเมื่อเป็นเด็กน้อยลง เปรียบเหมือนดังแม่น้ำ ที่เวลาไหลไป ก็ปล่อยโคลนเลนให้ตกตะกอน ทำให้น้ำที่ขุ่นใสสะอาดไป ส่วนคนที่อยู่กับที่ไม่ไปไหนเลยนั้น มักทำให้เห็นอยู่บ่อย ๆ ว่า ดื่มน้ำที่ขังอยู่กับที่

๕. ชาวกรีกถือว่าตนเป็นครูสอนนานาชาติ แต่ผู้ปรีชาของเขาก็ไปเรียนรู้ขนบธรรมเนียมที่ดีเยี่ยมมาจากอนารยชน ชนชาติใดยิ่งเจริญ ก็ยิ่งห่างไกลจากความซื่อ ๆ ง่าย ๆ ของธรรมชาติ วิธีที่ผู้ตั้งกฎหมายจะผูกให้ชนชาติของตนเข้าใกล้พระแม่ธรรม-ชาติซึ่งเป็นแม่ของมนุษย์ทุกคน ก็คือ สังเกตดูว่าคนป่าดำรง

ชีวิตอยู่อย่างไร ชาวเอสกีโมผู้มีแต่สิ่งจำเป็นจริงๆ เท่านั้น ไม่เคยคิดอยากได้สมบัติ ซึ่งไม่มีอยู่ในพื้นดินของเขา เขามีความสุขในโพรงน้ำแข็งยิ่งเสียกว่าสุลต่านที่เคลิ้มหลับอยู่ในความสนุกสุขสบายนานัปการ แบบฉบับของชาวเอสกีโมนั้นเท่านั้น ที่จะช่วยให้เรากลับเข้าสู่หนทางแห่งความสุข ซึ่งเราได้เดินห่างออกไป เพราะอิทธิพลของความโอ่อ่าฟุ่งเฟ้อ

ฉะนั้น เราอย่าดูแต่เพื่อนบ้านเรือนเคียงเป็นตัวอย่าง เพราะจะทำให้อคติของเราแก่กล้ายิ่งขึ้น การมีขนบธรรมเนียมและประเพณีที่เหมือนๆ กันนั้น ดีแต่จะทำให้เราเห็นข้อบกพร่องและข้อหลงผิดของเราว่า เป็นเรื่องถูกต้อง ในที่สุดแดนพิภพโน่นต่างหาก ที่เราจะพบผู้ติชมที่รู้เห็นแจ้งและจะแก้ความโน้มเอียงของเราให้ไปในทางที่ถูก ของใหม่เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจเรา ดังนั้น เรื่องเล่าของเขาก็จะเป็นเรื่องที่น่าทึ่งยิ่งขึ้น และยิ่งลักษณะต่างๆ ของเขาต่างกับลักษณะของเรา เราก็ยิ่งจะรู้จักวินิจฉัยตัวเรามากขึ้น

แต่ประวัติของชนชาติหนึ่ง ที่ไม่รู้ต้นกำเนิดและความเจริญเติบโตของตน ได้แต่อ้างประเพณีนิยมอันเป็นผลงานของพระสงฆ์ที่หัวทึบและไม่ซื่อนั้น เราจะเขียนได้อย่างไร.? พยายามจะเผยแหล่งกำเนิดแห่งพระราชอาณาจักรสยาม ก็เท่ากับทำตนเป็นกระบอกเสียงความปด และผู้สมรู้ร่วมคิดกับคนเชื่องมงายนั่นเอง เรารู้จักชนชาตินี้ ตั้งแต่ชาวโปรตุเกสมาถึงคาบสมุทรอินโดจีน ในยุคนี้เองที่ชนชาวสยามออกจากความมืดมน และข้าพเจ้าก็จับเล่าตั้งแต่ตอนนี้

ข้าพเจ้าได้พิจารณาอ่านเรื่องบันทึกความจำ ซึ่งได้รับจากพระสังฆราชองค์หนึ่ง ท่านเป็นพยานรู้เห็นและได้รับกรรมจากมรสุมการเมืองลูกหลังๆ ซึ่งบดบังแสงอันแจ่มจรัสแห่งพระราชอาณาจักรนี้จนมืดมิด ข้าพเจ้ายังได้ใช้สมุดบันทึกของบาทหลวงโอม็องต์ มิชชันนารีใจเร่าร้อนและผู้สังเกตการณ์ที่รอบรู้ ท่านเขียนอย่างซื่อๆ ถึงเหตุการณ์ทุกอย่าง ที่ท่านได้เห็นในพระราชอาณาจักรนี้ ตลอดเวลาราวสามสิบปีที่ท่านอุทิศให้แก่งานแพร่ธรรม ดังนั้น ก็เป็นอันว่าข้าพเจ้าขอเสนอเรื่องบรรยายอย่างยืดยาวเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นของข้าพเจ้าก็โดยเหตุที่ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้รวบรวมเรื่องราวต่างๆ เข้าด้วยกัน

บทที่ ๑

ต้นกำเนิดของชาวสยาม

ชื่อกรุงสยาม

เรื่องชื่อกรุงสยามมีที่มาจากอะไรนั้น แม้ผู้ที่อาศัยอยู่ในกรุงสยามเองก็ไม่ทราบ ส่วนผู้ที่หมายใช้วิชานิรุกติศาสตร์ขจัดความมืดมนเกี่ยวกับต้นกำเนิดของชาติต่าง ๆ นั้น เชื่อว่าคำนี้มาจากภาษามอญ เพราะในภาษามอญคำว่า "สยาม" แปลว่า "ไท" ด้วยเหตุนี้ชนชาติดังกล่าวจึงอวดอ้างว่า ตนมีชื่อเดียวกันกับชาวฝรั่งเศส[๑] และแม้แต่ไหนแต่ไรมาเขาอย่อย่างทาสของผู้เป็นเจ้านายกดขี่ หรือประเทศเพื่อนบ้านที่ข่มเหง เขาก็ยังใช้ชื่อ "สยาม" *ซึ่งชื่อนี้ควรตำหนิที่เขามีฐานะเป็นทาสและต้องตกต่ำเช่นนี้ มีผู้สงสัยว่า ผู้ที่* ตั้งชื่อ "สยาม" นั้นเป็นชาวโปรตุเกส เพราะก่อนจะเข้ามาในพระราชอาณาจักรนี้ โปรตุเกสมีสำนักการค้าอยู่ในประเทศมอญแล้ว

อาณาเขตของกรุงสยาม

นักภูมิศาสตร์ขัดแย้งกันในเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของกรุงสยาม บางคนกล่าวว่า กรุงสยามอยู่ในคาบสมุทรอินโดจีน เนื้อที่ส่วนยาว ๑๒๐ ลีเอย[๒] และส่วนกว้างที่สุดกว้างกว่าหนึ่งร้อยลีเออเล็กน้อย ลาลูแบร์[๓] เขียนไว้ว่า

---

(๑) ชาวฝรั่งเศส เรียกตนเองว่า Français และอ้างว่า คำนี้สืบมาจากคำ Francs ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของตน และแปลว่า "ไท". (ผู้แปล)

(๒) ลีเออ (lieue) มาตราวัดระยะโบราณของฝรั่งเศส ยาวประมาณ ๔ กม. (ผู้แปล)

(๓) ลาลูแบร์ (La Loubère) หัวหน้าทูตฝรั่งเศสคณะที่สอง ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงส่งมาเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์. (ผู้แปล)

อาณาเขตกรุงสยามทิศเหนือจดประเทศลาว ทิศตะวันออก จดประเทศกัมพูชา และแกว[๑] ทิศใต้จดอ่าวสยาม และทิศตะวันตกจดแหลมมะละกา กรุงสยามมีรูปเหมือนเดือนครึ่งซีก วัดโดยรอบได้ ๔๕๐ ลีเออ ชายทะเลของกรุงสยามเป็นที่รู้จักพอสมควร แต่ภายในประเทศนั้นเกือบไม่เป็นที่รู้จักเลย รอบๆ กรุงสยามมีภูเขาสูง ภูเขาสูงเหล่านี้แยกกรุงสยามจากอาณาจักรลาว มอญและอังวะ และในระหว่างภูเขาดังกล่าวมีที่ราบกว้างราวหนึ่งร้อยลีเออ ซึ่งนับเป็นภาคที่มีพื้นที่กว้างที่สุดในพระราชอาณาจักร

ท่าเรือของกรุงสยาม

กรุงสยามมีชายฝั่งยาวสองร้อยลีเออในอ่าวสยาม และมีชายฝั่งยาวหนึ่งร้อยแปดสิบลีเออในอ่าวเบงกอล ประเทศที่มีอาณาเขตติดกับทะเลมากเช่นนี้ ย่อมมีช่องทางจะค้าขายและเดินเรือได้มาก สำหรับกรุงสยาม ธรรมชาติใจกว้างได้ช่วยขุดเจาะให้มีท่าเรือหลายแห่ง แต่สำหรับชายฝั่งทะเลโคโรมังแดล ซึ่งอยู่ตรงข้ามนั้น ธรรมชาติใจแคบได้ช่วยขุดเจาะให้มีท่าเรือแต่น้อยเต็มที

ต้นกำเนิดของชาวสยาม

เรื่องชนชาตินี้มีต้นกำเนิดมาจากไหนนั้น ยังเป็นเรื่องลึกลับซับซ้อน ซึ่งเขาเองก็ไม่คิดจะค้นคว้าให้รู้กระจ่าง เรื่องที่เล่าถึงยุคโบราณของเขานั้นเป็นแต่เรื่องนิยายที่อ้างถึงความเชื่อถือสืบต่อกันมา และเรื่องเชื่อถือเหล่านี้เขาถือเป็นเสมือนอนุสาวรีย์ประวัติศาสตร์ของเขา เขาไม่มีหนังสือ ไม่มีเอกสารสาธารณะ ซึ่งแสดงความโอ่อ่ารุ่งเรืองของชาติ จริงอยู่ ใน ค.ศ. ๑๖๘๕ เขานับศักราชได้สองพันสองร้อยยี่สิบเก้าปี ซึ่งเริ่มแต่พระสมณโคดมผู้ตั้งลัทธิศาสนาของเขา แต่เนื่องจากเขาไม่รู้จักศิลปวิทยาทุกอย่าง การ

---

(๑) ชาวลาวเรียกญวนว่า "แกว" (ผู้แปล)

คำนวณและนับเวลาของเขาจึงเป็นที่น่าสงสัย เราวินิจฉัยไม่ได้ว่า เขาเป็นลูกหลานของคนพวกแรกที่อาศัยอยู่ในประเทศนี้หรือไม่ ผู้ที่คิดว่าชนชาตินี้เป็นคนที่ผสมจากชนชาติต่าง ๆ ก็อ้างว่าชนชาติดังกล่าวใช้สองภาษา แต่ข้อคิดหาเหตุผลของเขาไม่มีน้ำหนัก ถ้าพิจารณาว่า ในทุกภูมิภาคของแหลมอินโดจีนนั้น ภาษาปราชญ์ย่อมแตกต่างกับภาษาสามัญชน

อะไรทุกอย่างดูเหมือนชี้บอกว่า ชนชาตินี้เป็นชนชาติที่ตั้งมาไม่นาน แผ่นดินที่เขาอยู่ต่ำมาก จนมีน้ำท่วมทุกปี ฉะนั้น ต้องสันนิษฐานว่ามนุษย์หมู่แรกที่ตัดสินใจจะอยู่แผ่นดินนี้ มาจากภูมิภาคใกล้เคียงมากน้อยตามแต่ทะเลจะทิ้งทุ่งโล่ง ทำให้เป็นที่ดินที่เพาะปลูกได้ น่าที่จะคิดหาวิธีสร้างเขื่อนกันน้ำท่วม จะได้ไม่ต้องกลัวผลร้ายของน้ำท่วมอีกต่อไป แมลงที่ชอบรบกวนคนที่มีดาดดื่นทั่วประเทศนี้ก็ดี ความร้อนจัดที่พบในประเทศนี้ก็ดี น่าจะเป็นเหตุให้คนชอบไปอยู่ในภูมิภาคอื่นที่ดินฟ้าปรานีมากกว่าเป็นเวลาช้านานมาแล้ว เป็นที่น่าเชื่อมากกว่าว่า ผู้อาศัยอยู่ในที่ราบเป็นลูกหลานของผู้อาศัยอยู่บนภูเขา ซึ่งทุกวันนี้เรายังเรียกแยกว่า "ไทยใหญ่" (grands Siamois)

ในกรุงสยามเลือดผสมปนกันมาก จนเป็นที่เห็นได้ง่ายว่า ชนชาตินี้ประกอบด้วยชนชาติอื่นหลายชาติ ไม่ต้องสงสัยเลยว่า การค้าขายที่ทำให้ชนชาติต่าง ๆ ในภาคตะวันออกได้รับผลประโยชน์ใหญ่หลวงนั้น ได้ทำให้พ่อค้าต่างชาติหลายคนตัดสินใจมาตั้งสถานที่ค้าขายในกรุงสยาม การปฏิวัติบ่อย ๆ ซึ่งทำให้จักรวรรดิญี่ปุ่น จีน ตังเกี๋ยและโคจินจีนป่วนนั้น ได้เป็นเหตุให้พลเมืองจำนวนมากมายของจักรวรรดินั้น ๆ เนรเทศตนเองหลบลี้ภัยมายังกรุงสยาม เพื่อหนีให้พ้นผู้กดขี่

พวกลาวและมอญได้มาตั้งนิคมใหญ่ สำหรับชาติตนขึ้นในกรุงสยาม นับตั้งแต่ประเทศของเขาถูกพวกพม่าล้างทำลาย ดังนั้นจึงต้องมาหาที่หลบพักพิงในต่างแดน และในฐานะผู้มีเคราะห์กรรม เขาก็ได้รับการต้อนรับจากชาวสยามที่เห็นอกเห็นใจ มอบที่ดินให้เขาอยู่ และกำหนดให้เขาส่งเครื่องบรรณาการแต่เพียงเล็กน้อย ชนชาติอื่นอีกหลายชาติก็ทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนที่ถูกคนต่างชาติบุกโจมตี มาสมทบอยู่รวมกับเขา แล้วไม่ช้าก็กลายเป็นกลุ่มที่น่ากลัว ทั้งในด้านจำนวนคนและความกล้า ฝ่ายรัฐบาลตกใจที่เห็นชนชาติเหล่านี้เพิ่มทวีขึ้น จึงเห็นสมควรแยกเขาให้กระจายออกไปเพื่อตัดกำลังให้อ่อนลง และเมื่อถูกแยกให้กระจายออกไป เขาก็ยังคงปะปนอยู่กับบรรดาผู้อาศัยเดิม ซึ่งเขาจะมีความผิดเพี้ยนกันก็แต่ในเรื่องภาษาเท่านั้น ส่วนสตรีของชนชาติเหล่านี้ จะสังเกตเห็นต่างกันก็ตรงที่มีทรวดทรงเรียบสม่ำเสมอผิวขาว แต่งตัวงดงาม และพิถีพิถัน แต่ถึงแม้จะมีร่างกายชดช้อยและจิตใจกระฉับกระเฉงว่องไวกว่าหญิงชาวสยาม ก็ด้อยกว่าในด้านกิริยามารยาท

ชาวมลายู

ชาวมลายูได้มาตั้งหลักฐานในกรุงสยามร่วมกับชนชาติเพื่อนบ้านอีกหลายชาติ ชาวมลายูพวกนี้เป็นชนชาติที่ไม่มีระเบียบวินัย โหดร้าย และเมื่อจิตใจปั่นป่วนลุ่มหลง ก็คิดก่อการกบฏ เพื่อจะได้มีสิทธิ์ทำการปล้นสดมภ์โดยไม่มีโทษ เมื่อรู้ว่าเขามีนิสัยก่อกวนและชั่วร้ายเช่นนี้ ใครๆ ก็มักคิดว่าเขาเป็นผู้ประกอบโจรกรรมและการฆาตกรรมทุกรายที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง เขามีความกล้าหาญ จึงกล้าเผชิญหน้ากับอันตรายและความตายโดยไม่สะทก-สะท้าน ยินดีจะตายพร้อมกับอาวุธในมือดีกว่าจะเป็นหนี้ชีวิตแก่ศัตรูที่ให้อภัย พวกมลายูได้รับความนับหน้าถือตามากอยู่ระยะหนึ่ง พวกเขาหลายคนได้รับตำแหน่งชั้นสูงในราชอาณาจักร โดยความอนุเคราะห์ของอัครมหาเสนาบดี

ที่เป็นชาวมลายูและเป็นชาวมุสลิมเหมือนเขา แต่ภายหลังผู้คุมครองเขาได้สูญเสียความชอบ เขาจึงตกต่ำเหมือนเดิม และนับตั้งแต่นั้น เขาจำต้องหากินทางปล้นสดมภ์ ซึ่งช่วยให้เขามีสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง

ชาวญี่ปุ่น

ชาติเกือบทุกชาติในอาเซียภาคตะวันออก (Inde[๑]) ได้มาตั้งหลักฐานอยู่ในประเทศสยาม บรรดากษัตริย์สยามโบราณมีกองทหารรักษาพระองค์เป็นชาวญี่ปุ่น แต่กองทหารนี้ได้กระทำตนให้เป็นที่น่าขยาด โดยตั้งผู้แย่งราชสมบัติผู้หนึ่งขึ้นครองพระราชบัลลังก์ กษัตริย์พระองค์นี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทหารพวกนี้มีกำลังพอจนยกพระองค์ให้สูงขึ้นได้ ก็อาจจะทำลายผลงานที่พวกเขาทำไปแล้วลงอย่างง่ายดายได้เช่นเดียวกัน ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีนโยบายขลาดกลัวและมองการณ์ไกล ทรงแสดงความไม่รู้คุณและทรงสั่งให้เข่นฆ่าทหารเหล่านั้นเสีย เป็นอันว่า ทหารญี่ปุ่นที่เคยอยู่เกาะมาเหล่านั้นได้ตกเป็นผู้รับเคราะห์กรรมจากพระเจ้าแผ่นดินผู้หวาดระแวงองค์หนึ่งซึ่งได้ทรงใช้พวกเขาเป็นเครื่องมือตั้งตนเป็นใหญ่นั่นเอง

ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในกรุงสยาม เป็นชนชาติที่มีจำนวนคนมาก ทั้งมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในด้านค้าขายและได้รับสิทธิพิเศษ เขายอมรับจารีตประเพณีของชาวสยาม ประกอบกับนิสัยและขนบธรรมเนียมก็คล้ายคลึงกัน จึงดูเหมือนเขาจะได้รับสิทธิพิเศษและมีความเจริญรุ่งเรืองต่อ ๆ ไป

---

(๑) ความจริง คำ Inde (เอกพจน์) ในภาษาฝรั่งเศสสมัยนี้แปลว่า ประเทศอินเดียโดยเฉพาะ แต่ในศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ คำนี้ทั้งในเอกพจน์และพหูพจน์ อาจหมายถึงภูมิภาคอาเซียตะวันออกเฉียงใต้ (หรือแม้แต่ภูมิภาคตะวันออก เช่น ในที่นี้) และเมื่อหมายถึงภูมิภาคดังกล่าว ถ้าแปลว่า "ชมพูทวีป" ก็ผิดต่อความจริง เพราะ "ชมพูทวีป" หมายถึงประเทศอินเดียโดยเฉพาะ (โปรดอ่านบริเฉทแรกของบทที่ ๑๐ ในหนังสือเล่มนี้). (ผู้แปล)

ถ้ากรุงสยามไม่มีการปฏิวัติบ่อยๆ ซึ่งเปลี่ยนชะตากรรมของแผ่นดิน และทำให้ผู้มีสมบัติต้องสูญเสียผลที่เกิดจากงานและความขยันขันแข็งแล้ว ชาวต่างชาติจากทุกส่วนของโลกก็จะต้องพากันหลั่งไหลมาในประเทศนี้ ซึ่งธรรมชาติเกื้อหนุนเป็นอย่างยิ่ง หลายชาติในทวีปยุโรปมีแหล่งที่คนในชาติของตนมาตั้งรกรากอยู่ในกรุงสยาม ชาวโปรตุเกสเป็นพวกแรกที่ประพฤติเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ และเนื่องจากเขาเป็นคนต่างชาติที่เข้ามาเก่าแก่ที่สุด จึงเป็นพวกที่อนาถาขัดสนมากที่สุดด้วย หลายๆ หมู่บ้านที่มีชาวโปรตุเกสอยู่เป็นจำนวนพันครอบครัวนั้น แสดงให้เห็นว่ามีความยากจนอย่างน่าเอ็นจอนาถที่สุด เขาเกียจคร้านเป็นนิสัยสันดานอยู่แล้ว ซ้ำดินฟ้าอากาศยังทำให้เกียจคร้านยิ่งขึ้นไปอีก เขาจึงไม่คิดจะแสวงหาประโยชน์จากแผ่นดินที่เขานำความไม่ดีเข้ามา และไม่รับเอาคุณธรรมของคนในแผ่นดินนั้นด้วย

ชาวอังกฤษได้เข้ามาวางแผนจะตั้งหลักฐานขึ้นในกรุงสยาม แต่ความหยิ่งของชนชาตินี้ซึ่งหวงแหนความเป็นอิสระทำให้ไม่ยอมอยู่ใต้บังคับของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงชอบใช้อำนาจจนเกินขอบเขต ความกระด้างกระเดื่องได้เป็นเหตุให้ชาวอังกฤษไม่เป็นที่โปรดปราน เขาจึงจำใจต้องออกจากประเทศซึ่งเขาอยากให้มีเสรีภาพเกิดขึ้น แต่ชาวอังกฤษบางคนที่อ่อนน้อมและหัวอ่อนกว่า ก็อยู่ในกรุงสยามต่อไป โดยมิได้รวมตัวเป็นกลุ่มคนชาติหนึ่งขึ้น

ชาวฝรั่งเศส

ชาวฝรั่งเศสเป็นชนชาติที่เริ่มต้นทำอะไร ก็มักเริ่มต้นอย่างโอ่อ่าเสมอ เมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงสยาม เขาก็มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่พักหนึ่ง แต่ไม่รู้จักควบคุมตน จึงคิดอ่านอยากจะปกครองผู้อื่น เขาชอบวิพากษ์วิจารณ์ขนบธรรมเนียมของชาวต่างชาติไปในทางขบขัน และถึงกับริเสนอตนเป็น

แบบฉบับ นิสัยไม่ดีประจำชาติข้อนี้ข่มความภาคภูมิใจของชาวสยาม ซึ่งรักขนบธรรมเนียมของเขาอย่างเหนียวแน่น โชควาสนาของชาวฝรั่งเศสจึงคลอนแคลนง่อนแง่นเหมือนอุปนิสัยของเขา

ชาวฮอลันดา

ชาวฮอลันดาเป็นคนรู้จักยืดหยุ่น และพร้อมเสมอที่จะฟังความรู้สึกของผู้ที่อาจช่วยตนให้ร่ำรวย เขาเป็นชาวยุโรปพวกเดียวที่ตั้งหลักฐานขึ้นบนพื้นฐานอันมั่นคง อะไรทุกอย่าง ถ้าเป็นประโยชน์แก่เขาแล้ว ก็เหมาะสำหรับเขาทั้งสิ้น เขามีขนบธรรมเนียมง่าย ๆ จึงเป็นที่ไว้วางใจของชาวสยาม ซึ่งเชื่อว่า ตนมีสิทธิ์ไม่ไว้ใจคนที่มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างโอ่อ่าฟุ่งเฟ้อ ความจริง ในกรุงสยามนั้นบางครั้งก็มีชาวต่างประเทศอื่น ๆ มากมาย เป็นต้นชาวฝรั่งเศสนักผจญภัย ซึ่งมาอวดคุณความสามารถและความเก่งกล้าในพระราชอาณาจักรนี้ ตราบใดที่ชาวต่างประเทศเหล่านั้นทำประโยชน์ให้ เขาก็ได้รับการต้อนรับดี แต่ทันทีที่เรียกร้องค่าจ้างงานที่ทำ เขาก็เป็นที่รังเกียจ ถูกสลัดทิ้ง ประหนึ่งเป็นของหนักที่เกะกะรกแผ่นดิน

บทที่ ๒

กรุงศรีอยุธยา

แม้ว่าในนครหลวงมีชาติต่าง ๆ อยู่ถึงสี่สิบชาติ ซึ่งแต่ละชาติก็มีย่านที่อยู่แยกไม่ปะปนกัน แต่ไม่ปรากฏว่าประเทศสยามมีพลเมืองมากมายอะไร เพราะในการทำสำมะโนครัวครั้งสุดท้ายทั่วพระราชอาณาจักรนั้นมีคนเพียงหนึ่งล้านเก้าแสนคนเท่านั้น และทุก ๆ ปีมีทะเบียนจดจำนวนชายหญิงและเด็กอย่างถูกต้อง

ชาวสยามเรียกนครหลวงว่า ศรีอยุธยา (Sigathia) หรือ เรียก "กรุง" (Grung) ห้วนๆ ซึ่งแปลว่า พระราชสำนัก[๑] (la cour) ชาวโปรตุเกสอ่านคำต่างประเทศทุกคำผิดเพี้ยน เพราะออกเสียงยาก เรียกนครหลวงของชาวสยามว่า ยุธยา (Juthya) และโอธียา (Odia) อันว่าเมืองหลวงนี้มิใช่เป็นแต่เกาะเท่านั้น แต่ยังอยู่ในระหว่างเกาะอื่นอีกหลายเกาะ ซึ่งทำให้ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแปลกประหลาดมาก แม้ว่าเมืองดังกล่าวมีเนื้อที่กว้างใหญ่มิใช่น้อย แต่มีคนอาศัยอยู่ไม่มาก ส่วนที่สี่ของเมืองซึ่งอยู่ทางทิศใต้นั้น มีแต่วัดที่ไว้พระพุทธรูป ซึ่งจะมีคนมาชุมนุมกันมากก็เฉพาะแต่ในวันฉลองใหญ่เท่านั้น แม่น้ำใหญ่สามสาย[๒] ซึ่งมีต้นกำเนิดน้ำอยู่ทางภาคเหนือนั้น ไหล

---

(๑) ที่แปล "กรุง" ว่า "พระราชสำนัก" นั้น น่าจะไม่ถูกต้อง เพราะคำ "กรุง" แปลได้สองอย่างเท่านั้น คือ แปลว่า "เมือง" เช่น กรุงศรีอยุธยา หรือ "ประเทศ" เช่น กรุงสยาม. (ผู้แปล)

(๒) "แม่น้ำใหญ่สามสาย" (trois grandes rivières) เห็นจะได้แก่แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี. (ผู้แปล)

รอบกรุงศรีอยุธยาและไหลผ่านโดยคลองใหญ่สามคลอง ซึ่งตัดกรุงศรีอยุธยาให้เป็นย่านต่าง ๆ จนเราจะไปกรุงศรีอยุธยาได้ก็โดยทางเรือเท่านั้น ส่วนที่เราเอาเรือไปถึงไม่ได้นั้น เป็นที่ที่ไม่มีคนอาศัย เพราะชาวสยามมีธรรมเนียมตั้งบ้านเรือนอยู่เฉพาะริมน้ำ ในประเทศที่ดินฟ้าอากาศร้อนจัดเพราะแสงพระอาทิตย์เช่นนี้ น้ำเป็นสิ่งที่ชาวสยามใช้อาบแก้ร้อนได้ การอาบน้ำจึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างแท้จริงสำหรับเขา ชาวสยามยังใช้น้ำสำหรับทำการบรรทุกและการขนส่งที่จำเป็นสำหรับทำนุบำรุงความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งไม่ช้าจะเหือดหายไปในชนชาตินี้ ที่เกียจคร้านเกินกว่าที่จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์เกิดขึ้นในพื้นดินของตน ดังนั้น ยิ่งออกห่างไปจากแม่น้ำ ก็ยิ่งเห็นพื้นที่มีคนอยู่น้อย และมีคนเดินทางน้อยคนที่นึกอยากเข้าไปในที่เปลี่ยวอ้างว้างและเงียบสงัด ซึ่งจะได้ยินก็แต่เสียงเห่าหอนของสัตว์ร้ายเท่านั้น

บริเวณรอบนอกเมืองสวยงามด้วยบ้านช่องและเรือกสวน ป้อมปราการเล็ก ๆ มีอยู่เป็นระยะ ๆ ประปราย แต่ป้อมปราการที่ทำถูกตำราที่สุด คือป้อมปราการที่สร้างขึ้นตามแบบแปลนของบาทหลวงดอมินิกันชาวโปรตุเกสองค์หนึ่ง ทางการยังได้สร้างป้อมหลายแห่ง ซึ่งน่าจะป้องกันเมืองนี้ให้พ้นจากการถกจ่โจม ถ้ามีชาวเมืองน้อยลงแต่มีทหารมากขึ้นเพื่อป้องกัน

ข ข

แม่น้ำเจ้าพระยา

แม่น้ำใหญ่สามสาย ซึ่งไหลลงมาจากแผ่นดินสูงนั้น เมื่อไหลผ่านเมืองทางคลองหลายคลองแล้ว ก็ทำให้เกิดเกาะใหญ่หลายเกาะ ซึ่งมีนาข้าว คลองเหล่านี้ไหลรวมกันมาลงในแม่น้ำใหญ่และลึกสายหนึ่ง ซึ่งไหลลงมาถึง

เมืองบางกอก และมีชื่อว่า แม่น้ำ[๑] (Menam) แปลว่า แม่ของน้ำ เพราะไหลไปทั่วประเทศ เมืองสำคัญต่าง ๆ ของกรุงสยามตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวสยามอาศัยอยู่ริมน้ำเท่านั้น แต่ไม่สร้างบ้านเมืองบนฝั่งทะเล บ้านเมืองที่อยู่ใกล้ทะเลที่สุด จะต้องอยู่ห่างเป็นระยะทางเดินหนึ่งวันเสมอ

แม้ว่ามีฝนตกน้อยในเมืองหลวง แต่บึหนึ่ง ๆ ในบางฤดู น้ำที่ไหลลงมาจากภูเขาเอ่อขึ้นมาในแม่น้ำใหญ่ ๆ จนน้ำไหลไปตามคลองแคบ ๆ ไม่ทันก็ไหลบ่าไปท่วมทุ่งนาเป็นเวลาหกเดือน

ฤดูน้ำท่วม

ฤดูน้ำท่วมเริ่มปลายเดือนกรกฎาคม น้ำสูงขึ้นวันละสองนิ้ว บางทีขึ้นสูงถึงสิบสามสิบสี่ฟุต ถ้าหากบังเอิญน้ำขึ้นถึงหนึ่งฟุตในวันเดียว ข้าวของจะแพงหูฉี่ เช่นของที่วันก่อนซื้อสองสามเอกู[๒] วันรุ่งขึ้นจะต้องซื้อถึงห้าสิบเอกู การที่มีน้ำท่วมเป็นประจำและตามกำหนดเวลาเช่นนี้ ย่อมทำให้ทุ่งนา

---

(๑) ที่ถูกชื่อ "แม่น้ำเจ้าพระยา" อันที่จริง เมื่อฝรั่งเขียนว่า Menam เช่นในที่นี้ย่อมหมายถึง "แม่น้ำเจ้าพระยา" ที่เป็นเช่นนี้ เรื่องมีว่า ฝรั่งนักสำรวจภูมิศาสตร์คนแรกขึ้นไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา ถามคนไทยว่าชื่ออะไร คนไทยเข้าใจว่าถามเป็นอะไร ก็ตอบว่า "แม่น้ำ" ฝรั่งไม่เข้าใจว่าแม่น้ำแปลว่าอะไร คิดว่าเป็นชื่อแม่น้ำ ก็จดลงไปในแผนที่ว่า "แม่น้ำ" และเข้าใจหมายถึง "แม่น้ำเจ้าพระยา" ของเรา เพราะฉะนั้นเราจึงแปล Menam ว่า "แม่น้ำเจ้าพระยา" ได้อย่างสนิทใจ

ชื่อ "เจ้าพระยา" มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของแกมป์เฟอร์ ซึ่งเดินทางมาประเทศไทยในสมัยพระเพทราชา แกมป์เฟอร์ อ้างไว้ถึงปากน้ำว่า ภาษาไทยเรียกว่า "ปากน้ำเจ้าพระยา (Pagnam Taufia)" ดูหนังสือเรื่องไทยในจดหมายเหตุแกมป์เฟอร์

เรื่องเรียกชื่อผิดแบบนี้เคยเกิดขึ้นในประเทศลาวด้วย นักสำรวจฝรั่งเศสถามคนลาวว่า บ้านข้างหน้าชื่ออะไร คนลาวตอบว่า "บ่ฮู้จัก" (ไม่รู้จัก) นักสำรวจฝรั่งเศสเข้าใจว่าเขาบอกชื่อหมู่บ้าน ก็จดลงไปในแผนที่ว่า "บ้านบ่ฮู้จัก" (บ้านไม่รู้จัก) และชื่อนี้ยังปรากฏอยู่ในแผนที่เก่าบางฉบับ (ผู้แปล)

(๒) เอกู (écu) เป็นมาตราเงินโบราณของฝรั่งเศส มีค่าเท่ากับสามปอนด์ (ผู้แปล)

อุดมสมบูรณ์ เรากล่าวได้ว่า แม่น้ำไนล์ทำให้ประเทศอียิปต์อุดมสมบูรณ์อย่างไร แม่น้ำเจ้าพระยาก็ทำให้พระราชอาณาจักรนี้อุดมสมบูรณ์อย่างนั้นไม่มีผิดกันเลย เพื่อจะเก็บเกี่ยวข้าวได้มาก ชาวไร่ชาวนาไม่ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำมารดดินเลย เพียงแต่คุ้ยหน้าดินเล็กน้อย หยอดเมล็ดพืชพันธุ์ลงไป น้ำก็จะไหลมาท่วมทำให้งอกขึ้น แล้วดินฟ้าอากาศก็จะร้อนมาทำให้แก่สุกเร็ว แต่แหล่งกำเนิดที่ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์นี้ ก็เป็นแหล่งกำเนิดที่ทำให้เกิดข้อเสียทุกอย่างของเขาด้วย และเนื่องจากผลิตผลที่เกิดจากทุ่งนาของเขาไม่ใช่ผลที่เกิดจากน้ำพักน้ำแรง เขาจึงนอนคุดคู้อยู่ในความเกียจคร้าน และดูเหมือนจะมีชีวิตอยู่ก็เพื่อจะกินและสืบเผ่าพันธุ์เท่านั้น เพราะเขาไม่ต้องเอาใจใส่อะไร เพียงแต่คอยไล่นกที่มากินเมล็ดข้าว และมีจำนวนมากจนเกือบจะว่ามืดฟ้ามัวดิน เขาทำหุ่นหลอก(๑) และเคาะแผ่นทองแดงเพื่อขับนกศัตรูนักทำลายเหล่านี้

พื้นที่ยาวนับเป็นสิบ ๆ ลีเออและดูคล้ายเป็นทะเลและทุ่งนา ซึ่งชูรวงข้าวสลอนนั้นเป็นภาพที่เจริญตายิ่งนัก เราจะเห็นที่ดินที่ถมให้สูงขึ้นและแห้งแล้งเป็นระยะ ๆ บนที่ดินเหล่านี้มีวัดใหญ่ที่ไว้พระพุทธรูปตั้งอยู่ ข้าวที่ชูรวงขึ้นเหนือน้ำนั้น เมื่อคนพายเรือทับไป มันก็จมลงใต้น้ำ แล้วชูขึ้นใหม่โดยไม่มีอะไรเสียหาย น้ำอาจสูงขึ้นมาจนถึงบ้านชั้นบน เพราะฉะนั้น บ้านจึงต้องปลูกแบบยกพื้น และในเวลาหน้าน้ำท่วมนั้น กรุงศรีอยุธยาดูประหนึ่งได้สร้างมาตามแบบเมืองเวนิส ปลามีอยู่ทั่วไปในนา ซึ่งเป็นที่ที่มันกินอาหารจนอ้วนและสืบพันธุ์กัน

ใกล้ย่านที่อาศัยของชาวโปรตุเกส มีวัดพุทธแห่งหนึ่ง ที่วัดนี้มีปลาชนิดหนึ่ง ตัวโตมาก ไม่มีฟัน และชอบมาชุมนุมกันที่นั่นเป็นจำนวนมากเสมอ มีคนไปดูปลาเหล่านี้ด้วยความอยากรู้อยากเห็นและเชื่ออย่างงมงาย

---

(๑) คงหมายถึงหุ่นไล่กา (ผู้แปล)

แต่ไม่มีใครกล้าจับ ถ้าใครบังอาจไปทำร้ายปลาพวกนี้ ก็น่ากลัวจะถูกพวกพระตีย่ำแย่

บ้านของชาวบ้านธรรมดาอยู่สบาย ปลูกง่าย เพราะทำด้วยไม้และมุงด้วยใบไม้ใบหญ้า ฝาทำด้วยไม้ไผ่ ส่วนเครื่องเรือนก็มีแต่พรมกับหมอนอิงไม่กี่ใบ ไม่มีเตียง เก้าอี้ โต๊ะ ตู้เล็กและภาพวาด ชาวบ้านนอนบนเสื่อธรรมดากับมีผ้าผืนหนึ่งห่ม แต่ถึงแม้จะเป็นคนซื่อๆ เช่นนี้ บ้านช่องของเขาทุกห้องสะอาดสะอ้านและสวยงาม

วังของพระเจ้าแผ่นดินดูคล้ายกับเมืองๆ หนึ่ง ซึ่งล้อมด้วยกำแพงอิฐสามชั้น ไม่มีหน้าต่างเลย และไม่มีอะไรน่าสนใจ นอกจากความมโหฬารของห้องต่างๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้คนเข้าเฝ้า ฝาผนังของพระราชวังเรียบๆ ไม่มีเครื่องประดับ แต่ฉาบปูด้วยพรมเปอร์เซียอย่างสวยงาม พระ-เจ้าแผ่นดินประทับนั่งอยู่บนพระแท่นที่สูงพอใช้ และปูด้วยพรมที่เก่าจนดูไม่ออกว่าสีเดิมเป็นสีอะไร สำหรับวันสำคัญพิเศษ พระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ที่ระเบียงสูงให้คนเข้าเฝ้า[๑] ภายในพระราชวัง มีอาคารที่สร้างเป็นอิฐสามหลัง หลังกลางเป็นวัดประดิษฐานพระพุทธรูป พระราชวังด้านหนึ่งกำหนดไว้สำหรับบุรุษ อีกด้านหนึ่งกำหนดไว้สำหรับสตรี มุขพระราชวังทาสีทองงามระยับ หลังคามุงด้วยดีบุกและมีเส้นสีทอง

ด้านเดียวกับเมืองทางทิศตะวันออก มีวังของเจ้าองค์ใหญ่ (Grand Prince) อยู่ห่างจากวังของพระเจ้าแผ่นดินเป็นระยะทางขนาดปืนใหญ่ยิงถึง แต่บนหลังคาไม่มียอดแหลมเหมือนวังของพระเจ้าแผ่นดิน นอกจากนั้น ยังมีอาคารอื่นอีกหลายหลัง ซึ่งภายนอกแสดงว่าเป็นวังของพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงอำนาจอันเกรียงไกร อาคารเหล่านั้นเป็นแต่โรงช้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้าง

---

(๑) คงหมายถึงเวลาที่เสด็จออกพระบัญชร (ผู้แปล)

ที่ได้รับยศ เพราะมีความสวยงามก็ดี หรือเพราะมีสัญชาติญาณเป็นพิเศษก็ดี ช้างเหล่านี้ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดียิ่ง และเมื่อใดมีคุณสมบัติสมกับความเหนื่อยยากของผู้ผึก พระเจ้าแผ่นดินก็จะทรงตั้งให้มีศักดิ์ที่เทียบได้กับบรรดาศักดิ์ชั้นเคานต์ มาร์ควิส และดัก ของเรา ก็เป็นอันว่าชนชาตินี้แปลกที่เอาบรรดาศักดิ์อันมีเกียรติ ซึ่งเป็นที่ใฝ่หาในหมู่ชาติที่เจริญแล้วมามอบให้แก่สัตว์เดรัจฉาน พญาช้างมีโรงต่างหาก และได้รับการปรนนิบัติรับใช้จากเจ้าหน้าที่ผู้มีความรู้ความสามารถ

พระราชวังเบี่ดรับแต่บรรดาทูตต่างประเทศ ดังนั้น ไม่มีใครทราบว่า การเฝ้ารักษาวัง การลงโทษและการเล่นหย่อนใจในวังเป็นอย่างไร ห้องของหญิงต่าง ๆ ในพระราชวังก็อยู่ห่างจากกัน เพื่อป้องกันความบาดหมางอันมีเป็นปกติธรรมดา ซึ่งเกิดจากการแก่งแย่งกัน ภายในพระราชวังมีวัดซึ่งประดับด้วยรูปปฏิมาทองและเงิน นอกจากนั้นยังมีรูปผลไม้ทุกชนิดที่ทำด้วยเงินและทองเช่นเดียวกัน วัดนี้ยังเป็นที่ไว้เครื่องราชบรรณาการ ซึ่งแต่ละเมืองส่งมาถวายพระมหากษัตริย์ปีละสองครั้ง เครื่องราชบรรณาการนี้ประกอบด้วยดอกไม้ทองห้าดอก ซึ่งแต่ละดอกหนักสิบออนซ์ และยังประกอบด้วยดอกไม้เงินห้าดอกซึ่งมีน้ำหนักเท่ากัน ใกล้วัดมีพระคลังของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นที่เก็บเงินตราโดยไม่มีการเอาออกมาใช้เลย พระคลังที่เปรียบเป็นดุจขุมลึกใหญ่นี้ จะเปิดก็เพื่อดูดกลืนเอาอะไรทุกอย่างเข้าไปเท่านั้น และพระ-เกียรติสิ่งส่งของกษัตริย์ทั้งหลาย ก็คือการสะสมสมบัติอันมิได้ทำประโยชน์อะไรไว้ นโยบายเก็บรักษาสมบัติไว้ใช้ในเมื่อมีเหตุการณ์พิเศษนั้น บ่อยครั้งเกือบทำให้ชาติประเทศถึงแก่พินาศล่มจม เพราะคนต่างชาติที่ละโมบอยากได้ก็ทำการจู่โจมเพื่อแย่งชิงเอาสมบัติเหล่านี้ ซึ่งบ่อยครั้งเป็นผลสำเร็จ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามทุกพระองค์มีเหล็กไว้ทำอาวุธ ก็น่าจะมีประโยชน์ดีกว่ามีทองกองเป็นภูเขา ที่รังแต่จะยั่วยุความปรารถนาอยากได้ของประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง

ยังมีพระคลังอีกแห่งหนึ่ง ที่มีไว้สำหรับชำระค่าใช้จ่ายประจำวัน คลังแห่งนี้แหละ เป็นที่นำเงินมาให้พ่อค้าทุกคนกู้และเรียกเก็บดอกเบี้ยอย่างขูดเลือด บางครั้ง มีการจับหญิงสาวตามเมืองต่าง ๆ มาใช้งานในพระราชวัง บรรดาผู้เป็นพ่อ เมื่อลูกสาวจะถูกพรากจากบ้าน ก็จัดการให้บ้านแต่งงานอายังเยาว์ที่เดียว หรือมิฉะนั้นก็ยอมเสียเงินก้อนใหญ่ให้แก่เจ้าพนักงานที่ได้รับมอบหมายให้มาทำการกดขี่ดังกล่าว เมื่อเจ้าพนักงานเหล่านี้ได้รับของกำนัลเป็นของล่อก็ประกาศว่าหญิงสาวนั้น ๆ ไม่เหมาะที่จะมารับใช้

ในเมืองเงียบเชียบที่มีคนอาศัยอยู่หนึ่งหมื่นคนนี้แหละ พระเจ้าแผ่นดินที่ผู้คนเห็นไม่ได้ก็ทรงอยู่อย่างทรงพระสำราญ ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไม่รู้จักพระองค์ และจะรู้ว่าตนมีเจ้าเหนือหัวก็ต่อเมื่อพระองค์ทรงทำให้เขาเกรงกลัวหรือทรงสั่งให้ข่มเหงน้ำใจ การออกพระนามหรือถามถึงพระสุขภาพอนามัย ถือว่าเป็นการลบหลู่พระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์องค์เสียแล้ว การพยายามมุ่งให้เกรงกลัวพระเจ้าแผ่นดินอยู่เป็นนิจเช่นนี้ เป็นการทำลายความจงรักภักดีของราษฎร และความรักเคารพที่ชาวสยามมีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้น เป็นความรู้สึกที่ถูกย่ำยีและร่วงโรยเหี่ยวแห้ง เพราะฉะนั้น เมื่อมีการกบฏเกิดขึ้น ชาวสยามก็คอยดูเหตุการณ์ดังกล่าวโดยไม่ยินดียินร้าย อาณาประชาราษฎร์ที่ต้องใส่โซ่ตรวน จะไม่พร้อมวิ่งไปประจัญหน้าอันตรายเพื่อช่วยผู้ที่สร้างแต่ความทุกข์เข็ญให้เขา กองทัพพลเมืองนั้นเป็นกองทัพที่รบไม่รู้จักแพ้ แต่ฝ่ายทาสย่อมขายตัวให้แก่คนที่ให้ค่าจ้างและชุบเลี้ยงตน

กรุงศรีอยุธยาและเมืองสำคัญอื่นๆในพระราชอาณาจักรนั้น ประกอบด้วยกระท่อมเลว ๆ ที่ปลูกขึ้นมาโดยไม่มีรสนิยมและไม่มีความสะดวกสบาย นครหลวงก็ยังสู้ย่านหนึ่งในกรุงปารีสหรือกรุงลอนดอนไม่ได้ และชาวสยามที่ยังไม่เคยเดินทางเที่ยวไปในดินแดนแห่งอื่นนั้น มักตั้งชื่อหรูหราให้แก่หมู่บ้านใหญ่น้อย ที่เขาถือเป็นสิ่งมหัศจรรย์ทางศิลปศาสตร์ที่เดียว

การแบ่งอาณาเขตพระราชอาณาจักรสยาม

พระราชอาณาจักรสยามแบ่งเป็นสิบเมือง คือ ศรีอยุธยา (Supthia) บางกอก (Bancok) พิษณุโลก (Porcelon) เพชรบุรี (Pipli) กำแพงเพชร (Campine) ราชบุรี (Rappri) ตะนาวศรี (Tenasserim) นครศรีธรรมราช (Ligour) กาญจนบุรี (Cambouri) และนครราชสีมา (Concacema) ทุกเมืองมีเจ้าเมืองคนหนึ่ง

ข้าพเจ้าจะขอบรรยายเมืองที่สำคัญแต่เพียงคล่าวๆ เท่านั้น เมืองบางกอกอยู่ห่างทะเลเจ็ดลีเออ และมีชื่อเรียกว่า ฟู[๑] ในภาษาสยาม อาณา-

---

(๑) ในจดหมายเหตุของ ลาลูแบร์ ภาค ๑ บทที่ ๑ ข้อ ๕ เขียนชื่อเมือง "ธนบุรี" ว่า Fon (อ่าน ฟอน หรือฟน) คุณสันต์ ท. โกมลบุตร อธิบายในคำแปลหน้า ๑๔ ว่า คำ Fon เข้าใจว่าพิมพ์ผิด คือ พิมพ์ตัว T เป็น F ส่วนในหนังสือของ ตรแปง เล่มนี้ เขียนชื่อเมืองธนบุรีว่า Fou (อ่าน ฟ) พิมพ์อักษรผิดถึงสองตัว คือ พิมพ์ตัว T เป็นตัว F และพิมพ์ตัว n เป็น u มีหลักฐานในประวัติศาสตร์ว่า ชื่อเมืองธนบุรีนี้มีตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยามาแล้ว กล่าวคือ ชาวฝรั่งเศสสองคนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ ลาลูแบร์ และ แยร์แวส ได้กล่าวถึงเมืองนี้ และในวารสาร "ศิลปวัฒนธรรม" ฉบับเดือนเมษายน ๒๕๒๔ หน้า ๘๕–๘๗ คุณสุจิตต์ วงษ์เทศ เขียนไว้ว่า :

> "เมืองธนบุรีก็คือเมืองบางกอก เมืองบางกอกก็คือเมืองธนบุรี เพราะทั้งสองชื่อหมายถึงสถานที่เดียวกัน คือ ดินแดนสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็น "กรุงเทพมหานคร" ในทุกวันนี้.....
>
> "เราอาจจะกล่าวได้อีกประการหนึ่งว่า ชื่อ "ธนบุรี" นั้นเป็นชื่อเรียกเป็นทางการ แต่ชื่อ "บางกอก" เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียก
>
> "แต่ก่อนดินแดนฝั่งกรุงเทพฯ และธนบุรีเป็นแผ่นดินเดียวกัน เพราะแม่น้ำเจ้าพระยาเก่านั้นไหลลงมาจากทางเหนือ วกเข้าคลองบางกอกน้อย แล้วไปออกคลองบางกอกใหญ่ ต่อมาสมเด็จพระชัยราชาได้โปรดให้ขุดคลองลัดตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยไปจดปากคลองบางกอกใหญ่ (คือ จากหน้าสถานีรถไฟบางกอกน้อยไปถึงหน้าวัดอรุณฯ) กระแสน้ำจึงไม่ไหลเข้าคลองบางกอกน้อยทั้งหมด ทำให้แม่น้ำสายเดิมกลายเป็นคลอง และคลองที่ขุดใหม่ในสมัยพระชัยราชากลายเป็นแม่น้ำไป" (ผู้แปล)

บริเวณเมืองบางกอกสวยงามด้วยเรือกสวนอันร่มรื่น ที่ผลิตผลไม้มากมายให้ชาวบ้านชาวเมืองกิน และเขาก็ชอบยิ่งกว่าอาหารอย่างอื่นทั้งสิ้น พื้นที่ของเมืองบางกอกอุดมสมบูรณ์และมีต้นผลไม้เป็นชนิดต่าง ๆ อย่างเป็นที่น่าชื่นชม เมืองบางกอกนี้เป็นเมืองป้อมที่สำคัญแห่งหนึ่งในพระราชอาณาจักรสยาม เชอวาลีเอร์ เดอ โชมองต์ เป็นผู้จัดสร้างป้อมให้ใน ค.ศ. ๑๖๘๕ แต่งานสร้างทั้งหมดนี้กลายเป็นสิ่งไม่มีประโยชน์แก่ชาวสยาม เพราะเขาไม่รู้จักโจมตีป้อมและไม่รู้จักป้องกันป้อม

ตะนาวศรีเป็นเมืองที่พื้นที่ดินผลิตข้าวและผลไม้ดี ๆ มากมายเหลือหลาย เรือของทุก ๆ ชาติเข้ามายังท่าเรือของตะนาวศรี อันเป็นท่าเรือที่ปลอดภัยและมีความสะดวกสบาย ในเมืองตะนาวศรีนี้ราษฎรมีช่องทางทำมาหากินได้มากกว่าในส่วนอื่น ๆ ของพระราชอาณาจักร

เมืองละโว้ (Louvo) ซึ่งเราเอาชื่อมาตั้งเรียกเมืองหนึ่งนั้น เป็นเมืองที่กลายเป็นคู่แข่งของเมืองหลวง เพราะพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาประทับพระราชวังที่เมืองนี้ ถึงแม้จะไม่ใหญ่โตและหรูหรา แต่ก็ร่มรื่นและสะดวกสบาย และเนื่องจากอากาศที่เมืองนี้บริสุทธิ์ พระเจ้าแผ่นดินจึงเสด็จมาประทับปีละแปดเดือน

เมืองเพชรบุรี (Pipli) เป็นท่าเรือติดทะเล ค้าข้าว ผ้าและฝ้ายมาก บ้านทุกหลังมีสวน จึงเก็บพลู มะพร้าว ทุเรียน กล้วย ส้มเขียวหวาน และผลไม้ดีอื่น ๆ ได้มาก

นครศรีธรรมราช (Ligor) เป็นท่าเรือทะเล ซึ่งตั้งอยู่ที่ปากอ่าวสยาม ที่นครศรีธรรมราชมีแร่กาลีนา[๑] (Calain) อันเป็นดีบุกชนิดหนึ่ง ซึ่ง

---

(๑) แร่กาลีนา (ภาษาฝรั่งเศสโบราณเขียน Calain หรือ Calin อ่าน "กาแล็ง" แต่ปัจจุบันเขียน Galène อ่าน "กาแลน" ในภาษาอังกฤษเขียน Galena) เป็นแร่ตะกั่ว ซัลไฟด์ (โปรดดูคำ "กาลีนา" ในพจนานุกรมไทยของสำนักพิมพ์รวมสาส์น (ผู้แปล)

ต่อไปข้างหน้าเราจะอธิบายว่าเป็นอะไร ท้องที่เมืองนครศรีธรรมราชผลิตข้าวและผลไม้ได้มาก ข้าวและผลไม้จึงนับเป็นอาหารและผลิตผลที่ทำให้เมืองนี้ร่ำรวย

เมืองกาญจนบุรี (Camburi) อยู่ติดพรมแดนประเทศมอญ สินค้าสำคัญของจังหวัดนี้ คือ ไม้หอม งาช้าง นอแรด ที่เรามีน้ำมันขัดเงางามๆ ก็ได้จากจังหวัดกาญจนบุรีนี่แหละ

เมืองพิษณุโลก (Porcelon) ซึ่งชาวโปรตุเกสเรียกเพี้ยนว่า ปอร์ซาลุก (Porsalouc) นั้น แต่ก่อนขึ้นแก่พวกเจ้าที่เป็นทายาทสืบต่อกันมา และในปัจจุบันเราก็ยังชำระคดีในนามเจ้านายเก่าของเมืองนี้และในวังของเขาอันว่า เมืองนี้ ซึ่งมั่นคงด้วยป้อมสิบสี่ป้อมที่สร้างโดยวิศวกรชาวฝรั่งเศสนั้น เป็นเมืองที่ร่ำรวยและค้าขาย เป็นต้นว่า งาช้าง นอแรด หนังสัตว์ป่า น้ำตาล ยาสูบ หัวหอม ขี้ผึ้งและน้ำผึ้ง ที่จังหวัดพิษณุโลก มีคนทำไต้ที่ทำด้วยน้ำมันดินกับน้ำมัน และมีคนทำยางแดง (Gomme rouge) ที่ใช้ทำครั่งประทับตรา (cire d' Espagne) นอกจากนั้นยังมีคนทำไม้สำหรับสร้างบ้านและย้อมสีมาก พื้นดินเมืองพิษณุโลกผลิตดีบุก และอำพัน[๑] สีเทาด้วย

---

(๑) อำพัน (Amber) เป็นยางไม้ที่กลายเป็นหินสีเหลืองใสเป็นเงา อำพันทองก็เรียก แต่ในที่นี้เป็นอำพันสีเทา. (ผู้แปล)

บทที่ ๓

จารีตประเพณีและขนบธรรมเนียมของชาวสยาม

ชาวสยามทำผิดระเบียบแบบแผนอยู่ประการหนึ่ง คือ บังคับให้ภรรยาทำงานทุกอย่างที่ต้องออกแรงและต้องเหนื่อย ขณะที่พวกเขานอนซึมอยู่นั้น ภรรยาของเขากลับขยันไปทำไร่ไถนา ตัดไม้และเกี่ยวเก็บข้าว ข้อเสียชั่วร้ายข้อนี้เกิดจากระบบเจ้าขุนมูลนายกดขี่นั่นเอง กล่าวคือ ชายแต่ละคนเมื่อกลับมามีอำนาจอยู่ในบ้าน ก็ต้องแก้ลำที่ตนต้องปฏิบัติตัวเป็นทาสอย่างน่าอับอายในที่สาธารณะ และคนที่ต้องกราบ ๆ คลาน ๆ ถูกบังคับกันตั้งแต่ยังเด็กนั่นก็ย่อมต้องอยากเป็นนายที่ใช้อำนาจบ้าง ต้องการให้ผู้อื่นเชื่อฟังยิ่งกว่าต้องการจะให้เขารัก

ชาวสยามไม่รู้จักวิชาดาราศาสตร์ ในวันที่มีจันทรคราสหรือสุริยคราส เขาจึงมีธรรมเนียมตีกะทะและหม้อเหล็ก เพราะเชื่อกันว่าปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้น เพราะมังกรร้ายตัวหนึ่งกำลังจะกลืนกินพระอาทิตย์และพระจันทร์ที่ส่องแสงให้โลก ต้องทำเสียงดัง ๆ ขับไล่สัตว์ตัวนี้ที่จะให้เราไม่ได้เห็นแสงเดือนแสงตะวันอีก

ชาวไทยถือทองคำเป็นสินค้า ไม่ใช่ถือเป็นเงินตรา ในกรุงสยามไม่มีนาฬิกาทำด้วยทองคำ เงินเหรียญทั้งหมดทำด้วยเงิน และเงินเหรียญทุกชนิดต่างกันที่ใหญ่เล็กไม่เท่ากันเท่านั้นส่วนรูปร่างเหมือนกันทุกอย่าง เงิน

เหรียญราคาต่ำก็คือเปลือกหอย ซึ่งหลาย ๆ ชาติในภาคตะวันออกถือเป็นเงินตรา(๑)

พิธีแพะรับบาป

แต่ละปีมีวันหนึ่ง ที่ชาวสยามประกอบพิธีที่พอจะเปรียบได้กับพิธีแพะรับบาป(๒) อันถือกันอยู่ในหมู่ยิว คือ เขาเลือกเอาหญิงที่เสียชื่อในเรื่องเสเพลคนหนึ่ง ให้นั่งบนคานหาม หามไปทุกถนนพร้อมกับเสียงกลองและเสียงปี่ ทุกคนเมื่อเห็นเธอ ก็ด่าแช่ง เอาโคลนปาหน้า และเมื่อพาตระเวนไปทั่วเมืองแล้ว ก็เอาเธอทิ้งลงที่กองมูลสัตว์ หรือบางทีก็ที่กอหนามนอกกำแพงเมือง พร้อมกับสั่งห้ามไม่ให้เข้ามาอีก พิธีไร้มนุษยธรรมและงมงายนี้ทำไปเพราะเชื่อว่า หญิงคนนั้นจะเป็นผู้รับอิทธิพลเลวร้ายของอากาศและบรรดาวิญญาณชั่วแทนตน

ความสนุกร่าเริงมีอยู่ในหมู่ประชาชนสามัญมากกว่าในหมู่เจ้าใหญ่นายโต ซึ่งเก็บตัวอยู่กับบรรดาเมียหลวงเมียน้อย ถ้าจะออกจากบ้าน ก็ออกไปในงานพิธีต่าง ๆ พร้อมกับบรรดาเมีย ซึ่งเป็นเพื่อนอยู่ร่วมง่วงเหงากับตน ในงานพิธีเหล่านี้ สตรีทั้งหลายไม่สวมอะไรปิดบังหน้าเลย

ชาติที่อ่อนแอและไม่ขยันนั้น จะไม่แสดงความสนุกรื่นเริงมากในสังคม ชาวสยามนั้นเป็นคนหงิมไม่ลุกลี้ลุกลน ชอบความชื่นชมปีติเงียบ ๆ ซึ่งดูเหมือนเกิดจากความไม่มีทุกข์ยิ่งกว่าเกิดจากความรู้สึกมีความสนุกเพลิดเพลิน ความไม่ยินดียินร้ายเฉื่อยชาของเขาถ่ายทอดติดกันไปถึงทุกสิ่งที่อยู่รอบข้าง

---

(๑) เรียกว่าเบี้ย (ผู้แปล)

(๒) "แพะรับบาป" หมายถึงแพะที่ชาวยิวโบราณนำมาให้พระมหาสมณะของเขาประกอบพิธีให้มันช่วยรับเอาบาปของประชาชนชาวยิวทั้งสิ้น แล้วก็ขับไล่มันไปในถิ่นทุรกันดาร ในวันพิธีที่เรียกว่า "วันชดเชยบาป" (ผู้แปล)

ชาวสยามเป็นประหนึ่งเครื่องจักร ที่สปริงจะเคลื่อนไหวได้ก็ต่อเมื่อมีมือของใครคนหนึ่งไปจับให้เดิน

ชาวสยามทุกคนรูปร่างปานกลางและไล่เลี่ยกัน เมื่อปั้นเขามาธรรมชาติระมัดระวังไม่สร้างให้เขาเป็นคนขาเกหรือหลังค่อม ทุกคนเป็นคนสมประกอบ เมื่อออกจากมือของพระแม่ธรรมชาติที่ขยันขันแข็ง จะมีคนพิกลพิการก็แต่คนที่พิการเพราะได้รับอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ชาวสยามโดยมากมีร่างกายหนา หน้าและบ่ากว้าง จมูกสั้นและกลม ที่จะมีจมูกงุ้มเหมือนปากนกอินทรีนั้นหาได้ยากเต็มที ชาวสยามหลายต่อหลายคนมีแผลเป็นที่หน้าซึ่งเกิดจากผีดาษ และทำให้เสียโฉม เขามีรูขุมกว้าง ผิวสีดำแดงซึ่งดูจะไม่ใช่สีธรรมชาติของเขา แต่จะต้องเข้าใจว่าเป็นเพราะเขามีธรรมเนียมเดินไม่ใส่เสื้อตั้งแต่อายุน้อย ๆ มาแล้ว หญิงชาวสยามนั้น ผิวหน้าไม่ละเอียดซึ่งในยุโรปถือเรื่องผิวหน้านี้เป็นเครื่องกำหนดความงาม และเป็นการยากที่จะดูแยกผู้หญิงจากผู้ชาย ถ้าไม่สังเกตการแต่งตัวและอกของเธอที่ไหวกระเพื่อมและยานลงมาต่ำมาก

แม้ว่าชาวสยามมีความโน้มเอียงไปทางค้าขาย แต่ช่องเปิดเฉพาะให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงสงวนเอกสิทธิ์ที่จะค้าขายกับต่างประเทศ ดังนั้นกฎหมายกำหนดให้ชาวสยามทำการค้าขายแต่ภายในประเทศซึ่งให้ผลประโยชน์แต่เพียงน้อยมาก แต่ชนชาตินี้ ซึ่งมีขนบธรรมเนียมซื่อ ๆ นั้น ไม่ถือว่าผลิตผลจากต่างประเทศเป็นสิ่งจำเป็น ผู้ที่เกิดในฐานะต่ำสุด ก็เห็นว่าได้จับกุ้งจับปลา ก็พอแก่อัตภาพแล้ว ถ้าหากกฎหมายไม่ระงับความขยันขันแข็งของเขาในทางค้าขายแล้ว เขาอาจเป็นพ่อค้าที่เชี่ยวชาญยิ่งกว่าชนชาติอื่นอีกหลายชาติ ความสุจริตซึ่งเป็นพื้นฐานของการค้านั้น เป็นคุณธรรมที่เขาถือโดยไม่ต้องผืนตัว ผู้ขายไม่เคยนับเงินที่เขาได้รับ ส่วนผู้ซื้อก็ไม่นับของที่เขา

ส่งให้ ผ้ามัสลินกับผ้าอื่น ๆ นั้นขายเป็นผืน และไม่วัดเป็นโอน(๑) บ่อยครั้งเราอาจจะถูกโกงน้ำหนัก เพราะเหรียญที่เขาใช้สำหรับชั่งของนั้นสึกหรอไปเกือบตลอดเวลา และเมื่อเหรียญทุกอันมีรูปอย่างเดียวกันและตีตราที่มุมเดียวกัน จึงถือว่าทุกเหรียญมีค่าเท่ากัน ทองคำมีค่ามากกว่าเงินสิบสองเท่า

ทั่วพระราชอาณาจักรสยามมีหนองบึงที่มีโคลนเลนและมีแต่หญ้าไม่ดีสำหรับเลี้ยงม้าขึ้นอยู่ ม้าในกรุงสยามเป็นพันธุ์ไม่ดีและรูปร่างไม่งดงาม เพราะฉะนั้นจึงไม่มีธรรมเนียมตอนม้า เพื่อช่วยให้มันพยศและคึกน้อยลง ในประเทศสยามไม่มีลาและม้าลา วัวควายและช้างเป็นสัตว์บ้านที่ชาวสยามใช้ทำประโยชน์เท่านั้น ช้างพังใช้ในงานปรกติธรรมดา ส่วนช้างพลายที่คึกคะนองกว่านั้นใช้ในสงคราม การล่าช้างเป็นการล่าที่ใคร ๆ ก็ทำได้

เนื่องจากชาวสยามเลี้ยงม้าจำนวนน้อย พระเจ้าแผ่นดินจึงทรงนำมาจากต่างประเทศ เป็นต้นจากเมืองบัตตาเวีย แต่ม้าจากบัตตาเวียก็ยังคงเป็นม้าพันธุ์เล็กและผึกยาก ช้างเป็นสัตว์ใช้ที่มีสกุลกว่า และเหมาะในการทำสงครามมากกว่า ช้างได้รับการฝึกให้ป้องกันเจ้าของ ใช้งวงรวบเอาเจ้าของขึ้นวางบนหลังและใช้ตีนเหยียบศัตรูให้ตาย ในพระราชวังต้องมีช้างเชือกหนึ่งอยู่เวรประจำเสมอ โดยมีเครื่องยุทธภัณฑ์และพร้อมที่จะออกเดิน ควาญช้างนั่งบนคอเปล่า ไม่มีอาน ช้างเชื่อฟังคำสั่ง รู้ว่าต้องหยุดเดินที่ไหน ควาญช้างใช้ขอแหลมที่ทำด้วยเหล็กหรือเงินเพื่อกระตุ้นให้มันขยันขันแข็ง ดูเหมือนช้างเข้าใจเสียงของคนที่เอาใจใส่เลี้ยงและดูแลมัน และเชื่อฟังเมื่อได้รับอาณัติสัญญาณจากเขาแม้แต่เล็กน้อย

---

(๑) โอน (aune) เป็นมาตราวัดโบราณของฝรั่งเศส โอนหนึ่งยาว ๑,๑๑๘ เมตร (ผู้แปล)

บางครั้งชาวสยามเดินทางโดยนั่งบนที่นั่งสี่เหลี่ยม ที่มีคนสี่หรือแปดคนหาม แล้วก็มีคนจำนวนเท่ากันคอยผลัดกันหามต่อไป ชนชาตินี้ไม่ชอบความเหน็ดเหนื่อยทุกชนิด ชอบแต่เดินทางไปทางน้ำ โดยนั่งไปกับเรือที่เรียกว่า เรือขุด (ballon)(๑) ซึ่งแม้จะขุดจากไม้ต้นเดียว บางครั้งก็ยาวตั้งแต่สิบหกถึงยี่สิบวา เรือขุดอาจมีคนพายถึงหนึ่งร้อยยี่สิบคน นั่งเป็นคู่ ๆ แต่มีผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ในแผ่นดินเท่านั้นที่จะเดินทางโดยมีขบวนคนมากมายเช่นนี้ได้ เพื่อแสดงบุญวาสนาของตน ถ้าเป็นเรือขุดธรรมดา ก็จะมีคนพายอย่างมากยี่สิบคน คนพายเรือพวกนี้มีเพลงร้องเป็นจังหวะ และพายอย่างสวยงามและคล่องแคล่ว ส่วนผู้หญิงซึ่งได้รับการฝึกในการพายเรือ (แต่ในประเทศเรา คนที่ทำงานนี้ มีแต่คนที่กฎหมายลงโทษ)(๒) ก็พายได้อย่างมีความชำนิชำนาญเหมือนกัน ชาวสยามหลายต่อหลายคนไม่มีที่อยู่อาศัยอื่นนอกจากเรือ และก็มีเรือบางลำที่ตกแต่งอย่างสวยงามและอยู่ได้อย่างสะดวกสบายดีเหมือนกัน

คานหาม (palanquin) เป็นรูปคล้ายเตียงที่ทาสแบกบนบ่า คนเจ็บกับคนชราที่ระโหยโรยแรงเท่านั้นมีสิทธิ์จะใช้ แต่ชาวยุโรปทุกคนก็มีสิทธิ์ใช้เหมือนกัน ชาวสยามมีร่มกันแดดแบบต่างๆ และคนแต่ละฐานะก็มีแบบเฉพาะของตนเอง ร่มที่คล้ายแบบของเราชาวฝรั่งเศสนั้น เป็นแบบสำหรับชาวเมืองชั้นต่ำที่สุด มีร่มบางแบบที่เราเห็นแล้วอาจหลงคิดว่าเป็นร่มหลายคันวางซ้อนกัน ร่มชนิดนี้มีแต่พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้นที่ใช้ได้ พระภิกษุไทยก็มีร่มหลายแบบ ที่ชี้ให้รู้ว่ารูปใดมีสมณศักดิ์อะไร

---

(๑) คำ ballon หรือ balon บางทีก็แปลว่า เรือขุด เช่นในที่นี้ และบางทีก็แปลได้ว่าเรือกัญญา (ผู้แปล)

(๒) หมายถึงนักโทษฝรั่งเศสที่กฎหมายลงโทษให้ไปกรรเชียงเรือ คือ นั่งหันหลังกรรเชียงเรือไม่ใช่นั่งหันหน้าพายเรืออย่างในประเทศเรา (ผู้แปล)

เรือกัญญาของพระเจ้าแผ่นดินทำด้วยต้นไม้ต้นเดียว ซึ่งจะต้องเชื่อว่าต้นไม้นั้นสูงอย่างเหลือหลายเพราะ (เมื่อทำเป็นเรือแล้ว) ผีพายนั่งได้ถึงหนึ่งร้อยห้าสิบคน หัวเรือท้ายเรือสูงมาก นายท้ายทำให้เรือสั่นทั้งลำ ถ้าเท้าไปเตะถูกท้ายเรือเข้า ศิลปะและลวดลายการแกะสลักเพื่อประดับประดาเห็นได้ทั่วไปในเรือกัญญา ตรงกลางลำเรือตั้งบัลลังก์เป็นรูปกรวยเหลี่ยม ซึ่งเป็นที่เจริญตายิ่งนัก ชาวสยามเป็นผู้ชำนาญเดินเรือก็แต่ในแม่น้ำเท่านั้น สำหรับการเดินเรือในทะเลเขาใช้แขกมุสลิม ชาวจีน ชาวมาลาบาร์ และคริสตังที่สืบเชื้อสายมาจากชาวยุโรป เวลาพายเรือ เขานั่งขัดสมาธิเหมือนช่างตัดเสื้อบ้านเรา(๑) แต่การนั่งท่านี้ทำให้เขาใช้กำลังและความชำนาญไม่ได้เต็มที่ เขายังมีเรืออีกหลายแบบ เป็นเรือยาวและแคบ เรือชนิดนี้เวลาต่อไม่ต้องใช้ตะปูและเหล็ก ส่วนต่างๆ ของเรือต่อติดกันด้วยรากไม้หรือหวาย ซึ่งไม่ผุกร่อนเมื่อถูกน้ำ เขาเอาไม้ที่เบาๆ และดูดซึมได้แทรกเข้าไปในรอยต่อกระดาน ไม้นี่เมื่อถูกน้ำก็พองขึ้น อุดรูทั้งหมดและกันน้ำไม่ให้เข้าไปในเรือ ถ้าไม่มีไม้ชนิดนี้ เขาก็เอาดินเหนียวมาอุดรูที่น้ำไหลเข้าไป

การสัญจรไปๆ มาๆ ตลอดเวลาในแม่น้ำเจ้าพระยาอำนวยให้เราได้เห็นสิ่งหลายอย่างต่างประการอย่างเพลิดเพลินทุกวัน คือ เราอยากรู้ว่าคนที่ผ่านไปมีบรรดาศักดิ์อะไร ก็ให้ดูว่า เรือของเขามีผีพายกี่คน ตรงกลางเรือแต่ละลำจะมีห้องเล็กๆ ห้องหนึ่ง หลังคามุงด้วยใบไม้ที่สอดสานกันอย่างมีศิลป์ ห้องดังกล่าวตั้งอยู่ด้วยเสาสี่เสา มัดไว้กับขอบเรือ ทั้งสองข้างเรือมีเสื่อบังไม่ให้ถูกแดดถูกฝน แต่จะมีม่านไม่ได้ นอกจากพระเจ้าแผ่นดิน พระบรม-

---

(๑) ช่างตัดเสื้อในประเทศฝรั่งเศสสมัยโบราณนั่งขัดสมาธิตัดเสื้อ (ผู้แปล)

วงศานุวงศ์และชาวยุโรป คนอื่น ๆ นอกนั้นไม่มีเอกสิทธิ์นี้ ซึ่งถ้าจะมีก็ไม่เห็นจะเกิดผลร้ายต่อผู้ใด

แม้ว่าการกสิกรรมเป็นเรื่องที่ละเลยกันมาก แต่บรรดากษัตริย์โบราณของสยามต้องทรงไถนา เมื่อถึงต้นฤดูทำนาทุกปี จุดหมายของประเพณีโบราณนี้ก็คือ เพื่อเชิดชูวิชาชีพอย่างหนึ่งซึ่งชนชาติต่าง ๆ ในทวีปยุโรปทิ้งไว้ให้แก่ประชาชนพลเมืองพวกที่ถูกทอดทิ้งมากที่สุดทำกัน เพราะอนารยธรรมยังหลงเหลืออยู่ บรรดากษัตริย์ชาวสยามได้ทรงทิ้งขนบธรรมเนียมที่ซื่อ ๆ ง่าย ๆ และมีแต่ดั้งเดิมนี้เสีย เพราะทรงเกรงว่าจะทำให้พระยศกษัตริย์เสื่อมทรามลง เนื่องจากทรงประกอบการงาน ซึ่งบรรดาผู้ต่ำต้อยเท่านั้นที่ประกอบการดังกล่าวจึงดูเหมือนทำให้เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลน แต่กษัตริย์เหล่านั้นทรงเชื่ออย่างจริง ๆ จัง ๆ จึงทรงเกรงว่า ฟ้าเบื้องบนจะกริ้วที่มีการประพฤติผิดต่อตำแหน่งหน้าที่เช่นนี้ และจะลงโทษให้แผ่นดินแห้งแล้งไม่เกิดพืชผลอีก ดังนั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า มิได้เลิกล้มธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณกาล จึงมีการยกพระนามกษัตริย์ให้แก่ผู้รับจ้างคนหนึ่ง ซึ่งจะปฏิบัติหน้าที่กษัตริย์เป็นเวลาหนึ่งวัน และจะได้รับเอกสิทธิ์ทุกอย่างที่ได้แก่ตำแหน่งกษัตริย์เฉพาะในวันนั้น

แต่ประสบการณ์แสดงว่า นับตั้งแต่บรรดากษัตริย์มิได้ทรงเป็นชาวนา แผ่นดินก็มิได้อุดมสมบูรณ์น้อยลง ดังนั้น จึงไม่มีการยกพระนามกษัตริย์ให้แก่บุคคลธรรมดาผู้นั้น ซึ่งเล่นตลกคะนองลบหลู่พระเกียรติแห่งตำแหน่งอันศักดิ์สิทธิ์นี้อีก ปัจจุบันเพียงแต่มีการมอบนาม “มหาพญาข้าว” (Grand Seigneur du Riz) แก่บุคคลธรรมดาผู้นั้น คือ เมื่อถึงวันที่กำหนดเพื่อประกอบพิธีนี้ เขาจะไปยังทุ่งนาที่ต้องไถ ขี่วัวมาพร้อมด้วยบรรดาเจ้าหน้าที่ซึ่งอาสาจะเก็บค่าภาษีอากรทุกอย่างซึ่งพึงได้แก่ตำแหน่งกษัตริย์ แต่เขาก็เก็บ

ค่าภาษีอากรได้ไม่มาก เพราะได้มีการระมัดระวังที่จะไม่ทิ้งอะไรไว้ที่ตลาด และท่าเรือในวันนั้น หลังจากไถนาได้แถบหนึ่งแล้ว เขาก็กลับไปยังเมือง พร้อมด้วยขบวนคนดังกล่าวแล้ว ฝ่ายฝูงคนก็ชุมชนกันเล่นการละเล่นและทำการฉลองต่าง ๆ เพื่อเป็นเกียรติแก่เขา วันรุ่งขึ้นกษัตริย์ที่ถูกถอด(๑)ก็กลับไปสู่ความอ้างว้างว่างเปล่าเหมือนเดิม รายได้ที่เขาได้จากการปลอมแปลงตัวครั้งนี้เกือบไม่พอจะเลี้ยงตัวภายในเวลาหนึ่งปี

ที่ชาวสยามไม่ทำการต้อนรับแขกนั้น ไม่ใช่เพราะความตระหนี่ถี่เหนียวดอก ทุกคนเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพราะมีความสุภาพอ่อนโยนที่มีเป็นธรรมชาติและไม่ต้องฝืนใจ และเนื่องจากความใจกว้างไม่ทำให้ใครล่มจม ทุกคนจึงเต็มใจจัดหาของที่คนตกทุกข์ได้ยากต้องการ คนยากจนคนใดทำงานไม่ได้ ก็ไม่จำเป็นต้องไปขอทานเพื่อเลี้ยงชีวิต เพื่อนบ้านจะเห็นใจจัดหาของที่เขาต้องการให้ การขอทานเป็นความอัปยศ ที่ทำให้เสียชื่อคนขอทานตลอดจนครอบครัวทั้งครอบครัวด้วย แต่เป็นเรื่องแปลก ที่ในชนชาตินี้ความยากจนไม่ใช่ภาระหนัก และผลประโยชน์ก็ไม่ทำให้เกิดความเกลียดชังกัน ซึ่งถ้าเกิดขึ้นในชนชาติอื่นแ ก็จะทำให้พลเมืองเป็นศัตรูกัน แต่ชนชาตินี้ยังทำผิดที่ให้เงินกู้แบบเรียกดอกเบี้ยแพงทีเดียว พระเจ้าแผ่นดินเองทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่างแก่ราษฎร คือ พระองค์ทรงมีพระคลังที่สงวนเงินไว้ให้กู้ในอัตราดอกเบี้ยห้าสิบถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่การให้กู้แบบนี้ก็ไม่เคยทำให้ใครล่มจม เพราะคนกู้มีวิธีที่จะแสดงความชำนิชำนาญและทำการค้าแบบอภิสิทธิ์ โดยไม่ต้องเสียภาษีศุลกากร

---

(๑) หมายถึงบุคคลที่ได้รับมอบหมายให้เป็น "มหาพญาข้าว" – (ผู้แปล)

การอบรมบุตร

อำนาจของบิดาทำให้บุตรคุ้นกับการนบนอบเชื่อฟังโดยไม่โต้แย้ง โดยที่มีความรักอยู่แล้วตามธรรมชาติและกฎหมายก็กำหนด บิดามีความสนใจที่จะหว่านพืชคณธรรมความดีลงในใจของบตร เพราะถ้าหากต่อไปบตรทำความผิดหรือประกอบอาชญากรรม ทั้งครอบครัวก็จะต้องร่วมรับโทษที่กฎหมายกำหนด ความมีมารยาทและว่านอนสอนง่ายย่อมเป็นผลเกิดจากบท-เรียนที่บุตรได้รับ พออายุได้เจ็ดปี บิดาก็มอบบุตรให้อยู่ในการอบรมของพระภิกษุผู้มีความรู้และคุณธรรม สวมเครื่องนุ่งห่มอย่างพระภิกษุ และเปลื้องออกเมื่อกลับเข้าอยู่ในฐานะฆราวาส ส่วนผู้ที่ไม่ได้พระภิกษุเป็นอาจารย์จะถูกกีดกันมิให้มีตำแหน่งหน้าที่ ถือว่า ในการอบรมอยู่กับบ้าน เขามิได้หาความรู้ที่จำเป็นสำหรับบุคคนที่จะรับใช้บ้านเมือง เด็กที่มาอยู่กับพระภิกษุนั้น ทางบ้านจะเสียค่ากินอยู่ให้ตามฐานะ เด็กบางคนมีทาสหลายคนมาอยู่เพื่อรับใช้เขาเพียงอย่างเดียว เนื่องจากชาวสยามทุกคนถูกกำหนดให้ทำการค้าขาย จึงได้รับการสอนให้รู้จักอ่านเขียนและคิดเลข พระภิกษุโน้มน้าวจิตใจเด็กให้มีอคติและเชื่อถือเรื่องงมงาย สอนเรื่องหลงผิด ซึ่งถ้าลืมเสียได้ก็จะดี

ภาษา

ชนชาวสยามใช้สองภาษา คือ ภาษาชาวบ้าน กับ ภาษาบาลี ทั้งสองภาษานี้มีอักขระเรียงตามลำดับ (alphabet) ที่มีตัวอักษรไม่มาก ภาษาสยามไม่มีการผันคำกิริยา (conjugaison) และไม่มีการผันคำนาม (declinaison) เหมือนภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาของพวกพระภิกษุและพวกนักกฎหมาย ภาษาสยามเขียนจากซ้ายไปขวา ภาษาสยามประกอบด้วยคำที่เกือบทุกคำเป็นคำพยางค์เดียว เช่นเดียวกับภาษาจีน แถมมีเสียงสูงต่ำมากเช่นเดียวกับภาษาจีน ต่างกันแต่เพียงอย่างเดียว คือ ภาษาจีนเขียนเป็นบรรทัดๆ จากบนลงมาล่าง

และเมื่อเขียนบรรทัดแรกอยู่ทางขวา บรรทัดอื่น ๆ ก็เรียงตามกันมาทางซ้าย ชนชาติอื่น ๆ ทั้งสิ้นในทวีปอาเซียเขียนจากขวามาซ้าย(๑)

ประชาชนชาวสยามไม่มีสิทธิ์ที่จะมีอาวุธ เว้นแต่พระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานให้ และเมื่อพระองค์ทรงประกาศรับรองคุณค่าความสามารถของผู้ใดฉะนี้ เขาก็มีสิทธิ์จะซื้ออาวุธ ชาวสยามเป็นคนเฉื่อยชา จึงไม่เดินมาก และเมื่อขาไม่มีความยืดหยุ่น ก็เดินได้ไม่คล่องแคล่ว เราแปลกใจที่เห็นทหารยามของเขามักนอนอยู่กับพื้นเสมอ งานที่ช่างฝีมือในยุโรปคนหนึ่งทำเสร็จในหนึ่งเดือน ก็เห็นจะต้องใช้คนสยามถึงยี่สิบคน จึงจะทำเสร็จในหนึ่งปี

การยอมให้เลือกถือศาสนา

แม้ว่าความเชื่องมงายทำให้จิตใจของชาวสยามทุกคนเสื่อมเสียไป แต่เขาก็ยอมให้เลือกถือได้ทุกศาสนา ความเคารพที่มีต่อประเพณีนิยมของบรรพบุรุษ มิได้ทำให้เขารังเกียจจารีตพิธีของชาวต่างชาติแต่อย่างใด ใจเขาดื้อดึงติดอยู่กับความลุ่มหลง จึงเชื่อว่า เขาเหนือกว่าชนชาติอื่น ๆ ที่ไม่คิดเหมือนเขา แต่เขาเวทนาผู้ที่มีกรรมไม่ได้รับความสว่างที่ส่องแสงเจิดจ้าให้เขาเห็นแจ้ง ความแตกต่างทางความคิดเห็นมิได้ทำให้เกิดความเกลียดชังและความ มักใหญ่ ใฝ่สูง ก็มิได้อ้างศาสนา เพื่อก่อความ แตกสามัคคีขึ้นในบ้านเมือง นักเดินทางชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งเคยศึกษาอุปนิสัยของชาวสยามเป็นเวลาช้านาน ก็เชื่อว่า เขาทุกคนเกิดมาเป็นนักปรัชญา นี่ยังเป็นความคิดเห็นของคนโบราณ ที่ยืนยันว่า ปราชญ์หมู่แรกที่รู้จักตักตวงเอาคุณประโยชน์ของปรัชญา ก็อยู่ภาคอาคเนย์ของทวีปอาเซียนี้แหละ

---

(๑) ความจริงการเขียนหนังสือของชาติต่าง ๆ ในเอเชีย มีทั้งเขียนจากซ้ายไปขวา เช่น ภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาเขมร ฯลฯ และเขียนจากขวาไปซ้าย เช่น ภาษาอาหรับ ภาษามลายู และบางทีก็เขียนจากบนลงมาล่าง เช่น ภาษาจีน – (ผู้แปล)

วิธีนับวัน สัปดาห์และเดือนของชาวสยาม ต่างกับวิธีนับของเรา อยู่หลายประการ ปีของเขามีสิบสองเดือนตามจันทรคติ ซึ่งไม่มีชื่อ แต่เรียก เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม และโดยที่แต่ละปีมีเดือนตามจันทรคติกว่า สิบสองเดือน พอได้สองหรือสามปี เขาก็ต้องเพิ่มเดือนที่สิบสามอีกเดือนหนึ่ง วัฏจักร (cycle) ของเขามีหกสิบปี แต่ของเรามีร้อยปี แต่ละปีมีชื่อเรียก แต่เนื่องจากเขามีชื่อเรียกปีเพียงสิบสองชื่อ จึงต้องเรียกซ้ำห้าครั้งในแต่ละวัฏจักร เพื่อให้ครบจำนวนหกสิบปี แปลว่า ในแต่ละวัฏจักรมีการหมุนเวียนของเวลา สิบสองเดือนนี้ห้าครั้ง สำหรับการหมุนเวียนแต่ละครั้ง เขาเพิ่มคำๆ หนึ่ง เพื่อให้รู้ว่าเป็นการหมุนเวียนครั้งที่หนึ่ง ที่สอง หรือที่สาม

เขาเริ่มปีของเขาในวันที่หนึ่งของเดือนตามจันทรคติ ซึ่งบางทีก็ตรงกับเดือนพฤศจิกายน บางทีก็ตรงกับเดือนธันวาคม (ของเรา) เขาบอกเวลาพฤติการณ์ต่างๆ ของเขา โดยใช้ปีในวัฏจักรของเขา หรือใช้ปีที่พระ-สมณโคดม "ทรงปลดเปลื้ององค์จากธรรมชาติมนุษย์ เพื่อเป็นเทพเจ้า"(๑) เขาปฏิบัติเช่นนี้แหละมาก นับตั้งแต่เขาเห็นพวกคริสตชนและชาวมุสลิมบอกปี โดยพวกหนึ่งนับจากพระเยซูคริสตเจ้า อีกพวกหนึ่งนับจากพระมหะหมัด

สัปดาห์ของเขาเหมือนกับสัปดาห์ของเรา คือ มีเจ็ดวัน แต่ละวันมีชื่อของดาวนพเคราะห์ดวงหนึ่ง แต่อธิบายไม่ได้ว่าชื่อนั้นๆ มาจากไหน กลางวันและกลางคืนมีกำหนดเวลาเท่ากันเกือบตลอดปี

---

(๑) ข้อความในอัญประกาศนี้ ได้แปลตรงตามภาษาฝรั่งเศสมากที่สุด เพื่อแสดงความคิดเห็นของผู้ประพันธ์อย่างถูกต้อง "Sommana-Kodom se dépouilla de la nature humaine pour être Dieu" แต่ความคิดเห็นนี้เป็นความคิดเห็นที่ผิดหลักพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เพราะพุทธศาสนิกชนถือว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพ-พานไปแล้วถือว่าทรงดับสูญ – (ผู้แปล)

วันพระเจ้า(๑) ของเขา ซึ่งเรียกว่า "วันพระ" (van pra) นั้น เป็นวันที่สี่ของเดือนตามจันทรคติเสมอ(๒) ทุกเดือนเขามีสองวันพระใหญ่ในวันแรม ๑๕ คำและวันขึ้น ๑๕ ค่ำ (วันเพ็ญ) และมีสองวันพระรองในวันที่เจ็ดและวันที่สิบเอ็ด แต่แม้ในวันพระ ชาวสยามก็ต้องทำงานแต่จับปลาไม่ได้ ผู้ใดฝ่าฝืน ต้องเสียค่าปรับและติดคุกเพราะลบหลู่ความศักดิ์สิทธิ์ของวันพระซึ่งในวันนั้น พระภิกษุต้องปลงผม โกนหนวด โกนคิ้ว

ฤดูกาล

ชาวสยามเห็นว่า มีแต่สองฤดูคือ หน้าหนาวกับหน้าร้อน สองเดือนแรกในปีของเขาซึ่งตรงกับเดือนธันวาคมและมกราคมของเราโดยประมาณเป็นฤดูหนาวของเขา อากาศตอนนั้นร้อนพอ ๆ กับอากาศในฤดูที่ร้อนที่สุดของเรา ดูเหมือนว่าชาวสยามที่ไม่ใส่เสื้อผ้า ไม่ชอบหน้าหนาวนี้เลย เพราะลมเหนือที่พัดมาตอนนั้น ก็ยังแรงและหนาวเข้ากระดูก หน้าหนาวในกรุงสยามแล้งฝนมาก แต่หน้าร้อนกลับมีฝนชุก เพราะฉะนั้น ชาวยุโรปจึงถือหน้าฝนเป็นฤดูหนาว และหน้าแล้งเป็นฤดูร้อน เดือนที่สามที่สี่และที่ห้าเป็นหน้าร้อนน้อยของเขา อีกเจ็ดเดือนที่เหลือเขาถือเป็นหน้าร้อนใหญ่ หน้าร้อนน้อยเป็นฤดูใบไม้ผลิของเขา แต่เขาไม่มีฤดูใบไม้ร่วงและไม่มีเวลาที่กำหนดสำหรับเก็บผลไม้ เพราะต้นไม้ของเขามีผลอยู่ตลอดปี ใบไม่เคยโกร๋นทั้งต้น แต่เมื่อใบเก่าหล่นลงไป ใบใหม่ก็งอกขึ้นมาแทนทันที น้ำเลยขึ้นมาเลี้ยง

---

(๑) อันที่จริงในภาษาฝรั่งเศสใช้คำ dimanche ซึ่งโดยปรกติแปลว่าวันอาทิตย์ แต่ในที่นี้แปลตามรากศัพท์ คือ dimanche มาจากคำลาติน "dies dominica" ซึ่งแปลว่าวันพระเจ้า. (ผู้แปล)

(๒) ตรงนี้น่าจะหมายความว่า เดือนหนึ่งมีวันพระ ๔ วันมากกว่า เพราะข้อความที่ตามมานั้นได้อธิบายไว้ชัดเจนเช่นนั้น – (ผู้แปล)

ต้นทุกฤดูตลอดปี แม้ชาวสยามจะว่ามีหน้าร้อนใหญ่แต่หน้าเดียว เขาจะพูดถูกกว่า ถ้ายอมรับว่ามีสองหน้าร้อนใหญ่ เพราะในปีหนึ่ง ๆ นั้น พระอาทิตย์ส่องตรงบนศีรษะเขาสองครั้ง คือ ครั้งแรก เมื่อขึ้นจากเส้นศูนย์สูตรมายังเส้นโทรพิก ออฟ แคนเซอร์ และครั้งที่สอง เมื่อกลับจากเส้นโทรพิกนี้ลงมายังเส้นศูนย์สูตร

เขตโซนร้อนจัดจะเป็นเขตที่มนุษย์จะอาศัยอยู่ไม่ได้ ตามที่คนโบราณเชื่ออย่างผิด ๆ ว่าถ้าพระอาทิตย์ไม่ดึงดูดเมฆและฝนให้มาตก ความจริง ลมพัดไม่หยุดหย่อนจากขั้วโลกขั้วที่อยู่ห่างจากพระอาทิตย์มากที่สุดมายังเขตโซนร้อนจัด ดังนั้น ถ้าพระอาทิตย์ถอยจากขั้วโลกเหนือ ลมก็พัดมาจากทิศใต้ตรงกันข้าม ถ้าพระอาทิตย์เข้าใกล้ขั้วโลกใต้ เราก็รู้สึกถึงความไม่สะดวกสบายต่าง ๆ ประจำวันที่เกิดจากลมเหนือ ด้วยประการฉะนี้แหละ ในระหว่างหน้าร้อน ถ้าพระอาทิตย์อยู่ใต้เส้นศูนย์สูตร ลมเหนือก็มีความเย็นชุ่มชื่น แต่ถ้าพระอาทิตย์อยู่เหนือเส้นศูนย์สูตร ลมใต้ก็พาเมฆและฝนมาตกบรรเทาความร้อนจัด

อุปนิสัยของชาวสยามมีส่วนเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศในประเทศของเขาอยู่มากทีเดียว ตัวเขาหงุดหงิดเพราะอากาศร้อน จึงไม่มีความเข้มแข็ง และไม่ต้องการของอะไรมาก งานการที่ต้องใช้แรงทำ เขาถือเป็นงานต่ำ และอะไร ๆ ที่ลำบากยากเย็น เขาเห็นเป็นสิ่งเลวต่ำช้า เขาพอใจในทรัพยากรที่ธรรมชาติหยิบยื่นให้อย่างพุ่มเพือยแล้ว ไม่นึกอิจฉาผลิตผลที่เกิดในถิ่นที่มีดินฟ้าอากาศอย่างอื่น ไม่เคยออกไปเผชิญทะเล เพื่อแสวงหาสมบัติที่ผู้อื่นนิยม เครื่องนุ่งห่มที่ชนชาติอื่นอยากได้นั้น ก็ดูจะเป็นสิ่งน่าอึดอัดสำหรับเขาด้วยซ้ำ เนื้อต้ม (ragoût) ของเขาทำง่าย ๆ น้ำราดอาหาร (sauce) ของ

เขามีอยู่อย่างไรก็ไม่เคยเปลี่ยนเป็นหลาย ๆ อย่าง ดูเหมือนเขาจะคิดว่า ความสุขอยู่ที่การไม่มีใจติดอยู่กับสิ่งใดนั่นเอง

การอบรมบุตรสาว

ชาวสยามอบรมบุตรสาวให้มีกิริยามารยาทอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง ผู้เป็นมารดาคอยระแวดระวังห้ามมิให้บุตรสาวติดต่อกับชาย เป็นต้นผู้ที่จะล่อลวงชักชวนให้เสียคน บิดามารดาให้บุตรสาวแต่งงานตั้งแต่อายุสิบสองปี ก็เพื่อป้องกันมิให้ผู้มีนิสัยร้อนแรงกระทำผิด และนอกจากเพื่อปฏิบัติให้เป็นไปตามความต้องการของธรรมชาติแล้ว ยังเพื่อให้รัฐมีพลเมืองเพิ่มขึ้นด้วย แต่ก็มีหญิงสาวหลายคนต่อต้านการกดดันของสิ่งแวดล้อม ไม่ยอมแต่งงานเลย แต่ไม่มีสักคนที่ไม่คิดจะถือชีวิตนักบวชเมื่อแก่แล้ว(๑) แม้ว่าชายมีภรรยาได้หลายคน แต่ก็มีเพียงผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่และคนมั่งมีเท่านั้นที่ใช้อภิสิทธิ์นี้ซึ่งน่าที่จะรบกวนความสงบของจิตใจยิ่งกว่าจะระงับแรงราคะตัณหา

การสมรส

ถ้าผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่แต่งภรรยาหลายคน เขาก็แต่งเพื่อแสดงความโอ่อ่ามากกว่าเพราะชอบเช่นนั้น ภรรยาหลวงมีเอกสิทธิ์แต่เพียงผู้เดียว ส่วนภรรยาอื่นๆ เป็นแต่หญิงทาสที่มีชื่ออันต่ำช้าว่าเมียน้อย (**petites femmes**) และต้องอยู่ในอำนาจของภรรยาหลวง ลูกที่เกิดจากเมียน้อยต้องอยู่ในฐานะต่ำเหมือนแม่ เรียกชายผู้ให้กำเนิดว่า “เจ้าหลวง” (**Seigneur Roi**) ส่วนบุตรที่เกิดจากเมียหลวง เรียกชายผู้ให้กำเนิดว่า “พ่อ” เฉย ๆ

---

(๑) ตรงกันข้ามกับในทวีปยุโรป ที่หญิงคาทอลิกผู้ได้รับกระแสเรียกจะต้องเข้าเป็นนักบวชตั้งแต่เมื่อยังเป็นสาว – (ผู้แปล)

หญิงที่ฝ่ายชายเลือกให้ไปสู่ขอมาเพื่อแต่งงานนั้น จะต้องเป็นหญิงที่มีชื่อว่าเป็นคนมีคุณธรรมโดยแท้ ก่อนที่จะตอบ บิดามารดาบอกเวลาตกฟากของลูกสาว และขอทราบเวลาตกฟากของฝ่ายชายด้วย

ทั้งสองฝ่ายปรึกษาถามหมอดูเพื่อทราบว่า การสมรสจะมีความสุขหรือไม่ หญิงที่เป็นฝ่ายสู่ขอ จะนำพลูไป ถ้าบิดามารดาหยิบใส่ปาก ก็แปลว่า ยินยอมเห็นชอบ ฝ่ายชายนำผลไม้ไปกำนัลฝ่ายหญิง เมื่อไปครั้งที่สาม ครอบครัวทั้งสองฝ่ายจะชุมนุมกัน แล้วพิธีสมรสก็จะมีขึ้นโดยไม่นิมนต์พระภิกษุมา ชนชาวสยามนี้เห็นจะเป็นชนชาติเดียวในโลก ที่ไม่จัดให้พิธีสมรสซึ่งมีความเกี่ยวพันกับสังคมมากเช่นนี้ ได้รับการรับรู้ของฝ่ายศาสนา อันที่จริง ไม่กี่วันหลังจากพิธีสมรส พระภิกษุจะมาพรมน้ำมนต์ให้แก่คู่สมรส และสวดมนต์เพื่อล้างชำระเขาให้บริสุทธิ์

งานสมรสทำอย่างโอ่อ่าครึกครื้นมากที่บ้านบิดามารดาของฝ่ายหญิง มีการเลี้ยงและการมหรสพ จ้างคนมาพ้อนรำและร้องเพลง ถ้าเจ้าบ่าวเจ้าสาว และบิดา มารดาของเจ้าบ่าว เจ้าสาวร่วมในการพ้อนรำด้วย ถือว่าเป็นการผิดมารยาท การสมรสถือเป็นแต่เพียงสัญญาระหว่างคนอิสระสองคน ที่ทำสัญญานั้นด้วยความยินยอมของตนและของบิดามารดา สัญญาดังกล่าวมิให้ฝ่ายหญิงมีสิทธิ์จะขอเลิกร้างกัน แต่ฝ่ายชายส่งฝ่ายหญิงกลับบ้านได้ โดยมอบหนังสือบอกเลิก มีบางกรณีที่ฝ่ายหญิงมีสิทธิ์ขอแยกจากกัน และมีน้อยครั้งที่ฝ่ายชายจะปฏิเสธ เพราะเขาควรยินดีแยกขาดจากหญิงที่หัวใจไม่ใช่ของเขาแล้ว ชายหญิงเมื่อแต่งงานกันแล้ว โดยปกติก็มีลูก และมีอยู่บ่อยเหมือนกันที่คลอดลูกแฝดสองคน แต่ถ้าหญิงมีลูกเร็ว ไม่ช้าก็มักจะไม่มีลูกอีก เธอหมดเรี่ยวแรงลงเพราะออกลูกมากนั่นเอง

ฐานะของสตรี

หญิงชายที่แต่งงานแล้ว มีน้อยมากที่จะทำผิดฐานล่วงประเวณี การที่สามีมีสิทธิ์จะฆ่าภรรยาที่จับได้ว่าทำชู้นั้น ไม่ใช่เครื่องรั้งอย่างเดียวที่จะขจัดการทำผิดทางเพศ หญิงที่ยุ่งตลอดเวลาอยู่กับงานจิปาถะในบ้านนั้น ไม่มีเวลาจะก่อเรื่องชู้สาวขึ้น เธอไม่เคยไปชมการละเล่นและการมหรสพที่เป็นเรื่องยั่วยุแรงราคะตัณหา เธออยู่ภายในบ้าน มิได้ต้อนรับคนชอบหลอกหญิงที่ทรยศต่อเจ้าบ้านหรือมิตรสหายอย่างไม่มียางอาย เธอยังเป็นภรรยาที่ไถนาตั้นแต่เช้าตรู่ เตรียมอาหารเช้า ซึ่งมีข้าวกับปลาเค็ม ให้สามีผู้เกียจคร้านกินเมื่อกินแล้ว สามีก็นอนต่อถึงเวลากินอาหารมื้อเที่ยง และครั้นกินอิ่มแล้วท่านก็นอนต่ออีก ลุกขึ้นมาเล่นหรือหาอะไรหย่อนใจจนกว่าจะถึงเวลากินอาหารค่ำ ภรรยาเป็นคนถ่อมตัวและอ่อนน้อม ไม่มีสิทธิ์จะได้นั่งหรือกินร่วมกับสามี เธอคอยเฝ้าระวังระไว เอาใจใส่ทำอาหาร และเมื่อเก็บอาหารที่สามีกินเสร็จกลับมาแล้ว เธอจึงจะได้กินบ้าง เธอไม่เคยไปเที่ยวในเรือลำเดียวกับสามี และเมื่อเธอจะได้เข้านอนกับสามี เขาก็ให้เธอนอนหมอนที่ต่ำกว่า เพื่อให้สำนึกว่าเธอมีฐานะต่ำกว่าสามี

ผู้ที่ได้รับเชิญไปในงานสมรส จะต้องส่งของขวัญไปช่วย และบ่อยครั้งของขวัญนี่แหละเป็นสินสอดอันมีค่าที่สุดที่เจ้าสาวได้รับ การแต่งงานจะแต่งกับพี่น้องชั้นที่หนึ่งไม่ได้ แต่แต่งได้กับลูกของลุงป้าน้าอา และแม้แต่งกับหญิงที่เป็นพี่สาวน้องสาวกันก็แต่งได้ทีละคน แต่ถ้าแต่งกับน้องสาวก่อนจะแต่งกับพี่สาวไม่ได้ อย่างไรก็ตาม บรรดากษัตริย์ไม่ต้องถือกฎนี้ ทรงอภิเษกสมรสได้กับพระญาติที่ใกล้ชิดที่สุด และแม้กับพระเชษฐภคินีหรือพระขนิษฐภคินี กองมรดกทั้งหมดของสามีตกได้แก่ภรรยาหลวง ซึ่งต้องแบ่งเป็นส่วนเท่าๆ กันแก่ลูกทุกคน ชะตากรรมของพวกเมียน้อยย่อมสุดแล้วแต่น้ำใจของ

ผู้เป็นทายาทโดยชอบธรรม ซึ่งจะขายเขาก็ได้ หรือจะช่วยให้มีช่องทางเลี้ยงตัวอย่างไรก็ได้ ลูกชายของเมียน้อยจะมีก็แต่สิ่งที่พ่อยกให้ตั้งแต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ส่วนลูกสาวที่เกิดจากเมียน้อยนั้นจะถูกขายเหมือนสัตว์ชั้นเลวก็ได้ หรือจะได้รับค่าเลี้ยงชีพเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ได้ สามีแต่ละคนเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในครอบครัว จะจับขายแม้แต่เมียและลูกก็ได้ แต่ภรรยาหลวงจะมิได้รับการปฏิบัติอย่างต่ำช้าเช่นนี้ สามีจะบอกเลิกร้างให้กลับบ้านได้ แต่ต้องคืนสินสอดให้เธอไป ส่วนลูกนั้นต้องแบ่งเป็นจำนวนเท่ากัน ถ้าลูกเป็นจำนวนคี่ ให้ฝ่ายหญิงได้ลูกมากกว่าสามีคนหนึ่ง

มีธรรมเนียมพิสดารอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเป็นการเลี่ยงข้อตกลงของการสมรส กล่าวคือ บางครั้งพระเจ้าแผ่นดินทรงยกพระสนมที่ทรงเบื่อแล้วให้แก่คนโปรดคนใดคนหนึ่ง ถือเป็นการให้เกียรติยกย่องอย่างเด่นชัด แต่บางครั้งก็กลับทำให้เป็นที่อึดอัดใจ เพราะหญิงที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้นั้นมีสิทธิ์เหมือนภรรยาหลวง ผู้ที่ปรารถนาจะรักษาความโปรดปรานหรือเกรงจะเสียความชอบ ต้องยอมให้หญิงผู้นี้มีอำนาจเด็ดขาดในบ้านของตน

พระชายาหลวงแต่องค์เดียวของพระเจ้าแผ่นดินได้ชื่อว่าเป็นพระอัครมเหสี ทรงมีอำนาจเด็ดขาดภายนอกพระราชวัง การทะเลาะเบาะแว้งของบรรดาพระสนมและขันทีชำระกันที่ศาลของพระนาง พระนางจะทรงลงอาญาหรือปูนรางวัลอย่างไรก็ได้ตามพระอัธยาศัย พระสนมใดเป็นที่สงสัยว่ากำลังแย่งชิงเอาพระทัยของพระราชสวามีไป ก็จะถูกพระนางพิพากษาอย่างไร้ความปรานี พระนางทรงมีช้าง เจ้าหน้าที่และคลังเก็บสินค้า ผู้ที่เห็นพระนางก็มีแต่พวกขันทีและบรรดาหญิงรับใช้ เวลาพระนางเสด็จออกประพาสก็ประทับบนเสลี่ยงที่มีม่านบัง ทรงเห็นอะไรทุกอย่าง แต่ไม่มีใครเห็นพระนาง

ผู้ใดอยู่ในที่ที่พระนางเสด็จผ่าน จะต้องหมอบกราบพระนางเจ้าที่ไม่มีใครเห็นได้นั้น

ความหึงของชาวสยาม

เวลามีความหึง ชาวสยามมักแสดงความโกรธเป็นฟืนเป็นไฟออกมา การกระทำดังนี้เป็นความเจ็บแค้นที่เกิดจากความอับอาย เพราะคู่แข่งได้รับการเทิดทูนเหนือกว่าตน มากยิ่งกว่าเป็นความรู้สึกที่เกิดจากความรัก ชาวสยามชอบหวงลูกสาวเท่ากับที่หึงภรรยา และเขาทำโทษลูกสาวเวลาประพฤติผิดอย่างเคร่งครัดไม่น้อยกว่าที่ทำโทษภรรยา ความหึงหวงเป็นเหตุขัดขวางมิให้ชาวสยามบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ที่เขามีอยู่ เขามีมนุษยธรรม เห็นอกเห็นใจผู้อื่นแต่ไม่ต้อนรับแขกให้มาพักที่บ้าน เพราะเป็นการไม่จำเป็นในประเทศที่ชาวต่างประเทศทุกคนมีช่องทางหาเลี้ยงชีพได้ง่าย

แม้ว่า โดยทั่ว ๆ ไป ชายหญิงที่แต่งงานกันแล้ว มีความซื่อสัตย์ต่อกัน แต่มีเหมือนกันที่สตรีบางคนปล่อยตัวมีความประพฤติเหลวแหลก หญิงที่ถูกพิสูจน์ได้ว่ามีความประพฤติเหลวไหลเช่นนี้ จะถูกจับไปปล่อยให้เสือกิน หรือมิฉะนั้นก็ขายให้แก่เจ้าหน้าที่ผู้เป็นที่ดูหมิ่นคนใดคนหนึ่ง ซึ่งเมื่อถวายสิ่งของแด่พระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็มีสิทธิ์เอาหญิงนั้นไปค้าประเวณีหากำไรเอาเป็นของตนเองได้ ชายที่ร่วมทำผิดกับหญิงผิดประเวณีนั้น ก็ถูกพิพากษาลงโทษร่วมกัน โทษนั้นก็คือ ถูกตีด้วยหวายและไม้ตะบอง

อาศัยระบบศักดินาที่มีอำนาจเหนือราษฎรอย่างน่าเกลียดในสมัยนั้น ทำให้มีการยื้อฉุดแย่งลูกสาวมาจากพ่อแม่ พ่อแม่คู่ใดตัดใจพรากจากลูกในไส้ที่เคยรักไม่ได้ ก็ยอมเสียสละทรัพย์สมบัติสักส่วนไปดีกว่าจะยินยอมให้ลูกถูกพรากไปอย่างเจ็บปวดรวดร้าวเช่นนี้ พระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินไม่มี

สิทธิ์ขึ้นครองราชสมบัติ และแม้แต่สิทธิเสรีภาพตามธรรมดาก็เกือบจะไม่มีเสียด้วย พระมหากษัตริย์ ขณะกำลังจะสวรรคต จะทรงกำหนดผู้ที่จะขึ้นสืบราชสมบัติ ดังนั้นหลังจากทรงปกครองอย่างมีอำนาจระหว่างที่ทรงดำรงพระชนม์อยู่ พระองค์ก็ยังทรงครองราชสมบัติเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว บ่อยครั้ง ผู้ที่พระองค์ทรงเลือกให้เป็นผู้ขึ้นครองราชสมบัตินั้น เป็นโอรสที่เกิดจากพระสนม แทนที่จะเป็นพระโอรสซึ่งเกิดจากพระมเหสี แต่โดยปกติแล้วกำลังนั่นแหละที่จะชี้ขาดว่า ผู้แย่งกันเป็นกษัตริย์คนใดจะได้ขึ้นครองราชสมบัติ

ระบบทาสทำให้นายมีอำนาจเด็ดขาด นายจะบังคับทาสให้ทำหน้าที่ที่เลวทรามต่ำช้าอย่างไรก็ได้ การเป็นทาสเป็นได้โดยเกิดมาเป็นทาสหรือเป็นในภายหลังก็ได้ ลูกหนี้ที่หมดหนทางชำระหนี้กับเชลยสงครามย่อมหมดเสรีภาพอันมีโดยธรรมชาติ แต่ลูกของคนสองประเภทนี้ไม่หมดอิสรภาพตามกันไปด้วย ผู้ที่เป็นทาสเพราะหนี้นั้น ถ้าปฏิบัติตามพันธะหมดแล้ว ก็กลับมีอิสรภาพ ผู้เป็นนายกำหนดชะตากรรมของทาสได้ตามใจชอบ แต่ไม่มีสิทธิ์เหนือชีวิตของทาส ผู้ที่มีทาสมาก จะอนุญาตให้ไปทำงานกับเพื่อนบ้าน โดยเสียค่าตอบแทนก็ได้ ดังนั้น ทาสเหล่านี้เป็นข้าแผ่นดิน (serf) ยิ่งกว่าที่จะเป็นทาสแท้ เพราะถ้าใช้เงินให้นาย ก็มีสิทธิอิสรภาพทุกอย่าง

พระราชอำนาจเด็ดขาดของพระเจ้าแผ่นดิน

พระเจ้าแผ่นดินทรงถือว่า ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นแต่ฝูงทาสเลวทรามต่ำต้อย ซึ่งต้องทำงานให้พระองค์ปีละหกเดือน แต่ถึงแม้พระองค์จะทรงมีพระราชอำนาจอย่างไม่มีขอบเขต ก็ยังทรงสงสัยสนเท่ห์ว่า ไพร่ฟ้าที่อยู่ในบังคับจะซื่อสัตย์ต่อพระองค์หรือไม่ พระองค์จะทรงแสร้งทำเป็นไม่

ทรงทราบไม่ได้ว่า คนที่กล้าทำอะไรทุกอย่างนั้น ก็ต้องกลัวอยู่ตลอดเวลาว่าอะไร ๆ ก็เกิดขึ้นได้เหมือนกัน....ในทวีปเอเซียไม่เคยเห็นมีคณะมนตรีถาวรสักคณะหนึ่ง ซึ่งคอยสอดส่องให้ผู้เป็นประมุขและสาธารณชนมีความมั่นคงปลอดภัย การใช้อำนาจตามอำเภอใจทุกรูปแบบนั้นเป็นการทำผิดต่อสิทธิของประชาชน ส่วนอำนาจที่ทำตามกฎหมายนั้นเป็นอำนาจที่มั่นคง และไม่มีอะไรที่น่าขมขื่นใจ

ความชรา

ในกรุงสยาม คนชราได้รับการยกย่องมากเท่ากับที่แต่ก่อนคนชราเคยได้รับที่เมืองลาเซเดมอน(๑) การยกย่องเช่นนี้นับเป็นความคารวะ ที่ผู้อยู่ในโลกมาไม่นานแสดงต่อผู้ที่ใกล้จากโลกไป เอกสิทธิ์ของความชราช่วยให้คนแก่ได้รับความยกย่องยิ่งกว่าที่ยศตำแหน่งจะช่วยให้ได้รับเสียอีก กล่าวคือข้าราชการที่มีตำแหน่งสูงจะต้องให้เกียรติแก่ผู้น้อยที่มีอายุสูงกว่าตน ลูกที่ขาดความรักและเคารพต่อพ่อนั้น คนอื่นจะเห็นเป็นตัวกาลี และลูกที่ชั่วช้าถึงกับเอาพ่อชิ้นศาล จะถูกชาวบ้านชาวเมืองแช่งชักหักกระดูก ส่วนกฎหมายนั้นบัญญัติให้ลูกอยู่ในอำนาจปกครองของพ่ออย่างเด็ดขาด พ่อจะขายลูกก็ได้ แต่จะฆ่าไม่ได้

ความขัดแย้งในอุปนิสัย

อะไรทุกอย่างที่ขัดแย้งกันดูเหมือนจะรวมกันเข้าประกอบเป็นอุปนิสัยของชนชาตินี้ ชาวสยามไม่ยอมเคลื่อนไหวดิ้นรน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้าวของต่าง ๆ แต่ของที่มีอยู่แล้วเขาเฝ้ารักษาไว้อย่างหวงแหน เขาเป็นคนตระหนี่โดยไม่มีจุดหมาย ชอบเอาสมบัติฝังไว้มากกว่าที่จะเอามาใช้ ความ

---

(๑) เมืองลาเซเดมอน (Lacedaemon) อยู่ในประเทศกรีซโบราณ มีอีกชื่อหนึ่งว่า เมืองสปาร์ตา (Sparta) (ผู้แปล)

อ่อนโยนและความสุภาพเป็นคุณธรรมสองประการที่เขามีโดยธรรมชาติ แต่ถ้าเขาปล่อยตัวโมโหขึ้นมาละก็ เป็นคนบ้าคลั่งที่ไม่รู้จักหยุดยั้งชั่งใจ คนเฉื่อยชาไม่ค่อยจะเกลียดใครง่าย ๆ เพราะความเกลียดนั้นเป็นความรู้สึกที่ทำให้เราต้องเหนื่อยและลำบากใจ แต่ถ้าคนเฉื่อยชาเกลียดใครขึ้นมาละก็ จะถึงกับลงมือใช้ยาพิษ และใช้มีดใช้กริชกันทีเดียว ชาวสยามไม่ชอบการทำร้ายถึงเลือดตกยางออก สำหรับการทะเลาะกันอย่างธรรมดานั้นเพียงด่าทอกันอย่างหยาบ ๆ และชกต่อยกันสักสองสามฉึก เรื่องก็แล้วกันไป ความเกียจ-คร้านเป็นเหตุทำให้เขาเป็นคนซ่อนความรู้สึกและไม่ชอบพูด พื้นความเฉื่อย-ชานี้แหละที่ช่วยให้ขนบธรรมเนียม และการทำผิดนอกลู่นอกทางดำรงอยู่อย่างมั่นคง ความนิยมชมชอบเป็นความรู้สึกที่เขาไม่เคยมี และถ้ามีอะไรที่น่าจะยั่วยุให้อยากรู้อยากเห็น เขากลับรู้สึกเย็นชาเฉย ๆ อย่างโง่เขลา ดูเหมือนธรรมชาติร้ายล่วงหน้ามาแล้วว่า ถ้าเขาเป็นนาย ก็จะเป็นนายที่แข็งกระด้างและไม่รู้จักบังคับบัญชา จึงบันดาลให้เขามีความรู้สึกต่ำต้อยอย่างทาส เพื่อบรรเทาความขมขื่นที่เกิดจากฐานะของเขา ถ้าใครพูดกับเขาโดยแสดงท่าว่าเป็นผู้อยู่เหนือกว่า เขาจะลดตัวลงต่ำและอ่อนน้อม เขามีความรู้สึกอย่างเร้นลับว่าไม่มีความเข้มแข็ง จึงคิดใช้เล่ห์อุบายเพื่อไม่ต้องปะทะกับกำลังของผู้อื่น เขาจะแสดงความหยิ่งและดูหมิ่นคนที่แสดงความยกย่องเขา

การสาบานจะเป็นมิตรกัน

ถ้าเขาอยากสาบานว่าจะเป็นมิตรกันจนชั่วนิรันดร เขาจะดื่มเหล้าโรงชนิดเดียวกันในถ้วยใบเดียวกัน หรือมิฉะนั้นก็กรีดบนส่วนหนึ่งของร่าง-กายกันและกันเพื่อให้เลือดออกมา แล้วดื่มเลือดของกันและกัน ชาวเมืองซิท (Scythes) และชาวเมืองบาบีโลนโบราณก็รับรองการทำพันธไมตรีกันแบบนี้ แหละ ชนชาติทางภาคตะวันออกในสมัยนี้เกือบทุกชาติก็ยังถือธรรมเนียมนี้อยู่

แม้ชนชาวสยามจะมีข้อบกพร่องหลายประการ ผู้เดินทางผ่านไปผ่านมาทุกคนก็ยอมรับว่า ขนบธรรมเนียมที่เขาถือนั้นบริสุทธิ์สะอาดเหมือนท้องฟ้าในประเทศของเขา และความอ่อนโยนกับความรู้จักประมาณตนเป็นคุณธรรมที่เกิดเพราะดินฟ้าอากาศของเขา ข้อเสียหายทางด้านจิตใจนั้นส่วนใหญ่แก้ได้ง่าย ถ้าเขาได้รับการอบรมตัดความโน้มเอียงไปในทางไม่ดีไปเสีย แต่จิตใจของเขาไม่ได้รับการผึกฝน จึงไม่เคยแยกว่าอะไรดีและอะไรดีที่สุด แล้วเขาก็ประพฤติโดยไม่นึกจะคิดไตร่ตรองและคิดหาเหตุผล

ความสะอาด

เพื่อรักษาร่างกายให้สะอาด ชาวสยามปฏิบัติการบางอย่างที่ทำไม่สะดวกเลย เขาเอาน้ำหอมพรมร่างกายส่วนหนึ่ง เพื่อให้มีกลิ่นหอม และต้องถือเป็นการผิดมารยาท ถ้าไปเยี่ยมใครโดยไม่ได้อาบน้ำก่อน แต่การอาบน้ำนั้นไม่จำเป็นต้องต้มน้ำให้ร้อน เพราะในประเทศนี้อาบน้ำยิ่งเย็นก็ยิ่งดี เขาพยายามทำให้ฟันดำ เท่า ๆ กับที่ชาวยุโรปพยายามรักษาฟันให้ขาว เขาถอนรากหนวด ซึ่งในประเทศร้อนถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรมี แต่เขาปล่อยให้เล็บงอก เหมือนที่ชาวจีนประพฤติก่อนพวกตาด (Tartars) รุกรานแผ่นดินจีน เขาสระผมด้วยน้ำและน้ำหอม แม้เขาพยายามรักษาร่างกายให้สะอาด แต่เวลาเขาอ้าปากหรือเอามือให้ดู ชาวยุโรปรู้สึกรังเกียจอย่างเหลือที่จะทนได้ เพราะฟันที่ทำให้ดำของเขาดูคล้ายก้อนไม้มะเกลือ ส่วนเล็บของเขา เป็นต้นว่าเล็บมือขวาที่เขาปล่อยให้งอกนั้น ดูคล้ายเขี้ยวเล็บของสัตว์กินเนื้ออะไรตัวหนึ่งฉะนั้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะเหล่านี้เป็นสิ่งที่จำแนกให้รู้ว่าเป็นคนร่างงามและสุภาพ ผิดกับชาวนาและทาส ส่วนหญิงเจ้าชู้ที่ตั้งหน้าจะเย้ายวนชายนั้นจะไม่ออกมาข้างนอก ถ้าไม่มีเล็บปลอมยาวสามสี่นิ้ว

แม้ว่าชนชาติตะวันออกทุกชาติดูคล้ายจะไม่ถือการมีผิวขาวเป็นเรื่องสำคัญ ปรากฏว่าเหตุที่เป็นเช่นนั้นเป็นเพราะเขาหาหญิงผิวขาวได้ยากมากกว่าจะเป็นเพราะเขาเคยชินมาเช่นนั้น ทุกยุคทุกสมัยบรรดาราชาธิราชในทวีปอาเซียเคยหาหญิงผิวขาวไว้ในฮาเร็ม การที่ราชาธิราชเหล่านั้นทรงมีรสนิยมเช่นนี้ แต่ทรงทำตามพระประสงค์ได้โดยยากนั้น เป็นข้อพิสูจน์ว่า รางวัลความงามควรมอบให้แก่หญิงชาวยุโรป

การกินอยู่ง่าย

การกินอยู่ง่ายเป็นคุณธรรมที่เกิดเพราะดินฟ้าอากาศ และเนื่องจากธรรมชาติไม่ให้ชนชาวสยามมีความต้องการมาก จึงนับได้ว่าชาวสยามเป็นคนร่ำรวยในท่ามกลางความขัดสน หรืออย่างน้อยในการไม่มีสิ่งที่ความคิดบอกว่าเราต้องการ ชาวสยามไม่มีโต๊ะ ผ้าปโต๊ะ ผ้าเช็ดปาก มีด ช้อนส้อม อาหารทุกอย่างที่นำมาให้เขากิน จะหั่นมาเสร็จเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย[๑] และจานชามธรรมดาที่บ้านของเจ้าใหญ่นายโตนั้น เป็นเครื่องลายครามจากประเทศจีนและญี่ปุ่น อาหารที่ทำมาให้กินจะไม่ใส่มาในจานชามที่ทำด้วยโลหะประเสริฐแม้บนโต๊ะของพระเจ้าแผ่นดิน ข้าวและปลาเค็มปลาแห้งในกรุงสยามราคาถูกอย่างเหลือหลาย เงินเพียงสองลีอารด์[๒] ก็พอให้ชาวสยามคนหนึ่งกินอะไรทุกอย่างได้จนอิ่ม เพราะฉะนั้น ชนชาตินี้จึงไม่ต้องเป็นห่วงถึงช่องทางหากินปล่อยตัวเกียจคร้าน ทุกบ้านช่องกึกก้องไปด้วยเสียงร้องเพลงและเสียงชื่นชม

---

(๑) ไม่เหมือนกับวิธีการกินอาหารของฝรั่ง อาหารเช่น ไก่ ปลา ที่ทำมาให้ฝรั่งกินนั้นโดยปรกติจะใส่มาในจานเป็นตัว ๆ หรือชิ้นใหญ่ ๆ ให้เขาตัดกินเอง. (ผู้แปล)

(๒) ลีอารด์ มาตราเงินโบราณฝรั่งเศส มีค่าเท่ากับ $\frac{1}{5}$ ของซู (sou) ๑ ซูเท่ากับ ๕ ซังติม ดังนั้น ๑ ลีอารด์ ก็มีค่ามากกว่า ๑ ซังติมเพียงเล็กน้อย ฉะนั้นจึงพอกล่าวได้ว่า ๒ ลีอารด์ มีค่าเท่ากับ ๒ ซังติม (ผู้แปล)

โสมนัส ซึ่งเราจะไม่ได้ยินในชนชาติอื่น ที่ความโอ่อ่าฟุ่มเฟือยทำให้เกิดความต้องการมาก จึงทำให้ช่องทางทำมาหากินผิดขึ้น เพดานในปาก (ลิ้น) ของเขาหยาบ ได้รสปลาเน่าหรือไข่เสียไข่ตายโดม ก็ไม่รู้สึกแปลกอะไร

อาหารของชาวสยาม

เขากินตั๊กแตน หนู กิ้งก่า และแมลงทุกชนิดที่ชาวยุโรปเมินไม่ยอมกิน ซอสของเขาทำด้วยน้ำนิดหน่อย ใส่กระเทียม หัวหอมและเครื่องหอม เนื่องจากเขาไม่มีหญ้าฝรั่น เขาจึงใช้รากไม้ชนิดหนึ่ง เมื่อบดแล้วก็มีรสและสีเหมือนหญ้าฝรั่น เขาไม่มีน้ำมันลูกนัตหรือน้ำมันมะกอกเทศ คงใช้แต่น้ำมันมะพร้าว แม่วัวให้นมน้อย แต่แม่ควายให้นมมาก ความร้อนของอากาศทำให้ครีมไม่จับกัน ชาวสยามไม่ชอบกินเนื้อสัตว์ กินแต่ไส้สัตว์เพราะเห็นว่าย่อยง่าย แต่อย่าคิดว่า เขามีรสนิยมแปลก เพราะเนื้อทุกอย่างไม่มีน้ำเนื้อและย่อยยากทั้งสิ้น ชาวยุโรปเป็นคนตะกละกว่าชาวสยาม กินเนื้อนาน ๆ ครั้งหนึ่ง หลังจากอยู่ในประเทศนี้พักหนึ่งแล้ว ความมัธยัสถ์ในการกินในทุกถิ่นที่อากาศร้อนจัดนั้น เป็นคุณธรรมที่เกิดเพราะดินฟ้าอากาศ ราคาเนื้อถูกมาก แม่วัวตัวหนึ่งราคาเพียงสิบซอล[๑] เท่านั้น แต่แกะและลูกแพะราคาแพงกว่า เพราะพวกแขกมุสลิมกินกันมาก สัตว์จำพวกเป็ดไก่ไม่จำเป็นต้องขุนให้อ้วน แต่ละอย่างแต่ละชนิดเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย เพราะอากาศร้อนพอที่จะทำให้ไข่ฟักออกได้

โรคภัยไข้เจ็บ

ดูเหมือนว่า ชนชาติที่มีความมัธยัสถ์ในการกินเป็นคุณธรรมอันถือโดยทั่ว ๆ ไปนั้น น่าจะไม่มีโรคภัยต่าง ๆ ที่เป็นผลร้ายเกิดจากการกินอย่าง

---

(๑) ซอล (sol) มาตราเงินโบราณของฝรั่งเศส มีค่าเท่ากับ ๕ ซังติม (๑๐๐ ซังติมเป็น ๑ แฟรงค์) (ผู้แปล)

ไม่มัธยัสถ์ แต่ทว่าแต่ละดินฟ้าอากาศก็ย่อมมีเชื้อความดีและเชื้อความชั่ว และเพื่อวินิจฉัยว่า ชนชาติต่าง ๆ มีความมัธยัสถ์อย่างไร จำเป็นต้องรู้ว่ากระเพาะของบุคคลต่าง ๆ มีความร้อนถึงขีดไหน เราอาจต้องรับว่า คนที่กินน้อยที่สุดนั้น เป็นคนที่ไม่มัธยัสถ์เลยอยู่บ่อย ๆ โรคบิดก็ดี ไข้ร้ายก็ดี โรคปอดอักเสบก็ดี มีผลร้ายแรงมาก ฝนที่ตกลงมาบ่อยๆ เดือนทำให้เกิดโรคไอ โรคไอกรน และโรคปวดในข้อมากเท่ากับในทวีปยุโรป โรคต่าง ๆ ที่เป็นโทษของความประพฤติเสเพลนั้น ได้เพิ่มขึ้นอีกมาก แต่ทว่าในบรรดาโรคร้ายที่กระหน่ำพระราชอาณาจักรนี้ โรคผีดาษเป็นโรคที่ทำให้คนตายมากที่สุด

ไม่มีอะไรขัดแย้งกันยิ่งกว่าคำบรรยายถึงลักษณะของชนชาตินี้ ซึ่งบางคนก็กล่าวว่า นอนเขลงอยู่ในความสมบรณ์พูนสข แต่บางคนก็กล่าวว่านอนซมอยู่ในความยากจน ผู้เดินทางผ่านไปมาพูดขัดแย้งกันในเรื่องที่เขาบรรยายถึงพระราชอาณาจักรนี้ เพราะเขาพูดแต่เรื่องที่เขาเห็น ดังนั้น บางคนที่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศส่งมา ก็แสดงความพิศวงพระราชสำนักอันโอ่อ่าหรูหรา ซึ่งคิดประดิษฐ์งานฉลองต่าง ๆ เพื่อสำแดงพระราชอำนาจ แต่บางคนที่เข้ามาทำการค้า ก็เห็นแต่ชนชาตินึ่ง ซึ่งขาดทุกสิ่งที่เขาเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเขา บนโต๊ะของเขาไม่เคยมีอาหารชั้นดี พ่อครัวที่มีฝีมือทำอาหารอร่อยจนคนกินถึงแน่นตายนั้น ก็ไม่สามารถทำให้ชาวสยามรู้รสอร่อยของอาหาร ห้องในบ้านและเครื่องเรือนของเขาซื่อ ๆ เขาจึงไม่ใยดีต่อสิ่งเหลือเฟือ ต้องการแต่ของที่จำเป็นเท่านั้น พวกสถาปนิกชาวยุโรปเห็นทีจะไม่มีทางมาแสดงวุฒิความสามารถของเขาในกรุงสยาม

บ้านของชาวสยามทำเป็นแบบเดียวกันทั้งสิ้น สร้างด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ สูงเหนือพื้นดินสิบสามฟุต เพราะเวลาหน้าน้ำท่วม น้ำขึ้นมาถึงระดับ

น้ำ บ้านทุกหลังตั้งอยู่บนเสา ส่วนกระไดที่อยู่นอกบ้านนั้นคล้ายกระไดที่ใช้ในโรงสีลมของเรา เขาใช้ไม้ไผ่ขัดแตะทำพื้นลาดทอดให้สัตว์เลี้ยงขึ้นไปบนคอกของมัน ซึ่งอยู่เหนือพื้นดิน บ้านประหลาดของชาวสยามเหล่านี้ก็มีสิ่งที่น่าเจริญใจและสิ่งหรูหราเหมือนกัน เช่น ฝาห้องปิดประดับด้วยผ้าสี เพดานห้องปิดด้วยผ้ามัสลินขาว ไม่มีเตียง เพราะชาวสยามจะไม่ถอดเสื้อนอนเป็นอันขาด เว้นแต่จะอยากผลัดผ้า (ความหึงทรมานชนทุกชาติในภาคตะวันออกเพราะความหึงนี้เอง ชาวสยามจึงไม่ทำการต้อนรับแขกไปพักที่บ้าน ด้วยกลัวแขกที่กระหายใคร่จะดูได้เห็นภรรยาของเขา)

บ้านกับสวน

บ้านของพวกเจ้าขุนมูลนายคล้ายกับตู้ใบใหญ่ๆ ที่เจ้าของ ภรรยาและบุตรอาศัยอยู่ ส่วนบรรดาเมียน้อยกับลูกและทาสแต่ละคนกับครอบครัวอยู่ห้องต่างหาก วัดของชาวสยามกว้างใหญ่ แต่ไม่ใคร่สูง ไม่มีโดมหรือเพดาน กระเบื้องที่คลุมหลังคาทาน้ำมันขัดเงาสีแดงกับเส้นสีทอง สวนในกรุงสยามมีมาก แต่ไม่กว้างขวางใหญ่โต ทางเดินในสวนแคบมาก คนเดินเป็นหน้ากระดานสามคนไปเที่ยวเกือบจะไม่ได้ ในสวนได้กลิ่นหอมของดอกไม้ทั่วไป ต้นไม้มีหลายอย่างต่างชนิดน่าเจริญใจ น้ำพุช่วยให้มีความสดชื่นร่มเย็นตลอดไป

การเปลือยกาย

แม้มีความขวยอาย ชาวสยามก็ไม่กลัวที่จะเปลือยกาย แต่เพื่อความสุภาพเรียบร้อย เขานุ่งผ้าสี หรือบางทีก็ผ้าเนื้อทองหรือเนื้อเงิน ธรรมเนียมปรากฏตัวครึ่งเปลือยในที่สาธารณะนั้น เกิดขึ้นเพราะอากาศร้อนมากกว่าเพื่อยั่วยุกามารมณ์ ไม่มีชนชาติใดที่จะปิดร่างกายทุกส่วนที่ไม่ควรเปิดยิ่งกว่า

ชนชาติชาวสยาม ทหารชาวฝรั่งเศสที่ติดตามราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาในกรุงสยามนั้น บางคนอาบน้ำตัวล่อนจ้อนให้ใครๆ เห็น ประชาชนชาวสยามบ่นซุบซิบที่มีการทำประเจิดประเจ้อเช่นนี้ แล้วเจ้าหน้าที่ก็ให้ทหารเหล่านั้นนุ่งผ้าขาวม้าอาบน้ำ ไม่มีใครบ่นอีกต่อไป

เครื่องนุ่งห่ม

เด็กๆ ไม่นุ่งผ้าเลยจนถึงอายุห้าขวบ พออายุได้ห้าขวบ พ่อแม่ก็ให้ลูกนุ่งผ้าผืนหนึ่ง ซึ่งจะถอดออกไม่ได้ แม้เวลาจะเยี่ยนก็ไม่ให้เปลื้องออก ชนชาติต่างๆ ในภาคตะวันออกถือเป็นเรื่องอัปยศที่จะเยี่ยนใครคนหนึ่งบนส่วนของร่างกายที่ไม่มีผ้าปิด ประเพณีของชนชาติเหล่านั้นห้ามการลงโทษด้วยแซ่และหวาย ซึ่งใช้อยู่ในชนชาติที่เจริญแล้ว เพราะชนชาติดังกล่าวไม่กลัวจะหยามความรู้สึกของเด็ก เมื่อให้เขารับโทษอย่างเดียวกับที่กฎหมายกำหนดให้คนผิดได้รับ

บรรดาข้าราชการสวมเสื้อชั้นในผ้ามัสลินไม่มีคอและไม่ปิดท้อง หน้าหนาวพวกเจ้าขุนมูลนายสวมเสื้อคลุมชนิดหนึ่งคล้ายผ้าพันคอ พระเจ้าแผ่นดินทรงสวมฉลองพระองค์ที่ทำด้วยผ้าตาด และปรกติประดับด้วยผ้าลูกไม้ที่สวยงามที่สุดจากยุโรป พระองค์เท่านั้นจะทรงปรากฏองค์พร้อมด้วยเครื่องประดับนี้ได้ เว้นแต่คนโปรดคนใดคนหนึ่งจะได้รับจากพระหัตถ์ของพระองค์ ผู้ที่ตามเสด็จไปในการล่าสัตว์หรือในการสงคราม จะต้องสวมเสื้อสีแดง และเสื้อที่เขาจะได้รับนั้นก็จะต้องเป็นสีนี้เสมอ ที่เป็นเช่นนั้นก็คงจะเพื่อเตือนเขาให้สำนึกว่า เขาจะต้องหลั่งโลหิตของศัตรูบ้านเมือง

แม้ว่าเวลาไปไหน ชาวสยามไม่สวมหมวก แต่พระเจ้าแผ่นดินและบรรดาเจ้าขุนมูลนายในแผ่นดินทรงสวมและสวมหมวกสีขาวและยอดแหลม

พระมาลาของพระเจ้าแผ่นดินส่งแสงแวววามด้วยเพชรนิลจินดาและมีความวิจิตรเหนือหมวกของคนอื่น ชาวสยามสวมหมวกแต่เวลาเดินทางหรือเวลาอยู่ในแม่น้ำ ซึ่งพระอาทิตย์ส่งแสงร้อนจัด รองเท้าที่ชาวสยามสวมปลายแหลมและไม่มีส่วนที่หุ้มส้นเท้า เวลาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินหรือเข้าหาผู้ใหญ่ เขาถอดหมวกออกด้วยความเคารพ

งานศพ

ชาวสยามมีพิธีงานศพเป็นแบบของเขาโดยเฉพาะ หีบศพทำด้วยไม้ภายนอกทาสีทอง เขาเผาไส้พุงของผู้ตายเสีย เพื่อป้องกันเน่า ขณะที่กำลังเตรียมพิธีศพ เขาจุดเทียนและเครื่องหอมรอบ ๆ ศพผู้ตาย เวลากลางคืนพระภิกษุสวดมนต์ เพื่อชี้ทางที่วิญญาณจะต้องเดินไปถึงสวรรค์ ครั้นแล้วเขาก็เผาศพท่ามกลางเสียงเครื่องดนตรีต่อหน้าญาติมิตรซึ่งแต่งตัวสีขาว แม้ว่าศาสนาไม่เข้ามาเกี่ยวในงานศพ แต่เขามีธรรมเนียมนิมนต์พระภิกษุมา เพื่ออยู่ช่วยให้งานศพสง่ายิ่งขึ้น ความเคารพต่อหลุมศพเป็นเรื่องที่ละเมิดมิได้ เพราะฉะนั้นบางครั้งในหลุมศพจึงพบขุมสมบัติที่เศรษฐีตระหนี่เก็บซ่อนไว้เหมือนซ่อนไว้ในที่เก็บอันปลอดภัย แต่มีอยู่บ่อย ๆ ที่ผู้ร้ายขุดหลุมศพ เพื่อหาสมบัติ ครั้นญาติพี่น้องส่งเสียงร้องคร่ำครวญและหลั่งน้ำตามากแล้ว งานฉลองและงานมหรสพก็มีต่อจากการแสดงความทุกข์โศก คือเขาพยายามดิ้นรนหนีจากความสงบ ที่เตือนอยู่ตลอดเวลาให้ระลึกถึงผู้ที่เขาได้สูญเสียไปนั้น

เมรุเผาศพ

มิใช่ว่าผู้ตายจะได้รับการเผาศพเป็นเกียรติทุกคน ผู้กระทำผิดที่ตายเพราะกฎหมายลงโทษให้ประหารชีวิตก็ดี สตรีที่ตายเพราะคลอดลูกยากก็ดี

และคนตายโหงทุกคนก็ดี ต้องเอาไปฝังไว้ในดิน ซึ่งนับเป็นเรื่องอัปยศอย่างร้ายแรงที่สุดที่ผู้ตายจะได้รับ เขาถือว่า ผู้ตายเหล่านี้เป็นอาชญากรที่ถูกสวรรค์เบื้องบนลงโทษ ซึ่งโทษเช่นนี้ผู้บริสุทธิ์ไม่เคยได้รับเลย เพราะเชื่อตระหนักเช่นนี้ เขาจึงรังเกียจศาสนาของเราอย่างเหนียวแน่น ไม่เข้าใจว่าพระเยซูคริสตเจ้าจะทรงรับความอัปยศถูกตรึงกางเขนได้อย่างไร ถ้าพระองค์ได้ทรงประกอบแต่กิจการดี (๑)

ธรรมเนียมเอาเนื้อไปไว้ข้างหลุมศพนั้นเป็นช่องทางให้เราเชื่อว่าเขาวอนขอผู้ตายช่วย แต่การปฏิบัติอย่างงมงายนี้ ไม่มีเหตุอะไรอื่นนอกจากกลัวว่า ผู้ตายจะปรากฏมาให้เห็น จึงอยากบ้องกันไว้โดยเอาเนื้อมาเซ่น ซึ่งก็มีแต่จะเป็นลาภปากของสัตว์แถวหลุมศพเท่านั้น

การไว้ทุกข์

การไว้ทุกข์ ซึ่งเป็นการแสดงความทุกข์โศกนั้น ทำได้หลายวิธี บิดามารดาที่สูญเสียบุตรนั้น บางครั้งก็อุทิศตนถือชีวิตบวช บางคนก็โกนศีรษะ และอยู่อย่างสกปรกมอมแมม เพื่อแสดงว่าใจเขาไม่ติดอยู่กับสิ่งของในโลกนี้

นอกจากมีการใช้จ่ายเงินในงานศพแล้ว ยังมีการใช้จ่ายเงินในเรื่องนกแก้วด้วย คือ มีนกแก้วตัวหนึ่งเป็นที่โปรดปรานของเจ้าองค์ใหญ่ (Grand Prince) มาก จึงทำให้คนเชื่อว่าวิญญาณของพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งเข้าไปอยู่ในร่างของมัน ดังนั้นจึงสมควรที่มันจะได้รับเกียรติคู่ควรกับตำแหน่งที่ได้

---

(๑) ตามความเชื่อของคริสตศาสนา พระเยซูคริสตเจ้าทรงสิ้นพระชนม์บนกางเขน เพื่อชดเชยความผิดบาปของมนุษยชาติที่มีต่อพระเจ้า (ผู้แปล)

รับ ได้มีผู้สร้างหอรูปบีรามิดใหญ่ มีทางขึ้นเป็นชั้น ๆ บนยอดมีพื้นที่ราบ สำหรับเผาศพของนกแก้วที่ใส่มาในกรงทอง งานฉลองนี้มีอยู่ถึงแปดวัน ซึ่งตลอดแปดวันนี้พระภิกษุผลัดเปลี่ยนกันมาสวดมนต์ ฝ่ายฝูงชนก็พากันแห่มาชมการเล่นห่นกระบอกและละคร เอาผ้าภาชนะทองแดงและกระจกเมืองจีนโยนไปให้มัน ที่สุดงานฉลองก็สิ้นสุดลง โดยเผาศพนกแก้วเป็นเถ้าถ่านไป เป็นอันว่า งานศพของนกแก้วตัวนี้เป็นไปอย่างโอ่อ่าหรูหรายิ่งกว่างานศพของเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ในบ้านเมืองเสียอีก

บทที่ ๔

การปกครอง

พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวทรงตัดสินประหารชีวิตได้

พระราชอาณาจักรสยามปกครองโดยกษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาด (despote) ซึ่งทรงวินิจฉัยตัดสินชะตากรรมและชีวิตของพสกนิกร ที่เป็นแต่ฝูงทาสอันเลวทรามต่ำช้า โดยที่พระเจ้าแผ่นดินแต่องค์เดียวทรงมีเอกสิทธิ์จะตัดสินประหารชีวิต ดังนั้นพระนามที่ถวายเพื่อให้เป็นที่พอพระทัยพระเจ้าแผ่นดินมากที่สุด ก็คือ "เจ้าชีวิต" (Seigneur de la vie) เมื่อศาลที่ตั้งขึ้นในแต่ละเมืองตัดสินประหารชีวิตผู้กระทำผิด จะต้องส่งสำนวนคดีมายังพระราชสำนัก ซึ่งพิจารณาสาเหตุที่ตัดสินประหารชีวิตอีกครั้งหนึ่ง และถ้าพยานหลักฐานไม่คลุมเครือ คำตัดสินก็จะได้รับการยืนยันรับรอง แล้วผู้กระทำผิดก็ถูกส่งกลับไปยังสถานที่ที่กระทำผิด เพื่อถูกประหารชีวิต ไม่มีประเทศใดมีพิธีการในการปกป้องชีวิตของประชาชนพลเมืองดียิ่งกว่านี้ และไม่มีประเทศใดมีการลงโทษเข้มงวดยิ่งกว่านี้

ความเป็นทาสของประชาชน

ชาวสยามทุกคนต้องมาทำงานรับใช้พระเจ้าแผ่นดินปีละหกเดือน และในขณะที่ถูกใช้งานอย่างทุกข์ยากลำบากนั้น เขาก็ยังต้องเลี้ยงชีวิตด้วยทุนรอนของตนเอง ทาสยังมีภาษีดีกว่าคนที่เป็นอิสระเสียอีก เพราะทาสทำงานให้นาย แต่นายให้กิน พลเมืองคนใด ถ้าอยากได้รับการยกเว้นจากงานรับใช้น่ารังเกียจนี้ ก็ต้องเสียเงินจำนวนหนึ่ง.... มีบางวันที่กำหนดให้บรรดาเจ้าขุน

มูลนายมีสิทธิ์ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน แต่แทนที่จะทูลให้ทรงทราบถึงสภาพความทุกข์เข็ญของประชาชนเขากลับแสดงให้คนในชาติเห็นว่าตัวเขาเองก็เป็นทาสที่ต่ำต้อยที่สุด และโดยที่เชื่อตระหนักว่า พระองค์ทรงชำเลืองพระเนตรแวบเดียวก็จะทรงยกเขาให้ลอยสูงขึ้น หรือจะทรงบันดาลให้เขาจมหายไปในความอ้างว้างว่างเปล่าก็ได้ เขาจึงตัวสั่นเมื่อเข้าเฝ้าพระองค์ แล้วถวายพระเกียรติชนิดที่เขาเกือบไม่เคยถวายแด่พระแด่เจ้าด้วยซ้ำไป

พลเมืองไม่ใช่เจ้าของนาหรือเจ้าของสวนอย่างแท้จริง เพราะถ้าผลผลิตเป็นที่เลื่องลือไปทหารก็จะสั่งจองไว้ให้พระเจ้าแผ่นดิน หรือเสนาบดีที่โปรดปรานคนใดคนหนึ่ง ผู้แย่งชิงที่ไม่ซื่อสัตย์เหล่านี้นับผลไม้ว่ามีจำนวนเท่าไรตามใจชอบ แล้วให้เจ้าของเป็นผู้ประกันจำนวนที่นับนั้น ถ้าถึงเวลาสุกจำนวนผลไม้ขาดไป เจ้าหน้าที่ก็จะลงโทษเจ้าของเหมือนกับว่าเจ้าของเป็นคนขโมยไปอย่างแท้จริง(๑) ดังนั้น เคยมีบางคนยอมโค่นต้นไม้เสียดีกว่าที่เสี่ยงถูกลงโทษ เพราะไม่ได้สอดส่องอย่างเข้มงวดพอที่จะรักษาสมบัติที่ตนไม่หวังจะได้รับผลประโยชน์ต่อไปอีก

ระบบกษัตริย์ที่มีอำนาจเด็ดขาดต่อราษฎรเช่นนี้ ย่อมกดคุณวุฒิความสามารถและความขยันขันแข็งของราษฎรมิให้เจริญงอกงาม คนงานเกรงจะมีชื่อเสียงว่าเป็นเยี่ยมในวิชาที่ตนรู้ เพราะความเป็นเยี่ยมนั้นอาจเป็นเหตุให้เขาต้องทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้างให้เจ้านายที่รู้จักเอาแต่โทษ ดังนั้นตลอดเวลาที่ทำงานรับใช้พระเจ้าแผ่นดิน ๖ เดือน ชาวสยามย่อมปฏิบัติหน้าที่อย่างจืดชืดและไม่คิดจะทำให้ดีเด่น เพราะกลัวจะทำการงานถึงขั้นดีเยี่ยม ซึ่งถ้าทำถึงขั้นนั้น ก็จะถูกทำโทษให้อยู่เป็นทาสอย่างไม่มีสิ้นสุด

---

(๑) เข้าใจว่าเป็นการเก็บอากรชนิดหนึ่ง ผู้แปล

ความโอ่อ่าหรูหราของพระเจ้าแผ่นดิน

พระเจ้าแผ่นดินมีไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเท่าใด ทุกคนก็ต้องถวายบังคม พระองค์ทั้งสิ้น พระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินเป็นที่เคารพยำเกรงพอ ๆ กันกับโบสถ์วิหารของพระเจ้า ไม่มีเสียงใด ๆ รบกวนความสงบเงียบในพระราชวัง เจ้าพนักงานที่มีหน้าที่ต้องปฏิบัติในพระราชวังนั้น จะเข้าไปไม่ได้ถ้าหากได้ดื่มเหล้าโรงหรือเหล้าอื่นใดที่อาจทำให้เสียสติสัมปชัญญะ หรือทำให้ลืมหน้าที่ พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงมีพระประสงค์ที่จะตรัสให้เหนื่อย จึงมักทรงมีพระราชบัญชาเป็นอาณัติสัญญาณ กองทหารรักษาพระองค์มีรี้พลมาก แต่พระองค์ทรงมอบการเฝ้าพิทักษ์เบื้องพระยุคลบาทไว้กับกองทหารต่างด้าวกองหนึ่ง เป็นต้นกองร้อยทหารชาวตาด (Tartars) ซึ่งมีความแกล้วกล้าเป็นที่พิสูจน์เห็นมาแล้ว พระองค์ยังทรงมีหน่วยทหารชาวอินเดีย ซึ่งอวดอ้างว่ามีหน่อเนื้อเชื้อไขสืบมาจากบรรดากษัตริย์ ทหารเหล่านี้มีความแกล้วกล้าแบบไม่กลัวภยันตรายทั้งปวง แต่ความแกล้วกล้าดังกล่าวต้องปลุกด้วยฝิ่น ซึ่งเมื่อฝิ่นทำให้เขามึนเมาไป ก็ทำให้มีความกล้าบ้าบิ่น และที่เขากล้าบ้าบิ่นเช่นนั้น ก็เพราะไม่รู้ว่ามีอันตรายนั่นเอง(๑)

การถวายความเคารพพระเจ้าแผ่นดิน

นอกจากเคารพยำเกรงพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ชาวสยามยังเคารพนับถือจนกระทั่งสัตว์ที่ใช้ในการรับใช้พระองค์ด้วย เช่น ช้างเป็นต้น ช้างเป็นสัตว์ที่ชาวสยามแสดงความเคารพนับถือมากที่สุด มีการตั้งเจ้าหน้าที่ให้คอยรับใช้ช้างด้วยพิธีการต่าง ๆ ซึ่งเหยียดฐานะมนุษย์ให้ต่ำลง และถ้าใครละเลยไม่ปฏิบัติ ก็จะได้รับโทษอย่างเข้มงวด ชาวสยามเชื่อว่า สัตว์ที่กำยำและ

---

(๑) เรื่องหน่วยทหารชาวอินเดียที่บรรยายลักษณะมานี้ ดูมีลักษณะเหมือนพวกมากัสซาซึ่งก่อกบฏขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงสันนิฐานว่าตุรแปงจะเข้าใจสับสน ผู้แปล

สอนง่ายเหล่านี้มีวิญญาณของนักปราชญ์ หรือกษัตริย์องค์ใด องค์หนึ่งสิงอยู่บริเวณรั้วพระราชวังแน่นขนัดไปด้วยทหารที่ไม่มีอาวุธ และที่ไม่มีอาวุธก็เพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดนึกอยากจะปองร้ายพระชนม์ชีพพระเจ้าแผ่นดินขึ้นมา บางครั้งเจ้าหน้าที่ก็จัดให้พวกทาสถืออาวุธ เพื่อช่วยให้พระราชพิธีต่าง ๆ มีความสง่างามยิ่งขึ้น แม้ว่าภายในพระราชวังมีมหาดเล็ก แต่ละคนมีหน้าที่โดยเฉพาะมีแต่พวกสตรีเท่านั้น ที่มีสิทธิ์จะเข้าไปในห้องของพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อทำความสะอาดและเตรียมพระกระยาหาร

บรรดาศักดิ์ขุนนาง

บรรดาศักดิ์ขุนนางไม่สืบต่อถึงลูกหลาน พลเมืองที่ไร้ประโยชน์หรือฉ้อราษฎร์บังหลวงจะถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ ที่บ้านเมืองได้ให้เป็นรางวัลแก่งานราชการของบรรพบุรุษของเขามาแล้ว ขุนนางชั้นที่หนึ่ง คือ ผู้ที่ได้รับบรรดาศักดิ์ บิดาที่ถูกปลดจากบรรดาศักดิ์นั้น ก็กลับไปเป็นพลเมืองชั้นธรรมดาพร้อมกับลูกเต้า เป็นการมิชอบมิใช่หรือที่จะให้คนอย่างกาติลีนา[๑] ผู้เกิดจากบิดามารดามีบรรดาศักดิ์ ได้รับเกียรติซึ่งควรให้แก่งานรับใช้ของคนเช่นมารีอุส[๒] ผู้สร้างตนเองจนได้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน? บรรดาพระภิกษุมิใช่ชนกลุ่มหนึ่งที่แยกจากรัฐ เพราะเมื่อมิได้ปฏิญาณ (ว่าจะเป็นพระภิกษุตลอดชีวิต) จะสึกกลับไปรวมอยู่ในกลุ่มฆราวาสทั่วไปได้ทุกเวลา

แม้ว่าชนชาตินี้มิใช่ชาตินักรบ แต่ทุกคนเมื่อเกิดมาก็เป็นทหาร และเมื่อบ้านเมืองถูกคุกคาม ทุกคนก็ต้องเป็นทหารเป็นเวลาหกเดือน เจ้า-

---

(๑) กาติลีนา (Catilina) ขุนนางชาวโรมัน เกิดราวปี ๑๐๙ ก่อนคริสตกาล และตายราวปี ๖๒ ก่อนคริสตกาล ได้คิดกบฏต่อบิตุภูมิและตายในการรบพร้อมกับถืออาวุธอยู่ในมือ (ผู้แปล)

(๒) มารีอุส (Marius) แม่ทัพชาวโรมัน เกิดปี ๑๕๖ ก่อนคริสตกาล และตายปี ๘๖ ก่อนคริสตกาล เป็นลุงของ ยูลีอุส ซีซาร์ (ผู้แปล)

หน้าที่จะจัดให้เขามีอาวุธ ช้าง และม้า เขาจะต้องเป็นทหารก็เฉพาะเมื่อได้รับอาวุธช้างและม้าดังกล่าวเท่านั้น จะต้องอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของหัวหน้าคนหนึ่งที่เขาเรียกว่า "นาย"(๑) ซึ่งเป็นคำยกย่องที่ชาวสยามให้แก่กัน เหมือนที่เราชาวฝรั่งเศสเรียกกันและกันว่า Monsieur (เมอซีเออ) แต่ละแขวงก็มีนายคนหนึ่งประจำ ผู้ที่มีหลายตำแหน่งก็จะมีหลายชื่อ พระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานชื่อใหม่ให้ทุกครั้งที่พระราชทานตำแหน่งหนึ่ง พอชาวต่างชาติคนหนึ่งเข้ามาในพระราชสำนัก พระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานนามที่แสดงความโปรดปรานและยกย่องให้ และพระองค์จะทรงใช้ชื่อนี้เรียก ตลอดเวลาที่เขาอยู่ในกรุงสยาม

วิชาทหาร

ชาวสยามหงดหงิดเพราะอากาศร้อน กลัวความเหนื่อยยากในการทำสงครามอยู่เสมอจึงไม่มีความก้าวหน้าในวิชาทหาร เขามีจินตนาการร้อนแรง จึงคิดเห็นอันตรายเกินความเป็นจริง และตัวอย่างที่แสดงความห้าวหาญอย่างเยือกเย็นนั้น ไม่มีให้เห็นในกรุงสยามเลย หรือมีก็มีแต่น้อย เรื่องความห้าวหาญอย่างเยือกเย็นนั้น ดูจะมีก็แต่ในชนชาติทางภาคเหนือเท่านั้น ชาวสยามร้อยคน ถ้าเห็นดาบ ก็จะวิ่งหนี และถ้าชาวยุโรปคนหนึ่งพูดอย่างขึงขังและขู่เข็ญ เขาก็จะท้อแท้ใจ แล้วยอมโอนอ่อนผ่อนตามอย่างต่ำต้อย

---

(๑) ผู้แปลมีความเห็นว่า คำ "นาย" ในที่นี้ไม่ใช่คำยกย่องที่ใส่หน้าชื่อคน เหมือนคำ "Monsieur" ในภาษาฝรั่งเศสแน่ แต่ที่ถูกน่าเป็นคำ "มูลนาย" ที่มีคำอธิบายว่า "ชายฉกรรจ์ทุกคน เมื่ออายุได้ ๑๘ ปี ต้องขึ้นทะเบียนเป็น "ไพร่สม" ให้ "มูลนาย" ซึ่งเป็นหัวหน้าสังกัดของตนผูกหัดและใช้สอย.....คำว่า "ไพร่" นั้นมิใช่หมายถึงคนเลวร้ายแต่อย่างใดไม่ ไพร่คือพลทหารนั่นเอง" ซึ่งคนไทยมีอิสระแก่ตนเท่านั้นที่จะเป็นได้" (ประวัติศาสตร์ไทย ส ๔๑๒ พ.ศ. ๒๕๒๐ หน้า ๗๐–๗๑ โดยเสถียร ศุภโสภณ) (ผู้แปล)

ความขลาดของชาวสยาม

คำสั่งสอนเรื่องเวียนว่ายตายเกิดส่งเสริมชาวสยามให้มีใจอ่อนแอ การมีใจอ่อนแอนี้แหละทำให้เขาเกลียดชังผู้ที่หลั่งเลือดของมนุษย์ และในการทำสงครามนั้น เขาชอบจับศัตรูเป็นทาสดีกว่าจะใช้มีดดาบฆ่าศัตรูให้ตายไปเสีย เมื่อกองทัพสองกองพบกัน กองที่บุกยิงก่อนจะเป็นฝ่ายชนะอย่างแน่นอน เพราะเสียงหวือ ๆ ของลูกปืนจะทำให้อีกกองหนึ่งขวัญหนีดีฝ่อและชุลมุนวุ่นวาย แม้ว่าชาวสยามมิได้เกิดมาสำหรับทำสงคราม แต่บางครั้งเขาก็รบชนะเพราะศัตรูเป็นชนชาติที่ใจอ่อนแอและไม่มีระเบียบวินัยเช่นกัน เขาไม่รู้จักวิชาสร้างป้อมที่ทำให้เมืองมั่นคง เขาเห็นว่าการมีบ้าหนาทึบ มีคลองมากและมีน้ำท่วมทั่วประเทศทุก ๆ ปีนั้น เป็นการป้องกันที่เป็นแบบธรรมชาติและแน่นอนยิ่งกว่างานสร้างต่าง ๆ ที่เป็นไปตามยุทธศาสตร์ เขากลัวว่า เวลาสร้างป้อมขึ้น ก็จะต้องตีกลับคืน ปืนใหญ่ของเขาหยาบและไม่ดีพอ ใช้โจมตีและป้องกันเมืองป้อมไม่สู้ได้ผล พูดตามจริงแล้ว เขาไม่มีปืนใหญ่อื่นนอกจากที่พวกฝรั่งเศสให้เขา กับอีกสองสามกระบอกที่พวกโปรตุเกสหล่อให้ แต่ถึงแม้เขาจะมีดีกว่านี้ เขาก็คงไม่มีความกล้าและความชำนาญจะใช้มัน

ยุทธวิธีของชาวสยาม

ทหารบกของชาวสยาม นอกจากใจไม่กล้าและอ่อนแอแล้ว ยังติดอาวุธไม่ดีพอด้วย เขามีทหารม้าน้อย แต่มีความมั่นใจอย่างเต็มที่ในช้างของเขาที่มีอยู่มาก แต่บ่อยครั้งช้างก็มีผลร้ายต่อเขาเองเท่า ๆ กับที่เป็นผลร้ายต่อศัตรู เป็นต้น เมื่อสัตว์พวกนี้ถูกทำร้ายเป็นบาดแผลเข้า เวลานั้นมันจะบ้าคลั่งหันมาเล่นงานควาญของมันแล้วเหยียบให้ตาย เวลารบ ทหารชาวสยามตั้งเป็นสามแถว แต่ละแถวเรียงเป็นหมู่สี่เหลี่ยม มีช้าง ๑๖ เชือกที่ติดธงพิเศษเป็นกำลังหนุน ทหารชาวสยามยังใช้วัวควายลากปืนใหญ่ ซึ่งเขาไม่

มีบัญญายกตั้งบนรถบืน การยิงบืนใหญ่สองสามนัดเบ็นการให้สัญญาณบอกรบ แต่บางครั้งก็ทำให้การรบสิ้นสุดลง เสียงบืนใหญ่ทำให้ทหารทั่ว ๆ ไปตระหนกตกใจ แล้วบ่อยครั้งทหารทั้งสองฝ่ายก็ขยาดกลัวเหมือน ๆ กัน จึงกระจัดกระจายหนีหายเข้าไปในป่า ชนชาติใกล้เคียงหลายชาติก่อนจะออกรบจะขอเสพฝิ่นมาก ๆ เพื่อจะไม่รู้สึกอะไรเมื่อเห็นภัย แต่ชาวสยามไม่ใช้วิธีนี้และที่ไม่ใช้นั้นเบ็นเพราะความขลาด คือ เขากลัวว่า ถ้ากล้าเกินไป ก็จะวิ่งเข้าไปหาอันตราย โดยไม่ดูตาม้าตาเรือ

กองทัพเรือกรุงสยาม

อย่างไรก็ตาม ทหารชาวสยาม เมื่ออยู่ในทะเล ก็ไม่น่ากลัวกว่าเมื่ออยู่บนบก กรุงสยามเห็นจะมีเรือห้าหกลำไว้สำหรับป้องกันการค้า แต่ผู้บังคับเรือเหล่านี้มีแต่คนชาวต่างประเทศ ซึ่งได้รับคำสั่งให้หลีกเลี่ยงการรบเว้นแต่จะแน่ใจว่าจะรบชนะ จุดหมายของการจัดเตรียมใช้ให้เรือเหล่านี้ก็คือจะได้ใช้ยึดอะไรบ้าง ไม่ใช่เพื่อมีเกียรติที่รบชนะ กรุงสยามยังมีเรือรบที่ใช้ทั้งพายและใบอีกห้าสิบลำ แต่เรือเหล่านั้นผุอยู่ในท่าเรือต่าง ๆ และไม่เคยวิ่งห่างออกจากฝั่งเลย

พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามไม่มีกองทหารที่มีอยู่เบ็นประจำการ เช่นที่บรรดาราชาธิบดีในทวีปยุโรปมีนั้น กองทัพของพระองค์ได้แก่ทหารรักษาพระองค์ไม่กี่กองร้อย ที่แก่ชราปฏิบัติหน้าที่อันสงบในพระราชวัง และไม่เคยออกรบเลย เมื่อผลประโยชน์บ้านเมืองบังคับให้สอดส่องคิดป้องกันส่วนรวม รัฐก็รีบเรียกเกณฑ์คนจำนวนมากที่ปะปนกันและไม่มีระเบียบวินัย คนเหล่านี้ไม่รู้สึกอายเมื่อรบแพ้และไม่รู้สึกมีหน้ามีตาเมื่อรบชนะเช่นกัน

การเลี้ยงดูกองทัพ

คนที่ร่ำรวยพอจะให้สินบนนั้น "นาย" หรือหัวหน้าแขวงแต่ละคนก็ยกเว้นมิให้เป็นทหารได้ตามใจชอบ และเนื่องจากไม่มีหัวหน้าสักคนอยากมีเกียรติ เขาจึงไม่ใช้อำนาจ นอกจากสะสมสมบัติให้มีมาก ๆ บีนของเขาเป็นแบบจุดชนวนให้ปืนลั่นออกมาและทำมาเลวมาก เขายังใช้หอก และเหน็บมีดขอชนิดหนึ่งที่เข็มขัด เมื่อออกสนามรบ ทหารแต่ละคนเอาข้าวใส่กระบุงสองกระบุงแบกใส่บ่าไป และเสบียงนี้พอสำหรับกินหนึ่งเดือน ทหารเดินโดยไม่รักษาแถวไว้ และเพราะการเดินแบบนี้ เขาจึงพบกับสิ่งไม่นึกฝันอยู่บ่อย ๆ ถูกฆ่าตายมากกว่าในการรบแบบเรียงเป็นแถว เพราะเขารีบวิ่งหนีก่อนที่จะมีการนองเลือด ถ้าสงครามมีอยู่เนิ่นนานและข้าวหมด ทหารก็ตายเพราะหิวข้าวมากกว่าตายเพราะถูกศัตรูฆ่าเสียอีก จริงอยู่รัฐบาลส่งเสบียงอาหารใหม่มาให้ แต่นายทหารที่มีหน้าที่จ่ายแจกชอบเอาไปขายหากำไร ยิ่งกว่าจะช่วยชีวิตทหารชั้นผู้น้อยไว้ ทหารชั้นผู้น้อยไม่กล้าบ่น เพราะกลัวถูกนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เขาฟ้อง ลงโทษในการรบครั้งต่อไป

ประมาณสองสามปีมาแล้ว นักแสดงละครคนหนึ่งกล้ากราบทูลแนะให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบเรื่องนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของพระองค์ทำการยักยอก เขาแต่งละครเรื่องหนึ่งเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการออกสงครามครั้งสุดท้าย นับเป็นการตำหนิความประพฤติของบรรดานายทหารชั้นผู้ใหญ่อย่างเจ็บแสบ เมื่อบรรยายถึงเรื่องสงครามหลายเรื่องอย่างตลกขบขันแล้ว เขาก็พรรณนาถึงความทุกข์เวทนาต่าง ๆ ที่ทหารได้รับ พระเจ้าแผ่นดินทรงรู้สึกสั่นสะเทือนพระทัยในเรื่องที่พรรณนาอย่างจับใจนั้น ทรงสั่งให้จับกุมบรรดาผู้กระทำผิด บางคนก็ถูกสั่งประหารชีวิต บางคนก็ไว้ชีวิตไว้โดยยอมสละทิ้งสมบัติ ตัวอย่างการลงโทษอย่างเคร่งครัดและยุติธรรมแบบนี้จะมี

มากยิ่งขึ้น ถ้าหากความจริงได้รู้ไปถึงพระกรรณพระเจ้าแผ่นดิน แต่บรรดากษัตริย์ในทวีปอาเซียนั้นเชื่อว่า เมื่อทรงเก็บองค์มิให้ใครๆ เห็นเหมือนอย่างพระเป็นเจ้า พระองค์ก็ต้องทรงมีส่วนร่วมในเอกสิทธิ์ของพระเป็นเจ้า ไม่ต้องทรงบำเพ็ญสิ่งใด ประทับเงียบๆ อยู่ในวัง ปล่อยพสกนิกรให้บรรดาเสนาบดีเฆี่ยนตีอย่างไร้ความปรานี

ความยากลำบากที่จะกินอยู่เวลาอยู่ในค่ายหรือเวลาเดินทัพนั้น มิใช่อุปสรรคอย่างเดียวที่ขัดขวางมิให้กองทัพเจริญก้าวหน้า อุปสรรคอีกประการหนึ่งก็คือ อำนาจบังคับบัญชากองทัพอยู่ในมือคนที่ไม่มีประสบการณ์และไม่มีความสามารถ การได้รับเกียรติให้บังคับบัญชานั้นไม่กระตุ้นให้มีความทะเยอทะยาน และการได้รับตำแหน่งเป็นแม่ทัพนายกองนั้น ถือเป็นการเสียความชอบยิ่งกว่าเป็นการได้รับความชอบ เพราะเขาเห็นแต่อันตรายที่จะเกิดจากการได้รับตำแหน่งนั้น

โรงแสงสรรพาวุธ

ในโรงแสงสรรพาวุธของชาวสยามมีแต่ปืนและปืนใหญ่ที่ไม่มีประโยชน์เพราะขี้นสนิม ปืนเหล่านั้นกองอยู่ในโรงแสงสรรพาวุธอย่างไม่เป็นระเบียบ และไม่มีใครเอาใจใส่เช็ดถู ชาวสยามได้เรียนรู้เคล็ดลับทำดินปืนจากชาวยุโรป แต่ดินปืนที่เขาทำขึ้นนั้นไม่แรง เขาจึงจำเป็นต้องนำมาจากยุโรป เพื่อทำการล่าสัตว์ ป้อมของชาวสยามเป็นแต่คอกที่มีเสาปักอยู่รอบ และในคอกนั้นเขาทำช่องเป็นระยะๆ ให้ปากกระบอกปืนใหญ่โผล่ออกมา ดังนั้น การมีน้ำท่วมกับการมีแม่น้ำที่ตัดกรุงสยามออกเป็นตอนๆ นั้น ต้องนับเป็นปราการอันมั่นคงที่สุด ที่เขามีไว้รับการรุกรานของต่างประเทศ

อุปราช

กรุงสยามมีเจ้าหน้าที่ชั้นสูง ซึ่งแบ่งการปกครองบ้านเมืองให้ช่วยกันทำคนละส่วน แต่ก่อนชาวสยามมีอุปราช (Oberat) ซึ่งมีหน้าที่และอภิสิทธิ์พอๆ จะเปรียบได้กับหน้าที่และอภิสิทธิ์ของ Maires du Palais[๑] ในสมัยกษัตริย์ฝรั่งเศสโบราณของเรา เอกสิทธิ์ที่ได้แก่ตำแหน่งอุปราชนี้ ทำให้ผู้ที่ครองตำแหน่งดังกล่าวมีอำนาจเท่ากับพระมหากษัตริย์เจ้านายของตน การเมืองสั่งยุบเลิกตำแหน่งนี้ แต่เขาไม่เฉลียวใจว่า เจ้านายที่เป็นเชื้อพระวงศ์นั้น มีความได้เปรียบทางกำเนิด จึงมีช่องทางจะคิดกิจการใหญ่โตได้มากยิ่งกว่าบุคคลที่ได้รับอำนาจเพียงชั่วขณะหนึ่ง ปัจจุบันนี้มีเจ้าหน้าที่สำคัญเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของบ้านเมืองคือ

พระยาจักรี

พระยาจักรีเป็นหัวหน้าคณะที่ปรึกษาแผ่นดิน (Conseil d' Etat) และอยู่ฝ่ายรักษาความสงบเรียบร้อยทั่วไปในพระราชอาณาจักร พระยาจักรีนี่แหละเป็นผู้พิจารณาวินิจฉัยกิจการงานทุกอย่างในเมืองต่างๆ ข้าหลวงทุกคนต้องรายงานให้ท่านทราบถึงการปกครองของตน คำสั่งที่ไม่มีตราของพระยาจักรีประทับ ใช้บังคับไม่ได้แต่อย่างใด

พระยาพระคลัง

อัครมหาเสนาบดีซึ่งเรียกว่าเจ้าพระยาพระคลัง (Barcalon) นั้น แต่ก่อนนี้เป็นแต่ผู้มีตำแหน่งต่ำที่สุด บัดนี้เป็นตำแหน่งที่ใครๆ ใฝ่ฝันหามาก

---

(๑) Maire du Palais (แมร์ ดือ ปาแล) เป็นข้าราชการที่มีอำนาจเทียบเท่าหรือยิ่งกว่านายกรัฐมนตรี ในสมัยกษัตริย์ฝรั่งเศสยุคพระราชวงศ์ เมโรแว็งเยียง (คริสตศตวรรษที่ ๗) พระองค์เพียงแต่ทรงครองราชสมบัติ แล้วมอบการปกครองทั้งสิ้นให้แก่ แมร์ ดือ ปาแล ซึ่งบางคนมีอำนาจยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินเองเสียอีก. (ผู้แปล)

ที่สุด หน้าที่ต่าง ๆ ของพระยาพระคลังตรงกับหน้าที่ของรัฐมนตรีต่างประเทศของเรา พระยาพระคลังเป็นผู้ที่รับรายได้ทุกอย่างของพระเจ้าแผ่นดินและรายได้ดังกล่าวก็คือ ภาษีที่ดิน ภาษีศุลกากรและภาษีโภคภัณฑ์ต่าง ๆ พระเจ้าแผ่นดินทรงมีสวนและที่ดินมากมายให้ทาสบำรุงรักษา สิ่งที่ใส่ลงไปในพระคลังของพระเจ้าแผ่นดินก็คือ เงินค่าปรับ สมบัติที่ถูกริบ และของถวาย ที่ข้าราชการผู้ใหญ่ในแผ่นดินถวายเพื่อทูลขอให้มรดกของตนส่วนหนึ่งตกไปถึงลูก แต่สมบัติของพระเจ้าแผ่นดินนั้นส่วนใหญ่มาจากการค้า และเรายืนยันได้ว่า พระองค์ทรงเป็นพ่อค้าที่ร่ำรวยที่สุดในโลก พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวมีสิทธิ์ขายงา แร่กาลีนา(๑) ดินประสิวขาว ตะกั่ว ฯลฯ ที่สุด พระองค์ทรงสงวนอภิสิทธิ์ที่จะค้าขายกับบรรดาชาติต่างประเทศ

พระยายมราช

พระยายมราช (Pia Yomarat) อยู่ฝ่ายให้ความยุติธรรมทางอาญา ฆาตกรและบุคคลใด ๆ ที่หลั่งเลือดของมนุษย์ จะต้องถูกนำขึ้นศาลของพระยายมราช พระยายมราชเป็นผู้รับฝากการริบที่ดิน บ้านและทาส และเป็นผู้ควบคุมดูแลคุก ซึ่งแสดงให้เราเห็นภาพอันน่าเวทนาที่สุด ในคุกนี้มีคนมีเคราะห์กรรมคร่ำครวญอยู่เป็นจำนวนนับไม่ถ้วน และก็ไม่มีใครสงสาร แต่ในประเทศอื่นนั้น แม้สัตว์ที่ไม่มีประโยชน์และทำร้ายมนุษย์ ก็ยังมีคนสงสาร รัฐบาลไม่จัดหาอะไรให้เขากิน ต้องเตร่เดินไปตามเมืองโดยถูกล่ามโซ่ติดกันหมู่ละเจ็ดคน ขออาหารตามบ้านไปทีละบ้าน และเมื่อหิวจัด ของที่ใครไม่ให้ก็แย่งเอาอยู่บ่อย ๆ โซคชะตาของเขาเวลากลางคืนยังร้ายแรงหนักยิ่งขึ้นไป

---

(๑) แร่กาลีนา (ภาษาฝรั่งเศสแต่ก่อนเขียน calain หรือ calin เดี๋ยวนี้เขียน galène ภาษาอังกฤษ เขียน galena) เป็นแร่ตะกั่วซัลไฟด์. (ผู้แปล)

อีก ถูกขังอยู่ในวงล้อมใหญ่ที่มีหลักปักสองชั้นและมีใบไม้คลุม นักโทษเหล่านี้ นอกจากถูกล่ามโซ่เวลากลางวันแล้ว เวลากลางคืน เท้ายังติดอยู่ในระหว่างไม้สองอัน ส่วนคอนั้นเข้าไปอยู่ในช่องบันไดยาวหกเจ็ดฟุต ดังนั้นในเวลาสำหรับพักผ่อน เขาก็ถูกทรมานเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง แล้วยังถูกบังคับให้ผลัดกันร้องตลอดคืนว่า : ข้าชื่อนั่นชื่อนี่..... อยู่นั่นนี่..... ถูกจำอยู่ที่นี่เพราะทำผิดอย่างนั้นอย่างนี้.....” และถ้าไม่มีใครร้อง ผู้คุมที่อยู่ยามจะเอาไม้ตะพดมาหวดปลุกเขาทุกคนให้ตื่นขึ้น กลิ่นเหม็น แมลงสาบพัดและหมัดเหาในคุกยังซ้ำเติมทำให้นรกที่เขามาตกก่อนล่วงหน้านี่น่าสยดสยองยิ่งขึ้นอีก เพราะฉะนั้นชาวสยามจึงถือว่า คุกเป็นภาพที่แสดงให้เห็นว่านรกเป็นอย่างไร ที่ประตูคุกมีรูปปฏิมาชุบทองรูปหนึ่ง มีคนถือเป็นตุลาการน่ากลัว ซึ่งจะพิพากษาพวกนักโทษเมื่อตายแล้ว รูปปฏิมารูปนี้ในมือถือโซ่ที่มัดเขาและถือเครื่องทรมานทุกอย่างที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับลงโทษเขา ส่วนนักโทษที่มีบุญได้ออกจากคุกนั้น จะไม่ละเว้นมาขอบคุณรูปปฏิมาที่เขาได้พ้นโทษ จุดธูปเทียนแสดงความรู้คุณที่ได้คุ้มครองเขา

พระยาพลเทพ

พระยาพลเทพควบคุมที่ดินที่ไถได้ เก็บอากรที่ดินที่ต้องชำระแก่พระมหากษัตริย์ และสอดส่องให้มีการเพาะปลูกดีทั่วไป การชำระคดีเกี่ยวกับการแบ่งมรดกทุกเรื่องอยู่ในอำนาจของพระยาพลเทพ การดูแลที่ดินของพระเจ้าแผ่นดินก็อยู่ในอำนาจปกครองของพระยาพลเทพ เช่นเดียวกับงานหลวง (corvée) ซึ่งถ้าควบคุมอย่างสุจริตก็จะเป็นรายได้ก้อนใหญ่ทีเดียว เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินไม่ต้องการให้พสกนิกรมาทำงานให้ตลอดเวลาหกเดือน คนส่วนใหญ่จึงขอไถ่ตัวให้พ้นจากความเป็นทาสนี้ โดยแต่ละเดือนจ่ายเงินที่มีค่าเท่ากับเงินยี่สิบสี่ปอนด์ของเรา บางคนไม่รวยก็จ่ายเป็นข้าว ไม้หอม

หรือไม้ต้นหางจระเข้ งาช้างหรือรังนก ถ้าการเก็บเงินนี้เก็บอย่างเคร่งครัดและซื่อสัตย์ ไม่ช้าพระคลังของพระเจ้าแผ่นดินก็จะมีเงินเต็ม แต่ความละโมบของพวกรีดไถทำให้ราษฎรล่มจม และก็ไม่ทำให้พระเจ้าแผ่นดินร่ำรวย พระองค์ทรงถูกโกงในการเก็บภาษีศุลกากรเป็นต้น แม้การเก็บภาษีประเภทนี้เก็บอย่างเข้มงวด

ตราประทับ

ในบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรุงสยาม ไม่มีผู้ใดมีหน้าที่เทียบได้กับหน้าที่ของ Grand Chancelier (มหาเสนาบดียุติธรรมสมัยราชาธิปไตยฝรั่งเศส) เสนาบดีแต่ละคนมีสิทธิ์ออกคำสั่งภายในกระทรวงของตน แล้วเอาตรา[๑] ที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้ประทับลงในคำสั่งนั้น ส่วนพระเจ้าแผ่นดินก็มีตราพิเศษอันหนึ่งซึ่งพระองค์จะไม่ทรงฝากไว้กับผู้ใด ตรานั้นเป็นรูปมังกรบิน ส่วนตราของเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ทำเป็นรูปต่าง ๆ ประทับด้วยน้ำหมึกสีแดง ตราส่วนใหญ่มีเจ้าหน้าที่คนหนึ่งเป็นผู้รักษาไว้ในพระราชวัง เพื่อป้องกันมิให้มีการใช้ตราเหล่านี้ไปในทางที่ผิด แต่แม้จะมีการระวังเช่นนี้ก็ยังมีอยู่บ่อย ๆ ที่คำสั่งมีตราประทับ โดยเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่ประทับตราไม่รู้เรื่อง ไม่ว่าในประเทศใด คนโลภทรัพย์ย่อมหาทางหลีกเลี่ยงกฎเกณฑ์ที่คิดขึ้นอย่างฉลาดรอบคอบจนได้

กฎหมายในกรุงสยามห้ามมิให้มีการซื้อขายตำแหน่งหน้าที่ ชาวสยามดูเหมือนจะเชื่อว่าคนที่ร่ำรวยที่สุดไม่ใช่คนที่มีความสามารถดีที่สุดในการดำรงตำแหน่งสูง ๆ บรรดาผู้ที่ได้รับยศตำแหน่งในกรุงสยามนั้น ไม่ได้รับค่าจ้าง รางวัลสองอย่างซึ่งคนรับใช้บ้านเมืองได้รับก็คือ ความเห็นชอบของ

---

(๑) เข้าใจว่า ตราเหล่านี้คือพระราชลัญฉกร (ผู้แปล)

บ้านเมืองและความพอพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน แต่บางครั้งพระ-เจ้าแผ่นดินก็พระราชทานหีบทอง ช้าง ควาย อาวุธ ที่ดินและทาส ซึ่งพระองค์จะทรงเรียกคืน ถ้ามีหลักฐานว่า เจ้าพนักงานประพฤติผิดอย่างหนักต่อตำแหน่งหน้าที่

แต่อย่าเชื่อว่า แม้จะโอ้อวดว่าไม่มีความเห็นแก่ตัว ข้าราชการเหล่านี้จะไม่รู้จักฉ้อราษฎร์บังหลวง เขาเป็นนักรีดไถและโลภสมบัติ บางทีก็ใช้อำนาจแย่งชิงเอาทรัพย์โดยไม่ต้องรับโทษ ข้าราชการที่ถูกลงโทษในฐานไม่ยอมชำระคดีความนั้น จะไม่ถูกสอบสวนในฐานได้รีดไถเรียกเอาของกำนัล ข้าราชการทุกคนสาบานสัญญาจะทำหน้าที่อย่างเคร่งครัด เขาถูกบังคับให้ดื่มน้ำ(๑) หน่อยหนึ่ง และขณะที่เขากลืนน้ำเข้าไป พระภิกษุรูปหนึ่งกล่าวคำสาปแช่งให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ แก่ผู้ที่ประพฤติผิดต่อคำสาบานของเขา

เจ้าเมืองแบบสืบตำแหน่งนั้น ได้ชื่อว่าเป็น "เจ้า" ของเมืองที่อยู่ในปกครองของตน กษัตริย์หลายพระองค์เคยพยายามหลายครั้งที่จะลดอำนาจของเจ้าเมืองเหล่านี้ เคยให้เจ้าเมืองแบบแต่งตั้งไปแทน แต่ความพยายามของพระองค์ยังไม่เป็นผลสำเร็จอย่างเต็มที่ ยังคงมีเจ้าเมืองแบบสืบตำแหน่งอีกหลายคน ที่อ้างตนว่ามีอำนาจที่ไม่ขึ้นกับใครในเมืองของเขา และเป็นคู่แข่งกับพระเจ้าแผ่นดินยิ่งกว่าที่จะเป็นไพร่ฟ้าของพระเจ้าแผ่นดิน เขาเรียกร้องขอสิทธิ์เหนือเรือทุกลำ ที่เมืองตะนาวศรีและเป็นต้นที่ชายแดน ราษฎรถูกบังคับให้เสียภาษีให้เขาแปดเปอร์เซ็นต์ มิใช่แต่ชาวต่างประเทศเท่านั้นที่ถูกเขาเรียกเก็บเอาทรัพย์ แต่ราษฎรทุกชั้นก็โอดครวญ เมื่อถูกทรราชชั้นผู้น้อยเหล่านี้กดขี่เช่นเดียวกัน

---

(๑) คงหมายถึงน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (ผู้แปล)

บทที่ ๕

กฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญา

ไม่มีชนชาติใดยกย่องกฎหมายของตนเท่ากับชนชาวสยาม และเมื่อบอกลักษณะนิสัยของชนชาติต่าง ๆ ในทวีปยุโรป เขาเคยพูดว่า "ชาวฝรั่งเศสดีสำหรับทำสงคราม ชาวอังกฤษดีสำหรับออกทะเล ชาวฮอลันดาดีสำหรับค้าขาย แต่ชนชาติทั้งหมดนี้สู้เราไม่ได้ในวิชาปกครอง"

ข้อบกพร่องในการปกครอง

การที่ชาวสยามนิยมยกย่องการปกครองของเขานั้น เป็นแต่อคติที่เกิดจากการอบรม พระราชอาณาจักรมีข้อเสียอยู่ในโครงสร้างหลายประการ ตำแหน่ง**เจ้าองค์ใหญ่** (Grand Prince) เป็นแหล่งที่ทำให้เกิดความปั่นป่วนและสับสนวุ่นวายครั้งแล้วครั้งเล่า ผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้เป็นทายาทที่หมายมั่นจะได้ขึ้นครองราชสมบัติ ในฐานะที่เป็นพระโอรสหรือพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงครองราชสมบัติอยู่ อำนาจที่**เจ้าองค์ใหญ่**ทรงมีอยู่มากเกินไปนั้น อาจเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบ้านเมืองได้ทุกเวลา วังของ**เจ้าองค์ใหญ่**พรั่งพร้อมไปด้วยบีนใหญ่ บรรดาผู้ที่อยู่รับใช้พระองค์ ไม่ยอมรับคำสั่งจากผู้ใดนอกจากรับจากพระองค์ พระองค์เป็นผู้ทรงกำหนดชะตากรรมของเขาตามพระอัธยาสัย แต่ไม่มีอำนาจเหนือชีวิต อำนาจของ**เจ้าองค์ใหญ่**เป็นที่เกรงกลัวยิ่งกว่าพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน เพราะในเมื่อได้รับการกำหนดให้เป็นเจ้าเหนือหัวในวันหนึ่งข้างหน้า เมื่อถึงเวลานั้น พระองค์จะทรงปูนบำเหน็จหรือทรงลงทัณฑ์ก็ได้ ดาวที่กำลังขึ้นนั้น สายตาของใครๆ

ย่อมต้องเพ่งพินิจดูด้วยความพึงพอใจมากยิ่งกว่าที่จะเพ่งดูดาวที่แสงใกล้จะดับแล้ว ไม่ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปล่าสัตว์ หรือทรงมีพระราชภารกิจต้องเสด็จไปจากพระนครหลวง เจ้าองค์ใหญ่เป็นผู้ได้รับมอบหมายให้ปกครองบ้านเมือง คำสั่งทุกข้อทุกประการจะได้รับการปฏิบัติให้ลุล่วงไปอย่างศรัทธาเลื่อมใส เสมือนว่าเป็นคำสั่งที่ออกมาจากพระราชบัลลังก์ การได้รับแบ่งอำนาจสูงสุดเช่นนี้เปิดช่องให้มีการทำผิดได้อย่างใหญ่หลวง และรัฐใดมีสองอำนาจเป็นคู่แข่งกัน รัฐนั้นก็ตั้งอยู่บนรากฐานที่ง่อนแง่นไม่มั่นคง การชำระคดีในโรงศาลย่อมเป็นไปอย่างบกพร่องในบรรดาชนชาติทวีปอาเซีย เพราะในบรรดาชนชาติเหล่านี้ กษัตริย์ที่ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดเหนือราษฎรมักทรงมอบการชำระความ ให้แก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ที่มีผลประโยชน์ในการบิดเบือนความจริง และบ่อยครั้งที่เดียว กษัตริย์เหล่านี้ก็มักทรงเลือกคนโดยทรงถามความเห็นดีเห็นชอบของสตรีที่ทรงโปรดปราน สตรีผู้นั้นก็จะเสนอคนที่น่ารักน่าใคร่ที่สุดให้รับตำแหน่ง น้อยนักน้อยหนาจะเสนอผู้ที่เหมาะสมที่สุด

ชนชาวสยามไม่มีโรงเรียนสอนกฎหมาย เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่รู้หน้าที่ในขณะปฏิบัติงาน และเมื่อเขาได้รับตำแหน่งใด ในหนังสือรับรองแต่งตั้งก็จะแทรกรายชื่อการบอกภาระหน้าที่ต่าง ๆ ของตำแหน่งไว้ ดังนั้นเขาก็ทราบว่า หน้าที่ของเขามีมากน้อยเท่าใด และมีจำกัดแค่ไหน เราเห็นว่า เมื่อผู้ออกกฎหมายไม่มีทางคาดกรณีต่าง ๆ ทั้งหมดได้ ผู้รักษากฎหมายก็มีทางจะตีความได้ตามใจชอบ แล้วยอมเข้าข้างคนที่รู้จักเอาเงินให้มากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

การเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดให้คนเข้าเฝ้าทุกวัน การเข้าเฝ้าเวลาเช้าซึ่งเป็นการเข้าเฝ้าใหญ่นั้น ใช้เวลาสองหรือสามชั่วโมง พระองค์จะเสด็จมา

ตรงตามเวลากำหนดพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ในขณะเข้าเฝ้า เจ้าหน้าที่จะกราบทูลรายงานเรื่องคดีที่เป็นความกันทั่วพระราช-อาณาจักร พลเมืองที่ต่ำต้อยน้อยศักดิ์ที่สุดก็มีสิทธิ์จะมาปรากฏตัวที่ศาลนี้ ฎีกาทุกเรื่องที่เสนอต่อบรรดาเสนาบดีจะต้องนำขึ้นกราบทูลพระองค์อย่างซื่อสัตย์ และถ้าใครบังอาจชักออกมาเสียสักเรื่องหนึ่ง ผู้กระทำผิดก็จะถูกลงโทษอย่างเข้มงวด ในการโปรดให้เข้าเฝ้าเหล่านี้ พระองค์จะทรงยืนยันคำสั่งลงโทษประหารชีวิตผู้กระทำผิด ซึ่งประกาศในศาลชั้นล่าง และไม่มีผู้ใดจะถูกประ-หารชีวิตได้ก่อนที่พระองค์จะทรงมีพระราชโองการ

ถ้าคดียุ่งยากลำบาก และทรงเกรงว่า ถ้าทรงตัดสินไป จะทรงทำให้ราษฎรเกลียดชัง พระองค์ก็จะทรงสั่งให้พลิกดูกฎหมาย เพื่อทราบว่ากฎหมายบัญญัติว่าอย่างไรในเรื่องที่เป็นปัญหานั้น พราหมณ์หกคนกับชาวสยามอีกจำนวนเท่ากัน ซึ่งเป็นผู้รักษากฎหมาย จะค้นหาคดีคล้ายกับคดีที่ต้องพิพากษานั้น และโดยคำนึงถึงธรรมเนียมเก่า ก็ตัดสินไปตามกฎหมาย แต่พระเจ้าแผ่นดินทรงเคร่งครัดน้อยกว่ากฎหมาย จะลดโทษของผู้กระทำผิดลงเสมอ ดังนั้น กษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดก็ทรงละทิ้งอำนาจ ทรง-เป็นแต่ผู้รับใช้กฎหมาย ผู้ทรงให้อภัยโทษหรือทรงลงโทษแต่ผู้เดียว

ในศาลแต่ละศาล มีแต่ข้าราชการผู้เดียวที่ควบคุมการให้ความยุติ-ธรรม แต่ก่อนที่จะตัดสิน เขาต้องปรึกษาเจ้าหน้าที่หลาย ๆ คนที่เชี่ยวชาญรู้กฎหมายต่าง ๆ ไม่ใช่สอดส่องดูแลการปกครองพลเมืองที่รักสงบเท่านั้น แต่เรื่องทหารทั้งหมดก็อยู่ในอำนาจหน้าที่ของเขาด้วย ดังนั้น เมื่อเป็นทั้งผู้ปฏิบัติตามกฎหมายและผู้รับมอบฝากกำลัง บางครั้งเขาก็ไม่ยอมเชื่อฟังพระ-ราชบัญชาของพระเจ้าแผ่นดิน และตั้งตัวเป็นใหญ่โดยไม่ขึ้นแก่ใคร

กฎหมายมหาชนเขียนอยู่ในหนังสือสามเล่ม ซึ่งมีรัฐธรรมนูญเก่าๆ ของรัฐรวมอยู่ เล่มแรกกล่าวถึงหน้าที่ทั้งปวงของเจ้าพนักงานและชี้ว่า อำนาจของเขามีขอบขีดแค่ไหน เล่มที่สองเป็นประมวลรัฐธรรมนูญเก่าๆซึ่งเจ้าหน้าที่คนดูเมื่อมีปัญหายุ่งยาก และเล่มที่สามเป็นข้อบังคับของบรรดากษัตริยองค์หลังๆ และอะไรๆ ที่ถือปฏิบัติอยู่ในระยะแรกๆ นี้ ก็ใช้บังคับเป็นกฎหมายดังนั้น การกระทำที่ผิดก็กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการรับรอง เพราะเหตุที่ว่ามีมาแต่โบราณแล้ว

ในกรุงสยามมีการลงโทษผู้ที่แพ้ความแพ่ง เพราะต้องสันนิษฐานว่า เขายื่นฟ้องคดีก็เพื่อใช้เล่ห์แย่งเอาสมบัติของคู่ความ ในศาลต่างๆ ไม่มีเสียงอุปเท่ห์ของนักพูด ที่เชี่ยวชาญในการแต่งเรื่องเท็จให้เห็นเป็นเรื่องจริง ทุกเรื่องต้องโต้ตอบกันเป็นลายลักษณ์อักษร และเหตุผลต่างๆ ต้องชี้แจงอย่างซื่อๆ ผู้ร้องถวายฎีกาแด่พระเจ้าแผ่นดินหรือยื่นคำร้องต่อเสนาบดีผู้เป็นหัวหน้าพิจารณาเรื่องราวแล้วเขาก็นับถ้อยคำทุกคำและทุกบรรทัด เพื่อป้องกันมิให้มีการเปลี่ยนแก้ใดๆ คู่ความต้องกล่าวแต่เรื่องที่จริงและพิสูจน์ได้ ไม่มีประเทศใดในโลก ที่คนทุจริตจะมีวิธีพลิกแพลงมากเท่ากับในประเทศสยาม ในประเทศนี้ คนที่ชำนาญในการทำให้คดียุ่ง สามารถทำให้เรื่องที่ร้ายที่สุดกลับเป็นไปในทางดีได้ เขาจะเรียกร้องให้จ่ายค่าตอบแทนความชำชองของเขาในการบิดเบือนความจริงอย่างแรงที่เดียว

พอยื่นคำร้อง เจ้าหน้าที่ก็สั่งให้ทำการสืบสวนและจำเลยต้องตอบคู่ความทั้งสองฝ่ายต้องวางเงินประกัน และฝ่ายที่กลัวว่า คู่ความจะใช้เล่ห์ของตนทำให้คดียุ่ง จะบังคับให้คู่ความอยู่ทั้งวันทั้งคืนในห้องชำระความ กินและนอนในนั้น จนกว่าจะพิจารณาความเสร็จ และคู่ความฝ่ายนั้นก็ต้องยอมตามที่เขาเรียกร้อง ธรรมเนียมนี้จะปิดทางมิให้มีการทำให้คดียุ่งสับสนได้มาก

สิ่งแรกที่ผู้พิพากษาจะทำก็คือ เรียกค่าจ้างชำระความและค่าจ้างทำงานของเสมียนพนักงานก่อน ด้วยวิธีนี้ผู้พิพากษาจะไม่คิดดำเนินงานให้ชักช้าเสียเวลาเปล่า ตรงกันข้าม เขาพร้อมที่จะทำให้เสร็จเร็วเท่าไร ก็ทำให้งานสั้นลงเท่านั้น พอถึงวันที่กำหนด คู่ความทั้งสองฝ่ายก็มาปรากฏตัวที่ศาล และก่อนที่จะฟังเหตุผลของทั้งสองฝ่าย ผู้พิพากษาเชิญชวนให้ประนีประนอมความกัน แต่น้อยนักที่ผีปากเกลี้ยกล่อมของผู้พิพากษาจะมีอำนาจพอที่จะขจัดปัดเป่าอารมณ์อยากเอาความของเขาให้หมดไป เมื่อโจทก์ถามและจำเลยตอบแล้ว ผู้พิพากษาก็ถามบ้าง ทั้งสองฝ่ายต้องตอบอย่างแน่วแน่และชัดเจน คือต้องพูดง่าย ๆ ว่า “เรื่องนั้นจริง” หรือ “เรื่องนั้นไม่จริง” “ผมรู้” หรือ “ผมไม่รู้” มีบางกรณีพิเศษ ที่พ่อตอบแทนลูก และลูกตอบแทนพ่อได้ ลุงตอบแทนหลานได้ และสามีตอบแทนภรรยาได้ การบังคับให้ตอบสั้น ๆ นั้นมีข้อเสียร้ายแรง มีอยู่บ่อย ๆ ที่คำถามส่วนหนึ่งจริง แต่อีกส่วนหนึ่งไม่จริง แต่เนื่องจากต้องตอบปฏิเสธอย่างเด็ดขาด หรือตอบยืนยันอย่างเด็ดขาด คู่ความที่มีความหวังจะชนะคดี บางครั้งก็พูดเข้าเนื้อตนเอง

บ่อยครั้ง เจ้าพนักงานเรียกพยานมาให้การ แต่มีน้อยครั้งที่คำให้การของพยานจะเท็จ เป็นต้นถ้าได้เตรียมการให้พยานสาบาน ตามธรรมเนียมที่มีอยู่ คือ ให้พยานอ่านคำสาบาน เพราะถ้าผู้พิพากษาอ่านเอง พยานก็จะคิดว่าไม่จำเป็นต้องบอกความจริง คำสาบานนั้นยาวพอสมควร กฎหมายบัญญัติให้คริสตังสาบานที่ประตูโบสถ์ และให้ชาวมุสลิมสาบานที่ประตูสุเหร่า โดยกล่าวถ้อยคำที่เคยใช้อยู่ในหมู่พวกเขา

เมื่อฟังพยานให้การและการสืบสวนเสร็จแล้ว ผู้พิพากษาก็เรียกคู่ความทั้งสองฝ่ายให้มาประนีประนอมความกันอีกครั้งหนึ่ง และถ้าทั้งสองฝ่ายยังดื้อดึงขอให้ศาลวินิจฉัย ผู้พิพากษาก็กล่าวคำตัดสิน คู่ความจะขออุทธรณ์คำ

ตัดสินของศาลนี้ต่อเสนาบดีที่ควบคุมการปกครองเมือง และต่อพระเจ้าแผ่นดินเองก็ได้ พระองค์จะทรงลดคำตัดสินให้อ่อนลงเสมอ แต่ราษฎรมีสิทธิ์ขอให้พระเจ้าแผ่นดินทรงตัดสินแต่เฉพาะในคดีสำคัญเท่านั้น

ศาลยุติธรรมคอยสอดส่องให้พลเมืองมีศีลธรรมดีอย่เสมอมิได้ขาด และการกระทำผิดโดยความอ่อนแอ ซึ่งชาติที่เจริญแล้วไม่ถือ และบ่อยครั้งมีคนมีชื่อเสียงทำเป็นแบบฉบับด้วยซ้ำนั้น ในกรุงสยามกลับถูกลงโทษราวกับเป็นอาชญากรรม ในประเทศสยาม สถานที่มั่วสุมสาธารณะถูกห้ามไม่ให้มีอย่างเคร่งครัด กฎหมายสั่งให้ทำลายบ้านโสเภณี ในประเทศสยาม ไม่มีหญิงไร้ยางอายที่ทำการค้าเสน่ห์ และอยู่ในที่สาธารณะเพื่อเย้ายวนเยาวชนหัวเบาหรือคนชราที่ช่ำชองในเรื่องสำมะเลเทเมา ถ้าพิสูจน์ได้ว่าหญิงเสเพลคนใดคนหนึ่งประพฤติเป็นโสเภณี ก็จะถูกพาตระเวนไปทั่วเมือง ร่างกายล่อนจ้อน และถูกแต้มเป็นจุดขาว ๆ ทั่วตัว มีคนเดินสั่นกระดิ่งไปข้างหน้าเธอเพื่อเตือนคนทั้งหลายให้รู้ถึงความเหลวแหลกในชีวิตของเธอ และเพื่อก่อให้เกิดความสยดสยองแก่บรรดาหญิงที่มีความโน้มเอียงไปในทางจะเอาอย่างเธอ นั่นไม่หมายความว่า ในกรุงสยามไม่มีความประพฤติเสเพลอย่างลับ ๆ แต่ผู้ร่ำรวยพอจะเลี้ยงบำเรอหญิงคนหนึ่ง กฎหมายจะไม่ไปรบกวนเพราะถือว่าการอยู่กินร่วมกันโดยไม่แต่งงานกันนั้น เป็นการอยู่ร่วมกันแบบชู้สาว ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะเลิกกันได้ตามใจชอบ

ชาวสยามเป็นคนอ่อนโยนและมีเมตตาในการติดต่อกันตามปรกติในชีวิต แต่กลับกลายเป็นคนโหดเหี้ยม และทารุณต่อผู้ที่ถูกลงโทษให้ถึงตาย ความผิดฐานดูหมิ่นศาสนานั้นถูกลงโทษอย่างน่าสยดสยองพองเกล้า กล่าวคือ เตรียมเตาตีเหล็กเหมือนจะไว้เผาเหล็ก แล้วกดหน้าของคนมิจฉาทิฐิลงบนเตา ศีรษะถูกกดไว้บนถ่าน ซึ่งยังไม่ติดไฟ ร่างกายทั้งตัวถูกโซ่ล่ามไว้ไม่ให้

กระดุกกระดิก พอผู้พิพากษาให้อาณัติสัญญาณก็มีคนโยกสูบสองอันให้เข้าออกทำให้ถ่านลุกขึ้น เผาหัวของผู้กระทำผิดให้ไหม้ทีละน้อย

การทรมานที่ชาวสยามใช้ลงโทษคนที่ฆ่าคนนั้น ทำให้แม้คนที่ใจแข็งที่สุดก็ต้องรู้สึกสยดสยอง กล่าวคือ ให้ฆาตกรนอนคว่ำ และเมื่อมัดแล้วก็ใช้ไม้ตะบองตีไม้อันหนึ่งให้เข้าไปทางทวารหนัก ตอกเข้าไปเรื่อย ๆ จนกว่าไม้จะโผล่ออกมาทางท้องหรือทางไหล่ แล้วก็เอาไม้ที่เสียบคนนั้นตั้งขึ้นปักลงไปในดิน มีอยู่บ่อย ๆ ที่คนถูกทรมานสิ้นใจตายในขณะที่ถูกทรมานเช่นนั้น แต่บางทีไม้อันนั้นแทงเข้าไปในกาย แต่ไม่ถูกหัวใจหรือสมอง ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ผู้เคราะร้ายก็ต้องรับการทรมานอย่างน่าสยดสยองที่สุดเป็นเวลาหลายชั่วโมงทีเดียว

การลักเล็กขโมยน้อย

ในกรุงสยามมีช่องทางหากินง่าย ฉะนั้นชาวสยามจึงถือว่า การลักขโมยเป็นความผิดที่น่าเกลียดที่สุด และเป็นเครื่องหมายบอกว่าจิตใจต่ำช้าสารเลว ดังนั้น ถ้ามีหลักฐานว่าคนไหนลักเล็กขโมยน้อย คนนั้นจะถูกญาติพี่น้องและมิตรสหายทอดทิ้งในทันที เพราะละอายที่มีความเกี่ยวพันกับคนที่เป็นศัตรูร่วมกันของสังคม เขามีความเกลียดกลัวการลักขโมย จนรู้สึกหงุดหงิดอึดอัดใจอย่างสุดแสน คนที่อวดอ้างว่ามีคุณธรรมอย่างเข้มงวดและเคร่งครัดนั้น จะไม่เก็บของที่คนอื่นทำหายเลย ดูเหมือนเขาได้รับเอาคติพจน์ของเพลโตที่ว่า “ของที่ข้าพเจ้าไม่ได้เอาไปวางไว้ที่ไหน ก็อย่าหยิบเอาไปจากที่นั้นเลย”

ถ้าความผิดไม่หนักพอที่จะลงโทษให้ถึงตาย หรือถ้าพระเจ้าแผ่นดินพอพระทัยจะพระราชทานอภัยโทษไว้ชีวิต ผู้ทำผิดจะถูกพิพากษาลงโทษให้

ไปตัดหญ้าให้ช้างกิน ลูกจะต้องรับโทษร่วมกับบิดาด้วย และเมื่อทำงานที่กำหนดแล้ว พ่อลูกก็ใช้เวลาที่เหลือสำหรับทำงานหาเลี้ยงชีวิต เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ที่มีหลักฐานว่าได้ยักยอกทรัพย์นั้น โดยปรกติถูกพิพากษาให้รับโทษที่กล่าวนี้ ซึ่งลำบากสำหรับเขามากยิ่งกว่าสำหรับคนสามัญธรรมดา คนสามัญนั้นต้องทำงานแต่เพียงอย่างเดียว ส่วนคนใหญ่คนโตที่ต้องรับโทษนี้จำต้องหาหญ้าให้ช้างกินหลายเชือก และเนื่องจากเขาต้องจ่ายเงินมากให้แก่คนรับจ้างตัดหญ้า ค่าใช้จ่ายนี้จึงทำเอาสมบัติที่เขาสะสมมาด้วยการยักยอกอันเป็นเหตุให้เขาถูกลงโทษนั้นร่อยหรอหมดไป แต่ถ้าเขาไม่ปฏิบัติหน้าที่ ก็ถูกเฆี่ยนด้วยหวาย จนเนื้อหนังหลุดออกมาจากกระดูก

ยังมีโทษอีกประการหนึ่ง ซึ่งจะลงโทษอย่างนั้นได้ก็แต่ด้วยพระราชโองการโดยตรงของพระเจ้าแผ่นดิน โทษนั้น คือ เอามีดกรีดศีรษะ และที่จะกรีดกี่ทีนั้นมีกำหนดมาด้วยเสมอ พอผู้กระทำผิดคุกเข่าลง ก็ถูกโกนหัว ซึ่งถือเป็นความอัปยศขั้นร้ายแรงที่สุด ต่อไปผู้ทำหน้าที่ทรมานก็หยิบมีดแล้วกรีดศีรษะเป็นจำนวนมากน้อยกี่ทีเท่าที่พระเจ้าแผ่นดินทรงกำหนด นักโทษที่ถูกตัดสินประหารชีวิตนั้นถูกล่ามโซ่ แล้วพาไปตระเวนรอบเมืองในเรือลำหนึ่ง ซึ่งมีคนตีแผ่นทองแดงเป็นระยะ ๆ แล้วร้องบอกเสียงดังว่าเพราะเหตุใดผู้กระทำผิดจึงถูกตัดสินลงโทษ ซึ่งก็เปรียบได้กับการร้องประกาศคำตัดสินในบ้านเมืองของเรา

ผู้ที่ถูกลงโทษ แต่ไม่ถึงขั้นประหารชีวิตนั้น จะถูกนำมาที่ตลาดให้ทุกคนเห็น นี่ก็เป็นการลงโทษเกือบจะเป็นแบบเดียวกันกับการทรมานเพื่อประจาน (pilori) ในประเทศฝรั่งเศส ค่าธรรมเนียมศาลแพงมาก โทษต่างๆ ถ้าไม่ถึงกับทำให้ตาย ก็ทำให้ทรัพย์ของคนที่รับโทษร่อยหรอหมดไปทีเดียว การเฆี่ยนนั้นมีค่าอย่างต่ำเท่ากับเงินของเราสี่สิบซู ไม่นับเงินที่ต้องให้แก่คน

ทำหน้าที่ทรมานเพื่อขอให้เขาออมกำลังแขนไว้ การแทงบนศีรษะมีค่าแพงที่สุด การแทงแต่ละทีต้องเสียค่าธรรมเนียมเท่ากับเงินของเราแปดปอนด์ ไม่ว่าในกระบวนการพิจารณาความแพ่งหรือความอาญา ถ้าไม่มีข้อพิสูจน์เป็นหนังสือหรือเป็นคำให้การของพยาน เจ้าหน้าที่ก็ใช้การพิสูจน์ด้วยไฟหรือด้วยน้ำ แต่มีแต่จำเลยเท่านั้นที่ต้องรับการพิสูจน์เช่นนี้ ในการพิสูจน์ด้วยไฟนั้น ถ้าจำเลยออกจากไฟ โดยเท้าไม่ไหม้ ก็ได้รับการปล่อยตัวไปในทันที วิธีพิสูจน์ด้วยไฟ คือ ขุดหลุม ๆ หนึ่งกว้างสองฟุต ยาวแปดฟุต ที่ปลายหลุมสองข้างปักไม้หลักเป็นระยะ ๆ เพื่อรองรับเชือกเส้นหนึ่งที่อยู่สูงขนาดเท้าข้อศอกได้ ห้ามคนที่จะรับการพิสูจน์ด้วยไฟเดินเป็นเวลาหลายวัน เพื่อให้เท้าอ่อนกำลังลง ไฟจะได้ไหม้ง่ายขึ้น ครั้นถึงวันกำหนด ก็เอาถ่านแดง ๆ ใส่จนเต็มหลุม ให้จำเลยเดินข้ามไปสามหน แล้วพาไปยังห้องพิจารณาความเพื่อพิจารณาดูเท้า ถ้าไม่มีรอยไหม้ จำเลยก็ถูกปล่อยตัวไปอย่างผู้มีชัย ชาวสยามเชื่อว่า วิธีนี้เป็นวิธีที่ไม่รู้จักผิดพลาด เพื่อรู้ว่าคนไหนบริสุทธิ์ คนไหนเป็นคนผิด

การพิสูจน์ด้วยน้ำไม่น่ากลัวเท่าการพิสูจน์ด้วยไฟ ทั้งโจทก์และจำเลยต้องรับการพิสูจน์แบบนี้ คือ ปักเสาในแม่น้ำสองต้นห่างกันหกเจ็ดฟุต แล้วให้ทั้งสองฝ่ายทิ้งตัวจากยอดเสาลงไปในน้ำ คนที่ดำน้ำอยู่นานกว่าอีกฝ่ายหนึ่งก็ได้รับการประกาศว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะตามที่ชาวสยามพูดกันนั้น พวกผีปีศาจทรมานคนผิดอยู่ใต้น้ำ ทำให้คนผิดต้องรีบขึ้นมาเหนือน้ำ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งไม่มีอะไรจะต้องกลัวว่าผีจะทรมาน ก็ไม่ต้องรีบร้อนโผล่ขึ้นมา

มีการพิสูจน์อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีพระภิกษุอยู่เป็นประธาน คือ พระภิกษุให้คนพ้องกับคนถูกพ้องกินยาเม็ดซึ่งทำให้อาเจียน คนไหนอาเจียนยาออกทีหลัง ก็ถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ขณะที่ทำการพิสูจน์ดังกล่าว มีการประกอบ

พิธีงมงายอีกหลายอย่าง ซึ่งในระหว่างพิธีเหล่านั้น พระภิกษุกล่าวคำสาปแช่งผู้กระทำผิด เพื่อเตรียมทางเอาตัวรอดไว้เวลากระทำผิด ชาวสยามทุกคนจึงหัดให้คุ้นกับไฟตั้งแต่อายุยังน้อย ๆ เพราะน้ำหนักร่างกายเบาทำให้ไฟไหม้ได้น้อย(๑)เป็นต้นในหมู่ชนชาติที่ผ่าเท้าของเขาด้านเพราะเดินเท้าเปล่าเสมอ

กฎหมายเข้มงวด

เพื่อป้องกันมิให้ประกอบอาชญากรรม กฎหมายบังคับให้พลเมืองมีพันธะหลายประการ โดยไม่เลือกว่าใครผิดใครบริสุทธิ์ เช่น ถ้าพบศพที่ไหนก็จะมีการขึงเชือกในบริเวณที่มีการฆาตกรรมเกิดขึ้นนั้นเป็นระยะห่างกันทุก ๆ ร้อยตวส(๒) ผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณรอบนั้น จะต้องเสียค่าปรับมากน้อยแล้วแต่จะอยู่ใกล้สถานที่เกิดเหตุเพียงใด กฎหมายนี้มีข้อเสีย แต่ก็มีข้อดีด้วย เพราะพลเมืองทั้งหลายจะต้องเผ้าระวังซึ่งกันและกัน แล้วถนนหนทางก็จะปลอดภัยมากขึ้น การลักขโมยซึ่งหลาย ๆ ชาติลงโทษให้ถึงตายนั้น แก้ใหม่โดยต้องชำระของที่เอาไปเป็นเงินสองเท่า และผู้พิพากษาก็ได้ส่วนแบ่งในเงินที่คืนนั้นด้วย

---

(๑) คือการลุยไฟ เป็นการพิสูจน์ชนิดหนึ่ง (ผู้แปล)

(๒) ตวส (toise) มาตราวัดโบราณของฝรั่ง
๑๐๐ ตวส ยาวประมาณ ๑๐๐ วา [๑ ตวส = ๖ ฟุต หรือ ๒ เมตร หรือ ๑ วา] (ผู้แปล)

บทที่ ๖

การเล่นหย่อนใจและการมหรสพ

การบริหารร่างกาย

ชาวสยามถือการบริหารร่างกายเป็นเรื่องเหน็ดเหนื่อย ซึ่งเหมาะเฉพาะสำหรับพวกทาส ไม่ถือเป็นวิธีที่จะทำให้ร่ายกายมีความอ่อนช้อยและทำให้แขนขาได้เคลื่อนไหวยืดหยุ่น เขาไม่รู้จักวิชาผึกม้าเลย ชาวสยามทุกคนเดินไม่คล่องแคล่ว แข้งขาชาแข็งอยู่เสมอ เพราะเคยแต่งอไว้ และถ้าหากเข้าไปในสวน เขาจะเข้าไปเพราะอยากสูดกลิ่นหอมของดอกไม้และความสดชื่นของน้ำมากยิ่งกว่าอยากเข้าไปเที่ยว การอยู่อย่างเฉื่อยชาเช่นนี้น่าจะเป็นเชื้อทำให้เกิดโรคมากมายอย่างไม่มีสิ้นสุด แต่ความร้อนของดินฟ้าอากาศก็ทำให้เหงื่อออกมากพอที่จะกำจัดเชื้อของโรคต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป แต่มีเรื่องที่ขัดแย้งและน่าประหลาดเรื่องหนึ่ง คือ คนเหล่านี้ที่กลิ้งเกลือกอยู่ในความเกียจคร้านตลอดชาตินั้น กลับพายเรือได้อย่างชำนิชำนาญทั้งไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ส่วนชนชาติที่แข็งแรงที่สุด เมื่อพายเรือหรือกรรเชียงเรือแล้วกลับสิ้นเรี่ยวหมดแรงกันไป

เป็นเรื่องน่าแปลกที่ว่า ทั่วทั้งภูมิภาคอาคเนย์ของทวีปอาเซียนี้เด็ก ๆ มีการเล่นหย่อนใจอย่างเดียวกันกับเด็กในทวีปยุโรป เป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจว่า การเล่นที่ธรรมชาติมิได้สอนนั้น เกิดขึ้นได้อย่างไรในหมู่ชนชาติที่ไม่เคยติดต่อกันมาเลย เด็กที่กรุงปารีสก็เหมือนเด็กในกรุงสยาม เล่นบาร์เล่นลูกข่างและเล่นลูกหนัง การเล่นว่าวเป็นการเล่นหย่อนใจ ที่กษัตริย์ทุก

พระองค์ในภาคอาเซียอาคเนย์จัดหามาให้ราษฎรของพระองค์ ที่ว่าวผูกตะเกียง ตะเกียงก็ส่องแสงในความมืดแทนพระอาทิตย์ ที่ว่าวยังผูกเหรียญทองคำ ซึ่งประชาชนแย่งกันตามเก็บเมื่อสายป่านว่าวขาด การเล่นว่าวนี้ดูจะเป็นการเล่นที่มีสกุลมาก เจ้าหน้าที่ชั้นสูงเท่านั้นมีสิทธิ์จะถือสายป่านว่าวได้

ในประเทศนี้มีการมหรสพและการเล่นหย่อนใจ ซึ่งเป็นของมีร่วมกับทุก ๆ ชาติที่เจริญด้วยศิลปศาสตร์ แม้ว่าธรรมชาติไม่ประสาทให้ชาวสยามมีเสียงไพเราะ แต่เขาก็ชอบการร้องเพลงอย่างหลงใหล และตั้งแต่เริ่มมีระบอบราชาธิปไตยมา การเข้าเฝ้าที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่บรรดาราชทูตนั้น ก็มีพร้อมกันไปกับการร้องเพลง ในงานฉลองใหม่ ๆ นั้น ทั่วบริเวณก็กก้องไปด้วยเสียงร้องบทเพลงที่รู้จักกันแล้ว หรือมิฉะนั้นก็กก้องไปด้วยเพลงที่ผู้แต่ง ๆ ขึ้นมาทันควัน เพื่อใช้เป็นต่างอาวุธสู้กันทางสติปัญญา เวลาชาวสยามไปวัด เขาเดินไปพลาง ร้องเพลงไปพลาง ทุกครั้งที่เขาเที่ยวไปทางเรือ ทั้งผู้ชายผู้หญิงร้องเพลงพร้อมกัน นับเป็นการร้องเพลงที่ชวนให้จิตใจแช่มชื่นอย่างธรรมดาซื่อ ๆ ชาวยุโรปนิยมชมชอบการร้องเพลงแบบนี้มาก ชาวสยามไม่มีการร้องเพลงเสียงสั้น และร้องไม่เป็นจังหวะ เขาไม่รู้จักใช้โน้ตเพลง และร้องโดยไม่มีหลักเกณฑ์และไม่มีตำรา ผู้ที่เที่ยวไปทางเรือพบใครผ่านไปมา ก็ร้องเพลงเย้าแหย่ ส่วนผู้ผ่านไปมาก็ร้องตอบโต้ในทำนองเพลงอย่างเดียวกัน ในพิธีสรงน้ำพระพุทธรูป หลายครอบครัวมาชุมนุมกัน แล้วเดินร้องเพลงไปยังวัด ทุกคนร่วมกันร้องประกอบดนตรีตลอดเวลาพิธีสรงน้ำพระพุทธรูป และขณะเดินกลับบ้าน เขาก็ยังร้องเพลงที่สุด ใคร ๆ ก็คลั่งไคล้พากันชอบร้องเพลงอย่างหลงใหล จนมิชชันนารีหมู่แรกต้องแต่งกฎความรู้เรื่องศาสนาเบื้องต้นเป็นทำนองเพลงภาษาลาติน เพื่อจารึกลงในความจำของศิษย์ให้ดีขึ้น และวิธีนี้ก็ปรากฏว่าได้ผลดียิ่ง ชาว

สยามมีบทเพลงหลายบทที่เขาร้องประสานเป็นหลายเสียง และร้องได้อย่างถูกต้องมาก บางทีผู้หญิงก็ร้องเสียงต่ำ การร่วมกันร้องเพลงประกอบดนตรีแบบนี้จะน่าฟัง ถ้าเครื่องดนตรีที่มีเสียงห้าวและขัดกันจะไม่ออกเสียงดังเกินไป การออกเสียงดังเกินไปทำให้การประสานเสียงฟังไม่ชัด

พวกเด็ก ๆ ลิงโลดด้วยความยินดี เมื่อได้ยินเสียงกลองหรือปี่ ชาวสยามมีซอและซอเสียงต่ำ (basse de viole) ชนิดหนึ่ง ซึ่งเขาดัดแปลงเปลี่ยนรูป เพื่อทำให้เสียงแหลมขึ้น ซอของเขามีสามสาย แต่ปี่ของเขาเสียงหวานแพ้ปี่ของเราหลุดลุ่ย จะเข้เป็นแผ่นไม้เจาะ ซึ่งบนหลังมีสายที่ออกเสียงอย่างเดียวกันกับปซัลเตรีอ็อง (psaltérion) ของเรา เขามีกลองสองชนิด ซึ่งคล้ายกับตังบูร์ เดอ บัสก์ (tambour de basque) ของเราพอใช้ เขาตีบนถาดทองแดง (bassin de cuivre) ซึ่งมีเสียงดังแต่ไม่เพราะ ไม่มีคนทำเครื่องดนตรีขาย ใครอยากทำอย่างไรก็ทำตามใจชอบ นิ้วมือของชาวสยามอ่อนผึกง่าย ภายในเวลาไม่นานเขาก็รู้จักเล่นเครื่องดนตรีต่าง ๆ อย่างชำนาญ

ออร์แกนเป็นเครื่องดนตรีโปรดของชาวสยาม เพราะเป็นเครื่องดนตรีที่เสียงดังกว่าเครื่องดนตรีอย่างอื่น และโดยที่ชอบฟัง เขาพากันไปที่วัดของพวกคริสตัง หลายคนเพียงแต่เคยได้ยินเสียงเท่านั้นก็รู้จักดีดออร์แกนโดยไม่ต้องมีครูสอน เครื่องดนตรีของชาวยุโรปทุกอย่างเป็นที่เจริญหูของเขา แต่ประเภทที่ดัง ๆ นั่นแหละเขาชอบเป็นพิเศษ เช่น ปี่ กลอง แตร และขลุ่ย เครื่องดนตรีที่ใช้เล่นหลายเสียงนั้น ไม่ถูกรสนิยมของเขา เพราะเขาไม่ชอบของยาก ดังนั้น เขาจึงทำเป็นไม่สนใจใยดีต่อกลาเวอแซ็ง[๑] พิณ (harpe) ฯลฯ การที่ชนชาวสยามชอบการร้องเพลงอย่างหลงใหลนั้น น่าจะ

---

(๑) กลาเวอแซ็ง (clavecin) เป็นเครื่องดนตรีโบราณคล้ายเปียโน ที่คนอังกฤษเรียกว่า harpsichord (ผู้แปล)

เป็นแรงบันดาลใจให้เขาชอบการแสดงละครด้วย เพราะศิลปศาสตร์อันเป็นที่เจริญใจทุกแขนงนั้น เปรียบเหมือนมีสายโซ่ที่ผูกศิลปศาสตร์ดังกล่าวให้ติดรวมกันไว้ก็ว่าได้

มหรสพ

แม้ว่ามีคนไปชมมหรสพกันมาก แต่อาชีพนักแสดงละครก็ยังคงเป็นอาชีพที่เลวทรามต่ำต้อยและผู้ใดก็ตามยึดถืออาชีพนี้ก็ถูกกฎหมายตราหน้าไว้ อาชีพละครนั้นเปรียบเหมือนจารึกรอยเปื้อนที่ล้างไม่ออก แม้ผู้มีอาชีพดังกล่าวจะมีทรัพย์และได้รับความนิยมเป็นอันมาก ดังนั้นก็เห็นได้ว่า การสาปแช่งอาชีพนี้ในหมู่พวกเราชาวฝรั่งเศสนั้น ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอคติประจำชาติ เนื่องจากชาวกรีกและคนป่าเถื่อนก็ยังถืออาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพที่น่าอดสู ผู้หญิงไม่ขึ้นไปเล่นบนเวทีละครเลย ผู้ชายจะเล่นบทของผู้หญิงแทน เพราะเขาถือว่าการให้ผู้หญิงออกไปแสดงตัวให้สาธารณชนดูนั้น เป็นการไม่สมควรกับเพศของเธอ โศกนาฏกรรมของชาวสยามเป็นแต่การแสดงพฤติ-การณ์ต่าง ๆ หรือที่ถูกก็ต้องว่าเป็นการแสดงเรื่องนิยายต่าง ๆ อันเป็นที่เชื่อถือของสามัญชน ส่วนศุขนาฏกรรมของเขานั้น เป็นการตำหนิกิริยาความประ-พฤติและเป็นการแสดงเรื่องตลกขบขันด้วย แต่นอกจากนั้น ยังมีการตำหนิการฉ้อโกงของคนเด่น ๆ โดยไม่มีโทษ และคนพวกนี้ก็จำใจต้องหัวเราะเหมือนคนอื่น ๆ ผู้หญิงถูกห้ามมิให้ประกอบอาชีพแสดงละคร แต่มีเรื่องขัดแย้งเรื่องหนึ่งซึ่งเราอธิบายไม่ได้ คือ มีผู้หญิงฟ้อนรำเป็นอาชีพ และกฎหมายก็ไม่ตราหน้าผู้หญิงพวกนี้แต่อย่างใด แม้ว่าในกรุงสยามไม่มีผู้หญิงฟ้อนรำมากเท่ากับในบรรดาชนชาติอื่นทางภาคอาเซียอาคเนย์ แต่ไม่มีเจ้าเมืองหรือเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่คนใดที่ไม่เลี้ยงหญิงฟ้อนรำไว้ และทุกครั้งที่มีงานฉลองเขาจะต้องให้หญิงฟ้อนรำเหล่านั้นออกมาแสดงความสามารถ เพื่อให้ชาวต่าง-

ชาติให้ของขวัญแก่เขา สองสามปีมาแล้ว มีผู้คิดการเต้นรำแบบหนึ่งขึ้นเป็นที่นิยมมาก การเต้นรำแบบนี้แสดงโดยให้เด็กชายอายุตั้งแต่สิบถึงสิบสองปีตั้งเป็นวงกลม แล้วให้เคลื่อนไหวตัวไปตามเสียงของเครื่องดนตรี ที่ขาอ่อนของเด็กเหล่านี้ติดปีก และทางด้านหลังติดหางไก่ ที่ติดปีกและหางไก่ให้เด็กดังนี้ ก็เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์หมายถึงความคล่องแคล่วว่องไวของเขา(๑)

ระบำบัลเลต์ประกอบด้วยการเล่นหลายตอน ผู้เต้นสวมหน้ากากเสมอ แสดงเรื่องรบหรือมิฉะนั้นก็เรื่องล่าสัตว์ เขายิ่งแสดงพิลึกพิลั่นก็ยิ่งได้รับการตบมือ ถ้าระบำแสดงเรื่องสงคราม ตัวละครทุกตัวจะติดอาวุธแล้วคนที่ไม่มีความกล้าเหล่านี้ก็ทำให้ผู้ชมหวาดกลัวด้วยแสดงอาการบิดตัวไปมา

ทุกครั้งที่มีการเผาศพเสนาบดีหรือคนใหญ่คนโต ก็จะมีการตั้งโรงละครขึ้นบนริมน้ำ ตัวละครจะปรากฏตัวบนโรงละครพร้อมด้วยเสื้อผ้าที่เหมาะกับบทของเขา และตลอดเวลาสามวัน เขาจะไม่ลงจากเวทีตั้งแต่สองโมงเช้า (๐๘.๐๐ น) จนถึงหนึ่งทุ่ม

หุ่นกระบอก

การเล่นหุ่นกระบอกนั้น ชาวสยามเขาเล่นด้วยความกล้ามั่นใจกว่าในยุโรปมากนัก คือ เขาไม่กลัวที่จะแสดงกันกลางวันแสก ๆ เพื่อทำให้ผู้ชมละลานตาด้วยกลวิธีต่าง ๆ ของเขา เชือกที่ชักให้หุ่นกระบอกเคลื่อนไหวนั้นอยู่ภายในตัวหุ่น และคนที่คอยดึงสปริงก็ซ่อนตัวอยู่ใต้โรง ดังนั้น ทุกอย่างก็เสริมช่วยการทำลวงตาผู้ชม

ถ้าครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งชุมนุมกันจะฟ้อนรำ ทุกคนนั่งอยู่กับที่ ในการรำไม่มีการเหยียดแขนแบบผิดธรรมชาติ และไม่มีการขยับเท้า

---

(๑) คงหมายเอาว่า ว่องไวเหมือนไก่กระมัง (ผู้แปล)

แบบที่เป็นการแสดงความเพ้อเจ้อและความคลุ้มคลั่งมากกว่าจะเป็นการแสดงความรู้สึก คำตลกโปกฮาต่ำ ๆ ถ้ามีคำอุจาดลามกสอดแทรกอยู่ด้วย ชาวสยามก็ชอบฟังด้วยความชื่นชอบ การละเล่นต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ต้องใช้จ่ายเงินมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดินหรือขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้ออกให้ ผู้ที่มีใจหนักแน่นจะไม่กินไม่ดื่มในงานเหล่านี้ แต่ถึงหากมีความมัธยัสถ์ในการกินอยู่ในที่ชุมนุมเหล่านี้ ความอุจาดในการพูดก็อาจทำให้กิริยาความประพฤติเปลี่ยนไปได้ ชาวสยามมิได้ผึกให้รู้จักอายคำพูดอุจาดสามหาว เพราะฉะนั้น พระภิกษุไม่ไปในงานฉลองเหล่านี้ เพราะเมื่อบวชถือเพศพรหมจรรย์ ก็ต้องเสงี่ยมเจียมตัวไม่ฟังคำพูดที่อาจยั่วยุให้เกิดตัณหาในจิตใจ

ในกรุงสยามยังมีนักมวยปล้ำ ซึ่งแทนที่จะสวมถุงมือเหล็กแบบเก่าก็พันมือด้วยเชือก น้อยครั้งจะมีเลือดเปื้อนเวที เพราะนักกีฬาสู้กันด้วยหมัดและข้อศอก ในกรุงสยามมีการแข่งวัวแทนการแข่งม้า อันเป็นที่นิยมในชนหลายชาติ วัวสองตัวเทียมกับคันไถ วิ่งเข้าไปหาอีกสองตัว ซึ่งเทียมคันไถเช่นเดียวกัน วัวเหล่านี้ได้รับการผึกมาประลองกำลังกันเช่นนี้ คนใหญ่คนโตกับคนมั่งมีพนันเอาเงินกันมาก ๆ โดยถือหางวัวที่ตนได้ผึกมา

ชาวสยามชอบการพนันอย่างยิ่ง และเมื่อชาวสยามคนใดล่มจมเพราะการพนัน เขาก็ขายแม้จนกระทั่งลูกและเมีย หมากรุกและสกา[๑] เป็นการละเล่นที่เขาชอบมาก แต่เขาไม่ชอบเล่นไพ่ การชนไก่ดึงดูดให้คนมาเล่นมาก เนื่องจากบ่อนไก่จะต้องเปื้อนเลือดอยู่เสมอ เพราะไก่ที่ชนกันตัวหนึ่งจะต้องตาย พระภิกษุที่เชื่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิด จึงสาปแช่งการเล่น

---

(๑) สกา (trictrac) เป็นการเล่นพนันอย่างหนึ่ง มีกระดานเป็นตา ๆ คล้ายหมากรุก เดินตัวสกาตามจำนวนแต้มที่ทอดลูกบาศก์หรือลูกเต๋าได้ (ผู้แปล)

ชนิดนั้น และเชื่ออย่างแรงกล้ามั่นคงว่า ผู้ที่เอาไก่ไปชนกันเสี่ยงความตายนั้น จะต้องถูกหวายเหล็กเฆี่ยนในชีวิตหน้า

ยาสูบ

ชาติทเกยจครานทุกชาติชอบสูบยาจนตดเบนนสย การสูบยาเชนนทำให้เขามึนเมา แล้วความมึนเมาก็ช่วยให้เขาลืมความไร้ประโยชน์ของเขา หญิงชาวสยามก็ชอบสูบยาเหมือนกับผู้ชาย และยายิ่งฉุน เขาก็เห็นว่ายิ่งสูบอร่อย

บทที่ ๗

ศิลปศาสตร์และวิชาความรู้

ความชาแข็งของร่างกายชาวสยามดูคล้ายจะถ่ายทอดติดต่อไปถึงจิตใจของเขาด้วย และเนื่องจากเขาไม่ชอบทำงาน จึงหลีกเลี่ยงที่จะคิดให้ลำบากด้วย ศิลปศาสตร์ในกรุงสยามมีมาอย่างไร ก็คงอยู่ในสภาพเริ่มเกิดตลอดชาติอย่างนั้น คนที่รู้จักอ่านเขียนและคิดเลข ก็อวดอ้างตนเป็นนักปราชญ์ การอบรมปล่อยปละละเลยให้จิตใจลุ่มหลง และไม่จัดหาเครื่องช่วยให้จิตใจเอาชนะการอ้างเหตุผลผิด ๆ ตบตาและความช่างพูดอันมีเล่ห์เหลี่ยม ที่สุดในกรุงสยามนั้นไม่มีอาจารย์สอนวิชาสำคัญ คือ วิชารู้จักคิดหาเหตุผล

กวีนิพนธ์

ชนชาวสยามมีจินตนาการที่คิดว่องไวและง่าย ๆ คำโต้แย้งของเขาถูกต้อง และคำย้อนตอบเป็นที่สะดุดใจ จิตใจของเขาต้องการแต่การผึกฝน และถ้าหากความเกียจคร้าน ซึ่งเกิดเพราะดินฟ้าอากาศไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้ดวงจิตนั้นเจริญขึ้นแล้ว เราก็จะเห็นประทีปศิลปศาสตร์และวิชาความรู้ทั้งหลายส่องแสงเจิดจ้าในประเทศนี้ ซึ่งมีแต่แสงประกายเล็ก ๆ ส่องออกมาเท่านั้น ชาวสยามทุกคนเกิดมาเป็นกวี แต่ผู้ที่เรายกย่องว่าเป็นกวีนั้น ดูเหมือนจะถูกครอบงำด้วยจินตนาการที่วิ่งเร่ร่อนไปทั่ว ไม่รู้ความเหมาะสมของกฎ และไม่รู้เครื่องเหนี่ยวรั้งของศิลปศาสตร์ ชาวตะวันออกทุกคนที่ขึ้นชื่อลือนามในเรื่องมีสำนวนคำพูดและความคิดเห็นคมคาย มักสำคัญผิดคิดว่าเรื่องที่พูดเกินความจริงเป็นเรื่องระเหิดเลิศลอย และชอบของแปลก ๆ พิลึก

พิลั่นยิ่งกว่าสิ่งที่ธรรมชาติแสดงออกมาอย่างซื่อ ๆ ภาษาชาวสยามเป็นภาษาที่มีคำพยางค์เดียวกับสระกล้ำที่มีเสียงกระด้าง จึงเป็นภาษาที่ไม่น่าฟังระรื่นหูนัก โคลงกลอนของเขาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หรือ ศีลธรรมนั้น ต้องใช้ดนตรีช่วย ทำให้ส่วนเสียหมดไป

วิชาพูดไพเราะ

วิชาพูดไพเราะเป็นวิชาที่มีกฎเกณฑ์บังคับมากกว่าวิชากวีนิพนธ์ จึงไม่สู้จะก้าวหน้า และวิชานี้ถึงแม้ต้องอาศัยความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดจากจินตนาการ ก็ต้องถือกฎต่าง ๆ ที่จะป้องกันมิให้ทำผิด หนังสือที่มีชื่อทางสำนวนไพเราะนั้น มีแต่คติพจน์ห้วน ๆ สั้น ๆ ซึ่งล้วนแสดงภาพให้เราเห็นและเข้าใจอย่างแท้จริง พระภิกษุอ่านหนังสือพระบาลี และเพียงแต่แปลให้สัปบุรุษฟัง และเนื่องจากพระภิกษุมุ่งแต่จะส่องจิตใจเขาให้สว่าง จึงไม่ใช้วิธีพูดแรง ๆ และออกมือออกไม้ เพื่อครอบงำและทำให้จิตใจเขารู้สึกหวั่นไหว คู่ความในคดีต่าง ๆ ก็ไม่ใช้ทนาย ซึ่งอาจจะทำให้ผู้พิพากษางวยงงด้วยเหตุผล ที่แม้จะดูภายนอกว่าเป็นความจริงก็มุ่งจะหลอกลวง และช่วยหาวิธีให้คนผิดเอาชนะคนบริสุทธิ์ การกล่าวสุนทรพจน์ในสังคมเป็นการพูดอย่างซื่อ ๆ และเป็นแบบเดียวกันเสมอ ข้าราชสำนักและราษฎรสามัญใช้คำพูดอย่างเดียวกัน รู้จักภาษาเฉพาะของคนกลุ่มหนึ่งที่พูดวกวน

ปรัชญาของชาวสยามไม่พิจารณาขึ้นไปจนถึงเบื้องฟ้าสูง ๆ เพื่อเพ่งพินิจดูดวงดาวที่ล่องลอยอยู่ในที่เวิ้งว้างมหาศาล เขาจำกัดปรัชญาไว้บนแผ่นดิน เพื่อให้รับใช้ความต้องการของเขา ไม่ใช่เพื่อสนองความสอดรู้สอดเห็นอันหยิ่งทะนงและหาประโยชน์อันใดมิได้ ดาราศาสตร์ไม่ได้ช่วยชาวสยามให้รู้จักการเดินเรือดีขึ้น เขาผึกฝนวิชาดาราศาสตร์ก็เพื่อจะได้ทำนายโชคชะตา

ราศี และวิชานี้มุ่งจะชี้ทางเดินของมนุษย์ผู้เดินเร่ร่อนอยู่ในโลกนั้น กลับผลักดันให้เขาตกลงไปสู่ความมืดมนแห่งความหลงเชื่องมงาย กัสซีนี (Cassini) ได้สอนให้เขารู้จักคำนวณหาที่ตั้งของพระอาทิตย์และพระจันทร์ ถ้าเขารู้จักตั้งใจและโดยเฉพาะอย่างยิ่งรู้จักติดตามแนวการคิดหาเหตุผลเป็นเวลานาน ๆ เขาจะเป็นเลิศในวิชาคณิตศาสตร์ทุกแขนง แต่จินตนาการของเขาแล่นเร็วเกินไป แม้ว่าจะกระจ่างชัดเจน และแต่พอลุกวาบขึ้น ก็ดับวูบลงในทันที มีน้อยครั้งที่เขาจะพิจารณาดูตั้งแต่หลักการจนถึงผลที่ตามมา

เลขคณิตเป็นวิชาที่เขาฝึกฝนมากที่สุด เพราะเป็นวิชาที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ชาติของเขาที่เป็นชาติพ่อค้า ตัวเลขของเขามีสิบตัว ตัวเลขศูนย์มีรูปร่างและมีค่าเหมือนตัวเลขศูนย์ของเรา เขาใช้ปากกาคิดเลขเหมือนกับพวกเรา อาศัยที่เคยคิดเลขจนชิน เขาจึงแก้โจทย์ที่ยาก ๆ ได้ในทันที แต่เรื่องอะไรที่เขาไม่เข้าใจตั้งแต่ทีแรกแล้ว ก็ไม่มีทางจะอธิบายโดยวิธีให้คิดมาก ๆ จิตใจเฉื่อยของเขานึกย่อท้อ ไม่ยอมถอยกลับมาสู่เรื่องเดิม ข้อเสียนี้เกาะติดกับลักษณะจิตใจและกายของผู้ที่อาศัยอยู่ในประเทศร้อนทุกคน

ยารักษาโรค

วิชารักษาโรคใช้ความชำนาญเป็นหลัก ยาที่รักษาคนเจ็บคนหนึ่งหาย ก็ถือเป็นยาที่จะรักษาคนอื่นทุกคนให้หายได้อย่างไม่มีผิดพลาด ยาทุกตำรับของเขาสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และทุกครอบครัวเก็บรักษาไว้อย่างระมัดระวัง ชาวสยามไม่คำนึงถึงเรื่องคนเจ็บมีอาการต่าง ๆ และมีพันอารมณ์ต่าง ๆ เขาตกลงราคากับหมอ ซึ่งสัญญาจะรักษาคนเจ็บให้หายโดยเรียกเงินจำนวนหนึ่ง ซึ่งถ้าหมอรักษาไม่หาย ผู้ป่วยก็ไม่ต้องชำระ ชื่อเสียง

ของหมอไม่เคยเสื่อมเสีย และถ้าโรคดื้อยา ความเชื่องมงายก็จะชักจูงให้เห็นว่าตำรับยาไม่ดีเป็นตำรับยาที่ดี เขาเชื่อว่าที่คนเราตายนั้น ตายเพราะอำนาจคาถาอาคม หมอที่มีชื่อเสียงมากนั้นมาจากประเทศจีน ความมัธยัสถ์ตามธรรมชาติของชาวสยามเป็นเครื่องทดแทนความไม่สามารถของหมอและของตำรายาได้ โรคภัยไข้เจ็บในกรุงสยามมีอยู่มากเหมือนกัน แต่ไม่ทำให้คนตายมากนัก อากาศในที่ที่เป็นหนองบึงทำให้เกิดโรคปอดบวมและเป็นผีกันมาก ความเจ็บป่วยทุกอย่างที่เกิดเพราะโรคคล้ายวัณโรคในต่อมน้ำเหลือง (**scrofula**) มีน้อยมาก โรคผีดาษเป็นมหาภัยที่น่ากลัวที่สุด แต่ถึงแม้โรคนี้จะก่อความเสียหายอย่างร้ายแรง ชาวสยามก็ยังละเลยคุณประโยชน์ของการฉีดเชื้อเข้าไปในร่างกาย(๑) โรคที่เกิดเพราะความประพฤติเสเพล (กามโรค) ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักกันในกรุงสยาม โรคเหล่านั้นเป็นของชั่วร้ายที่ชาวสยามได้รับจากชาวยุโรปเสเพล

กายวิภาคศาสตร์กับศัลยกรรม

กายวิภาคศาสตร์กับศัลยกรรมเป็นวิชาที่ชาวสยามยังรู้ไม่พอ ต้องพึ่งชาวต่างประเทศในการสูบเอาเลือดออก การเลื่อยกระดูกศีรษะและการผ่าตัดทุกชนิด เขามีความตะขิดตะขวงใจในการผ่าศพและแม้แต่ผ่าสัตว์เดรัจฉาน แต่บรรดาพระภิกษุไม่มีความตะขิดตะขวงใจในเรื่องนี้ และเมื่อมีคนเผาศพพระภิกษุจะเข้าไปหาเนื้อหนังบางชิ้น เพื่อใช้ทำคาถาอาคม

จะต้องรู้ว่าดินฟ้าอากาศของชาวสยามเป็นอย่างไรก่อน จึงจะมีสิทธิ์เห็นพ้องหรือตำหนิวิธีรักษาโรคของเขา สิ่งแรกที่เขาต้องทำในการรักษาก็คือเหยียบคนเจ็บที่นอนอยู่บนพื้น เพราะเขาเชื่อว่า เมื่อทำให้ร่างกายน่วมอ่อน

---

(๑) คงหมายถึงการปลูกฝีฉีดยา (ผู้แปล)

ลง ก็เท่ากับเปิดทางให้เชื้อของโรคต่าง ๆ ออกมา เขาใช้วิธีรุนแรงนี้กับสตรีมีครรภ์เพื่อช่วยให้คลอดได้ง่ายขึ้น เขามีการปฏิบัติหลายอย่างที่ใช้อยู่ในหมู่พวกเรา เช่นการสูบเอาเลือดออก การใช้แก้วกอกเลือด (ventouse) การใช้ปลิงดูด การใช้ยาถ่าย แร่และต้นไม้ต้นหญ้าที่เป็นยา ยาทุกอย่างที่ทำให้ตัวเย็นชืดนั้น เขาถือเป็นยาที่ทำให้ตาย เพราะเชื่อว่า ความร้อนเป็นตัวชีวิต เขาห้ามกินน้ำซุปเนื้อ เพราะทำให้กระเพาะหย่อนมากเกินไป คนเจ็บจะต้องอดอาหารอย่างเข้มงวด ซึ่งถ้าชาวยุโรปต้องอดเช่นนั้น ไม่ช้าก็จะต้องหมดสิ้นเรี่ยวแรง เขาอาบน้ำเวลาเป็นไข้หรือเวลาเป็นโรคอื่นทุกโรค เนื้อหมูไม่เป็นที่นิยมทั่วภาคตะวันออก แต่เขานิยมให้คนฟันไข้กินมาก ชาวยุโรปสอนชาวสยามให้รู้จักสรรพคุณของเปลือกควินิน ต้นพืชและต้นไม้ต้นหญ้า และเขาก็ใช้ได้ผลดี

เคมี

มีผู้ลักลอบนำวิชาเคมีเข้ามาในกรุงสยาม แต่วิชานี้ที่ค้นพบทรัพยากรแท้ของธรรมชาตินั้น ผู้ที่ฝึกฝนก็มีแต่คนเกกมะเหรก ที่หาประโยชน์จากความเชื่อง่ายของคนโง่ ชาวสยามเป็นอันมากผลาญเงินให้หมดไปในการค้นหาหินที่แปรเป็นแร่ทองคำ[๑] (pierre philosophale)

ศิลปะไม่เป็นที่รู้จักในประเทศสยาม หรืออย่างน้อยก็มีอย่างกะพร่องกะแพร่งและไม่ได้รับความเหลียวแล กรุงสยามไม่มีคนทำผ้าแพร ชาวสยามมีกิริยามารยาทซื่อ ๆ ทั้งเกลียดความหรูหราฟุ่มเฟือย จึงไม่ยินดียินร้ายต่อเครื่องตกแต่งและประดับประดา อันเป็นสิ่งที่พวกเราพึงพอใจกันนักหนา ผ้าฝ้ายของเขาไม่เป็นที่นิยม เพราะสีไม่เข้ม

---

(๑) การเล่นแร่แปรธาตุ

สถาบัตยกรรมของชาวสยามหยาบ รูปปั้นที่มีอยู่ในวัดของเขาไม่ได้สัดส่วนและไม่สวยงาม แม้ว่าเขารู้เคล็ดลับการทำอิฐและซีเมนต์ของเขาอย่างดีมาก แต่อาคารต่าง ๆ ของเขา พอสร้างขึ้นก็พังครืนลงมา เพราะเขาไม่มีธรรมเนียมลงราก เพื่อให้งานที่ก่อด้วยหินอิฐปูนอยู่อย่างคงทนแข็งแรง

ในกรุงสยามไม่มีนักวาดรูปที่ถือตามหลักของศิลปะ ชาวสยามชอบวาดแต่รูปสัตว์ประหลาดพิสดารกับรูปที่เป็นเรื่องเพ้อฝันฟุ้งซ่าน เมื่อเอาชนะอุปสรรคที่ขัดขวางได้แล้ว เขาก็พอใจ แต่ไม่เห็นว่าการวาดภาพตามที่เป็นจริงอย่างธรรมชาติได้นั้นเป็นความสามารถอย่างใด ภาพที่เขาวาดยิ่งแปลกพิลึกพิลั่น เขาก็ยิ่งนิยมชมชอบความเก่งกาจของศิลปิน และผู้ที่แต่งเรื่องขึ้นตามความคิดเพ้อฝันของตนนั่นแหละ ที่จะได้ชื่อว่าเป็นนักคิดประดิษฐ์ชั้นอัจฉริยบุรุษ แม้ว่าศิลปศาสตร์ในกรุงสยามผลิตแต่รูปสัตว์ประหลาดโดยทั่ว ๆ ไป แต่ช่างทองของประเทศนี้ผลิตงานชั้นเยี่ยม งานที่ทำด้วยเส้นเงินเส้นทอง (filigranes) และผ้าที่ฝังเงินฝังทอง (pièces damasquinées) ซึ่งเป็นเกียรติยกย่องความชำนาญของศิลปินนั้น ก็มีผู้สั่งไปจากประเทศสยาม แม้ว่าเขารู้เคล็ดลับหลอมแร่และเทแร่ลงไปในแม่พิมพ์ เขาก็ยังคงใช้แต่เหล็กดิบ ไม่รู้จักทำเหล็กในโรงหลอมเหล็ก การทำนาฬิกาในกรุงสยามยังไม่เจริญ คิดประดิษฐ์แต่เครื่องมือที่ไม่แน่นอนสำหรับแบ่งเวลา เขาไม่มีนาฬิกาล้อ เขารู้เวลาชั่วโมง โดยใช้ภาชนะใบหนึ่งที่มีน้ำเข้าไปในทางรู และทุกครั้งที่ผลัดเปลี่ยนชั่วโมง คนที่เขาจ้างไว้ก็ตีถาดทองแดง บอกให้รู้ว่าชั่วโมงใหม่มาแทนชั่วโมงเก่าที่ผ่านพ้นไปแล้ว

แต่ชาวสยามแสดงให้เห็นความสามารถในการตีทองและตีให้เป็นแผ่นบาง ๆ เป็นต้น พระเจ้ากรุงสยามจะไม่ทรงมีพระราชสารถึงพระราชาธิราชอื่น นอกจากจะทรงมีไปโดยให้จารบนแผ่นทองชนิดนี้ ชาวสยามเอา

แผ่นทองติดรูปปั้นและเครื่องเรือนที่มีค่า ตลอดจนด้ามดาบและมีด ดังนั้น ศิลปะการปิดทองทำให้ผู้ดูหลงผิดว่า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำด้วยทองล้วน ในกรุงสยามมีช่างไม้ที่ต่อส่วนต่าง ๆ ของบ้านให้ติดกันได้โดยไม่ต้องใช้เหล็กและตะปู(๑) แม้ว่าภาพวาดของชาวสยามไม่ได้สัดส่วนและไม่งดงาม แต่สิ่งเย็บปักถักร้อยของเขามีชื่อมาก ที่มีชื่อนั้น เพราะสีสดมากกว่าเพราะภาพปักประณีตสม่ำเสมอ การจับปลาเป็นงานอาชีพของราษฎร เพราะสนองความต้องการของชีวิตได้มากกว่าศิลปศาสตร์ทั้งหลายที่ผึกฝนอยู่ในทวีปยุโรป

ปรัชญาของชาวสยามจำกัดอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม และคติพจน์ของศีลธรรมนั้นมีอยู่ในมวลหนังสือที่เขียนเป็นภาษาบาลี หน้าที่ของมนุษย์ในสังคมนั้น ธรรมชาติได้ดลบันดาลให้ชนชาวสยามรู้ เหมือนกับที่ได้ดลบันดาลให้ชนชาติอื่นรู้ เขาเชื่อว่า ผู้ที่ทำในสิ่งที่พึงทำแก่เพื่อนมนุษย์นั้นเป็นผู้ที่มีความรู้พอสมควรเสมอ

นักดาราศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญหลายคนได้ทำงานเพื่อปฏิรูปปฏิทินของเขา แต่เพราะไม่มีตารางดาราศาสตร์ เขาจึงเลือกเอายุคสองยุคที่กำหนดเอาเอง และใช้ทั้งสองยุคนั้นบอกวันเดือนปีของเหตุการณ์ต่าง ๆ

---

(๑) ใช้วิธีใส่สลัก (ผู้แปล)

บทที่ ๙

ศาสนาของชาวสยาม

ศาสนาของชาวสยามเป็นแต่ประมวลข้ออภิปรายอันมีอยู่ในหนังสือต่าง ๆ ซึ่งไม่รู้ด้วยว่าใครเป็นผู้ประพันธ์ ชนชาตินี้ซึ่งสลวนแต่การนับถือภายนอกและพิธีที่โอ่อ่าครึกครื้น ปล่อยให้ทุกคนมีความคิดเห็นที่ไร้สาระได้อย่างเสรี เขารับว่ามีพระอยู่องค์หนึ่งก็จริง แต่ความคิดอันสูงส่งนี้บิดเบือนไปเพราะคำที่เขาอธิบายถึงพระดังกล่าวนั้น มีว่าเขาเชื่อว่าพระดังกล่าวมีการเริ่มต้น ไม่เชื่อว่าดำรงอยู่ชั่วนิรันดรและมีญาณรู้สอดส่อง และผู้ที่เกิดจากความนึกคิดของเขานั้น มีต้นกำเนิดและได้มาบังเกิดเป็นมนุษย์ หลังจากไปเกิดอยู่ในร่างของสัตว์ต่าง ๆ สืบต่อกันมา(๑)

เขานับถือวัตถุธาตุ เพราะเขาเชื่อว่าวัตถุธาตุมีอยู่แต่ชั่วนิรันดรและไม่รู้จักเสื่อมเสีย ดังนั้นเมื่อเขารับว่ามีพระองค์หนึ่ง เขาก็เพียงแต่เปล่งเสียงๆ หนึ่งที่ไม่มีความหมาย และถือได้ว่าเขาเป็นชาติที่ไม่เชื่อพระเจ้า

ความเชื่อถือเรื่องเวียนว่ายตายเกิดนั้น เป็นหลักพื้นฐานศาสนาของเขา ระบบความเชื่อนี้ทำให้ชนเกือบทุกชาติทางภาคตะวันออกหลงใหล และความจริงก็เป็นระบบที่น่าเย้ายวนที่สุดสำหรับมนุษย์ที่มีเนื้อหนัง ซึ่งอยู่ในอำนาจประสาทความรู้สึกต่าง ๆ และไม่ได้รับความรู้ถึงเรื่องที่พระเป็นเจ้าทรง

---

(๑) ตามความเชื่อถือของพุทธศาสนา ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมานานถึง ๒๐ อสงไขยปลายแสนมหากัลป์ ได้เสวยพระชาติต่าง ๆ เป็นมนุษย์เทวดาและสัตว์ เช่น นก ช้าง หนู ลิง เป็นต้นคละกันไปจนได้ตรัสรู้–กวป.

เปิดเผย ประสบการณ์ของเขาสอนว่า สัตว์ที่มีชีวิตเกิดจากความสูญสิ้นของสัตว์ที่ตายไป ดังนั้นทุกสิ่งก็เชิญชวนให้เชื่อว่าวัตถุธาตุอันเดียวกันเมื่อเปลี่ยนโฉมและระเบียบ ก็ทำให้เกิดสัตว์ต่าง ๆ สืบต่อกันมา เหตุผลอันไม่หนักแน่นของเขาอ้างถึงการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ซึ่งบางครั้งก็เปลี่ยนไปในทางดี บางครั้งก็เปลี่ยนไปในทางไม่ดี เพื่อแสดงว่า การที่มีภัยต่าง ๆ เบียดเบียนสาธุชนและการที่คนชั่วมักมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่บ่อย ๆ นั้น เป็นการถูกต้อง

ชาวสยามเชื่อว่ามีสวรรค์หลายแห่งและมีนรกแห่งหนึ่ง และเขาแสดงภาพสถานที่เหล่านี้ไว้ในวัดของเขา ตามที่เรากำลังบรรยายอยู่นี้ เขาเชื่อว่ามีความบรมสุขและความทุกข์หลายขั้น ในสวรรค์สามแห่งแรกนั้น เขาจะได้ลิ้มชิมความสนุกทางเนื้อหนังทุกชนิด และในสวรรค์ดังกล่าวมีการจัดระเบียบคล้าย ๆ กับการจัดระเบียบเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของสาธารณชนในโลกนี้ โดยไม่มีข้อบกพร่องต่าง ๆ ผู้มีคุณธรรมความดีได้เป็นกษัตริย์และขุนนางในสวรรค์ ส่วนผู้ที่อยู่ในสวรรค์อีกสี่แห่งนั้น คือ ผู้เป็นจิตซึ่งไม่เป็นทาสของความรู้สึกทางร่างกาย และได้ลิ้มชิมความบรมสุขอย่างสงบในความบริสุทธิ์ผุดผ่องอันไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง

ชาวสยามเชื่อว่า นรกอยู่ในใจกลางของโลก และแบ่งนรกนั้นเป็นแปดเขตซึ่งไม่เหมือนกัน เขาเชื่อว่า ผู้พิพากษาที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้วินิจฉัยชะตากรรมของโลกและของผู้อาศัยอยู่ในโลกนั้น จดความผิดและบาปของมนุษย์ไว้ในสมุดใหญ่เล่มหนึ่ง และคนไหนถูกอ่านเรื่องที่บันทึกไว้ก็จะต้องจาม เพราะเหตุนี้แหละ เขาจึงว่าเกิดมีธรรมเนียมต้องพูดขอให้ผู้ที่จามมีชีวิตอยู่นาน ๆ โทษในนรกนั้นต้องรับอยู่เพียงชั่วคราว แต่ความสุขในสวรรค์ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร มีความเชื่อถือประการหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่า เมื่อวิญญาณไปเกิดใหม่หลายครั้งและทำกิจการดีเป็นอันมากแล้ว

ก็จะบริสุทธิ์และดีพร้อม จนลอยขึ้นเหนือภาวะที่รู้จักตาย และเนื่องจากความบริสุทธิ์ดังกล่าว วิญญาณจะพ้นจากการไปเกิดใหม่ทั้งสิ้น จะออกจากที่อยู่ในโลกนี้ แล้วไปยังสถานที่สุขสบายแห่งหนึ่งเพื่อเสวยความบรมสุขชั่วนิรันดร อันได้แก่การหยุดพักผ่อนและอยู่เฉย ๆ ไม่ต้องทำอะไรทั้งสิ้น เมื่อนั้นแหละวิญญาณซึ่งแน่นิ่งอยู่ในตนเอง ก็จะพบแหล่งเกิดอันไม่รู้เหือดแห้งแห่งความบรมสุขไม่รู้สิ้นสุด แต่ผู้ที่จมอยู่ในความชั่ว ก็จะจมอยู่ในความชั่วนั้นต่อไป โดยไปเกิดใหม่ในที่ต่าง ๆ จะถูกลงโทษให้ถูกจำจองไว้ในร่างกายซึ่งเปรียบเป็นดังคุกตลอดไป และในคุกนั้นจะได้รับโทษานุโทษอันเหมาะสมกับความหนักเบาแห่งความผิด ไม่ใช่เรื่องแปลกที่ชาวสยามถือว่า ความสุขอันดีพร้อมทุกประการ ก็คือการได้อยู่นิ่ง ๆ ไม่เคลื่อนไหวและไม่รู้สึกอะไร

พระสมณโคดม

ผู้ที่ตั้งข้อบัญญัติทางศาสนาส่วนใหญ่ของเขาก็คือ พระสมณโคดม ผู้ซึ่งทรงเป็น “พระ” องค์สำคัญที่เขากราบไหว้อยู่ในทุกวันนี้ ประวัติอันเหลือเชื่อของพระองค์เป็นเรื่องเล่าต่อ ๆ กันไป มีเรื่องเล่าว่าพระองค์ประสูติเป็นพระด้วยพระฤทธานุภาพของพระองค์ และทันทีหลังจากประสูติ ก็รอบรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงทราบเรื่องเร้นลับทุกประการในธรรมชาติ พระเทวภาพของพระองค์ ปรากฏให้เห็นประจักษ์ด้วยการปาฏิหาริย์เด่นชัดหลายประการ ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงควบคุมพลังทั้งหลายในธรรมชาติ วันหนึ่งพระองค์ประทับอยู่ใต้ต้นไม้ต้นหนึ่งชื่อต้นโพธิ์ (tompo) ก็ทรงลอยไปในอากาศขึ้นไปยังพระบัลลังก์อันส่งแสงแวววาวไปด้วยทองคำและเพชรพลอย เทวดาเมื่อเห็นแสงสุกใสแวววาวเช่นนี้ ก็ออกจากสถานที่อยู่แล้วพากันมานมัสการพระองค์

ประวัติพระเทวทัต

พระเกียรติอันรุ่งโรจน์ที่พระสมณโคดมได้ทรงรับนั้น ยั่วยุพระ-เทวทัตพระเชษฐา[๑]ของพระองค์ให้อิจฉา พระเทวทัตนั้นมีสมัครพรรคพวกที่มีอำนาจ ได้คิดทำลายพระองค์ และได้เป็นผู้ตั้งลัทธิใหม่ ซึ่งเป็นที่นับถือของเจ้านายและกษัตริย์บางองค์ ชาวสยามเชื่อว่าพระเทวทัต ตกลงไปสู่นรก ในนรกนั้นพระเทวทัตรับการทรมานถูกตรึงไว้ ศีรษะสวมวงหนาม.. ทั่วทั้งกายมีแต่แผล ถูกเผาในกองไฟแต่ไม่ไหม้ และได้รับความทุกข์ทรมานอย่างไม่รู้จักสร่างซาเลย

ข้างรูปปฏิมาของพระสมณโคดมยังมีรูปปฏิมาของพระสาวกองค์สำคัญ ๆ ของพระองค์ ระเบียงที่มีอยู่รอบวัดนั้น เป็นที่ไว้รูปปั้นเจ้าหน้าที่ของพระองค์ นอกจากนั้นยังมีรูปปฏิมาของพระอื่นอีกหลายองค์ที่อยู่ร่วมสมัยกับพระองค์ หรือพระที่อยู่ก่อนสมัยนั้น มีรูปปฏิมาอยู่รูปหนึ่งที่สูงราวสี่สิบวา (brasses)

การระลึกถึงพระสมณโคดมบันดาลให้เกิดความเคารพอย่างสูง รูปปฏิมาของพระองค์ประดิษฐานอยู่ในโบสถ์ทุกหลัง และบรรดาสาวกของพระ-องค์ก็ได้มีส่วนในพระเกียรติที่ผู้คนถวายแด่พระองค์ ในโลกนี้มีผู้กราบไหว้พระอื่นอีกสามองค์ก่อนที่พระสมณโคดมจะประสูติ แต่ครั้นพระองค์ทรงปรากฏองค์มาแล้ว ผู้คนก็เลิกนับถือพระสามองค์นั้น เขากำลังคอย "พระ" องค์ที่ห้า ซึ่งจะเสด็จมาบนแผ่นดินในอีกไม่กี่ศตวรรษข้างหน้า เพื่อชำระพระธรรมให้มีความบริสุทธิ์เหมือนเดิม ซึ่งกาลเวลาทำให้เปลี่ยนแปลงไป

---

(๑) พระเทวทัตไม่ใช่พระเชษฐาของพระพุทธเจ้า แต่เป็นพระเชษฐาของพระนางยโสธราพิมพา ซึ่งเป็นชายาของพระสิทธัตถะ (ผู้แปล)

และเมื่อ “พระ” องค์นั้นจะทรงปรากฏมา มนุษย์จะพากันลืมพระองค์เก่าเสีย มีผู้ยืนยันว่า ทันทีที่พระสมณโคดมทรงคิดและทรงเริ่มปฏิบัติตามแผนการจะเป็นพระ พระองค์ก็เสด็จไปเกิดในร่างของสัตว์ต่าง ๆ เป็นเวลาห้าร้อยปี และเมื่อทรงเป็นสัตว์ประเภทใด ก็ทรงเป็นเด่นที่สุดในสัตว์ประเภทนั้น ขณะที่ทรงเป็นราชาธิราชผู้ทรงอำนาจ พระองค์ได้ทรงอุทิศองค์เพื่อความอยู่รอดแห่งพสกนิกร ขณะที่ทรงเป็นวานรได้ทรงช่วยเมืองหนึ่งให้พ้นจากสัตว์กาลีน่ากลัวที่ทำลายดินแดนของเมืองนั้น ยังมีการเล่าต่อไปว่า พระองค์ได้พระราชทานพระชายาให้แก่กระยาจกผู้หนึ่งที่ขอทานจากพระองค์ และยังได้พระราชทานพระมังสาของพระองค์เองให้แก่สัตว์ที่กำลังหิวจัดกิน(๑) หลังจากได้ทรงบำเพ็ญกิจการดีเป็นอันมากแล้ว พระองค์ได้เสด็จสู่สวรรค์เพื่อเสวยความบรมสุขอันมิรู้เสื่อมคลาย(๒) พระศพของพระองค์ได้ถูกนำขึ้นถวายเพลิงบนพระเมรุ แต่ได้มีผู้เก็บพระอัฐิ ซึ่งยังเป็นที่เคารพอยู่ทั่วไปในทุกวันนี้ และประชาชนเชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์ทำปาฏิหาริย์ได้

ปรากฏว่า จารีตและพิธีทางศาสนาของเขานั้นได้มาจากพวกพราหมณ์ เขายังชี้ให้ดูสถานที่ประสูติและสถานที่ถวายเพลิงพระศพของพระองค์ ความเชื่อเช่นนี้ได้ชักนำผู้จาริกแสวงบุญเป็นจำนวนมาก ให้มายังสถานที่เหล่านั้น เขาพากันมาถวายสิ่งของ แต่ทำให้เสื่อมเสียพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ เพราะเขากล่าวว่า พระองค์นิพพานด้วยพระโรคพระกระยาหารไม่ย่อย เพราะได้เสวยเนื้อสุกรมากเกินไป

---

(๑) เป็นการเล่าถึงเรื่องราวในชาดกตอนที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติต่าง ๆ เช่น ตอนเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรเป็นต้น–กวป.

(๒) ตามความเชื่อของพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วถือว่า “ดับสูญ”–กวป.

ถึงแม้ผู้ที่เขียนพระประวัติของพระสมณโคดมไม่ค่อยจะเคารพเหตุผลแต่อย่างน้อยเราก็ต้องยอมรับว่า ศีลธรรมที่พระองค์ทรงสอนนั้น แสดงว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ตั้งบัญญัติที่รอบรู้ และพยายามที่จะเหนี่ยวรั้งความโน้มเอียงไปทางความชั่ว พระองค์ทรงสั่งให้เคารพ "พระ" องค์หนึ่ง(๑) และให้มีความเคารพอย่างสูงต่อบรรดาผู้ที่เจริญรอยตาม "พระ" องค์นั้น โดยมีความประพฤติอันดีงามบริสุทธิ์ ทรงเรียกร้องให้มีความอ่อนน้อมเชื่อฟังพระวจนะอย่างแท้จริง ทรงกำชับให้งดเว้นดื่มเหล้าอุ่นและเหล้าแรง ๆ อย่างอื่น ๆ ที่ทำให้ความคิดปั่นป่วน ทรงห้ามมิให้หลอกลวงและพูดปดแม้ในเวลาพูดเล่น และทรงชี้แจงให้เห็นว่า การผิดประเวณีเป็นการทำผิดต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม คำสั่งสอนของพระองค์ตลอดจนคำสั่งสอนอื่นอีกมากที่เคร่งครัดยิ่งขึ้นนั้น เป็นแต่คำแนะนำเพื่อบรรลุถึงความดีพร้อม แต่บรรดาพระภิกษุเป็นผู้ที่ต้องถือคำสั่งสอนเหล่านี้อย่างเคร่งครัด เพราะเมื่อมีหน้าที่อันศักดิ์สิทธิ์ พระภิกษุจึงมิใช่แต่ต้องละเว้นจากความผิดเท่านั้น แต่ยังต้องบำเพ็ญคุณงามความดีด้วย และกิจการที่ไม่ดีไม่ชั่วจะเป็นบาปสำหรับพระภิกษุอยู่บ่อย ๆ

เทวดา

คำสอนเรื่องเทวดาของชาวสยามก็เป็นเช่นเดียวกับคำสอนของคนทุกชาติในภาคตะวันออก เขาเชื่อว่า จิตที่อยู่ในสวรรค์เหล่านี้เป็นผู้ดูแลโลก และพระเจ้าได้ทรงมอบงานปกครองแก่บรรดาจิตดังกล่าว แต่ละเมืองแต่ละประเทศต่างมีเทพารักษ์ สถานที่ที่ชาวสยามมอบให้เทพารักษ์อยู่ ก็คือพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านาย ห้องชำระความ ถนนหนทาง ป่า

---

(๑) เข้าใจว่าหมายถึงพระธรรม–กวป.

ดงพงดิบ แม่น้ำและโพรงต้นไม้ ผู้เชื่อถืองมงายย่อมยกมือไหว้สถานที่เหล่านี้เมื่อเดินผ่าน เพื่อขอความคุ้มครองของพระภูมิเจ้าที่

การนับถือเทวดา

ชาวสยามถวายดอกไม้แก่เทวดาดี ซึ่งเขาถือเป็นผู้จ่ายแจกสิ่งดีงามต่างๆ แต่เขาไม่ให้เกียรติแก่เทวดาพวกนี้เท่ากับที่ให้แก่เทวดาอีกพวกหนึ่ง เพราะเขาเชื่อว่าอำนาจของเทวดาพวกนี้ถูกบังคับไว้ไม่ให้ทำชั่ว ดังนั้น ชาวสยามจึงถวายของดีๆ แก่เทวดาร้าย เพื่อดับความโกรธของเทวดาร้ายด้วยการให้ของกำนัล เวลาบิดามารดาหรือลูกเต้าเจ็บไข้ได้ป่วย ผู้มีจิตเลื่อมใสจะไปปรึกษาถามเทวดาร้าย และแม้ว่าศาสนาห้ามการเชื่องมงายดังกล่าวนี้ ผู้คนก็คงไปปรึกษาถามเทวดาร้ายโดยต้องมีพิธีอย่างโอ่อ่าครึกครื้นทีเดียว พระเจ้าแผ่นดินทรงเรียกเก็บค่าธรรมเนียมจากผู้หลอกลวง ซึ่งอ้างว่าเป็นผู้บอกความประสงค์ของเจ้า และที่ทรงปฏิบัติดังนี้ ก็เพื่อลงโทษที่เขากล่าวเท็จอย่างไม่มียางอายประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็เพื่อจะได้มีส่วนแบ่งในกำไรที่เขาได้รับจากประชาชนที่หลงเชื่อ ความจริงพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงหลงเชื่อไม่ยิ่งหย่อนกว่าฝูงชน บางครั้งก็ทรงใช้คนไปปรึกษาเจ้าแต่เพื่อมิให้เป็นที่แสลงใจพระภิกษุ พระองค์ทรงใช้ชื่ออื่น และด้วยกลวิธีนี้ก็ทรงอ้างว่าพระองค์มิได้ทรงละเมิดกฎหมาย

หมอดู

ความปราถนาใคร่ที่จะรู้เรื่องอันมืดมนในอนาคตนั้น เป็นตัณหาที่เกิดเป็นธรรมดาแก่ชนทุกชาติในภาคตะวันออกของทวีปอาเซีย ในประเทศสยามนั้น ผู้ประกอบอาชีพหมอดูมักมีแต่ผู้หญิงซึ่งบิดตัวไปมา ทำให้เชื่อว่าเจ้าทำให้สั่น ผมตั้งชัน ฟองออกจากปาก ทุกส่วนของร่างกายพองขึ้นและ

แข็งเกร็ง นี่แหละ ความโกลาหลวุ่นวายและความเพ้อคลั่งที่เกิดจากจินตนา-
การอันมิได้ถูกยับยั้งและลุ่มหลงไป พิธีงมงายดังกล่าวทำกันดังต่อไปนี้
ตกลงกับหญิงหมอดูว่า พร้อมที่จะทำนายทายทักวันใดและที่ใด เพราะเขา
เชื่อว่ามีวันดีและวันไม่ดี ต่อไปก็เตรียมห้องใหญ่ห้องหนึ่ง ซึ่งบรรดาผู้ที่
ต้องการถามเธอ จะพากันมาพร้อมด้วยญาติมิตรซึ่งมักตามมาด้วยเสมอ
ประชาชนอื่น ๆ ก็พากันมาเพื่อดูการมหัศจรรย์ซึ่งกำลังจะอุบัติขึ้น ของที่ต้อง
นำมาใช้ในพิธีคือไก่ตาย ขันบ่ลาดิบ ๆ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวปลา ซึ่ง
เกิดผลชะงัดที่สุดในการแสดงมายากลเหล่านี้ มีเหล้าที่ทำจากข้าวให้ดื่มด้วย
หญิงเข้าทรงอยู่ในที่สี่เหลี่ยมกว้างราวแปดฟุต เริ่มรำตามเสียงเครื่องดนตรี
อาการเคลื่อนไหวครั้งแรก ๆ สงบเสงี่ยมพอสมควร แต่พอค่อย ๆ ร้อนขึ้น
เธอก็บิดตัวไปมาอย่างบ้าคลั่ง ทีนี้ เครื่องดนตรีก็เล่นเร็วไปตามที่เธอเคลื่อน-
ไหว ส่งเสียงดังและเล่นเร็วยิ่งขึ้น ในที่สุด หญิงเข้าทรงก็เหนื่อยจนทนไม่
ไหวล้มลง ฟองเต็มปาก และสิ้นสติไม่รู้ตัว เมื่อฟื้นมีสติขึ้นมาหน่อย เธอ
ก็ลุกขึ้นเอาขาไขว้กัน เครื่องดนตรีหยุดเล่น ผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้นจ้องมองเธอ
พร้อมกับนิ่งเงียบ หญิงเข้าทรงเริ่มพูดด้วยน้ำเสียงบังคับและขู่ ดื่มเหล้าและ
กินเนื้อดิบอย่างดุเดือด บัดนี้ผู้ที่มาปรึกษาถามเธอ ก็จะกราบลงไปด้วยความ
เคารพ พูดกับเธอเหมือนดังพูดกับผีจริง ๆ ว่า “เจ้าพ่อ ขอได้โปรดบอก
ลูกช้างทีว่า ทำไมพ่อและลูก ลูกช้างจึงป่วย และได้โปรดบอกวิธีที่จะรักษา
เขาให้หายด้วยเถิด” หญิงเข้าทรงกำลังมึนเมา จะตอบในนามของบีศาจที่
ดลใจเธอ พูดว่า “ข้านี่แหละที่ทำให้พ่อและลูกเจ้าป่วย ก็เจ้าได้สัญญาจะ
ถวายอะไรให้ข้า แล้วเจ้าผิดสัญญา ข้าก็ต้องลงโทษเจ้าบ้าง ขอให้รู้ไว้ว่า
ถ้าเจ้าไม่ชดใช้ความผิด ข้าก็ต้องแก้เผ็ด ไม่มีใครจะช่วยเจ้าให้พ้นมือข้าได้”

คนมาปรึกษาถูกขู่เช่นนี้ ก็กลัวลาน สัญญาจะทำทุกอย่างตามที่ถูกเรียกร้อง และเชื่อว่าตนจะถูกตามล้างตามผลาญจนหมดสิ้น ถ้าไม่ทำตามสัญญา

การพูดหลอกลวงเช่นนี้เป็นที่เชื่อถือมา จนกลายเป็นเรื่องที่ทำให้คนทั่วไปล่มจม ชาวสยามเคยพูดว่า เจ้าหน้าที่รัฐบาลกับพวกผีนี่แหละที่กอบโกยเอาสมบัติที่เขาสะสมไว้ไปหมด การที่เขามีความเคารพต่อเจ้าที่ให้โทษเหล่านี้ และใครที่จะรู้เรื่องในอนาคตนั้น ทำให้เขาต้องใช้จ่ายมาก กล่าวคือของทุกอย่างที่เขาจะกินนั้น ก่อนจะถึงเวลาอาหาร จะต้องเอาอาหารชิ้นหนึ่งห่อใบไม้ไปเซ่นเจ้านอกบ้าน แล้วพวกเจ้าเข้าทรงก็มาเอาไปกิน เราเข้าใจได้โดยง่ายว่า เขาจะต้องเลือกเอาชิ้นอร่อย ๆ ไปเซ่น เพราะเชื่อว่าถ้าเลี้ยงดูอย่างดี ผีจะไม่ทำร้าย อันที่จริงชาวสยามก็ไม่รับนับถือผีอะไรอื่นนอกจากวิญญาณของคนชั่วร้าย ที่ออกจากนรกมาเที่ยวเตร็จเตร่ชั่วระยะหนึ่งในโลก เพื่อทรมานเบียดเบียนมนุษย์ ชาวสยามเชื่อว่า ผีเหล่านี้มีกายและมีทั้งสองเพศ ดังนั้น จึงแต่งงานและมีลูกได้

มนุษย์มีส่วนร่วมในภาวะพระเจ้าได้ โดยบำเพ็ญคุณธรรมความดีทุกอย่างตลอดเวลา ตราบเท่าที่วิญญาณถูกกักอยู่ในร่างกายที่เปรียบประดุจคุก ผู้ที่ใฝ่ฝันใคร่มีส่วนในภาวะพระเจ้านั้น จะต้องขอร้องบรรดาจิตที่เฝ้าดูแลโลกทั้งสี่ส่วน ให้เป็นพยานรู้เห็นกิจการดีของเขา

มีสภาพที่อยู่ต่ำกว่าภาวะของพระเจ้าอยู่แบบหนึ่ง เรียกว่าสภาพความศักดิ์สิทธิ์ เราจะได้เข้าอยู่ในสภาพความศักดิ์สิทธิ์ก็ต่อเมื่อตายแล้ว จะไม่เกิดอีก โดยวิญญาณจะไปเสวยความอภิรมย์อันบริสุทธิ์ในสวรรค์ชั่วนิจนิรันดร สภาพความศักดิ์สิทธิ์กับภาวะของพระเจ้าต่างกันในข้อที่ว่า บรรดาผู้เป็นพระเจ้ามีฤทธิ์อำนาจทุกอย่างด้วยตนเอง ส่วนบรรดาผู้ศักดิ์สิทธิ์จะมี

ฤทธิ์และสำแดงฤทธิ์ได้ก็ต่อเมื่อบรรดาพระเจ้าจะทรงสั่งช่วยเท่านั้น

ชาวสยามยอมรับกฎสองอย่าง คือ อย่างแรกเรียกว่า **Oessora** (?) เป็นกฎธรรมชาติที่สรุปความว่าให้ทำดีและให้หนีชั่ว เขาเชื่อว่ากฎนี้จารึกอยู่ในใจของมนุษย์ทุกคน และเป็นกฎที่อยู่ทั่วไป เหมือนดังพระเป็นเจ้าผู้ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดกฎนี้ ดังนั้น ผู้ที่ละเมิดกฎดังกล่าว ก็แก้ตัวไม่ได้ว่าไม่รู้

ส่วนกฎที่เขียนไว้ คือ กฎที่พระสมณโคดมทรงมอบให้ไว้ เป็นกฎที่ถือยากและเข้มงวด แต่คนที่เชื่องมงายก็ยังหลีกเลี่ยงความเคร่งครัดของกฎนี้โดยตีความเอาตามใจชอบ เช่นที่ห้ามมิให้ฆ่าคนฆ่าสัตว์และห้ามจนกระทั่งมิให้ฆ่าต้นพืชและเมล็ดพันธุ์ ถ้าเขาถือบัญญัตินี้อย่างเคร่งครัด ก็จะกินได้แต่ผลไม้เท่านั้น และยังจะต้องระวังไม่กินเมล็ดเข้าไปหรือทำให้เมล็ดนั้นแตก เพราะเท่ากับเป็นการทำลายเชื้อกำเนิดทั้งสิ้น กฎอันเคร่งครัดนี้คงทำให้การดำรงชีวิตของเขาเป็นไปอย่างอึดอัดลำบากใจอยู่มากทีเดียว ดังนั้น เขาจึงยืนยันว่า คนที่มิได้ฆ่าสัตว์จะกินเนื้อของมันก็ได้ และคนที่มิได้เก็บผักและผลไม้ ก็กินได้โดยไม่เป็นบาป เหตุผลที่เขาอ้างก็คือ เมื่อวิญญาณถูกขับออกจากร่าง การทำลายก็เกิดขึ้นแล้ว ถ้าเราแย้งเขาว่า ถ้าไม่มีคนกินเนื้อนายพรานก็จะไม่ไปฆ่าสัตว์เหล่านั้น เขาจะตอบว่า เมื่อเขาไม่ได้สั่งให้ฆ่าเขาก็ไม่มีส่วนในการฆ่าฟันกฎ

ศาสนาห้ามมิให้ล่าสัตว์ พระเจ้ากรุงสยามทรงถือการล่าสัตว์เป็นเรื่องหาความเพลิดเพลิน จึงมิได้ทรงล่าช้างเพื่อฆ่าให้ตาย แต่หวังจับมาเลี้ยงเพื่อขายให้ชาวต่างประเทศ เนื่องจากปลาเป็นอาหารปรกติของชาวสยาม การจับปลาจึงเป็นเรื่องที่เขาชอบมาก แต่เนื่องจากศาสนาห้ามมิให้ฆ่าไม่ว่า

อะไรที่มีชีวิต เขาจึงหลีกเลี่ยงบัญญัติอันเข้มงวดนี้โดยกล่าวว่า เขาเพียงแต่เอาปลาขึ้นมาจากน้ำ ไม่ได้ทำให้เลือดมันออก แล้วเหตุผลนี้ก็เพียงพอที่จะขจัดความตะขิดตะขวงใจทุกอย่างของเขา แต่ถ้าผู้ใดถูกจับได้ว่าจับปลาในวันพระ ก็จะถูกตำหนิในฐานเป็นผู้ทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของวันพระ

เป็นการยากที่จะถือว่า ชาวสยามประพฤติตรงกับที่ศาสนาบัญญัติห้ามเกี่ยวกับความอุลามก บัญญัติของเขาเคร่งจนเกินไป ห้ามความสัมพันธ์ทางเพศทุกอย่างโดยไม่เลือก และตามหลักการของเขา การสมสู่ฉันสามีภรรยาก็เป็นความผิด(๑) แต่ถึงเขาจะเคร่งครัดในคำสั่งสอน เขากลับหย่อนยานในความประพฤติและทำแย้งกับที่เขาพูดเสมอ กล่าวคือ เขาถือว่าเป็นบาปก็เฉพาะการข่มขืนและการผิดประเวณี ซึ่งเขาลงโทษโดยวิธีการประจานให้เสียชื่อและด้วยการทรมาน กฎหมายปรานีไม่เคยเอาโทษการลักลอบสมสู่กัน ถ้าทั้งชายและหญิงเต็มใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่การทำลามกแบบผิดธรรมชาตินั้นถูกลงโทษอย่างหนัก ชาวสยามมีความเกลียดชังการร่วมประเวณีระหว่างญาติใกล้ชิดยิ่งนัก ผู้ที่ได้รับการพิสูจน์ว่ากระทำความผิดดังกล่าวจะถูกมัดเข้าด้วยกัน แล้วเอาไปโยนทิ้งในทะเล เขาว่าเพื่อมิให้แผ่นดินแปดเปื้อนด้วยเลือดโสมมเช่นนี้ แม้ว่าโดยทั่วๆ ไปความประพฤติอย่างบริสุทธิ์ในเรื่องเพศตามฐานะของบุคคล (chastity) เป็นคุณธรรมที่ถือกันเป็นปรกติและดูถือได้ง่ายๆ แต่การพูดอย่างไม่ระวังปากย่อมกลายเป็นการพูดแบบตรงไปตรงมา ดังนั้น คำพูดที่ชนชาติอื่นถือว่าน่าขวยอายนั้น ชาวสยามกลับเห็นว่าไม่สกปรกและลามกแต่อย่างใด

บัญญัติที่ห้ามมิให้พูดปดนั้น ชาวสยามมิใคร่จะถือนัก ไม่มีประเทศไหนที่มีการพูดสองแง่สองง่ามและการพูดแบบให้ผู้ฟังตีความผิดไปได้ยิ่งกว่า

---

(๑) เป็นข้อห้ามสำหรับผู้ถือศีล ๘ ในวันนั้น–กวป.

ในประเทศนี้ มโนธรรมของเขาลุ่มหลงและเสื่อมเสีย แล้วไม่กลัวที่จะใช้วิธีการที่ผิดเช่นนี้ เขาถือว่าการพูดปดเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องใช้ในการติดต่อคบค้ากันในสังคม แม้ว่าศิลปะการบิดเบือนความจริงเป็นข้อเสียประจำชาติ แต่คำสบประมาทที่เจ็บแสบที่สุดก็คือ เรียกชาวสยามคนหนึ่งว่าเป็นคนขี้ปด

บัญญัติที่ห้ามมิให้เมาและมิให้ดื่มสุราแรง ๆ นั้น ชาวสยามถืออย่างเลื่อมใสที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ได้รับการอบรมดี บรรดาเจ้าขุนมูลนายก็มีความตะขิดตะขวงใจที่จะดื่มเหล้าแม้กับยา ที่มักต้องกินปนกับเหล้าในประเทศร้อนเหล่านี้อยู่บ่อย ๆ เจ้าหน้าที่ในพระราชวังเป็นคนเคร่งครัดที่สุดที่จะไม่ฝ่าฝืนการอดเหล้านี้ ใครได้กลิ่นหายใจก็รู้ว่าเขากินเหล้า และถ้ามีหลักฐานว่าเขาดื่มเหล้า ก็จะถูกพระเจ้าแผ่นดินลงพระอาญาอย่างหนักและลดตำแหน่ง เพราะเชื่อได้แน่ว่าคนที่เมาย่อมปล่อยตัวประกอบอาชญากรรมได้ทุกอย่าง

ศาสนาของสยามเคร่งครัดในคำสั่งสอนมาก ก็ย่อมทำให้มีคนทำผิดมาก เขาเชื่อว่าคุณธรรมที่เคร่งครัดและดีพร้อมนั้นมิได้กำหนดไว้ให้สามัญชนถือ และบรรดาพระภิกษุเท่านั้นต้องมุ่งบรรลุถึงความดีพร้อม ประชาชนมอบให้พระภิกษุทำหน้าที่ทำการใช้โทษ อีกทั้งชดใช้ความผิดและบาปที่เขาทำด้วยการถือเคร่งครัดและทรมานตน และก็เพื่อให้พระภิกษุทำกิจปฏิบัติศรัทธาเหล่านี้เอง ที่ประชาชนนำของมาถวายวัด นำผลิตผลที่เกิดจากดินและน้ำพักน้ำแรงที่เกิดจากงานของเขามาถวายพระ

ในบัญญัติทั้งหมดนี้ที่ต้องถือในการดำรงชีวิตพลเมือง ไม่มีสักข้อที่กำหนดการคารวะที่ต้องถวายแด่พระเป็นเจ้า การละเลยเรื่องนี้เป็นผลที่เกิดจากหลักการของเขา เพราะเขาเชื่อว่าพระสมณโคดม ผู้ทรงดื่มด่ำอยู่ในพระ-

องค์เอง ณ ที่สถิตของพระนั้น ไม่ทรงเป็นห่วงใยถึงเรื่องในโลกนี้ เขาเห็นเป็นเรื่องไม่จำเป็นที่จะขออะไรจากพระผู้ทรงอยู่เฉย ๆ องค์นี้ ซึ่งความจริงก็ทรงทราบความต้องการทุกอย่างของเขา เขายังคิดว่า การกราบไหว้พระองค์ไม่ว่าแบบใดก็เป็นที่สบพระทัยพระองค์ได้ เพียงแต่ถือบัญญัติต่าง ๆ ก็พอแล้ว ด้วยว่าการถือบัญญัติอย่างเคร่งครัดก็ได้ช่วยพระของเขาให้บรรลุถึงความสุขที่เสวยอยู่แล้ว

การฆ่าตัวตาย

การห้ามมิให้หลั่งเลือดของมนุษย์ ก็น่าจะทำให้ชาวสยามไม่คิดอยากประกอบอาชีพถืออาวุธเป็นทหาร ความจำเป็นฆ่าศัตรูนั้นเป็นบาปซึ่งเขาอ้างว่าไม่ผิด เพราะเขาว่า เขาไม่ได้เจตนายิงคนนั้นหรือคนนี้ เป็นเรื่องแปลกที่ชนชาตินี้ ซึ่งตะบิดตะขวงใจจะฆ่าสัตว์ที่ร้ายที่สุด หรือขยี้แมลงที่ไร้ค่าที่สุด กลับถือการที่มนุษย์ฆ่าตัวตายเป็นการมีชัยของคุณธรรมขั้นสูงส่ง ผู้ที่ปล่อยตัวท้อแท้สิ้นหวัง กลับได้รับคำชมของคนทั่วไป ศพของเขาได้รับเกียรติเสมอกับเกียรติของพระภิกษุ และคนอ่อนแอที่สู้ทนความทุกข์ในโลกไม่ได้เกือบจะได้รับการยกย่องว่าเป็นวีรบุรุษ

ผู้รับของโจร

แม้ว่าการลักขโมยเป็นเรื่องที่กฎหมายฝ่ายศาสนา และฝ่ายบ้านเมืองห้ามอย่างเข้มงวด แต่ชาวสยามก็ไม่ตะบิดตะขวงใจจะรับของที่ขโมยลักมา และเมื่อมีการพิสูจน์ว่าเขาเป็นผู้รับของโจร เขาเพียงแต่คืนของที่ขโมยฝากไว้ก็เลิกแล้วกันไป แต่ต้องสูญเงินที่เขาใช้ซื้อของนั้น แปลว่า ความละเอียดอ่อนเคร่งครัดของเขาในเรื่องห้ามมิให้ลักนั้น ก็คือ ไม่เอาอะไรจากใครด้วย

กำลังหรือในที่ลับ แต่วิธีอื่น ๆ ใดที่จะได้ของของผู้อื่นมาเป็นของตนนั้น เขาเห็นว่าเป็นวิธีที่ชอบธรรมหรืออย่างน้อยก็ไม่ดีไม่ชั่ว

ลัทธิเทวูเบกขานิยม (deisme) ได้มีผู้ถืออยู่หลายคนในพระราชอาณาจักรนี้ มีคนห้าวหาญและกระด้างกระเดื่องหลายคนสลัดทิ้งอคติของประชาชน เห็นว่าพระที่นับถืออยู่ในชาติกับพระสงฆ์เป็นผู้ฉลาดที่หวังผูกมัดประชาชนไว้ จินตนาการกล้าของเขาได้คิดประดิษฐ์พระที่อยู่ว่างองค์หนึ่ง ไม่มีส่วนในการปกครองจักรวาล เขาคิดว่า เมื่อพระนั้นไม่ยินดียินร้ายต่อการคารวะทุกรูปแบบ มนุษย์ก็จะถวายเกียรติแด่พระได้ด้วยการบำเพ็ญคุณธรรมความดี ไม่ใช่ด้วยการถวายของหรือถวายบูชา

แม้ว่าในประเทศสยามมีการถือพระศาสนาอย่างไม่ถูกต้อง แต่ก็มีผู้เลื่อมใสศรัทธา ที่เชื่อเรื่องงมงายอย่างถ้วนถี่ที่สุด เขากลัวจะเหยียบแมลงตายเวลาเดิน จึงพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะไม่ทำตัวให้แปดเปื้อนด้วยการทำผิดเช่นนี้ เขาเคารพจนแม้กระทั่งต้นไม้ ไม่กล้าริดกิ่ง กลัวจะตัดทำให้มันเจ็บ ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งทำให้ประชาชนไม่พอใจ เพราะโค่นต้นไม้ในสวนต้นหนึ่ง ซึ่งบังไม่ให้เขาเห็นอะไร ๆ ข้างนอก ชาวสยามมีจิตเมตตา คอยจัดหาสิ่งที่ต้องการให้แก่สัตว์ที่ทำประโยชน์และที่ให้โทษ เขาเชื่อว่า การเปิดกรงปล่อยให้นกออกไปเป็นอิสระนั้น เป็นการสร้างบุญกุศลอย่างใหญ่หลวง

พระศาสนานี้ก็มีคนที่ถืออย่างคลั่งไคล้เช่นเดียวกัน ในบันทึกของมิชชันนารีซื่อ ๆ ผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าอ่านพบเรื่องหลายเรื่อง ที่เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นผู้มีใจร้อนรนอย่างบ้าคลั่งจับเอาผู้ที่ยอมพลีชีพเพราะไม่ยอมรับความหลงผิด ไปเผาในกองไฟหรือประหารชีวิตบนตะแลงแกง เมื่อไม่กี่ปีมานี้ พระภิกษุผู้คลั่งศาสนาองค์หนึ่งเบื่อการดำเนินชีวิตนักพรตเป็นแบบเดียวเสมอ

จึงเข้าไปในโบสถ์เวลากลางคืน เพื่อเผาตัวเป็นบูชาถวายแด่พระพุทธรูป ห่มตัวด้วยผ้าชุบกำมะถันและน้ำมันยาง และเมื่อจุดไฟแล้ว มิช้าตัวก็ลุกไหม้ไป ครั้นเวลาเบิดโบสถ์ เพื่อนพระภิกษุก็แปลกใจเห็นท่านนอนเหยียดอยู่ที่พระ-บาทพระพุทธรูป ข่าวเรื่องการเผาตัวนี้มิช้าก็เลื่องลือไป ประชาชนพากันหลั่งไหลมาการวะผู้ที่ถือว่าเป็นผู้พลีชีพเพื่อพระศาสนา พระเจ้าแผ่นดินทรงสั่งให้จัดพิธีเผาศพพระภิกษุรูปนี้อย่างใหญ่โต และทรงรับเป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย พระสังฆราชทุกองค์ (Tous les Sancrats) และสมภารทุกองค์ได้มาร่วมในพิธีเผาศพ มีการละเล่นและแสดงมหรสพให้ความสนุกเพลิดเพลินต่าง ๆ เป็นเวลาหลายวัน และบรรดาพระภิกษุก็ได้ประโยชน์จากการกระทำอันวิตถารและศรัทธาของเพื่อนพระภิกษุผู้วายชนม์ ได้รับการทำบุญทำทานเป็นอันมาก เกียรติที่ถวายเพื่อเป็นที่ระลึกถึงผู้ฟื้นเพื่อนนี้ ได้จงใจพระอีกองค์หนึ่งให้คิดเอาอย่างบ้าง จึงขังตัวอยู่ในโบสถ์ที่เมืองเพชรบุรี ห่มตัวด้วยผ้าชุบน้ำมัน แล้วก็จุดไฟ แต่ทันทีที่เปลวไฟทำให้รู้สึกเจ็บ พระรูปนั้นก็สลัดผ้าทิ้ง เพียงแต่ถูกไฟไหม้หนังเล็กน้อยเท่านั้น และแทนที่จะได้รับเกียรติตอบแทนการเสียสละนี้ ก็ได้รับแต่คำเย้ยหยันของเพื่อนพระภิกษุและความดูหมิ่นของประชาชน

บทที่ ๙

พระภิกษุ หรือ พระต่างศาสนา

พระภิกษุชาวสยามที่เราเรียกว่า ตาลาป๋วง (**Talapoin**) นั้น ในประเทศของเขาเรียกว่า เจ้ากู (**Tchao cou**) การที่ชาวยุโรปเรียกพระภิกษุว่า "ตาลาป๋วง" นั้น เขาเรียกตามชื่อพัดอันหนึ่งที่เรียกว่า "ตาลบัตร" และพระภิกษุถืออยู่ในมือเสมอ เพื่อไม่ให้สตรีเห็น เพราะสตรีนั้นอาจจะทำให้คนอื่นหรือแม้แต่ตัวเธอเองเกิดความคิดปรารถนาไม่ดีขึ้นได้ พระเหล่านี้เจริญชีวิตอยู่เป็นกลุ่มในบังคับบัญชาของหัวหน้าผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ควบคุมให้ถือวินัยบางข้อ ที่เคร่งครัดและบางทีก็แปลกพิสดาร พวกพระบอกไม่ได้ว่า ใครเป็นผู้ตั้งระบบการปกครองสงฆ์ บางองค์เข้าใจว่าพระสมณโคดมเป็นผู้ตั้ง สถาบันนี้ดูเหมือนว่ามีมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ที่สุด เราเห็นได้ว่าสถาบันนี้มีลักษณะหลายอย่างเหมือนพระคริสตศาสนา ซึ่งผู้ประกาศหมู่แรกอาจจะได้ไปฝังรากลงในประเทศโมกุล (**Mogol**) และในประเทศใกล้เคียง เป็นที่เข้าใจว่าพระศาสนาได้รับการบำรุงรักษาในประเทศนั้นจนถึงสมัยที่ชาวมุสลิมได้นำความล่มหลงของเขาแพร่เข้าไปในประเทศเปอร์เซียและประเทศโมกล

ศาสนาอิสลามไม่ยอมให้ถือศาสนาอื่น ได้ปิดประตูพระราชอาณาจักรสยามมิให้ผู้ประกาศพระคริสตศาสนาเข้าไป แล้วอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่พระคริสตศาสนาก็ล้มพังลง เมื่อไม่มีผู้ใดยื่นมือมาค้ำจุนไว้ ชนชาติต่าง ๆ ซึ่งไม่มีผู้นำทางก็คลอนแคลนในความเชื่อ ความจริงต่างๆ ถูกบิดเบือน ลัทธิเทวูเบกขานิยม (**deisme**) เฟื่องฟูขึ้น แล้วประชาชนก็

หลงไปกราบไหว้รูปปฏิมา พวกพราหมณ์ได้นำความลุ่มหลงอันเลื่องลือฮือ-ฉาวมาเผยแพร่ บรรดาพระภิกษุยึดมั่นในความคิดเห็นเดิม ไม่ยอมรับคำสั่ง-สอนอันแปรปรวน ตลอดจนพิธีอันแปลกประหลาดของพราหมณ์เหล่านั้น พระภิกษุซื่อสัตย์ต่อสถาบันเดิมเสมอ และมิได้เสื่อมเสียไป เพราะติดเชื้อร้ายมาจากชาวต่างประเทศ พื้นศีลธรรมและสัจธรรมของบรรดาพระภิกษุสืบมาจากต้นกำเนิดอันบริสุทธิ์

เป็นความจริงที่ว่า พระภิกษุสมัยนี้เสื่อมไปจากความดีพร้อมของพระภิกษุรุ่นก่อน ๆ เป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เสื่อมจากความรักในความยากจน และการบำเพ็ญตะบะอย่างเข้มงวด มีพระภิกษุอยู่สองประเภท ประเภทหนึ่งอยู่โดดเดี่ยว ร่อนเร่ไปในป่า เพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งอันมีพิษร้ายในโลก และดำรงชีวิตอยู่โดยมิให้มนุษย์รู้จัก ท่านทำตนมิให้เป็นประโยชน์แก่โลกแต่เพื่อบำเพ็ญตนให้เป็นที่สบพระทัยพระของท่าน(๑) อีกประเภทหนึ่งมีประโยชน์มากกว่า แต่ไม่สู้เคร่งครัดนัก ไม่ละทิ้งสังคมในบ้านเมือง และพยายามแก้การกระทำผิดของสังคมดังกล่าว พระภิกษุประเภทนี้อุทิศตนให้ความรู้แก่ชนชาติต่าง ๆ(๒) ฐานานุกรมทางฝ่ายศาสนจักรของท่านตั้งขึ้นตามแบบฐานานุกรมของเรา

ก่อนที่จะได้ครองผ้ากาสาวพัสตร์ พระภิกษุต้องได้รับการทดลองที่คล้ายกับการทดลองอันกระทำกันอยู่ในนวกสถาน(๓) นักบวชของเราและต้องผ่านขั้นต่าง ๆ ไป กล่าวคือ เมื่ออายุยี่สิบปี ผู้จะเป็นพระภิกษุจะได้รับการบวชสู่ขั้นต้น และเมื่อเห็นว่า ท่านซาบซึ้งถึงความศักดิ์สิทธิ์ของฐานะนักบวช

---

(๑) เข้าใจว่าคือพระภิกษุฝ่ายอรัญวาสี–กวป.

(๒) เข้าใจว่าคือพระภิกษุฝ่ายคามวาสี–กวป.

(๓) นวกสถาน (= นวก + สถาน) เป็นสถานที่อบรมนักบวชใหม่ (นวกะ) ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า novitiate (ผู้แปล)

แล้ว ก็จะได้รับการแต่งตั้งขึ้นสู่ขั้นที่สูงขึ้น และจะได้ควบคุมดูแลปกครองวัดต่าง ๆ ขั้นสูงที่สุดจะมอบให้แก่พระภิกษุที่ผ่านการบำเพ็ญคุณธรรมความดี การถือกฎวินัย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความไม่ยินดียินร้ายต่อลาภยศในโลกนี้ เราเรียกพระภิกษุชั้นสูงที่สุดว่า "สังฆราช"(๑) (Sancrat) ตำแหน่งนี้ตรงกับตำแหน่ง "évêque" (bishop) ของเรา สังฆราชเป็นประมุขศาสนาในเขตท้องที่ของตน พระภิกษุทุกองค์ต้องนอบน้อมเชื่อฟังท่านอย่างเด็ดขาด

เราเกือบไม่เคยเห็นพระภิกษุประเภทอยู่โดดเดี่ยวอีกแล้ว พระภิกษุประเภทนี้เข้าไปในป่าลึก อยู่กับสัตว์ร้าย ไม่มีโบสถ์ ไม่มีอาราม คนเชื่องมงายและเชื่อง่ายเข้าใจว่า เสือ แรด และสัตว์ร้ายอื่น ๆ ซึ่งถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระภิกษุประเภทนี้ พากันมาเลียมือเลียเท้าของท่าน และไม่ทำร้ายเวลาท่านนอนหลับ ถ้าพระภิกษุองค์หนึ่งถูกสัตว์ร้ายกิน ใครจะคิดว่าพระภิกษุถูกสัตว์กินไม่ได้ ฉะนั้นคนเชื่ออย่างงมงายที่ไม่จนในเรื่องเล่าเหลียมก็จะประกาศว่า พระภิกษุองค์นั้นถูกโทษเพราะทำผิดลับ ๆ แต่ทุกคนก็ยังเชื่อแน่ว่าพระดีไม่ต้องกลัวอะไรจากสัตว์ร้ายและพ้าผ่า

---

(๑) เรื่องที่กล่าวในบทนี้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยายังไม่มีตำแหน่ง "สมเด็จพระสังฆราช-สกลปรินายก" และคำ "สังฆราช" ใช้ในความหมายว่า "ประมุขสงฆ์ในท้องถิ่น" นั้น ตรงกับที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนใน "ข้างสังเวียน" สยามรัฐ ฉบับวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๐ ว่า: "คำว่า สังฆราชนั้น ในสมัยอยุธยาใช้เรียกประมุขสงฆ์ในท้องถิ่น คือเจ้าคณะจังหวัด บาทหลวงศาสนาคริสต์นิกายคาธอลิก ซึ่งได้เข้ามาเผยแพร่ศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ใช้ศัพท์นี้เรียกบาทหลวงซึ่งดำรงตำแหน่งบิชอป และยังคงเรียกกันมาจนถึงบัดนี้

"พึงสังเกตว่า ในสมัยอยุธยานั้นไม่มีประมุขสงฆ์ที่เรียกว่าสมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆ-ปรินายก เพราะพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเช่นนั้น มีแต่เจ้าคณะใหญ่ ซึ่งเทียบเท่าอรรคมหาเสนาบดี ซึ่งขนตรงต่อพระมหากษัตริย์" (ผู้แปล)

พระภิกษุประเภทที่อยู่ในสังคมนั้นเพิ่มทวีขึ้นมาก ในประเทศสยามมีพระภิกษุประเภทนี้มากเท่ากับที่มีนักบวชในประเทศฝรั่งเศสและประเทศสเปน แต่พระภิกษุทุกองค์มีความประพฤติเคร่งครัดไม่เท่าเสมอกัน บางองค์ก็ถือเคร่งครัดและมีใจเร่าร้อนเท่ากับพระภิกษุในสมัยแรก แต่ความหย่อนยานก็ได้แทรกซึมเข้าไปในวัดจำนวนมาก เพราะเมื่อจำนวนวัดเพิ่มขึ้น พระภิกษุสองหรือสามรูปก็ถูกส่งมาปกครอง และเมื่อไม่เห็นตัวอย่างเป็นกำลังใจ บรรดาพระภิกษุบางรูปก็ถอยห่างจากจิตตารมณ์ของสถาบัน และคงรักษาแต่จีวรไว้ เราเคยสังเกตว่าจำนวนพระภิกษุในวัดยิ่งมาก การถือวินัยก็ยิ่งเข้มแข็ง

หน้าที่สำคัญที่สุดของพระภิกษุก็คือ ให้ความรู้แก่เยาวชน วัดเป็นโรงเรียนสาธารณะแต่ประเภทเดียวเท่านั้น เด็กต้องไปขอรับการอบรมเบื้องต้นที่วัด และนุ่งห่มแบบเดียวกับพระผู้ให้ความรู้ แม้แต่พระโอรสของพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องถือกฎข้อนี้ เมื่อไม่กี่ปีนี้เอง เจ้าหน้าที่คนหนึ่งเคยรับราชการและดำรงตำแหน่งสูง เข้าไปในพระราชวัง พระเจ้าแผ่นดินตรัสถามว่า เขาได้รับการอบรมมาจากวัดใด เขาทูลตอบว่า เขาไม่เคยออกจากบ้านพ่อแม่เลย พระเจ้าแผ่นดินทรงแปลกพระทัย ทรงสั่งให้เขาไปบวชเป็นพระหกเดือน และเขาก็ปฏิบัติตามพระราชโองการโดยไม่โต้แย้ง

หน้าที่อีกประการหนึ่งของพระภิกษุก็คือ รักษาความสะอาดในโบสถ์ แต่ท่านปฏิบัติหน้าที่นี้ด้วยความเฉื่อยมาก การเทศน์ของพระภิกษุนั้นคล้ายกับการเทศน์ของเราพอสมควร กล่าวคือ ตีระฆังโบสถ์เรียกสัปบุรุษ และเมื่อทุกคนมาพร้อมหน้ากันแล้ว พระผู้เทศน์ก็หยิบยกความในพระบาลีตอนใดตอนหนึ่งมาเทศน์ ภาษาบาลีนั้นใช้อยู่ในหมู่พวกเขา เหมือนกับที่ภาษาลาตินใช้อยู่ในหมู่พวกเรา การเทศน์ของพระภิกษุเสียไปเพราะการอ้างประเพณีนิยมเหลือเชื่อ ซึ่งท่านอ้างเพื่อพิสูจน์ว่า ผู้ที่ถือบัญญัติจะได้รับคุณ

ประโยชน์มากมายจากการถืออย่างเคร่งครัด และท่านจะไม่จบการเทศน์โดยไม่พรรณนาว่าผู้ที่ทำบุญแก่พระภิกษุมาก ๆ นั้น จะได้รับบำเหน็จตอบแทนเป็นอเนกอนันต์จนเกินความจริง ผู้ฟังเทศน์ทั้งมวลพากันน้ำตาไหลและส่งเสียงครวญคราง เมื่อได้ยินเล่าถึงความทุกข์ลำเค็ญทั้งหลาย ที่พระสมณโคดมได้ทรงรับขณะประทับอยู่ในโลกนี้

พระภิกษุยังเป็นผู้อยู่เฝ้าผู้ตายและนำเขาไปยังที่เผาศพ โดยปรกติสัปบุรุษถวายเกียรติให้หัวหน้าพระภิกษุเป็นผู้จุดไฟ ส่วนพระภิกษุอื่นก็สวดพระอภิธรรม และคร่ำครวญรำพันถึงความแตกดับของสิ่งของในโลกนี้และถึงความจำเป็นต้องตาย

การบวชนาค

พุทธศาสนิกชนจะบำเพ็ญชีวิตนักบวชได้ตั้งแต่เจ็ดขวบจนถึงวัยชรา แต่ผู้ใดแต่งงานแล้วหรือดำรงตำแหน่งราชการ จะบำเพ็ญชีวิตเช่นนั้นไม่ได้ เมื่อผู้ใดมาขอให้รับเข้าเป็นนักบวช พระภิกษุในวัดจะชุมนุมกันในโบสถ์ ส่วนบิดามารดาและมิตรสหายของผู้สมัครบวชนาคจะพาเขาแห่ไปตามถนนหนทางในชุดเครื่องแต่งตัวที่สวยงามที่สุด เขาจะถูกนำขึ้นบนคานหาม นั่งแบบขัดสมาธิ สวมหมวกสีทองเหมือนพระมาลาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสวมในวันพระราชพิธีต่าง ๆ ทุกถนนที่นาคผ่านไปจะกึกก้องไปด้วยเสียงกลองและแตร คานหามของนาคติดตามมาด้วยคานหามที่ไว้จีวรของนาค บิดามารดาและมิตรสหายเดินตามมาข้างหลัง แต่ความโอ่อ่าเช่นนี้ก็แต่จะทำให้ความคิดของคนหนุ่มเช่นนาคหลงไขว้เขวไปเท่านั้น การแสดงว่าดูหมิ่นยศถาบรรดาศักดิ์ในโลก จะกระทำด้วยความโอ่อ่าฟุ่งเฟ้อยิ่งกว่านี้ไม่ได้อีกแล้ว

เมื่อขบวนแห่มาถึงโบสถ์ นาคกราบลงข้างหน้าสมภารผู้เป็นเจ้าอาวาส ท่านถามนาคว่า “ท่านประสงค์สิ่งใด?” นาคตอบว่า “ข้าพเจ้าขอ

เสืออันศักดิ์สิทธิ์” สมภารถามต่อไปว่า “ท่านได้รับความยินยอมจากบิดา-มารดาหรือไม่?” เมื่อนาคตอบคำถามเหล่านี้แล้ว สมภารก็ตักเตือนให้รู้ถึงพันธะที่นาคจะทำขึ้น ท่านบอกให้ทราบว่า เขาจะต้องละทิ้งความสนุกสบายและความโอ่อ่าฟุ่งเฟ้อในโลก และเมื่อสลัดทิ้งเจตจำนงไปแล้ว ต่อไปเขาจะเห็นอะไรก็ต้องเห็นด้วยตาของผู้ใหญ่ และจะทำอะไรก็ต้องทำตามคำสั่งของผู้ใหญ่ เมื่อนาคผูกมัดตนด้วยคำสัญญาว่าจะปฏิบัติตามพันธะที่ได้รับอย่างซื่อสัตย์แล้ว ก็ได้รับการโกนศีรษะและคิ้ว รับผ้าพาดที่คอ แล้วกลับมากราบลงข้างหน้าสมภาร สมภารเปลื้องเสื้อผ้าของนาคออกเอาจีวรสวมให้ พร้อมกับกล่าวว่า “ขอจงระวังอย่าทำสิ่งใดให้เป็นที่แปดเปื้อนความศักดิ์สิทธิ์ของจีวรนี้ ที่ข้าพเจ้าจะสวมใส่ให้ท่าน” ต่อจากนั้นก็มีการนำพระภิกษุใหม่ไปยังโบสถ์ของพระสังฆราชอย่างเอิกเกริก เพื่อกราบไหว้พระพุทธรูปซึ่งเป็นที่สักการะ ณ ที่นั้น พระภิกษุใหม่จุดเทียนเล่มเล็ก ๆ หลายเล่ม และทำอากัปกิริยาหลายอย่าง ซึ่งคนในประเทศเห็นเป็นอากัปกิริยาที่ควรและมีสกุล แต่ชาวต่างชาติเห็นเป็นอากัปกิริยาที่น่าขำ

อันพิธีทั้งหมดที่กล่าวนี้ มีความคล้ายคลึงกับพิธี(๑) ของเรามาก จนเราจำต้องยอมรับที่มาของพิธีดังกล่าว การรับเสื้อในคณะนักพรตของเราก็ดี คำสัญญาจะถือตามคำปฏิญาณก็ดี การต้องเชื่อฟังคำสั่งของผู้ใหญ่อย่างเด็ดขาดก็ดี การละทิ้งลาภยศในโลกก็ดี การถือพรหมจรรย์และการมีจิตตารมณ์ความยากจนก็ดี ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นลักษณะความคล้ายคลึงกัน ซึ่งแสดงว่า พระภิกษุกับนักพรตของเรานั้นเป็นกิ่งก้านที่ออกมาจากไม้ลำต้นเดียวกัน

ศิษย์ของพระภิกษุเหล่านี้มีชื่อว่า เณร (Onens) เณรนุ่งห่มผ้าเหลือง พระภิกษุสอนเณรพร้อมกันเพียงคราวละสองสามรูปเท่านั้น เณรเหล่านี้บาง

---

(๑) หมายถึงพิธีบวชบาทหลวง (ผู้แปล)

รูปก็อยู่เป็นเณรเช่นนั้นจนแก่เฒ่า เณรที่มีอายุสูงที่สุดมีหน้าที่ต้องถอนหญ้าที่ขึ้นอยู่ในบริเวณวัด พระภิกษุถอนหญ้าไม่ได้ ถ้าถอนก็เป็นบาป มีห้องๆ หนึ่ง ที่เณรทุกรูปชุมนุมกันเพื่อรับคำสั่งสอน แต่ครั้นเวลาค่ำ เณรแต่ละรูปไปหาพระที่เป็นอาจารย์ เพราะพระภิกษุแต่ละองค์มีกุฏิอยู่รอบโบสถ์ มีแต่พระสังฆราชเท่านั้น ที่จะประกอบพิธีบวชขั้นต่างๆ ได้ เมื่อเณรองค์ใดมีความประพฤติเป็นที่พอใจอาจารย์และมีอายุถึงยี่สิบปีแล้ว ก็ต้องให้อาจารย์สอบ ถ้าอาจารย์เห็นว่ามีความรู้พอ ก็จะส่งไปให้พระสังฆราชบวชเป็นพระ-ภิกขุ (Pecou) ซึ่งตรงกับศีลบวชขั้นสังฆานุกร (Diaconat) ของเรา พระ-สังฆราชสวดมนต์สองสามบท กำชับให้ถือบัญญัติอย่างเคร่งครัด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งให้เฝ้ารักษาโบสถ์และพระพุทธรูป ตั้งแต่พระอาทิตย์เริ่มคล้อยตกดิน พระสังฆราชให้พระภิกขุสัญญาว่าจะไม่ยอมให้ใครนำของแปลกๆ ใหม่ๆ เข้ามาเป็นอันขาด เมื่อเตือนเช่นนี้แล้ว ท่านก็ให้พระภิกขุสวมผ้าชุดหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยผ้าหลายชิ้นที่จัดไว้อย่างไม่เปิดเผยต่อไป ท่านมอบบาตรเหล็กใบหนึ่งใส่ใต้แขน ซึ่งพยุงอยู่ด้วยสายหิ้ว บาตรนี้เป็นภาชนะที่จะใช้รับอาหารต่างๆ จากชาวบ้าน ที่สุด ท่านส่งตาลปัตรอันหนึ่งให้ที่มือ ตาลปัตรนั้น คือ พัดที่ทำด้วยใบไม้สำหรับปิดหน้า เพื่อมิให้เห็นสิ่งต่างๆ ที่อาจจะผูกใจของพระภิกษุให้ติดอยู่กับทางโลก

เณรที่ถือชาวัดนี้กับบวชตั้งแต่อายุเจ็ดขวบนั้น จะรับการบวชขั้นอื่นๆ ไม่ได้ เว้นแต่จะได้กลับไปอยู่ในโลกอีกชั่วระยะหนึ่งก่อน คือ ต้องให้เณรไปทดลองดูความสนุกมิดี เพื่อจะรู้ค่าของการเสียสละที่จะทำให้ดียิ่งขึ้น เขาเชื่อว่า การสละทิ้งสิ่งที่ตนไม่รู้จักนั้นหามีบุญไม่ และคุณธรรมจะมีบุญกุศลมากขึ้นตามส่วนที่เรารักคุณธรรมนั้นยิ่งกว่าความลำเอียงชั่ว ที่เราได้ลิ้มชิมรสสนุกมาแล้ว

แม้ว่าประชาชนเรียกพระภิกษุทุกองค์เป็นบาทหลวง[๑] (Badlouans) แต่ชื่ออันมีเกียรตินี้ได้เฉพาะแก่พระภิกษุที่ได้รับการบวชขั้นสูงกว่า ผู้ที่ใคร่จะได้รับการบวชขั้นอันเป็นที่เคารพนี้ จะไปหาพระสังฆราช พระสังฆราชจะสั่งให้ไปอยู่ที่โบสถ์ของท่านตั้งแต่เช้าตรู่ กราบลงไปต่อหน้าท่าน และเมื่อสวดมนต์บทที่เคยใช้ในการบวชแล้ว ท่านจะมอบหนังสือกฎบัญญัติให้ต่อหน้าญาติมิตร ต่อจากนั้น ผู้รับการบวชใหม่จัดอาหารเลี้ยงพระภิกษุทุกรูปที่ร่วมในพิธีบวชดังกล่าว ถวายของแด่พระสังฆราชมากน้อยตามฐานะของตน และหลังการเลี้ยงอาหาร กลับไปยังวัด เดินผ่านเมืองตามเสียงเครื่องดนตรีไป ส่วนผู้ที่ไม่มีความสามารถจะเสียค่าใช้จ่ายเช่นนี้ ก็บอกบุญเรี่ยไรไปตามหมู่บ้าน และอาจจะได้รับปัจจัยพอจากน้ำใจกว้างของผู้มีใจเลื่อมใส ประชาชนเชื่ออย่างแข็งแรงว่า การทำบุญเช่นนี้มีผลชะงัดที่จะไถ่บาปได้ทั้งสิ้น

บรรดาพระสังฆราชนั้นได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งโดยปรกติเป็นผู้ทรงนำท่านออกจากชั้นบาทหลวง เวลาทรงเลือก พระเจ้าแผ่นดินทรงคำนึงถึงเรื่องกำเนิดมาก และโดยปรกติ ได้พระราชทานเกียรตินี้ให้เฉพาะแก่ผู้ที่เชี่ยวชาญในความรู้เรื่องบทบัญญัติ หรือเป็นที่เคารพ เพราะมีความประพฤติบริสุทธิ์ผุดผ่อง วัดที่บรรดาพระสังฆราชประจำอยู่นั้น เป็นวัดที่น่าเคารพยิ่งในด้านความเก่าแก่ และเป็นวัดที่มีความสง่างามเหนือวัดอื่น ๆ ผู้ที่เป็นประมุขของพระสังฆราชเหล่านี้ ก็เป็นประมุขของพระศาสนาทั้งมวลด้วย ท่านมีอำนาจมากทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ไปเยี่ยมโบสถ์และวัดต่าง ๆ ที่อยู่ในปกครอง เป็นประธานการปกครองวัดทุกวัด และลงโทษพระภิกษุที่ทำผิดบทบัญญัติด้วยอำนาจของท่านเอง

---

(๑) เรื่องเรียกพระภิกษุทุกองค์เป็นบาทหลวงนี้ เป็นเรื่องใหม่ที่ยังไม่เคยได้ยินมาเลย มีหลักฐานอันยืนยันเรื่องนี้หรือไม่ ? (ผู้แปล)

พระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทาน ของเหล่านี้แก่บรรดาพระสังฆราช คือ ร่ม คานหามที่มีซี่ลูกกรงงา ซึ่งใช้แบกพระสังฆราช โดยในบางครอบครัวซึ่งขึ้นกับวัดได้จัดหามา เวลาพระภิกษุมาอยู่ต่อหน้าแล้ว ชาวสยามจะกราบลงหน้าถึงพื้น เงยหน้าขึ้นมาในท่าคุกเข่า พนมมือขึ้นเหนือศีรษะ เอามือวางไว้กับท้อง แล้วจึงบอกว่า เขามีธุระอะไรมาหา บางทีเขาก็ถูกปล่อยอยู่ในท่าลำบากนี้เป็นเวลาครู่หนึ่ง แต่ถ้าเป็นสมภารหรืออธิการวัด ท่านจะบอกให้เขานั่งยอง ๆ ไม่จำเป็นต้องนั่งขัดสมาธิ

ฐานานุกรมของพระภิกษุดูเหมือนได้เอาฐานานุกรมของเราไปเป็นแบบ พระสงฆ์ของเขารักษาการสารภาพบาปแบบบอกกับหูไว้ ซึ่งการสารภาพบาปแบบนี้เห็นมีปฏิบัติอยู่แต่ในหมู่คริสตศาสนิกชนเท่านั้น ดังนั้นทุกสิ่งดูมีส่วนแสดงว่า หลังจากได้รับแสงสว่างแห่งพระคริสตศาสนาแล้ว ชาวสยามได้ลืมคำสอนเสีย แต่ยังคงรักษาจารีตพิธีไว้

พระภิกษุตื่นแต่เช้ามืด ก่อน ๐๔.๐๐ น. จะมีระฆังใหญ่ตีเรียกท่านให้ลุกขึ้นมาสวดมนต์ ท่านไม่มีนาฬิกา และจะลุกขึ้นก็ต่อเมื่อท้องฟ้าสว่างพอจะเห็นเส้นเลือดของมือ เพราะเกรงว่าความมืดจะเป็นเหตุให้ท่านอาจเหยียบแมลงตายไปสักตัว ดังนี้ แม้ว่าระฆังตีแล้ว ท่านจะไม่ลงโบสถ์ก่อนสว่าง ในโบสถ์ท่านนั่งบนเสื่อเรียงกันทั้งสองข้าง องค์หนึ่งก่อตอนหนึ่ง หมู่ที่อยู่ข้างเดียวกันก็สวดรับ ส่วนหมู่ที่อยู่อีกข้างหนึ่งก็สวดตอนต่อไป การสวดของพระภิกษุคล้ายการร้องเพลงสดุดีของพวกนักพรตคาปูชินมาก มีการทำเสียงขึ้นเสียงลง ที่ปลายแต่ละตอน ต้องเริ่มเสียงต่ำลง การสวดของพระภิกษุไม่มีอะไรที่ขัดหู ในบทสวดมนต์มีแต่เล่าถึงการดำรงพระชนม์ชีพของพระสมณโคดม และการบรรยายคำสั่งสอนเรื่องความแตกดับง่ายของยศถาบรรดาศักดิ์ในโลกและความไม่แน่นอนของชีวิต

เครื่องนุ่งห่มตามปรกติของพระภิกษุเป็นอย่างเดียวกับที่ท่านใส่ในงานพิธีฉลองใหญ่ ๆ เมื่อสวดมนต์เสร็จแล้ว ท่านก็กวาดภายในและภายนอกของโบสถ์ แล้วไปกราบลงที่เท้าของสมภาร สมภารยกมือขวาขึ้นเพื่อให้พรมีบางวันที่พระภิกษุเข้าไปใกล้หของสมภาร เพื่อสารภาพความผิดและความอ่อนแอ ดังนั้น ท่านก็ไม่แปลกใจที่พวกคริสตังยอมรับการฟังสารภาพบาปแต่ไม่เข้าใจว่า สตรีคริสตังจะบอกความผิดแบบลับ ๆ แก่บาทหลวงซึ่งที่เป็นชายได้อย่างไร ท่านเชื่อว่า การทำเช่นนี้เท่ากับเป็นการทำให้สตรีอาจไม่ยอมบอกความจริงเพราะความขวยอายก็ได้

หลังจากพิธีดังกล่าว พระภิกษุก็แยกย้ายกันไปในที่ต่าง ๆ ที่ขึ้นกับวัด เดินเรียงกันไปตามชั้นและอาวโสโดยมีสมภารนำหน้า หยุดที่ประตูทุกบ้านโดยไม่ขออะไร คอยอยู่ครู่หนึ่งเงียบ ๆ ถ้าไม่มีใครให้อะไรก็เดินไปที่ประตูของอีกบ้านหนึ่งต่อไป แต่ถ้ามีใครนำอาหารมาให้ ก็เปิดบาตร โดยไม่ดูว่าเขาใส่อะไรลงไป กล่าวเพียงว่า “ขอให้กิจการดีของท่านเป็นคุณประโยชน์แก่ท่านด้วยเถิด !” ของทุกอย่างที่พระภิกษุได้รับนั้น ปนกันอยู่ในบาตรอันเดียวกัน สัปบุรุษจะไม่ถวายอะไรที่ไม่ต้มหรือทำเสร็จแล้ว และกับข้าวต่าง ๆ ที่ปนกันในบาตรนั้น นับเป็นอาหารที่เรียกว่า ได้มามากยิ่งกว่าที่จะเรียกได้ว่าเป็นอาหารเอร็ดอร่อย พระภิกษุที่เคยฉันอาหารดี ๆ ขณะที่อยู่บ้านบิดามารดานั้น ย่อมมีความยากลำบากที่จะคุ้นกับอาหารอันไม่ชวนฉันนี้ บิดามารดาจึงส่งอาหารที่ตนรับประทานมาให้ แต่พระภิกษุที่เคร่งครัดประณามการหาความสะดวกสบายเช่นนี้ และถือเป็นการปฏิบัติหย่อนยานที่น่าตำหนิ

มีบางวัดที่ถือกฎวินัยอย่างเคร่งครัดมาก พระทุกรูปฉันอาหารร่วมกันในห้องใหญ่ ผู้จัดหาสิ่งของในวัดรวบรวมอาหารทั้งหมดที่พระทุกรูปบิณฑบาตมาได้ แล้วแจกจ่ายกันไป ห้ามมิให้เก็บอาหารไว้สำหรับวันรุ่งขึ้น ของที่เหลือทั้งหมดต้องทิ้งให้สัตว์หรือนกกิน การทำบุญทำทานให้แก่สัตว์เช่นนี้เขาถือว่ามีบุญมาก เพราะเป็นผลประการหนึ่งที่เกิดจากระบบเวียนว่ายตายเกิด พอเลยเวลาเที่ยงแล้ว พระภิกษุจะฉันอะไรอีกไม่ได้ นอกจากผลไม้บางเล็กน้อย ในเวลาที่ไม่ต้องสวดมนต์หรือออกบิณฑบาต พระภิกษุเล่าเรียนภาษาบาลี ซึ่งจำเป็นต้องรู้เพื่อจะบรรลุถึงขั้นเป็นบาทหลวง(๑)ทุกคนจะรู้สึกประทับใจ เมื่อมาเห็นความสงบเงียบ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความสะอาดสะอ้าน อันมีอยู่ในสถานที่เก็บตัวเหล่านี้ หลังจากฉันอาหารแล้ว พระภิกษุที่มีความรู้สอนเณรให้รู้ประวัติศาสตร์และธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมือง และยังสอนอักษรและไวยากรณ์ภาษาบาลีซึ่งต่างกับภาษาสยาม มีแบบผันคำนามและคำกิริยาด้วย

หลาย ๆ คนบวชเป็นพระก็เพื่อจะได้เข้าสังคมบ้านเมืองด้วยจิตใจที่สมบูรณ์และได้รับการฝึกฝนมากขึ้น ทันทีที่มีความรู้ซึ่งจำเป็นต้องมีแล้ว พระภิกษุก็สละทิ้งระบบการกินอยู่อันยากลำบากนี้ แต่บางคนที่ไม่มีทางหาเลี้ยงตัวในความสับสนวุ่นวายของโลก ก็ไปเก็บตัวในสถานที่พักพิงนี้ แต่ก็กลับพบความยากลำบากและความกลัดกลุ้มที่เขาหนีในโลกมา และบ่อยครั้งซ้ำมีมากขึ้นในวัดอันสงบเงียบ แต่พระภิกษุที่ซาบซึ้งถึงจิตตารมณ์ของสมณเพศก็ออกเทศน์ สัปบุรุษแห่กันมาฟัง แต่ละคนทำบุญให้ท่าน และวิธีนี้ก็เป็นหนทางง่ายที่ท่านจะสะสมสมบัติให้มากขึ้น

---

(๑) เข้าใจว่านายตรุแปงคงจะเข้าใจสับสน (ผู้แปล)

มีพระบางรูปเก็บตัวอยู่แต่ในกุฏิและเพ่งพินิจรำพึงถึงเรื่องลึกลับและเรื่องในสวรรค์ พระเช่นนี้สิเป็นที่นับถือของบรรดามนุษย์ ซึ่งดูเหมือนพระลืมเสียแล้ว พระบางรูปมุ่งไปทางยา และแต่งตัวเป็นหมอดู พระพวกนี้รักษาคนหายน้อย แต่หลอกคนมาก การทำเช่นนี้ก็ยังคงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะสะสมทรัพย์ได้มาก พระนักเทศน์มีชื่อเสียงว่าเป็นพระที่มีความรู้มากที่สุดท่านก็เลยใช้ธรรมาสน์เป็นขั้นได้ขึ้นไปถึงตำแหน่งพระสังฆราช พระจำพวกเพ่งพินิจรำพึงนั้น มีลักษณะภายนอกเคร่งขรึมและสำรวมใจ นุ่งห่มอย่างยากจน ออกจากวัดก็เฉพาะเวลาเช้าเพื่อไปบิณฑบาตเท่านั้น พวกเจ้าขุนมูลนายและราษฎรพากันมาปรึกษาหารือท่าน ทุกคนกลับไปด้วยความประทับใจในความถ่อมตัวและคำแนะนำของท่าน ถือท่านเป็นดังจิตบริสุทธิ์ที่ใจตัดขาดจากโลกนี้ ซึ่งท่านยังอยู่ต่อไปก็เพื่อเป็นแบบฉบับดีเท่านั้น มีผู้เชื่อว่าพระประเภทนี้มีสิทธิ์ได้เห็นสิ่งมหัศจรรย์ พระเจ้าทรงไขแสดงให้ท่านทราบเรื่องเร้นลับ ซึ่งทรงปิดบังแก่มนุษย์สามัญธรรมดา ท่านยิ่งก้าวหน้าในการเพ่งพินิจรำพึง ความสว่างเจิดจ้าก็ยิ่งปรากฏแก่ตาของท่าน และในที่สุดท่านก็ได้เป็นเจ้าของรูปพระสมณโคดมรูปหนึ่ง ซึ่งทรงเผยความลับหลายเรื่องให้ท่านทราบ จินตนาการทำให้ท่านหลอกตัวเอง และดูเหมือนท่านเชื่ออย่างจริงจังว่า ท่านมีเอกสิทธิ์ได้เป็นผู้รับฝากความลับของพระเจ้าเท่านั้น

พระภิกษุที่มุ่งไปในทางยานั้น ไม่เป็นที่เชื่อถือของเจ้าใหญ่นายโต แต่เป็นที่นิยมของประชาชนมาก วิชาความรู้ทั้งหมดของท่านก็อยู่ที่รากไม้เปลือกไม้สองสามอย่างเท่านั้น วิธีปฏิบัติของท่านแปลกมาก คือ จะเรียกค่ารักษาได้ก็ต่อเมื่อรักษาคนเจ็บหายแล้ว เงินค่ารักษานี้จะมากจะน้อยก็แล้วแต่ลักษณะของโรค เนื่องจากหมอหลอกลวงพวกนี้เชื่อว่า ผีเป็นผู้แพร่โรคต่างๆ ไปในโลก เขาจะผสมยา เก็บสมุนไพรและรากไม้ใบหญ้าก็ต่อเมื่อได้ประกอบ

พิธีเชื่องมงายมากมายหลายอย่าง เพราะเชื่อเช่นนี้แหละ เขาจึงเล่าเรียนเรื่องไสยศาสตร์อย่างจริงจัง เชื่อแน่ว่า ถ้ารู้เคล็ดลับของไสยศาสตร์หมด เขาจะทำให้มนุษย์เป็นคนไม่รู้จักตายได้

แม้ว่าศาสนาของชาวสยามห้ามวิชาไสยศาสตร์ แต่กฎหมายจะลงโทษก็แต่คนที่ใช้ไสยศาสตร์ทำร้ายผู้อื่นเท่านั้น มิชชันนารีชาวฝรั่งเศสของเราใคร่จะพิสูจน์เรื่องปาฏิหาริย์ที่พวกหมอดูกุขึ้นและอวดอ้างอยู่บ่อย ๆ แต่เขาก็เห็นแค่ปรากฏการณ์ปรกติธรรมดา หรือเรื่องหลอกลวงพื้น ๆ ที่ไม่พิสดารอะไรเลย

พระภิกษุโดยมากสละทิ้งสมบัติก็เพื่อจะหาวิธีให้ได้มาอย่างแนบเนียนยิ่งขึ้น ท่านเปรียบเหมือนถูกลงโทษอยู่เปล่า ๆ เป็นเวลาครึ่งค่อนวัน จึงใช้เวลาว่างนั้นค้นคว้าหาแร่ที่จะแปรเป็นทองคำ พระส่วนใหญ่เชื่อว่า พวกมิชชันนารีรู้เคล็ดลับเรื่องแร่นี้ จึงมีเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายของโรงเรียนและสามเณราลัย

ชีและหน้าที่ของชี

ยังมีนักบวชหญิงชาวสยามด้วย แต่เธอจะเข้าเป็นนักบวชได้ก็ต่อเมื่อถึงอายุห้าสิบปี หมายความว่า เมื่อถึงอายุปูนนี้ก็พ้นจากอำนาจราคะตัณหาแล้ว จะได้ไม่ก่อเรื่องอับอายขาวโจ่ ซึ่งอาจทำให้ฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของเธอเสื่อมเสีย เครื่องนุ่งห่มของนักบวชหญิงเหล่านี้เป็นสีขาว เพราะสีนี้ชาวสยามถือว่าเป็นสีที่แสดงความเสงี่ยมเจียมตัวและความเหนียมอาย พวกเธอไม่มีอาราม แต่อยู่กับวัดเป็นหมู่ ๆ หมู่ละสามสี่คน พวกเธอไม่ต้องทำการปฏิญาณตน กฎวินัยทั้งหมดก็คือ ให้ถือพระภิกษุเป็นแบบฉบับ ต้องสวดมนต์เป็นเวลานาน ๆ และไม่ขาดการฟังเทศน์ของพระ สถานที่อยู่ของ

พวกเธอกำหนดให้อยู่ในวัด มีหน้าที่รับใช้พระภิกษุ และพวกเธอก็ถือว่าเป็นบุญ พวกเธอนี่แหละเป็นผู้จัดทำอาหารให้พระภิกษุ และเป็นผู้พยาบาลเมื่อพระภิกษุเจ็บไข้ พวกเธอออกไปเยี่ยมคนยากจนและคนเจ็บป่วย อุทิศเวลาทั้งหมดเพื่อบรรเทาใจผู้มีความทุกข์ร้อน การทำคุณอย่างต่อเนื่องกันเช่นนี้ทำให้พวกเธอได้รับความนับถืออย่างสูง ทุกคนไหว้เธอ แต่เธอไม่ไหว้ใคร เพราะมีแต่พระภิกษุกับพระพุทธรูปเท่านั้นที่อยู่สูงกว่าเธอ ชาวสยามเรียกพวกเธอว่า "นางชี" (Nanchi) ซึ่งแปลว่า สตรีผู้อุทิศตน พวกเธอได้รับเชิญไปในงานศพข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พวกเธอเดินเป็นกระบวนแห่และได้รับเงินตอบแทนอย่างงาม เนื่องจากเธอเข้าบวชเมื่ออายุมากแล้ว การเป็นตัวอย่างประพฤติผิดทางเพศจึงไม่ใคร่มี และถ้ามีหลักฐานว่าคนใดทำผิดก็จะถูกส่งตัวไปให้ญาติพี่น้องลงโทษ เพราะมีการห้ามมิให้พระภิกษุและนางชีเฆี่ยนตีผู้ใด พระสงฆ์นั้นได้รับสิทธิพิเศษน้อยกว่านางชี ถูกกฎหมายลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด กล่าวคือ ถ้ามีหลักฐานว่าพระภิกษุรูปใดทำผิดประเวณีกฎหมายลงโทษให้ถูกเผาไฟ

ความกระตือรือร้นหรือการกระทำหลอกลวงผู้เลื่อมใสศรัทธา

ความกระตือรือร้นอย่างไม่ถูกกาลเทศะนั้น บางครั้งก็ดลบันดาลให้กระทำการบางอย่าง ที่น่าทึ่งและจะมีบุญกุศลมาก ถ้าหากการกระทำนั้นไม่เกิดจากความตั้งใจจะหลอกลวง หรือเป็นการเสียสละเพื่อเทิดทูนความหลงผิดเมื่อไม่กี่ปีมานี้ มหาดเล็กของพระเจ้าแผ่นดินคนหนึ่งเข้าไปอยู่วัด ตั้งใจจะอยู่เบื้องพระพักตร์พระพุทธรูป โดยไม่กินไม่ดื่มไม่พูดตลอดไป เขาอยู่เช่นนี้มาได้เจ็ดแปดวัน โดยไม่เสียสุขภาพแม้แต่น้อย เรื่องมหัศจรรย์นี้ดังดูดประชาชนมากมายให้มายังวัดดังกล่าว ต่างพากันกราบไหว้มนุษย์วิเศษผู้นั้น

ถือเป็นจิตชั้นสูงที่มีส่วนร่วมในพระคุณลักษณะของพระเจ้า แต่ละคน กุลีกุจอนำซองมาถวายเขา และวางลงแทบพระบาทของพระพุทธรูปในถาดทองแดง ผู้ใหญ่ในบ้านเมืองก็ประพฤติตามตัวอย่างของฝูงชน พระเจ้าแผ่นดินและเจ้าองค์ใหญ่ก็ทรงเข้าพระทัยผิด เสด็จมาเยี่ยมเขาในเวลากลางคืน และทรงเชิญชวนให้รับประทานอาหาร เพราะทรงเชื่อว่าตั้งแต่หกสัปดาห์มาแล้วเขามีชีวิตอยู่ได้ด้วยความคุ้มครองของพระพุทธรูป และทรงเกรงว่าพระพุทธรูปจะทรงเลิกคุ้มครองเขาเสีย มหาดเล็กปฏิบัติตามที่พระเจ้าแผ่นดินและเจ้าองค์ใหญ่ทรงชวนเชิญนั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่า เขาออกจากวัดในสภาพที่ร่ำรวยด้วยของถวายมากมาย ซึ่งเข้าใจว่าเขาคงแบ่งกับพวกพระภิกษุ ต้องสันนิษฐานไว้ว่า พระภิกษุมิได้ปล่อยให้มหาดเล็กผู้นั้นขาดอาหารการกิน (ตลอดเวลาที่เขาทำเป็นอดอาหาร) เพราะการที่จะคิดว่าพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้หลอกลวงนั้น เป็นการง่ายยิ่งกว่าที่จะเชื่อว่า มนุษย์คนหนึ่งอยู่ได้หกสัปดาห์โดยไม่กินอาหาร

บทที่ ๑๐

การค้าของชาวสยาม

ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์เก่าแก่ที่สุดมาแล้ว ชาวอียิปต์ทำการค้าขายใหญ่โตกับชนทุกชาติในภาคตะวันออก และในภาคตะวันออกนี้ เรายังเห็นร่องรอยของขนบธรรมเนียมหลายอย่าง ซึ่งปฏิบัติกันอยู่ในหมู่ชาวอียิปต์ นักภูมิศาสตร์โบราณทุกคนเรียกทุก ๆ ภูมิภาคทางทิศตะวันออกเป็นชื่อรวม ๆ ว่า **Indes** และเมื่อนักภูมิศาสตร์เมลา (**Mela**) กล่าวถึงพวกชาวแซร์ (**Seres**)(๑) ซึ่งเป็นหมู่ชนชาติที่อยู่ทิศตะวันออกมากที่สุดของโลกอันเป็นที่รู้จักในสมัยนั้น เราจะเข้าใจหมายรวมถึงชาวสยามตลอดชนชาติอื่น ๆ ด้วยก็ได้

นักประวัติศาสตร์บอกเราว่า พวกชาวแซร์มีความสุจริตในการค้าขายมาก จนถึงขนาดเอาสินค้าวางไว้ในที่ห่างไกล ปล่อยให้ผู้ติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนเอาตามแต่จะมีความซื่อตรง จากประเทศของชาวแซร์นี้มีผู้นำทองคำและทองแดงไป และเป็นแร่สองอย่างนี้แหละที่ยั่วยุความโลภและความทะเยอทะยานของเทพเจ้าโอซีรีส (**Osiris**) และของกษัตริย์เซซอสตรีส (**Sesostris**) บรรดากษัตริย์แห่งพระราชวงศ์ลายิด (**Lagides**) ผู้ปกครองประเทศอียิปต์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกษัตริย์ปโตโลมี พีลาแดลฟุส (**Ptolomy Philadelphus**) ได้ทรงพบแหล่งเกิดความอุดมสมบูรณ์ในแว่นแคว้นต่าง ๆ ของประเทศอินเดีย ชาวเมืองเวนีสเป็นเจ้าประจำที่ค้าขายกับประเทศ

---

(๑) คำ Seres เป็นคำที่ชาวยุโรปในสมัยโบราณใช้เรียกชนชาติต่าง ๆ ในภาคตะวันออกไกล โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน (ในภาษาลาตินเรียก Seri). (ผู้แปล)

นี้แต่เพียงชาติเดียวเป็นเวลาช้านาน ต่อมาชาวเมืองเจนัวก็มาแบ่งการค้าดังกล่าวกับชาวเมืองเวนีสอีกชาติหนึ่ง ชนสองชาตินี้แหละเป็นชนชาติที่ร่ำรวยที่สุดในทวีปยุโรป จนถึงสมัยที่ชาวโปรตุเกสแล่นเรืออ้อมแหลมกู๊ดโฮป และเบิดทางใหม่ไปสู่ภาคตะวันออก

แต่การค้ากับภาคตะวันออกนี้บันบ่วนอลวนมาก เพราะชาวตะวันออกพอใจในผลิตผลธรรมชาติของเขาแล้ว ไม่เคยนึกอิจฉาอยากได้ผลิตผลของชาวต่างประเทศ และจะต้องมีการแลกเปลี่ยนของที่ต้องการด้วยกันทั้งสองฝ่าย การค้าจึงจะทำกันยืดเป็นเวลานาน ๆ ตลอดไป ชาวตะวันออกนั้นไม่ชอบชนชาติอื่น และรักประเทศบ้านเกิดของเขา จึงไม่คิดจะส่งคนในชาติของตนไปอยู่ในประเทศอื่นหรือรับคนชาติอื่นมาอยู่ในประเทศของตน เขาเป็นคนซื่อ ๆ จึงมองไม่เห็นอาณาประโยชน์ที่จะขุดขึ้นมาได้จากดินของตน เขาเป็นเจ้าของสมบัติที่น่าสงสาร เพราะไม่เคยได้รับความพึงพอใจที่ได้ใช้สมบัตินั้นเลย

เมื่อพระเจ้าอาเล็กซันเดอร์ทรงแจ้งให้ทราบถึงขุมสมบัติในแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์นี้ บรรดาผู้สืบราชสมบัติของพระองค์ก็ขวนขวายที่จะได้ขุมสมบัติเหล่านั้นมาเป็นกรรมสิทธิ์ ในสมัยพระเจ้าจักรพรรดิเอากุสตุส (Augustus) บรรดาชนชาติทางภาคตะวันตกรู้จักหนทางไปสู่ภาคตะวันออกแล้ว ขณะนั้นการเดินเรือกำลังเริ่มจะมีหลักมีเกณฑ์ ชาวโรมันซึ่งตื่นเต้นเพราะอยากได้กำไรและเห็นแสงสีของผ้าต่าง ๆ ก็จัดกองเรือขึ้นหลายกอง แต่แล่นไปไม่เลยปากแม่น้ำสินธุ (Indus) แม้ว่าภูมิประเทศอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ทองและเงิน แต่ชาวเมืองไม่ใช้แร่เหล่านี้ในการค้าขาย เขาใช้ผลิตผลในประเทศของเขาแลกกับสินค้าของชาวต่างประเทศ ผลกำไรมหาศาลที่ชาวโรมัน

ทำได้จากชาวเมืองเหล่านี้ ได้ถึงร้อยเท่า และถึงแม้คนในสมัยนี้จะเจริญก้าวหน้าในวิชาการค้าสักเพียงใด ก็ไม่ปรากฏว่ามีใครในปัจจุบันทำกำไรได้มากเท่านี้

บางคนเชื่อว่า เดิมทีประเทศสยามมีชื่อว่า "ทิน" (Thin) และปโตโลมีบอกว่า ประเทศนี้อยู่เหนือเส้นศูนย์สูตรขึ้นไปสามองศา ท่าเรือของประเทศดังกล่าวดึงดูดพ่อค้ามาจากทุกแว่นแคว้นในโลก อาเรียน (Arien) กับนักประพันธ์บางคนเขียนบอกไว้ว่า สินค้าสำคัญที่ได้มาจากประเทศนี้ในสมัยของเขามีอะไรบ้าง

ถ้าหากชาวสยามขยันขันแข็งเท่ากับชนชาติต่าง ๆ ในยุโรปแล้ว เขาจะได้ผลกำไรอย่างมหาศาลจากผลผลิตต่าง ๆ ในประเทศของเขา แต่ความเกียจคร้านอันแก้ไม่หายของเขา ทำให้น้ำใจเผื่อแผ่อารีของธรรมชาติไม่มีประโยชน์สำหรับเขา แม้ว่าพื้นดินอันให้คุณนี้มีเชื้อของความอุดมสมบูรณ์ แต่ผู้ใดก็ตามที่วินิจฉัยความต้องการของผู้อื่นโดยใช้ความต้องการของตนเป็นเกณฑ์แล้ว จะต้องเห็นว่าชนชาวสยามเป็นชนชาติที่ยากจน การที่ชาวสยามอยู่โดยไม่มีสิ่งอันเป็นที่ต้องการที่สุดของชาวยุโรปนั้น ไม่ใช่เพราะธรรมชาติไม่โปรดให้มี แต่เพราะเขาไม่อยากได้ ชนชาวสยามไม่ใช้ผ้าประเภทที่ชนชาติผู้มีความเจริญแล้วแต่ขี้โอ่ใช้ปิดบังความต่ำต้อยน้อยนิดของตน เขาใช้ผ้าชนิดนี้ไม่ได้ เพราะอากาศร้อน ชนชาวสยามไม่ขวนขวายดื่มเหล้าองุ่นหรือเครื่องดื่มประเภทที่กระตุ้นเตือนให้อยากอาหาร เขาคงเห็นเครื่องดื่มที่ทำให้ชุ่มเย็นและถูกอนามัยอร่อยกว่ากระมัง ส่วนรถที่เทียมด้วยม้าสง่างามและมีมนุษย์ที่ไร้ประโยชน์นั่งอวดความขี้โอ่นั้น ไม่มีทางจะเป็นที่ชื่นชอบของคนชาตินี้ที่เห็นว่าการเดินทางไปกับเรือเป็นการสะดวกกว่า

ฉะนั้น เรื่องที่ชะงักความเจริญทางการค้า จึงมิใช่เรื่องพื้นดินไม่สมบูรณ์ อุปสรรคหลายอย่างขัดขวางทำลายสมบัติที่ชาวต่างประเทศสร้างขึ้น การปฏิวัติที่มีบ่อยๆในพระราชอาณาจักรนี้เป็นเหตุให้สำนักการค้าที่เริ่มตั้งขึ้นโดยประสบความสำเร็จอย่างดียิ่งล้มเลิกไป คนมั่งมีจู่ๆ ก็ถูกฝ่ายชนะที่โลภมาก โหดร้ายและทำสงครามก็เพื่อความร่ำรวย ริบทรัพย์ไปจนหมดตัว รัฐบาลไม่รู้อย่างเพียงพอว่าอะไรถูกอะไรควร ก็สร้างอุปสรรคให้แก่พ่อค้าโดยกำหนดราคาสินค้าเอาตามใจชอบ ส่วนพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าเหนือการค้า ก็เป็นผู้สั่งซื้อจากต่างประเทศแต่ผู้เดียว เหมือนกับที่เป็นผู้ขายผลิตผลในประเทศแต่ผู้เดียว กษัตริย์ทรงพระราชอำนาจเด็ดขาดทรงกำหนดภาษีสินค้าตามพระทัยชอบ ซึ่งก็เท่ากับบีบท่ามิให้เรือจากภาคตะวันออกและยุโรปเข้ามานั่นเอง

การค้าในพระราชอาณาจักรนี้แต่ก่อนเจริญรุ่งเรืองมาก เรือเป็นจำนวนพันๆลำ ทั้งจากประเทศจีนและประเทศยุโรป เข้ามาในกรุงสยามทุกๆปี แต่ทุกวันนี้จะเข้ามาสักสิบหรือสิบสองลำก็แทบจะไม่มี พวกแขกอิสลาม ชาวญี่ปุ่นและชาวยุโรปได้สร้างฐานะขึ้นในประเทศนี้อย่างรวดเร็ว แต่รักษาไว้ไม่อยู่ เป็นการแน่ว่า ถ้าผู้ที่เป็นประธานคณะที่ปรึกษาต่างๆแห่งพระมหากษัตริย์ของเราสักคนหนึ่ง หันมาทางพระราชอาณาจักรนี้ ก็คงจะพบช่องทางที่จะหาสิ่งมาทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นเพราะภัยในยุคนี้ อันสมบัติที่พวกพม่าปล้นไปจากวัดต่างๆ ในการปฏิวัติครั้งหลังสุดนี้ ยังมากกว่าจำนวนเงินซึ่งมหาอำนาจในทวีปยุโรปที่มีหนี้สินมากที่สุดเป็นหนี้ และมากกว่าเป็นไหนๆด้วย และถึงแม้ประเทศนี้จะถูกปล้นเอาสมบัติที่มีอยู่เหลือเฟือไป พลเมืองก็ยังมีความสุขดีอยู่ เพราะผลผลิตจากพื้นดินซึ่งปล้นเอาไปจาก

เขาไม่ได้นั้น เป็นเชื้อที่ผลิตผลอยู่เสมอและอำนวยให้เขามีสิ่งที่ต้องการ กองทหารจำนวนไม่เท่าไรก็เพียงพอสำหรับช่วยพ่อค้าชาวต่างประเทศให้พ้นจากการขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดิน เป็นการง่ายที่จะตั้งป้อมสักแห่งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นที่เกรงขามด้วยจำนวนผู้คุ้มครองมากมาย ผู้จะหลบมาอยู่เพื่อหนีให้พ้นความละโมบของพวกรีดไถเอาทรัพย์ ชาวเมืองนั้นเองก็จะนำของบ่ระเสริฐและคนในครอบครัวมาฝาก พระมหากษัตริย์ประเทศข้างเคียงก็จะขอผูกสัมพันธไมตรีกับชาวต่างประเทศกลุ่มนี้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการนำเอาสิ่งที่เขามีเหลือเพื่อมาแลกกับของหรูหราและสิ่งบันเทิง

เมืองบางกอกเป็นสถานที่มั่นคงและป้องกันได้ง่ายที่สุด ที่เมืองนี้เรายังเห็นรากฐานของป้อม ที่ชาวฝรั่งเศสได้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ชาวฝรั่งเศสพากันมายังป้อมนี้ เมื่อผู้แย่งชิงราชบัลลังก์สั่งให้ปล้นเอาสมบัติของชาวฝรั่งเศสพวกที่รอดพ้นจากการถูกสังหารในนครหลวง ชาวฝรั่งเศสมีสิทธิ์เหนือที่ดินผืนนี้อย่างโต้เถียงไม่ได้ ความเสียหายที่ก่อให้เกิดในสมัยปฏิวัติก็ดี พันธะที่ต้องชำระเงินจำนวนที่เหลือซึ่งรัฐบาลกรุงสยามเป็นหนี้บริษัทอินเดียตะวันออกก็ดี นับเป็นสิ่งที่ทำให้เรามีสิทธิ์อันชอบธรรม

นับตั้งแต่พวกพม่ายกทัพกลับไปในอาณาจักรอังวะแล้ว เจ้าเมืองชาวสยามผู้หนึ่ง ชื่อพระยาตาก ได้เข้ายึดเมืองบางกอก ผู้แย่งชิงอำนาจผู้นี้คงยินดีรับความคุ้มครองของกษัตริย์ชาวยุโรปองค์หนึ่ง ซึ่งคงจะขอเอกสิทธิ์อันมีค่าสูงให้แก่พลเมืองพ่อค้าของตนได้ง่าย ๆ การตั้งสำนักการค้าขึ้นจะอำนวยความสะดวกแก่การค้ากับประเทศจีน และจะใช้เป็นเหมือนที่เก็บสินค้าที่เมืองปอนดิเชรี ในกรุงสยามมีดินที่เหมาะสมสำหรับทำอิฐ มีปูนซีเมนต์ที่มีคุณภาพดีกว่าปูนซีเมนต์ในยุโรป และยังมีเปลือกหอยที่ใช้ทำเป็นปูนขาวได้ ข้าพเจ้าต้องพูดอย่างยืดยาวถึงอะไรทุกอย่างที่อาจจะเป็นสินค้าได้

คนเชื่องมงายนั้นทำบุญอย่างสุรุ่ยสุร่าย ตั้งแต่ในสมัยดึกดำบรรพ์ที่เดียวเคยนำทองคำบริสุทธิ์มาก ซึ่งมีคนคิดว่าเป็นทองอย่างน้อยยี่สิบสามกะรัตมาตกแต่งประดับประดาวัดของชาวสยาม เขาทำทองด้วยความชำนิชำนาญมาก และก่อนที่จะป้ายทองลงบนวัตถุอื่น เขาจะเอายางทาสามชั้น สองชั้นสุดท้ายเขาจะปล่อยให้แห้งไม่สนิท เพื่อจะให้ทองติดอย่างเหนียวแน่นยิ่งขึ้น แต่ยางที่เขาใช้ได้ผลดีมากนี้ มักจะคุณภาพเสื่อมอยู่บ่อย ๆ เพื่อจะทดลองดู เขาเทหยดหนึ่งลงไปในภาชนะที่ใส่น้ำจนเต็ม ถ้ายางหยดนั้นตกลงไปถึงก้นโดยไม่ละลาย ก็แปลว่าคุณภาพดี แต่ถ้ามันลอยและแยกกันออกไป ก็เป็นข้อพิสูจน์ว่าคุณภาพมันเสื่อม

ถ้าเราพิจารณาดูพระพุทธรูป ยอดและฝาโบสถ์ของชาวสยาม ซึ่งทาสีทองจนส่องแสงแวววาวแล้ว จะต้องเชื่อว่า แต่ก่อนพื้นดินของประเทศสยามมีบ่อทองมากมายที่เดียว แต่จะเป็นเพราะว่าแหล่งเกิดทองแห้งแล้ว หรือเพราะคนขุดเกียจคร้านไม่อยากเหนื่อยในการทำ บ่อทองเหล่านั้นจึงถูกลืมเลือนไป เมื่อไม่นานมานี้เอง ได้กลับเปิดบ่อทองบ่อหนึ่ง เป็นบ่อที่มีทองมากและเป็นทองที่บริสุทธิ์ที่เดียว เมื่อเร็ว ๆ กว่านี้อีกได้มีผู้พบบ่อทองบ่อหนึ่ง ใกล้หมู่บ้านที่มีชื่อว่า บ้านจันดอม (Chandom) ทองนี้เป็นทรายขาวมีแสงและมีน้ำหนักมาก ช่างทองในกรุงสยามนำมาทดลองหลายครั้ง ก็แยกไม่ออกว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร เมื่อเอาวัตถุนี้ไปละลาย เขาก็ตีมันไม่ได้ เพราะมันกลับกลายเป็นทราย และเมื่อทำงานไม่เป็นผล เขาก็เลยเลิกรากันไป ได้มีผู้ส่งทรายนี้ไปที่เมืองปอนดิเชอรี ซึ่งช่างทองที่นั่นมีความชำนาญกว่า เมื่อเขาทดลองหลายครั้งแล้ว ก็รู้ได้ว่า เป็นสิ่งที่อยู่ชั้นบนของบ่อทอง ซึ่งจะพบทองมากขึ้นถ้าขุดลึกลงไปอีก แต่การพบนี้ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร

ทองที่ผลิตได้กลับตกแก่ชนชาตินักต่อสู้บางชาติ ซึ่งจะจัดให้ทำเหมืองทองดังกล่าว เพื่อบำรุงความโอ่อ่าหรูหราของเขา โดยแย่งชิงเอาสมบัติธรรมชาติจากผู้ที่เขาจะขัดขวางความโลภไว้ได้

แม้ในกรุงสยามจะมีเหมืองเงิน แต่ไม่ปรากฏว่ารัฐบาลได้ผลประโยชน์อะไรมากมาย ตามแม่น้ำราษฎรเก็บได้เกล็ดเงินที่น้ำพัดพาเอามา คือเขาใช้จานไม้ลึกเป็นแอ่งตรงกลาง เขย่ามันบนผิวน้ำ แล้วใช้ลูกกลมๆ ทำด้วยขี้ผึ้งเก็บเอาเกล็ดเงินที่ติดอยู่กับไม้ แม้ว่าในพระราชอาณาจักรนี้มีบ่อแร่ทุกชนิด แต่ก็มีเพียงบ่อแร่ตะกั่ว ดีบุก เหล็กและเหล็กกล้าที่มีคนทำเท่านั้น ดีบุกเป็นต้นเป็นแขนงสำคัญแขนงหนึ่งของการค้า มีผู้บรรทุกดีบุกเป็นปริมาณมากๆ ไปขายที่เมืองบัตตาเวีย เมืองมัทราส เมืองปอนดิเชอรี ประเทศจีนและในทุกส่วนของภาคตะวันออกโดยทั่วๆ ไป ลักษณะของดีบุกนั้นละเอียดและงามมาก เหมืองดีบุกเป็นทรายสีดำ ซึ่งต้องล้างในน้ำหลายๆ ครั้ง เพื่อเอาส่วนที่เป็นดินออก ตะกั่ว เหล็กกล้าและเหล็กในกรุงสยามมีราคาถูกมาก ข้อนี้ทำให้เชื่อว่า เหมืองแร่ต่างๆ ในกรุงสยามมีอยู่มากมาย แม้จะมีทรัพยากรอุดมเช่นนี้ ชาวสยามก็ยังสั่งเหล็กมาจากประเทศฝรั่งเศส เพราะเห็นว่าตัดไม้ง่ายกว่าทำเหมืองแร่ จะต้องเหมาเอาไว้ว่า เมื่อเขาไม่ชอบทำงานอย่างแก้ไม่ได้เช่นนี้ ก็จะไม่ยอมบอกความลับเรื่องมีทรัพยากรมากมายอยู่ใต้พื้นดิน เพราะเกรงว่ารัฐบาลจะใจแข็งกระด้างบังคับให้ทำงานหนักเกินไป เพราะเหตุเดียวกันนี้เอง เขาไม่ชอบแสดงความสามารถของเขาในการงมไข่มุก ซึ่งอาจจะทำได้ผลดีในหมู่เกาะมะริด เมื่อไม่กี่ปีมานี้ มีผู้พบเหมืองเพชรในที่สูงของพื้นแผ่นดิน แต่เนื่องจากเพชรที่ได้จากเหมืองยังต้องเอาไปเจียระไนอีก ไม่ช้าแหล่งเกิดเพชรก็ถูกลืมเลือนไป

ข้าว

ต้นข้าวโตขึ้นเองในทุ่งนา ซึ่งมีน้ำอยู่เต็มบ้างละหลายๆ เดือน ชาวนามีความลำบากแต่อย่างเดียว คือ ต้องหว่านข้าวเปลือก ดินโคลนที่ลงมาจากภูเขาเป็นสาเหตุแท้จริงที่ทำให้ประเทศนี้มีความอุดมสมบูรณ์ ในที่ทุกแห่งที่คุณของการมีน้ำท่วมแผ่ไปถึง แต่ที่ดอนๆ ซึ่งไม่มีส่วนได้รับคุณของการมีน้ำท่วม ก็ถูกแสงพระอาทิตย์เผาจนแห้งไป ครั้นเมื่อน้ำลดลงไปแล้ว ข้าวก็สุก ชาวนาเกี่ยวเอารวงข้าวมารวมเป็นกองๆ อยู่กลางทุ่งนา ให้วัวหรือควายเดินเหยียบวนไปวนมา จนกว่าเมล็ดข้าวหลุดตกลงไปบนเสื่อ ซึ่งปูอยู่ข้างล่าง แล้วชาวนาก็คงเหลือแต่เอาข้าวไปเก็บ

ข้าวสาลี

ในที่ดินดอน ทุ่งนาเต็มไปด้วยรวงข้าวสาลี ข้าวสาลีในประเทศนี้มีคุณภาพดีพอสมควรและได้รับน้ำหล่อเลี้ยงต้นจากอ่างเก็บน้ำฝน ชาวสยามปลูกข้าวสาลีไว้เพราะความอยากรู้อยากเห็นมากยิ่งกว่าเพราะคิดจะเอามากินเป็นอาหาร ดังนั้น ชาวต่างประเทศที่อยากทำขนมปัง ก็ต้องสั่งข้าวสาลีมาจากเมืองสุหรัต ในประวัติศาสตร์ด้านธรรมชาติของพระราชอาณาจักรนี้ เราจะได้เห็นผลิตผลทุกอย่างที่จะนำมาเป็นสินค้าได้

บทที่ ๑๑

ประวัติศาสตร์ด้านธรรมชาติแห่งพระราชอาณาจักรสยาม

ดินประสิว

เมืองกุย[๑] มีเหมืองดินประสิวหลายแห่ง และในโขดหินและโบสถ์ยังเกิดมีดินประสิวจากมูลค้างคาว ซึ่งตัวใหญ่พอ ๆ กับนกพิราบของเรา และออกลูกออกหลานมากมายอยู่ทั่วภาคตะวันออก

ต้นฝ้าย

ต้นฝ้ายขึ้นเป็นพุ่มและต้นไม่สูง กิ่งก้านของมันคล้ายกับกิ่งก้านของต้นกูสเบอรี่ (gooseberry) ต้นฝ้ายในกรุงสยามมีชื่อในทางคุณประโยชน์มากกว่าในทางสีสัน ยังมีต้นไม้อีกชนิดหนึ่งออกผลใหญ่ ในผลนั้นมีปุยฝ้าย ชาวสยามเรียกว่าต้น Pancha[๒] (ปันชา ?) ต้นไม้สองชนิดนี้มีมากมายในประเทศสยาม

แร่กาลีนา

พระราชอาณาจักรนี้ผลิตดีบุกชนิดหนึ่งส่งไปจำหน่ายทั่วภาคตะวันออก เรียกว่าแร่กาลีนา จะเห็นตัวอย่างแร่นี้ได้จากถ้ำชาที่นำเข้าไปในทวีปยุโรป แต่เพื่อทำให้แร่กาลีนาแข็งและขาวยิ่งขึ้น ชาวตะวันออกเอาผสมกับคัดมี (cadmie) ซึ่งเป็นหินแร่ชนิดหนึ่งที่ตำให้เป็นผงง่าย และเมื่อหลอมเข้า

---

(๑) กุย (Coui) เข้าใจว่าแต่ก่อนเคยเป็นเมือง ปัจจุบันเป็นอำเภอกุยบุรีซึ่งเป็นอำเภอหนึ่งอยู่ทางทิศเหนือของที่ตั้งจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (ผู้แปล)

(๒) น่าจะเป็นต้นนุ่น หรือทบางภาคเรียกว่าต้นงิ้ว (ผู้แปล)

กับทองแดงแล้ว ก็ยิ่งตีแร่กาลีนาให้ยืดออกไปไม่ได้ ดีบุกซึ่งผสมตามที่กล่าวมานี้แหละที่เขาเรียกกันว่า ตูเตอนาค (Toutenague)

ผง

แม้ว่าชาวสยามไม่เลี้ยงผึ้งที่บ้าน แต่เขามีน้ำผึ้งและขี้ผึ้งมากมาย จนขี้ผึ้งที่นั่นขายเพียงปอนด์ละสิบสองซอล (sol) และน้ำผึ้งขายปอนด์ละหกเดอนีเอ (denier) ชาวสยามคอยสังเกตดูว่า ผึ้งชอบทำรังที่ต้นไม้ต้นไหน ก็ตัดกิ่งของมันออกเสียบ้างเป็นระยะๆ สูงตั้งแต่ยี่สิบฟุตขึ้นไปจนถึงยอด ทำรูหลายๆ รูไว้ในต้น ใส่ไม้อันหนึ่งเข้าไปข้างในให้โผล่ออกมาราวสามฟุต ผึ้งจะพากันมาทำรังรอบๆ ไม้อันนี้อย่างแน่นอน บนต้นไม้ต้นเดียวเคยมีผึ้งมาทำถึงสามร้อยรังอยู่บ่อยๆ

ชันดิบ

ชันดิบ[๑] มีอยู่ไม่น้อยในพระราชอาณาจักรนี้ แต่ชนิดที่เกิดจากแมลงในบ้านนั้น มีมากมายจนส่งส่วนที่เหลือเฟือไปขายในต่างประเทศได้เป็นปริมาณมากทีเดียว

ขครั่ง

ขี้ครั่งใช้ทำครั่งผนึกจดหมาย ขี้ครั่งเป็นผลงานของมดชนิดหนึ่งตัวเหมือนมดในทวีปยุโรปแต่ชอบผลิตยางนี้เฉพาะต้นไม้ต้นบอบบางชนิดหนึ่งสูงไม่เกินสิบหรือสิบสองฟุต

---

(๑) คำฝรั่งเศส la braye หรือ la braie (อ่าน แบร) ที่ผู้แปลแปลว่า "ชันดิบ" ในที่นี้นั้น เป็นแต่การสันนิษฐานของผู้แปลเท่านั้น อาจจะไม่ใช่ก็ได้ คำ "ชัน" ในภาษาไทย หมอปลัดเลให้คำนิยามว่า "ชัน คือ ยางไม้ เหมือนอย่างไม้เต็งรังและไม้ตะเคียน" ผู้สันทัดกรณีอธิบายว่า เมื่อต้นไม้ออกชันดิบแล้ว ตัวชันโรงก็บินขึ้นไปเอาลงมาสร้างในโพรงใต้ดินหรือโพรงไม้ แล้วชาวบ้านก็เอาชันทั้งบนต้นไม้และใต้ดินมาขายเป็นสินค้า ตามคำนิยามนี้ เห็นทีจะแปลได้ว่า la braye เป็นชันดิบ (ผู้แปล)

เชเรียง

เชเรียง[๑] เป็นยางน้ำที่ออกจากต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้งามมากและสีแดงเข้ม แต่ยางที่ออกมาเป็นสีน้ำตาล และเปลี่ยนเป็นสีที่เราต้องการได้โดยง่าย

รังนก

นกนางแอ่นทะเลว่องไวกว่านกนางแอ่นบก แม้ว่าตัวจะเล็กกว่า บินอยู่ริมทะเลตลอดเวลา และเวลากลางคืนพากันบินเป็นฝูง ๆ ไปนอนในโขดหินที่เป็นโพรง มันทำรังอยู่ในโขดหินนั้น โดยให้รังติดกับหินด้านหนึ่งในลักษณะที่รังมีรูปเหมือนเปลือกหอย คือ ส่วนบนติดกับหิน ส่วนที่เหลือนอกนั้นเป็นรูปครึ่งวงกลมที่ลึกลงไปสักหน่อย ไม่ค่อยจะมีใครเคยเห็นรังใหญ่เท่ามือ ส่วนมากใหญ่เท่าเศษสองส่วนสามของมือ รังนกเหล่านี้ผสมด้วยเส้นใยติดกันเป็นหลาย ๆ ชั้น เรามีเหตุผลที่จะเชื่อได้ว่า นกนางแอ่นกินฟองทะเล[๒] เข้าไปเก็บไว้ในท้อง แล้วคายออกมาเป็นเหมือนยาง ใช้ปากสานไปสานมา แต่งให้เป็นรูปเปลือกหอย เพื่อจะมีที่วางไข่

รังนกชนิดต่าง ๆ

ในการค้า รังนกมีราคาต่างกันตามคุณภาพสามอย่าง แม้ว่าจะผลิตมาเป็นแบบเดียวกัน คุณภาพอย่างแรก คือ รังที่เป็นสีขาวทีเดียว ชนิดนี้น้ำหนักสองปอนด์ครึ่งในฝรั่งเศสขายเป็นเงินของเรายี่สิบเอ็ดแฟรงก์ คุณภาพอย่างที่สอง คือ รังที่เริ่มจะแดงแล้ว ชนิดนี้ขายสิบแปดแฟรงก์ ส่วนคุณภาพอย่างที่สามคือ รังที่เกือบจะเป็นสีแดงทีเดียว ชนิดนี้ขายสิบถึงสิบสองแฟรงก์

---

(๑) เชเรียง (cherian) คำนี้เข้าใจว่าเป็นภาษาไทยในสมัยนั้น และฝรั่งเรียกทับศัพท์ แต่เรียกผิดเพี้ยนจนเราไม่รู้ว่าเป็นอะไรในสมัยนี้ (ผู้แปล)

(๒) ฟองทะเล (écume de mer) เป็นหินที่ปรุเป็นรู ๆ อยู่ในทะเล (ผู้แปล)

รังนกเป็นสินค้าที่ชาวจีน ชาวญี่ปุ่น และชาวอาเซียภาคอาคเนย์ทำได้กำไรดีมาก วิธีกินรังนก คือ เอารังนกต้มกับเนื้อไก่และเนื้ออื่น หรือ ปลาก็ได้ มีคนเอารังนกมาทำเป็นซุปเส้นหมี่ นับเป็นยอดอาหารสำหรับบำรุงกำลังคนที่เพิ่งฟื้นไข้

นกยูง

ในพระราชอาณาจักรนี้ มีนกยูงมากมาย ตัวผู้มีหางที่งามเหลือหลาย และมีแสงแวววาวเกินกว่าที่เราเคยเห็นมาในด้านเกี่ยวกับขนนก นอกจากนั้นยังมีนกแก้ว นกกระเรียน (norienes) และนกจำพวกคอยาวตัวใหญ่ๆ (grands gosiers) อีกมากมาย ซึ่งขนของนกเหล่านี้เป็นที่นิยมใช้กันมาก

หนังกวาง

พระเจ้ากรุงสยามได้รับผลกำไรมากจากการขายหนังกวางจำนวนมากมายให้แก่ชาวฮอลันดา ที่ติดต่อค้าขายกับประเทศญี่ปุ่น ในประเทศนี้หนังกวางขายได้ราคาดี ทั้งเอ็นขากวางที่ตากแห้งแล้ว เขาก็ชอบกิน และเนื้อกวางต้มก็อร่อยดีเหมือนกัน

อำพันสีเทา

อำพันสีเทามีอยู่ทั่วไปตามฝั่งทะเลของพระราชอาณาจักรสยาม อำพันสีเทาเป็นยาที่รักษาไข้จับสั่นให้หายได้อย่างชะงัดนัก โดยกินอำพันสีเทาเม็ดหนึ่งที่บดใส่ในน้ำหนึ่งช้อนกาแฟ อำพันนั้นถ้าขายเป็นน้ำหนัก ต้องขายเป็นเงินหนักกว่าสี่เท่า

เพชร

ชาวสยามพบหินโมรา (agate) ละเอียดตามภูเขาในประเทศของเขา เมื่อต้นศตวรรษนี้ ได้มีผู้นำเพชรจากบ่อที่เขาพบในที่สูงของแผ่นดิน ขึ้นทูลถวายพระเจ้าแผ่นดิน แต่เนื่องจากเพชรที่ได้จากบ่อนี้ไม่ใช่เพชรที่เจียระไน

แล้ว และในกรุงสยามไม่มีคนเจียระไนเพชร ชาวสยามจึงไม่สนใจและพากันลืมบ่อเพชรดังกล่าว เอกชนบางคนที่ได้ให้เพชรแก่เจ้าหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินก็พากันย้ายไปอยู่ประเทศมอญเพราะแค้นใจที่มิได้รับรางวัลแต่อย่างใด

ไข่มุก

ที่หมู่เกาะมะริดมีผู้งมไข่มุกได้มาก บางเม็ดเป็นมุกน้ำดี กลมสนิทและโตเท่าเมล็ดถั่วเล็กๆ แต่ชาวสยามก็ดี ชาวพม่าในประเทศมอญก็ดี ไม่ยอมขุดค้นแหล่งกำเนิดของไข่มุกเหล่านี้ เพราะเกรงว่ากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจเด็ดขาดของเขาจะบังคับให้งมไข่มุกซึ่งเป็นงานลำบากเปล่าๆ ไม่ได้เงิน

ป่าในกรุงสยามมีช้างอยู่ทั่วไป จึงไม่แปลกที่ในกรุงสยามงาช้างเป็นของธรรมดา เพราะงาช้างก็คือฟันของช้างนั่นเอง

ชะมดเช็ด

ชะมดเช็ด กำยานและน้ำมันพืชต่างๆ ใช้ทำน้ำหอม ชะมดเช็ดที่ซื้อขายกันอยู่ในกรุงสยามนั้น อยู่ในลูกอัณฑะของตัวชะมด เมื่อสัตว์ชนิดนี้ตัวร้อน มันจะออกกลิ่นชะมดเช็ด ทุกแห่งที่มันเดินผ่านไป และอะไรที่มันไปถูกเข้า ก็ติดกลิ่นชะมดเช็ดด้วย มีผู้ซื้อขายลูกอัณฑะพร้อมกับถุงลูกอัณฑะของสัตว์นี้ เมื่อฆ่ามันตายแล้ว วิธีที่จะพิสูจน์ว่าเป็นลูกอัณฑะแท้ของชะมดก็คือ เอาด้ายไหมที่ลูดกับกระเทียมสอดเข้าไปในรูเข็ม แล้วเอามาถูกับลูกอัณฑะหลายๆ ครั้ง ถ้ายังมีกลิ่นกระเทียมเหลืออยู่ ก็ถือว่าเป็นลูกอัณฑะเก๊และเป็นสินค้าชั้นเลว มีมดชนิดหนึ่งผลิตชะมดเช็ดเหมือนกัน แต่ไม่เป็นที่นิยมเหมือนของชะมด

กำยาน

กำยานมีอยู่ทั่วไปในกรุงสยาม ได้มาจากเมืองต่างๆ ทางภาคเหนือ ชาวสยามเก็บยางนี้มาด้วยความระมัดระวังยิ่ง ในกรุงสยาม มีการใช้กำยาน

กันมาก ทั้งในบ้านเอกชนและในวัดทั่วไป เขาเก็บกำยานมาจากต้นไม้ด้วยความเลินเล่อมาก เพราะมีเปลือกไม้ติดมาด้วยเสมอ เขาเอากำยานทำเป็นลูกกลมๆ แล้วเอาใบไม้ห่อไว้ กำยานชนิดดีที่สุดในอาเซียภาคตะวันออกนั้นมีอยู่ที่ราชอาณาจักรอะแจ (**Achem**) ในเกาะสุมาตรา ที่นั่นเขาเก็บกำยานเป็นก้อนๆ จากต้นไม้ด้วยความระมัดระวังมาก ชาวมุสลิมเอากำยานใส่ในกระสอบเสือกลม และเมื่อเอาน้ำร้อนรดมากๆ เข้า กำยานก็อ่อนตัวลง ต่อจากนั้น เขาเอากระสอบกำยานใส่เข้าไปในเครื่องบีบจนเป็นก้อนกำยานก้อนเดียว ที่แข็งและมัดแน่นหนาตั้งแต่ห้าถึงหกนิ้วเป็นรูปแม่พิมพ์

น้ำมัน

ในประเทศสยามมีน้ำมันต่างๆ หลายชนิด เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำมันต้นไม้ น้ำมันจีรจีล และน้ำมันปลา ไม่มีน้ำมันมะกอก แม้ว่ามีต้นมะกอก เพราะผลมะกอกในประเทศนี้มีน้อยน้อย จนสกัดเอาน้ำจากผลไม่ได้

น้ำมันมะพร้าว

น้ำมันมะพร้าวใช้สำหรับชูรสอาหารทุกอย่าง แต่จะต้องเป็นน้ำมันสดและใหม่ เพราะเมื่อทำเป็นน้ำมันสองสามวันแล้ว มันจะเหม็นหืน แล้วต่อไปก็จะใช้ได้เฉพาะสำหรับใส่ผม ซึ่งชาวสยามรักษาให้มีน้ำมันอยู่เสมอ ตะเกียงที่ใช้กับน้ำมันมะพร้าวแสงสว่างดี แต่กินเปลืองกว่าน้ำมันอย่างอื่น น้ำมันมะพร้าวนั้นได้มาจากเนื้อขาวๆ ที่มีอยู่ในลูกมะพร้าว วิธีที่จะได้เนื้อมะพร้าวอย่างละเอียด ก็คือ เอาเนื้อมะพร้าวขูดกับเหล็กที่มีฟันเล็กๆ ต่อไปก็เอาต้มในน้ำ ยิ่งต้มไป น้ำมันก็ยิ่งออกมาและลอยบนหน้า แล้วก็เอาช้อนตักมันขึ้นมา(๑)

---

(๑) วิธีทำน้ำมันมะพร้าวที่ผู้ประพันธ์เล่ามาคงผิดต่อความจริง วิธีที่ถูกในสมัยนั้นคือ เอาเนื้อมะพร้าวที่ขูดเป็นฝอยแล้วคั้นกับน้ำเรียกว่าน้ำกระทิ แล้วเอาน้ำกระทิเคี่ยวจนแห้งเหลือแต่น้ำมันที่เรียกว่าน้ำมันมะพร้าว (ผู้แปล)

ชาวสยามใช้น้ำมันมะพร้าวสำหรับเคี่ยวชันดิบ (la braye) เป็นต้น ถ้ากรองแล้ว น้ำมันมะพร้าวใช้ในการทาสีดีมาก เพราะแห้งเร็ว และใช้ไม่ดีกับตะเกียง เพราะน้ำมันมักจะติดไฟ แต่ใช้ได้ดีสำหรับทำไต้ ที่เขาเรียกว่าดามาส (damas) และมีชื่อทั่วภาคตะวันออก มีผู้ทำไต้เล็กๆ สำหรับจุดในบ้านและตามถนนหนทาง ไต้ที่ดีที่สุดทำจากมูลช้างแห้ง ซึ่งต้องตำและจุ่มลงไปในน้ำมันมะพร้าว ต่อไปก็ห่อด้วยใบไม้แห้งยาว และมัดทุกๆ สองนิ้วด้วยตอกละเอียด ไต้อื่นๆ ที่เลวกว่า ทำด้วยฟางข้าวที่ตำกับน้ำมันมะพร้าว แล้วผูกแน่นเท่าที่จะทำได้ เรือกำปั่นนำไต้มากมายเหลือหลายไปขายให้แก่แว่นแคว้นต่างๆ ในประเทศอินเดีย เป็นต้นที่เมืองปอนดีเชอรีและมัทราส

น้ำมันต้นไม้

น้ำมันต้นไม้เป็นน้ำมันที่มีมากที่สุด ต้นไม้ที่ออกน้ำมัน เป็นไม้ต้นโตๆ เนื้อไม้สีแดงแกมสีน้ำตาลอ่อนและอยู่ไม่นาน เพื่อจะได้น้ำมันจากต้นไม้ ต้องทำเหมือนกับต้นยางเชเรียง คือ ต้องเจาะรูที่โคนต้นไม้ลึกเข้าไปประมาณสามนิ้ว แล้วจุดฟางกำมือหนึ่ง ก็จะทำให้น้ำมันไหลออกมาในกระบอกไม้ไผ่ ต้นไม้ชนิดนี้มีอยู่ทั่วไปในป่า

น้ำมันจันทน์

น้ำมันจันทน์ได้จากเมล็ดพืชที่คล้ายกับดินปืนใหญ่มาก ต้นพืชนี้เป็นต้นเล็กๆ และมีหลายกิ่ง ชาวสยามหว่านพืชนี้เป็นทุ่งๆ ทีเดียว และก็ได้ผลกำไรมาก เพื่อจะได้น้ำมันจากพืชนี้ เขาเอาเมล็ดแช่ลงไปในน้ำร้อน และเมื่อเมล็ดดูดน้ำเข้าไปแล้ว ก็เอาใส่กระสอบเสียดัดเข้าไปในเครื่องหีบ เมล็ดพืชนี้กินได้เมื่อยังสดๆ อยู่ แต่เมื่อทำเป็นน้ำมันได้สองวันแล้ว ก็จะใช้ได้เฉพาะสำหรับจุดตะเกียง หรือ สำหรับถูร่างกายเมื่ออาบน้ำเสร็จ เมื่อ

หีบเอาน้ำในเมล็ดออกหมดแล้ว ก็ตัดกากที่เหลือออกเป็นชั้น ๆ แล้วใส่น้ำเชื่อมทำเป็นแยมชนิดหนึ่งได้

หินปะการัง

ก้นทะเลของประเทศสยามเกลื่อนกลาดไปด้วยหินปะการัง ชาวประมงเอามาเป็นต้น ๆ ซึ่งมีทั้งกิ่งก้าน อาจสูงถึงห้าหกฟุต ชาวสยามเอาลำต้นหินปะการังนี้มาทำเป็นมีดและเครื่องมือเล็ก ๆ อีกบางอย่าง และเมื่อทำเป็นรูปอะไรแล้ว มีลักษณะสีดำที่สวยมาก

บทที่ ๑๒

ต้นไม้และผลไม้ในพระราชอาณาจักรสยาม

ไม้หอม

ไม้ที่มีกลิ่นหอมในพระราชอาณาจักรสยาม ก็คือ ไม้กฤษณา ไม้แซสซาแฟรส ที่เราเรียกว่าไม้การบูร (**campre**) และไม้จันทน์หอม

ไม้กฤษณา

ไม้กฤษณา (**bois d' aigle**) เป็นไม้หอม พบเป็นท่อน ๆ ในบางสถานที่ที่ผพัง ในต้นไม้เฉพาะพิเศษชนิดหนึ่ง สีของมันสีเทา มีอยู่ในจังหวัดชาตุน (**Chahtun**)[๑] มากกว่าในจังหวัดอื่น ๆ ชาวสยามค้าไม้กฤษณากับชาวจีนและพวกแขกอิสลามมาก ถ้าไม้มีคุณภาพดี ก็ขายอย่างน้อยปอนด์ละหนึ่งบีสตอล[๒] ต้นไม้ที่จะเกิดไม้กฤษณานั้น จะต้องแก่พอสมควร เพราะไม้นี้เกิดในแก่นเมื่อมันผุ

ไม้แซสซาแฟรส

ต้นแซสซาแฟรส (**sassafras**) เป็นต้นไม้ใหญ่ เนื้อไม้ของมันเบาเท่ากับไม้สน กระดานที่เลื่อยได้จากต้นแซสซาแฟรส ใช้ได้เฉพาะสำหรับงานที่ไม่ตั้งใจจะให้อยู่นาน ๆ เปลือกของต้นไม้นี้มีค่ากว่าเนื้อไม้ของมันมาก เพราะเข้าในการผสมยาหลายอย่าง และยังใช้ในการรักษากามโรค ซึ่งคนในประ-

---

(๑) ที่เขียนว่า Chahtun นั้น เข้าใจว่าเขียนผิด ผู้ประพันธ์คงตั้งใจเขียนว่า Chabun หมายถึงจังหวัดจันทบูรณ์ กระมัง? (ผู้แปล)

(๒) บีสตอล (pistole) เป็นเงินอย่างเก่าของฝรั่งเศส มีค่าเท่ากับสิบแฟรงก์ (ผู้แปล)

เทศนี้เป็นกัน เวลาชาวสยามจะเอาเปลือกต้นไม้นี้ จะต้องถอดเสื้อผ้าออกหมด เอาแป้งชนิดหนึ่งละลายในน้ำถูตัว เพื่อให้ไอที่ออกจากต้นไม้นั้นไม่เข้าไปในผิวหนัง ซึ่งถ้าเข้าไปแล้ว จะทำให้คันมาก เนื้อของต้นไม้นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเปลือกของมัน มีกลิ่นการบูร และถ้าเอาไว้กับทองสักครู่หนึ่ง ก็จะทำให้ทองมีสีซีดลง

ไม้จันทน์

ต้นจันทน์ (sandale) เป็นต้นไม้ที่มีเนื้อไม้หอมด้วย แต่เป็นต้นไม้ที่หาได้ง่ายกว่าสองชนิดแรก ต้นจันทน์มีสองชนิด ชนิดขาวมีอยู่บนเกาะตีมอร์มาก และชนิดแดงซึ่งเป็นของหายากกว่าชนิดขาวมาก มีอยู่ในประเทศสยาม ชาวสยามใช้ต้นจันทน์ทำประโยชน์หลายประการ เช่น เผาเป็นแผ่นเล็กๆ ให้เกิดมีกลิ่นหอม ใช้ฝนกับน้ำบนหินทำให้เป็นแป้งมีกลิ่นหอม เพื่อทาถูร่างกายเมื่ออาบน้ำแล้ว และยังใช้เผาข้างศพผู้ตายด้วย

ไม้สำหรับย้อมสี

ไม้สำหรับย้อมสีในประเทศสยามมีต้นฝาง (sapan) กับต้นไม้อื่นอีกสองสามชนิด ไม้ฝางนั้นหาได้ง่าย และมีอยู่เป็นป่าๆ ชาวสยามค้าไม้นี้อย่างเป็นล่ำเป็นสันกับชาวจีน ซึ่งใส่เรือไปปีละหายๆ ลำ เพื่อนำไปย้อมสีเช่นเดียวกับในประเทศญี่ปุ่น

ไม้มะเกลือ

ไม้มะเกลือ (Bois d' ébène) ก็เป็นไม้ที่หาได้ง่ายในประเทศสยาม ไม้มะเกลือ คือ แก่นของต้นไม้ซึ่งมีเนื้อไม้สีห้านั่ว แต่ไม่มีใครใช้ทำอะไร ชาวจีนก็มาหาซื้อไม้นี้ในประเทศสยามเช่นเดียวกัน

ไม้สัก

กรุงสยามมีไม้สำหรับต่อบ้านเรือนและทำเครื่องเรือนอย่างอุดมสมบูรณ์มาก ไม้ที่เขาเรียกว่าไม้สักนั้น เป็นไม้ที่ดีที่สุด สีขาวและใกล้เคียงกับไม้โอ๊คของเรา ชาวสยามเลื่อยไม้สักเป็นกระดาน ซึ่งบ่อยครั้งยาวเกือบสี่สิบฟุตและกว้างสองฟุต ในกรุงสยามเขาใช้ไม้นี้สำหรับต่อเรือและสร้างบ้าน ต้นสักขึ้นตรงและโตมาก บางครั้งสูงถึง ๑๒๐ ฟุต ชาวสยามใช้ไม้นี้ต่อเรือใหญ่ ซึ่งไม้แผ่นเดียวอาจยาวกว่า ๑๐๐ ฟุต เขาใช้ไฟเผาตรงกลางลำต้น ทำให้มีความจุมากขึ้น

ไม้แดง (?)

ไม้แดง (**comon rouge**) เป็นไม้ดีที่สุดสำหรับต่อเรือรองจากไม้สัก และเป็นไม้ที่หาง่ายมากด้วย

ไม้มะริด (?)

ไม้มะริด (**bois marie**) เป็นไม้ที่ตะปู หรือ สลักก็ตอกเข้าไปไม่แตก เป็นไม้ชนิดที่ดีกว่าไม้ชนิดอื่น ๆ สำหรับทำกระดูกงูโครงเรือ

ไม้เหล็ก

ไม้เหล็ก[๑] (**bois fer**) เป็นไม้สีแดง ที่เรียกว่าไม้เหล็กนั้น ก็เพราะมันแข็งและหนักมาก เป็นไม้ที่ดีที่สุดสำหรับทำรอด แต่ต้องเอาไส้ออก เพราะผุง่าย สำหรับเนื้อไม้นอกนั้น แม้จะทิ้งไว้นานสักเพียงไร ก็ยังดูสดๆ เหมือนกับว่าตัดมาไม่กี่วัน

---

(๑) อาจเป็นไม้ที่ในภาษาไทยเรียกว่า ต้นบุนนาก ในภาษาลาตินเรียกว่า Mesua ferrea และในภาษาอังกฤษเรียก Gangab Indian rose (ผู้แปล)

เปลือกมะพร้าว

ชาวสยามไม่มีต้นป่าน เขาใช้เปลือกมะพร้าวทำเชือก และใบเรือของเขาก็คือเสื่อที่ทำด้วยต้นกกโตๆ เปลือกมะพร้าว คือ เปลือกเขียวๆ ที่อยู่นอกผลมะพร้าว เหมือนกับที่มีเปลือกนอกลูกนัตของเรา ต่างกันแต่เพียงว่าเปลือกมะพร้าวหนาถึง ๓ นิ้ว และเส้นใยของมันทำเชือกได้ ไม่มีต้นไม้ใดที่ใช้ทำประโยชน์ได้มากยิ่งกว่าต้นมะพร้าวและต้นไผ่

ต้นไผ่

ต้นไผ่เป็นต้นอ้อชนิดหนึ่ง ข้างในกลวงและแบ่งเป็นชั้นๆ ตั้งแต่โคนจนถึงปลาย ต้นไผ่อาจจะสูงถึง ๔–๕ วา แต่ที่จะโตจริงๆ นั้น ก็มีแต่ในป่า ซึ่งมันอาจมีเส้นผ่าศูนย์กลางถึง ๑ ฟุต ใบของต้นไผ่ไม่ใคร่มีและเป็นสีซีดๆ ต้นไผ่ขึ้นหน่อเป็นปล้องๆ และมีข้อระหว่างกลาง มีกิ่งและมีหนามซึ่งต้นอ้อของเราไม่มี ต้นไผ่งอกขึ้นเร็วมาก ภายใน ๑ เดือนอาจสูงกว่า ๑๓–๑๕ ฟุต ชาวสยามชอบตัดไผ่เอามาดองน้ำส้มกิน ขณะเมื่อมันยังอ่อน ต้นสูง ๔–๕ ฟุต ก่อนอื่นเขาหั่นเป็นชิ้นๆ ใส่เกลือ บรรจุไหให้เกลือแทรกเข้าไปในเนื้อไผ่ หลังจากนั้นเล็กน้อยเอาออกจากไหมาตากแดด ทำให้เปลี่ยนจากสีขาวเป็นสีน้ำตาล เมื่อไผ่แห้งแล้ว ก็เอาใส่ในกระปุกดินที่มีน้ำส้มปล่อยไว้เช่นนั้นระยะหนึ่ง เนื้อไผ่ก็อ่อนยิ่งกว่าแตงกวา ซึ่งเรา (ชาวฝรั่งเศส) ดองกินแบบเดียวกัน บางทีเขาเติมพริกกับพริกไทยที่ยังดิบเป็นพวงๆ ลงไปทำให้ไม้ไผ่มีรสดีมาก ชาวสยามเมื่ออยู่ในทะเล กินไผ่ที่ดองเช่นนี้มากกว่ากินยาชูกำลังชนิดอื่นๆ เพราะมันเสียยากกว่า ถ้าต้นไผ่โตกว่านี้ เขาหั่นเป็นชิ้นบางๆ ใส่ลงไปในเนื้อต้ม จะทำให้เนื้อที่จืดชืดกลับมีรสดีขึ้นมาก แต่เมื่อต้นไผ่โตเต็มที่แล้ว ในปล้องของมันมีน้ำใสๆ ใช้เป็นยารักษาแผลบน

ศีรษะได้อย่างวิเศษ และเขายังกลั่นน้ำใสนี้เป็นน้ำมันซึ่งหมอใช้รักษาคนไข้ได้อย่างมีผลดี

เมื่อไม้ไผ่โตได้ที่แล้ว เขาเอามาตัดเป็นท่อน และเอาเศษสองชิ้นมาถูกันให้เกิดเป็นไฟ เพื่อจะรู้ว่ามันแข็งหรือไม่ ต้นไผ่โตในลักษณะที่ชิดกันมาก รากกอเดียวกันอาจเกิดได้หลายหน่อ เมื่อต้นไผ่ยังอ่อนอยู่ ก็ใช้ต่างหวายทำเป็นกระจาดกระบุงและเครื่องผูกมัดได้ ยิ่งกว่านั้นเขาใช้ไม้ไผ่ต่างไม้กลอนและเสาสำหรับปลูกกระท่อม เมื่อมันแห้งแล้วก็ใช้เป็นเสาปลูกบ้านและทำรั้ว ชาวโคจินจีนถึงกับเอาไม้ไผ่ทำเป็นเรือวิ่งไปในทะเลได้ด้วยความมั่นใจ

ชาวสยามและชาวพม่าใช้ไม้ไผ่ทำเป็นม้านั่ง ตู้ กระได บ้าน และตัดเป็นสามอัน ทำเป็นหลังคา เขาปลูกต้นไผ่รอบบริเวณมรดกที่ดิน ทำเป็นรั้วป้องกันดีกว่ากำแพงที่แข็งแรงเสียอีก ไม้ไผ่ยังใช้ทำเป็นกล่อง เสื่อ รูป ใบเรือ เก้าอี้ เครื่องผึ่งด้วยหอยมุกและโลหะ และแม้แต่กระดาษ โดยขูดให้มันยุ่ย ไม้ไผ่ต้นตรงๆ ก็ใช้ใส่น้ำได้ ส่วนต้นที่คดและแข็งแรง ก็ใช้สำหรับทำยกพื้น เสลี่ยง หรือ คานหามคนเจ็บ

พลู

พลูเป็นใบไม้ชนิดหนึ่ง คล้ายใบไม้เลื้อยของเรา ขึ้นตามต้นไม้หรือไม้ค้าง ซึ่งเขาปักให้มันเลื้อยขึ้นไป กลิ่นของพลูหอม ดูเหมือนคนชาวสยามจะอดพลูได้ยากกว่าอดข้าวเสียอีก พลูมีสรรพคุณเช่นเดียวกับยาสูบในทวีปยุโรป กระตุ้นให้เกิดน้ำลาย ป้องกันความเจ็บป่วย ซึ่งธรรมดามักเกิดในประเทศร้อนจัด ทุกวันพวกทาสมีพลูจำนวนหนึ่งสำหรับกินกระตุ้นความขยัน และเพื่อให้ไม่คิดอยากขโมยพลู เพราะถ้าอยากขึ้นมาแล้ว เขาจะต้องพยายามหามากินให้ได้โดยทุกวิถีทาง

หมาก

หมากเป็นผลไม้ชนิดหนึ่งคล้ายลูกต้นโอ๊ค เกิดบนต้นไม้ที่ขึ้นตรง เหมือนต้นป่าล์ม คนชาวอาเซียอาคเนย์กินหมากทั้งที่ดิบและที่สุกแล้ว ถ้าหมากอ่อน เขาปอกเปลือกออก เปลือกนั้นเหมือนเปลือกลูกนัดดิบ ถ้าหมากยังไม่แก่จัด ข้างในเป็นเนื้ออ่อน ๆ เป็นสีเทา แต่ถ้าสุกจัด เปลือกกลายเป็นสีเหลืองและข้างในมีเมล็ดรสขม ซึ่งเหมือนกับลูกจันทน์เทศแท้ ๆ ทีเดียว ถ้าแช่หมากไว้ในน้ำหลายเดือน เปลือกจะเน่า แต่เนื้อหมากจะคงสดอยู่และมีกลิ่นเหม็น แต่ชาวสยามก็ยังกินได้อย่างเอร็ดอร่อย

ถ้าเอาหมากมาผสมกับพลู ก็กลายเป็นของผสมที่ขายเป็นห่อเล็ก ๆ และชาวอาเซียอาคเนย์กินกันมาก เพื่อทำให้ฟันและริมผีปากแดง เขายังเชื่อว่าพลและหมากนี้มีสรรพคุณป้องกันเหงือกไม่ให้เสียและกระตุ้นความสนุกในการร่วมเพศ หญิงชาวอาเซียอาคเนย์ที่ตัณหาแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหญิงชาวโปรตุเกสซึ่งมีตัณหาจัดกว่านั้นอีก ใช้เล่ห์เหลี่ยมทุกอย่างเกี้ยกล่อมให้ชาวต่างประเทศกินหมาก สรรพคุณของหมาก คือ ทำให้ปากมีอนามัย ผู้ที่กินหมากจะไม่มีกลิ่นปากเหม็น แต่เมื่อกินแล้ว จะบ้วนหมากออกมามากเป็นสีแดง จนตามห้องต่าง ๆ ในบ้านต้องตั้งกระโถนไว้ทั่วไป เพื่อไม่ทำให้ห้องเปรอะเปื้อน พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานหีบทองให้แก่ข้าราชการไว้ใส่พล หีบเหล่านั้นใส่อยู่ในหีบอีกใบหนึ่งที่ทำด้วยทองเช่นเดียวกัน บรรจุหมากผ่า ใบพลู ปูน ยาเส้น กับมีดด้ามทองสำหรับผ่าหมาก ข้าราชการผู้น้อยได้รับพระราชทานแต่หีบทอง และแม้ว่าทุก ๆ คนจะมีหีบทองหรือหีบเงินได้ แต่ห้ามไม่ให้มีแบบที่ทำอย่างพระเจ้าแผ่นดินพระราชทาน เมื่อข้าราชการผู้หนึ่งถึงแก่กรรมลง หีบที่ได้รับพระราชทานต้องส่งกลับคืนไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน สำหรับสตรีที่ใช้หีบพลูนี้ มักมีเป็นเงินหรือทองแดงแล้วแต่

กำลังฐานะ แม้ชาวสยามจะเชื่อว่าหมากพลูนี้มีสรรพคุณจะรักษาปากให้สะอาดเพียงไร เราก็สังเกตเห็นว่าลิ้นของเขาแตกหลายแห่ง และจำเป็นต้องบ้วนปากล้างทุก ๆ เช้า เพื่อชำระสิ่งสกปรกที่เกิดจากการกินหมากนี้ อีกประการหนึ่งเราเห็นคนเฒ่าคนแก่น้อยคนที่กินหมากแล้วมีฟันเหลืออยู่

มะพร้าว

มะพร้าวเป็นผลไม้ ที่ชาวสยามใช้ในอาหารการกินมากที่สุด เขาใช้กะทิมะพร้าวสำหรับชูรสหลายอย่าง และใช้มะพร้าวที่ขูดและบางทีเนื้อมะพร้าวเองสำหรับปรุงเนื้อต้มให้มีรสดีขึ้น ผลไม้ส่วนใหญ่ที่ชาวสยามกินนั้นต่างกับผลไม้ในประเทศฝรั่งเศส ทั้งป่าและทั้งสวนมีผลิตผลให้เขาใช้ตามความต้องการ ในประเทศสยาม มีส้มชนิดต่าง ๆ ที่สวยงามที่สุดในโลก นับได้ราว ๓๐ ชนิด สมทหวานที่สุด คือ ชนิดที่เขาเรียกว่า สมแกว เป็นสมผลโตและมีจุก (bourgeonné) เปลือกของมันเขียวอยู่เสมอและหนาหนึ่งนิ้วก้อย เมื่อปอกเปลือก เนื้อส้มที่อยู่ข้างในจะหลุดออกมาง่าย ๆ ส้มที่เป็นกลีบ ๆ ก็จะแยกออกจากกันละลายในปากคนกิน เม็ดของมันเล็กและมีน้อยมาก ส้มชนิดอื่นมีอยู่ดาษดื่น และแม้มีคุณภาพสู้ชนิดแรกไม่ได้ ก็มีรสดีกว่าทุก ๆ ชนิดที่เราเคยรู้จัก

ทุเรียน

ทุเรียนเป็นผลไม้ชั้นที่หนึ่ง ผลโตเท่ากับแตงเมอล็อง (melon ผลคล้ายแตงไทย) และมีหนามแหลมทั้งลูก เปลือกแข็งกว่าลูกมาร็อง (marron คล้ายลูกเกาลัด) ของเรา ต้นทุเรียนเป็นต้นไม้โตและสูง เวลาที่มันมีลูกอยู่เต็มต้นต้องระวังอย่าอยู่ใต้ต้น เพราะมันอาจตกมาถูกหัวของเรา น้ำหนักและหนามแหลมของมันอาจทำให้เราได้รับอันตรายถึงตายได้ ผลทุเรียนมี

กลิ่นเหม็นมากสำหรับคนที่ไม่คุ้น เวลาผ่า กลิ่นของมันแรงจัดและลอยไปได้ไกล ๆ อาจพูดได้ว่า ธรรมชาติเล่นตลก ที่สร้างให้ผลไม้นี้มีกลิ่นที่เหม็นที่สุด แต่รสอร่อยที่สุด ข้างในผลทุเรียนมีเมล็ดใหญ่ ซึ่งหุ้มห่อด้วยครีมสีเหลือง อันมีรสชาติดีเป็นการชดเชยกลิ่นเหม็น เนื่องจากคนสยามชอบผลไม้นี้มาก เขาจึงคิดค้นจนพบเคล็ดลับที่จะเก็บรักษาไว้กินทั้งปี กล่าวคือ เอาครีมสด ๆ นี้ (เนื้อทุเรียน) ทำเป็นผลไม้กวน โดยเอาไปเคี่ยว แล้วเก็บไว้ในโถเพื่อไว้กินทุกฤดู

ขนุน

ขนุนเป็นผลไม้ที่โตกว่าทุเรียนมาก เปลือกมีเม็ดเล็ก ๆ ทั้งลูก ต้นขนุนเป็นต้นไม้ใหญ่และดูสง่างาม ใบของมันมียางมาก ส่วนลูกของมันนั้นออกจากกิ่งโต ๆ หรือจากลำต้น ยิ่งออกใกล้ลำต้นผลก็ยิ่งโต วิธีกินคือปอกเปลือกที่เป็นเม็ดออก ตัดเป็นชิ้น ๆ แล้วเอาไปต้มกับเนื้อ นอกจากนั้นยังเอาเนื้อขนุนไปกวนกับน้ำตาลทำเป็นผลไม้กวน เก็บไว้กินทั้งปีด้วย เมื่อผลขนุนสุกแล้ว ใต้เปลือกบาง ๆ และเกสร ๆ ของมัน มีเมล็ดประมาณ ๕๐ เม็ด ซึ่งมีเนื้อเหลือง ๆ หวานมากและกลิ่นแรง เมล็ดขนุนเหล่านี้ เมื่อเอาไปต้มหรือเผา ก็มีรสเกือบเหมือนลูกมาร์อง (marron คล้ายลูกเกาลัด) ของเรา แต่เล็กกว่า

มังคุด

มังคุดเป็นผลของต้นไม้งดงามชนิดหนึ่ง พุ่มทั้งต้นของมันเป็นรูปลูกกลมใหญ่ ผลมังคุดโตและกลมเหมือนลูกแอปเปิ้ลเปลือกหนาหนึ่งนิ้ว(๑) สีแดงเข้ม ข้างนอกมีตุ่ม(ใบเลี้ยง)จำนวนเท่ากับมีกลีบข้างใน เมื่อบีบลูกมังคุดจะมียางเหลืองออกมา แม้ว่ากลีบข้างในจะเป็นสีขาวเหมือนน้ำนม และเรียง

---

(๑) ต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสเขียนว่าหนึ่งนิ้ว (un doight) แต่คงเป็นไปไม่ได้ ถ้าหนึ่ง ซม. ก็จะใกล้เคียงความจริง (ผู้แปล)

เหมือนกลีบส้ม ผลมังคุดนี้มีรสดีและทำให้ชุ่มเย็น เมื่อกินทุเรียนแล้วต้องกินมังคุดตามเพื่อทำให้ความร้อนที่เกิดจากทุเรียนลดน้อยลง ชาวยุโรปชอบรสมังคุดมากกว่าผลไม้อื่น ๆ ในพระราชอาณาจักรนี้ เพราะไม่มีกลิ่น ผลมังคุดนี้ยังมีวิธีกินได้อีกอย่างหนึ่ง คือ กินเมื่อมันยังดิบอยู่ ชาวสยามใช้เปลือกมังคุดทำเป็นยาต้ม ซึ่งมีสรรพคุณหยุดและรักษาโรคบิดได้อย่างชะงัด

เงาะ

เงาะเป็นผลไม้สีแดง เปลือกคล้ายลูกมีร์ (mûre) ของเรา เมื่อแกะเปลือกออก จะพบผลไม้สีขาวโตเท่าปลายนิ้วและมีเมล็ดอยู่ข้างใน ผลเงาะซึ่งเข้ามาในพระราชอาณาจักรสยามนั้นไม่อร่อย ไม่เป็นที่นิยมเท่ากับเงาะในพระราชอาณาจักรอะแจ (Achem) หรือในเกาะสุมาตรา

มะม่วงหิมพานต์

มะม่วงหิมพานต์ (acajou) มีรูปร่างและเปลือกเหมือนลูกแอปเปิ้ล แม้ว่าเป็นผลไม้ที่มีเมล็ด แต่แปลกที่เมล็ดของมันอยู่นอกผล ต้นมะม่วงหิมพานต์ไม่สวยงามและมีน้อยต้นที่จะไม่คดงอ ทันทีที่ดอกของมันหล่น ก็จะเกิดลูกที่มีรูปร่างคล้ายไต[๑] ข้างในมีเมล็ดละเอียดอ่อนและมีรสชาติอร่อยมาก ผลไม้นี้เวลารับประทานต้องใส่น้ำตาลเพราะฉุนจัด

มะเดื่อ

ในป่ากรงสยามมีต้นมะเดื่อ ซึ่งมีผลคล้ายมะเดื่อในทวีปยุโรปที่เกิดโดยไม่มีดอก มะเดื่อในกรุงสยามมีรูปร่างและรสชาติเหมือนมะเดื่อในยุโรปแต่อร่อยไม่เท่า ถ้าผลมะเดื่อโต ชาวสยามจะทำให้มันแบนและตากเก็บไว้กิน แต่รู้สึกได้ว่าเป็นผลไม้ป่า

---

(๑) ข้อความตรงนี้ชาวยุโรปว่า มะม่วงหิมพานต์มีรูปร่างคล้ายไต ซึ่งมีรูปยาวรี แต่ข้างฝ่ายไทยว่า คล้ายชมพู่ แต่เมล็ดของมันมีรูปร่างคล้ายไต (ผู้แปล)

น้อยหน่า

น้อยหน่า(atte)เป็นผลไม้อร่อย ซึ่งมีรูปร่างคล้ายลูกสน ผลน้อยหน่าเป็นสีเขียวและถ้ายิ่งแก่ยิ่งมีเนื้อนุ่มและแตกออก เนื้อน้อยหน่าเป็นเหมือนครีมรสหวานและเกาะกันเป็นลูกๆ ข้างในมีเมล็ดเล็กๆ สีดำมากมาย เปลือกของเมล็ดเหล่านี้แข็งจนดูเหมือนว่าเป็นแก่น ต้นน้อยหน่าขึ้นไม่สูง ออกลูกทั้งข้างบนและข้างล่าง ทำให้เกิดเป็นเหมือนพุ่มไม้

น้อยโหน่ง

น้อยโหน่ง (anone) ซึ่งมีรูปร่างลักษณะภายนอกเหมือนรูปหัวใจวัว เปลือกบางและเหลืองเนื้อนุ่ม เพราะข้างในมีเหมือนครีมสีขาว ซึ่งรสชาติคล้ายเนยแข็งที่นุ่ม น้อยโหน่งมีเมล็ดสีดำคล้ายเมล็ดของน้อยหน่า แต่โตและยาวกว่าเล็กน้อย เหมือนดังที่ผลน้อยโหน่งโตกว่าผลน้อยหน่าสองเท่า แต่อร่อยสู้กันไม่ได้ ต้นน้อยโหน่งต่างกับต้นน้อยหน่า ในข้อที่ต้นใหญ่กว่าและอยู่ในที่รับลมรับแดดเต็มที่

ฝรั่ง

ฝรั่งมีรูปภายนอกคล้ายลูกสาลี่ของเรา เปลือกสีเขียวแกมเทา เนื้อสีขาวหรือแดง กลิ่นหอมเหมือนลูกสตรอเบอรี่ ผลฝรั่งนี้จะมีรสถูกปากชาวยุโรปมากที่สุด ถ้าหากข้างในไม่มีเมล็ดมากมายเหลือหลาย และย่อยไม่ได้ถ้ากลืนเข้าไป ลำต้นฝรั่งคดงอมาก เกือบไม่มีเปลือกเลย และถึงจะสูงขึ้นก็สูงไม่มาก

มะละกอ

มะละกอเป็นผลไม้ที่มีเนื้อเหลืองเหมือนเนื้อแตงไทย แต่รสต่างกันอย่างสิ้นเชิง เปลือกมะละกอสีเขียวและเรียบ เนื้อหวาน ข้างในมีเม็ดมากมาย เม็ดเหล่านี้มีรูปและรสคล้ายของลูกสาลี่ และอยู่ติดกันเหมือนเมล็ดแตงไทย เมล็ดนี้แหละ แม้เล็กสักเพียงไร แต่ภายในเวลาไม่ถึงสองปีก็จะกลายเป็นต้นไม้ใหญ่สูงถึง ๙–๑๐ ศอก แต่อายุอยู่ได้เพียง ๑๐–๑๒ ปี และถ้าเราไปถูกรากของมันเข้าภายในไม่ช้าลำต้นก็จะกลายเป็นเส้นใยและเป็นดินไป

กล้วย

กล้วยซึ่งทั้งอาเซียอาคเนย์เรียกว่า “มะเดื่อกล้วย” นั้น สูงและมีรูปร่างคล้ายไส้กรอก เปลือกกล้วยนั้นเวลาดิบสีเขียว แต่เวลาสุกกลายเป็นสีเหลืองและมีจุดดำ ๆ เปลือกหลุดง่าย ๆ จากเนื้อกล้วยซึ่งนุ่มนิ่มและเหมือนแป้งเปียก เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้กระมังเขาจึงเรียกกล้วยว่ามะเดื่อ กล้วยนั้นมีเนื้อเต็ม ไม่มีเม็ด รสอร่อยพอสมควรและเก็บได้จากต้นทุกเดือน(๑) โดยปกตินั้น กล้วยเมื่อสุกแล้วก็กินได้ โดยไม่ต้องทำอะไร หรือจะเอาไปปิ้งก็ได้ ต้นกล้วยออกแต่ปลีเดียว ปลีก็คือ ก้านใหญ่ที่แตกออกจากกลางยอดของต้นกล้วย และจากปลีนี้แหละจะเกิดผลกล้วยสุกตั้งแต่หนึ่งร้อยถึงสองร้อยลูก เมื่อต้นกล้วยตายแล้ว จากโคนต้นของมันจะมีต้นกล้วยเกิดใหม่ ๒–๓ ต้น ซึ่งภายในเวลาไม่ช้าก็จะมีความโตเท่ากัน โดยปรกติต้นกล้วยโตเท่าโคนขาอ่อนของคน และบางต้นก็โตเกือบเท่าลำตัว อันที่จริงลำต้นกล้วย ก็คือกาบกล้วยที่รวมอยู่ติดกันนั่นเอง แต่เนื้อก็ยังคงอ่อนมาก จนถึงกับว่าแม้ต้นกล้วยจะโตสักเพียงไร ดาบก็แทงทะลุ เขาลอกกาบออกจนถึงแกนใน ซึ่งก็

---

(๑) ข้อนี้ไม่เป็นความจริงแน่ เพราะต้นกล้วยนั้นออกลูกเพียงครั้งเดียวก็ตาย แต่ถ้ามีต้นกล้วยมาก ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง อาจจะตัดกล้วยจากต้นนี้บ้าง ต้นโน้นบ้างได้ทุกเดือน (ผู้แปล)

เป็นแต่เพียงไส้ที่กรองน้ำเลี้ยง ทำให้เกิดผลกล้วย กาบกล้วยเหล่านี้ซึ่งนับเป็นโคนของใบกล้วยที่หล่นแล้ว อยู่ติดกันโดยเส้นใยเล็กๆ แบบบางมาก หล่อเลี้ยงกาบกล้วยดังกล่าว ทำให้มันแผ่ขยายออกไปตามส่วนที่ต้นกล้วยโตขึ้น เมื่อต้นกล้วยโผล่ออกจากดิน ครั้งแรกจะเห็นเพียงสองสามใบ ซึ่งขึ้นเป็นเส้นตรง โคนของใบกล้วยเหล่านี้ดูเหมือนคล้ายกับหุ้มห่อกันเป็นรูปท่อโตเท่านิ้วก้อย ต่อมา จากใบกล้วยเหล่านี้ก็ออกอีก ๓ ใบ แต่ ๓ ใบแรกเหี่ยวแล้วร่วงไป โคนของมันยังคงอยู่และใช้เป็นลำต้นกล้วย ซึ่งสูงและโตขึ้นตามส่วนที่ออกใบใหม่ เมื่อต้นกล้วยสูงถึง ๕–๖ ฟุต ก็มีดอก[๑]สีอมแดงออกจากกลางต้น แล้วต่อจากดอก (ปลี) นี้ ก็มีลูกกล้วยซึ่งเรียงกันอยู่รอบเครือ กล้วยที่ลูกเล็กก็อยู่ใกล้ปลี มีคนกินลำต้นกล้วย โดยใส่ในสตูว์และเนื้อต้ม ปลีกล้วยมีถึง ๕-๖ ชั้น ใบกล้วยเป็นใบที่ใหญ่กว่าใบของต้นไม้ทุกชนิดในอาเซียอาคเนย์คือยาว ๓–๔ ฟุต กว้างฟุตครึ่ง ชาวสยามใช้ใบกล้วยในเรื่องอาหารการกินมาก เช่น ใช้ต่างผ้าปูโต๊ะ ใช้วางกับข้าว และใช้เป็นต้นในเวลาเดินทาง

มะขาม

มะขามเป็นผลไม้เปรี้ยว อยู่ในฝักที่คล้ายกับฝักถั่วของเรา เมื่อมะขามสุก ฝักของมันกลายเป็นสีแดง ต้นมะขามมีกิ่งใหญ่มาก แต่ใบเล็กเหมือนใบของต้นแปงเปรอแนล (**pimprénelle**) ใบเล็กๆ เหล่านี้เรียงข้างก้านที่ติดกับกิ่งก้านละ ๑๐–๑๒ ใบ ต้นมะขามให้ร่มมาก จนต้นหญ้างอกขึ้นไม่ได้ ชาวสยามอ้างว่าการนอนใต้ต้นมะขามไม่ถูกสุขลักษณะ เขาใช้เนื้อมะขามสำหรับชูรสเครื่องราดอาหาร และเมื่อเนื้อมะขามแก่ เขาก็เอามาบ่มห่อเก็บไว้กินได้นานๆ

---

(๑) ฝรั่งเรียก "ดอก" แต่คนไทยเรียก "ปลี" (ผู้แปล)

พริกไทย

พริกไทยปลูกโคนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งไม่ช้ามันก็พันรอบลำต้นและแม้แต่กิ่งก้าน พริกไทยออกลูกเป็นพวงคล้ายพวงลูกโครเซย์ แดง (groseilles) ของเรา คือ ครั้งแรกมันเป็นสีเขียว ต่อมาก็เป็นสีแดง และที่สุดก็กลายเป็นสีดำสนิท เมื่อพริกไทยแก่ได้ที่แล้ว เขาปล่อยให้มันตกจากต้นเอง เพื่อให้คุณภาพพริกไทยดียิ่งขึ้น และเพื่อรองรับเมล็ดพริกไทยเวลาตก เขาเอาเสื่อมาปูไว้ใต้ต้น เมล็ดพริกไทยไม่ร่วงจากพวงพร้อมกัน แต่มันหล่นมากตามส่วนที่เมล็ดมันแก่ยิ่งขึ้น

อ้อย

อ้อยเป็นของที่หาในกรุงสยามได้ง่ายกว่าพริกไทยมาก อ้อยเป็นต้นอ้อแท้ๆ ที่ขึ้นสูง ๔–๕ ฟุต ข้อของมันห่างจากกันราว ๑ ฝ่ามือ จากข้อแต่ละข้อมีใบออกมาหุ้มห่อต้นอ้อยจนถึงข้อต่อไป และเลยไปอีก ภายในต้นอ้อยมีไส้ที่บรรจุน้ำอ้อย เพื่อเอาน้ำอ้อยออก เขาเอาต้นอ้อยใส่เข้าไปในระหว่าง ๒ กระบอกใหญ่ ซึ่งวัวลากให้หมุนโดยใช้ล้อ เนื่องจากกระบอกทั้งสองหมุนอยู่ภายใน เมื่อใครเอาปลายอ้อยใส่เข้าไป ก็จะขัดขวางไม่ให้เข้าไปทั้งลำไม่ได้ เพราะแรงที่ดึงไปนั้นมีกำลังมาก และเมื่ออ้อยผ่านเข้าไป น้ำอ้อยก็ไหลออกมา ชาวสยามไม่รู้เคล็ดลับของการทำน้ำตาลหรือไม่สนใจที่จะรู้ จึงใช้แต่น้ำตาลแดง

สับปะรด

สับปะรดเป็นผลไม้ที่หาได้ทั่วไปในพระราชอาณาจักรสยาม ต้นสับปะรดมีผลอยู่ยอดก้าน ซึ่งสูงไม่ถึงฟุตครึ่ง และมีใบยาวๆ อยู่รอบๆ แต่ปลายขอบใบทั้งสองข้างเต็มไปด้วยหนาม ผลสับปะรดยืนชูอยู่บนก้านและมี

ใบอยู่โดยรอบ รูปร่างของมันคล้ายกับลูกสนลูกโต ๆ มีผิวเล็ก ๆ ซึ่งน่าจะเชื่อว่ามีเมล็ดอยู่ใต้นั้น บนยอดสับปะรดมีใบเป็นกระจุกเหมือนกับเป็นมงกุฎ ใต้ใบเหล่านี้แหละมีหน่อเล็ก ๆ สั้น ๆ และงอโค้งข้างนอก เขาเอาหน่อเหล่านี้ไปปลูก ซึ่งก็กลายเป็นต้นสับปะรดต่อ ๆ ไป สับปะรดแพร่พันธุ์โดยตัดจุกออกและเมื่อเอาไปปลูกลงในดินเช่นนี้ มันก็ออกก้าน แต่ละก้านออกแต่ผลเดียวและครั้งเดียว เมื่อสับปะรดแก่ มันเป็นสีเหลือง และก่อนที่จะผ่า เราก็ได้กลิ่นแล้ว กลิ่นของมันคล้ายกลิ่นลูกแอปเปิ้ลสุกจัด เนื้อสับปะรดเป็นสีขาวและมีแกนปนอยู่ วิธีกินสับปะรด คือ ปอกเปลือกหนาและมีหนามของมันออก ต่อไปเอาเกลือนิดหน่อยถูสับปะรดเบา ๆ ด้วยมือ จะทำให้ความเปรี้ยวลดน้อยลง ผ่าสับปะรดเป็นซีก ๆ เอาน้ำตาลโรย และถ้าใส่เหล้าองุ่นด้วย สับปะรดก็จะมีสรรพคุณทำให้กระเพาะอาหารร้อนและแข็งแรง

ข้าวสาลี

เนื่องจากข้าวสาลีขึ้นยากในประเทศนี้ และที่ชาวสยามไม่รู้และไม่สนใจจะรู้ว่าข้าวสาลีดีอย่างไร เขาจึงไม่มีขนมปังกินเหมือนเรา เขากินข้าวเป็นอาหารหลัก เขามีข้าวหลายชนิดคือ ข้าวเม็ดขาว ข้าวเม็ดแดง ข้าวเม็ดโตและข้าวเม็ดละเอียด ข้าวเม็ดโตอันเป็นข้าวที่เขาใช้กินแพร่หลายที่สุดนั้นเป็นที่นิยมผิดกัน แล้วแต่ว่าผลิตมาจากที่ใด ข้าวดอนมีคุณภาพด้อยกว่าข้าวที่ขึ้นในที่ต่ำ เนื่องจากข้าวหาได้ในราคาไม่แพง คนจนจึงใช้เป็นอาหารปรกติธรรมดา มีแต่ชาวนาที่กินข้าวแดง อันเป็นข้าวที่เมล็ดโตและบำรุงกำลังดีกว่ามาก แต่เป็นข้าวที่หนักกว่ามากและไม่เป็นที่เจริญตาเท่ากับข้าวขาว เมื่อจะกินข้าวดำ เขาจะต้องปนกับน้ำตาลและโรยมะพร้าวขูด รสของข้าวนี้อร่อยมาก แต่ทำให้อิ่มต้องกินมากนักไม่ได้

ข้าวละเอียดโตกว่าเข็มไม่เท่าไร และใสเหมือนแก้วเจียระไน ชาวสยามกินข้าวละเอียดเฉพาะแต่ในงานเลี้ยงและงานฉลอง โดยเอามาต้มกับไก่ตัวหนึ่ง ลูกแพะขาหนึ่งหรือหมูสดชิ้นหนึ่ง เนื้อต้มนี้ เรียกว่า ปูโล (**poulo**) สีขาวเหมือนหิมะ ย่อยเร็วและง่ายกว่า เพราะเป็นอาหารเบาและแห้งกว่า

ชาวสยามเก็บเกี่ยวข้าวในหน้าแล้ง และเมื่อน้ำลดไปแล้ว ในยามที่น้ำท่วมข้าวในที่บางแห่งนั้น ข้าวก็ล้มและเน่าไป แต่โดยปกตินั้นข้าวมักโตทันน้ำขึ้น ชูรวงเหนือน้ำ ข้าวที่โตในเนื้อดินที่น้ำไม่ท่วมเลยนั้น มีอาหารเลี้ยงดีกว่า มีรสดีกว่า และเก็บได้นานกว่า

เส้นหมี่

ชาวสยามทำเส้นหมี่ด้วยข้าวเจ้า เขากินเส้นหมี่กับน้ำปลาหรือกับน้ำตาลที่ละลาย ในเมืองหลวงกินเส้นหมี่กันมาก และเส้นหมี่เป็นสินค้าชนิดหนึ่งซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้รับประโยชน์มาก กล่าวคือ ทุกคนที่ค้าเส้นหมี่นี้จะต้องเสียภาษีให้ปีละ ๔๐ แฟรงก์ และเนื่องจากผู้ขายเส้นหมี่มีมากมาย เงินจึงเข้าพระคลังเป็นจำนวนมหาศาล ผู้กลั่นเหล้าซึ่งมีจำนวนมากและเป็นคนจีนเกือบทั้งหมดนั้น ต้องเสียภาษีเป็นเงินมากสำหรับการกลั่นนี้ด้วย เนื่องจากในกรุงศรีอยุธยาและในบริเวณบริโภคข้าวมาก จึงมีการใช้กากที่เหลือจากการกลั่นเหล้าสำหรับขุนหมูให้อ้วน ในประเทศนี้มีคนกินหมูมาก เพราะมีการห้ามไม่ให้ขายเนื้อสด เช่น เนื้อวัวตัวผู้ วัวตัวเมียและลูกวัว ที่มีการห้ามไม่ให้กินเนื้อเหล่านี้ตามความเชื่อถือของพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรนั้นก็เพราะเชื่อว่า ตามหลักเวียนว่ายตายเกิด สัตว์ดังกล่าวได้เป็นที่สิงสถิตของพระของเขา อีกประการหนึ่ง เนื้อนี้ไม่มีน้ำเลี้ยงและไม่มีคุณภาพดี ทั้งเนื้อสัตว์ป่าธรรมดาที่ล่ามาได้ก็ไม่มีกลิ่นหอม แต่เนื้อลูกสุกรในประเทศนี้มีคุณภาพดีกว่าสุกรในทวีปยุโรปเสียอีก เนื้อมันอร่อยและย่อยง่าย เมื่อเนื้อนี้

ได้แช่เกลือสักวันหนึ่งแล้ว หมอก็สั่งให้คนฟันไข้กิน ถือว่าดีกว่าไก่และน้ำซุบ

เมื่อชาวสยามอยากดื่มสุราที่เรียกว่าเหล้าโรง (arak) เขาหยิบจานไม้ใหญ่ใบหนึ่ง คล้ายจานที่เขาใส่อาหารกิน กลางจานนี้มีเครื่องเคลือบลายครามใหญ่ใบหนึ่งจุเหล้าได้สองสามแปงต์[๑] เขาวางถ้วยเล็ก ๆ ใบหนึ่งให้ลอยอยู่บนเหล้า และรอบ ๆ ถ้วยลายครามนี้ มีโถหลายใบใส่ผลไม้ต่าง ๆ ที่ดองเกลือและดองน้ำส้ม ปลาแห้งและปลาปิ้ง กุ้งต้มและไข่เค็ม เขานั่งรอบจานดังกล่าว แต่ละคนหยิบอาหารที่พอใจ แต่โดยปรกติเขาชอบอาหารประเภทที่ทำให้หิวน้ำมาก ๆ แล้วเขาก็ผลัดกันหยิบถ้วยเล็กที่ลอยบนเหล้าตักเหล้าดื่มกันพร้อมกับสนทนากันไป เมื่อแต่ละคนได้ดื่ม ๓–๔ ครั้งแล้วก็มีคนนำอาหารมาตั้งให้ และตลอดเวลาที่รับประทานอาหาร เขาไม่ดื่มอีกเลย ครั้นรับประทานอาหารอิ่มแล้ว เขาก็ดื่มน้ำถ้วยใหญ่ถ้วยหนึ่ง ล้างปากและทันทีก็กินหมาก

กะปี

กะปี (Balachan) ทำด้วยกุ้งทะเลตัวเล็ก ๆ ซึ่งในประเทศฝรั่งเศสเรียกว่า เชอแว็รต (chevrettes) เขาบดกุ้งกับเกลือทำให้เป็นเหมือนแป้งเปียก เอาตากแดดหลายวัน ต้องระวังคอยกลับกุ้ง ซึ่งการกลับนั้นทำให้กลิ่นเหม็นไปได้ไกล ๆ กะปีนี้ใช้ต่างเนยเหลวสำหรับคนชาวสยามทำให้กระเพาะอาหารแข็งแรง และกระตุ้นให้อยากอาหาร ควรสังเกตว่า ในทุกประเทศที่มีความร้อนจัดกระเพาะอาหารเสียกำลังเพราะเหงื่อออกมาก เพราะฉะนั้น อะไร ๆ ที่ทำให้กระเพาะอุ่นขึ้น ก็ถือเป็นสิ่งชุบชูกำลังซึ่งทดแทนสิ่งที่เสียไป ผู้ที่ทำกะปีนั้นย่อมไม่ละเลยเก็บน้ำที่ไหลออกจากกะปี และเอา

---

(๑) แปงต์ (pinte) เป็นเครื่องตวงเก่าของฝรั่งเศส ประมาณ ๙๓ เซนติลิตร (ผู้แปล)

ใส่ขวดที่บีดอย่างมีศิลปะขายในราคาแพงมาก และทุกคนก็หาซื้อไว้สำหรับชูรสอาหาร

ตั๊กแตน–แมงมุม

ตกแตนสน่าตาลชนิดหนึ่งยังเป็นอาหารทีคนสยามถือว่าอร่อย นอกจากนั้นก็ยังมีไข่แมลงมุม ซึ่งเขาแยกเป็นหลายชนิด แต่เขาชอบไข่แมงมุมที่ขุดรูอยู่ในดินและพบได้แต่ในป่า(๑) การถูกแมงมุมนี้กัดก็มีอันตรายเท่ากับถูกแมงมุมใหญ่ ตารังตีล (tarentule) ในประเทศของเรากัด

คางคก

ชาวสยามยังมีคางคกชนิดหนึ่ง ที่เขาเรียกว่า อึ่งอ่าง (hou han) คำ "อึ่งอ่าง" ก็คือเสียงที่สัตว์นี้ร้องดังสนั่นหวั่นไหว จนว่ามีเพียงสองตัวก็พอทำให้คนทั้งละแวกเดือดร้อนรำคาญ เจ้าอึ่งอ่างนี้ตัวกลมดิกและน่าเกลียดนัก เกือบจะมองไม่เห็นหัว น่าเชื่อว่า ชนชาวสยามกินอึ่งอ่างกันมาก เพราะตามตลาดเห็นมีเสียบไม้อยู่เกลื่อนกลาด

หนูไผ่ก็เป็นอาหารที่ชาวสยามชอบกินกันมาก รูปร่างของมันก็เหมือนหนูธรรมดานี่แหละ หางของมันแดงและไม่มีขนเหมือนกับไส้เดือน ตัวมันโตเท่ากับแมวของเราในฝรั่งเศส ที่เรียกหนูนี้ว่า หนูไผ่(๒) นั้น ก็เพราะมันกินไผ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่อไผ่ หนูไผ่นี้มีเลี้ยงอยู่ในบ้านของชาวสยามทุกบ้าน มันกลายเป็นสัตว์คุ้นกับคนไป และไล่กัดหนูธรรมดาอย่างดุเดือด

---

(๑) แมงมุมชนิดนี้ คนไทยเรียก "บึ้ง" หรือ "บึ้งบอด" ก็เรียก (ผู้แปล)

(๒) ที่เรียกว่า "หนูไผ่" นั้น แปลตามภาษาฝรั่งเศสว่า rat de bambou ไม่ทราบว่าจะตรงกับสัตว์ที่คนไทยเราเรียกว่า "ตัวอ้น" หรือไม่ พจนานุกรมไทยของรวมสาสน์ให้คำนิยามว่า "อ้นเป็นสัตว์อยู่รูชนิดหนึ่ง คล้ายตัวตุ่น แต่ขนเป็นสีดอกเลา (bamboo rat)" ชื่อในภาษาอังกฤษตรงกับชื่อในภาษาฝรั่งเศส (ผู้แปล)

แต่ความเสียหายที่มันก่อให้นั้น ยังมากกว่าความเสียหายที่เจ้าของอยากป้องกันเสียอีก หนูนาเป็นอาหารที่มีคนนิยมมาก และมีอยู่ทั่วไปตามทุ่งนา

แม่กวางประหลาด

อาหารอย่างหนึ่งที่ชาวสยามถือว่าเอร็ดอร่อยมากก็คือ เนื้อแม่กวางตัวเล็ก ๆ ซึ่งตัวไม่โตกว่ากระต่าย แต่ขายาวกว่า ตัวเบาและขาโตราว ๆ ด้ามปากกาใส่หมึก เท้าของมันมีกีบเหมือนเท้าแม่กวางธรรมดาและวิ่งเร็วเหมือนกัน แม่กวางชนิดนี้เขาใช้ตาข่ายดักจับในป่า เอ็นขากวางก็เป็นอาหารที่นิยมมากเช่นเดียวกัน เขาขายแห้งในตลาดเป็นห่อ ๆ เหมือนเชือก(๑)

กิ้งก่าตาลาคัว

ไข่กิ้งก่าตาลาคัว .(talagoie) ถือว่าเป็นอาหารเอร็ดอร่อยมาก กิ้งก่าตาลาคัวเป็นกิ้งก่าชนิดหนึ่ง แต่ตัวโตกว่ากิ้งก่าธรรมดามาก มีความว่องไวเหลือหลาย ไต่ตามต้นไม้ นิสัยมันไม่คิดจะทำร้ายใคร และการถูกมันกัดก็ไม่มีอันตรายอย่างใด ลิ้นของมันแตกเป็น ๒ แฉก ตั้งแต่ปลายจนถึงกลางลิ้น เป็นเหตุให้ชาวอาเซียอาคเนย์พูดว่า มันมี ๒ ลิ้น มันแลบลิ้นข้างหนึ่งข้างใดโดยอีกข้างหนึ่งไม่แลบตามก็ได้ แบบเดียวกับเรากระดิกนิ้วของเรา สัตว์นี้คล้ายจระเข้มาก เว้นแต่มันไม่ชอบอยู่ในน้ำ

ในกรุงสยาม เมื่อรับประทานอาหาร มักจะรับประทานกับผลไม้ดองเค็มหรือดองน้ำส้มด้วย วิธีดองก็คือ เก็บผลไม้เมื่อเมล็ดของมันยังดิบและอ่อนอยู่ เอาใส่ในครุน้ำใหญ่ ซึ่งใส่เม็ดเกลือลงไป

---

(๑) แม่กวางประหลาดนี้เข้าใจว่าเป็นกระจง ผู้ประพันธ์จะกล่าวย้ำถึงสัตว์นี้อีกครั้งหนึ่งในบทที่ ๑๓ ตอน ที่ว่าด้วย "กวางตัวผู้และกวางตัวเมีย" (ผู้แปล)

ผลมารีอ๊อง

ผลมารีอ๊อง (marion) เป็นลูกพรุนชนิดหนึ่ง แต่ผลใหญ่และเป็นสีขาว ถ้านำไปดองเช่นกล่าวข้างต้นจะอร่อยมาก และรสของน้ำที่ดองนั้นก็ไม่เลว เพราะมันค่อย ๆ มีรสเหมือนลูกมารีอ๊องกับเกลือหน่อยหนึ่งซึ่งจะทำให้ข้าวอร่อยขึ้น มะม่วงซึ่งมีรูปร่างและรสต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับผลิตผลทุกอย่างในทวีปยุโรปนั้น เขาก็ดองเช่นนี้เหมือนกัน ผลมะม่วงคล้ายไตของแกะบางครั้งก็โตมาก เคยเห็นลูกที่หนักถึง ๒ ปอนด์ แต่ธรรมดานั้นลูกโตเท่าลูกแพร์ใหญ่ ๆ เท่านั้น เนื้อมะม่วงสีเหลือง เม็ดของมันแบนและกว้างมาก กลิ่นของมันคล้ายกลิ่นน้ำมันสน เนื่องจากมะม่วงมีรสอร่อยและมีสรรพคุณทำให้ร้อน ชาวสยามจึงกินกับน้ำส้ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผลมันโตสักหน่อย

ไข่เป็ด

ไข่เป็ดเค็มซึ่งชาวสยามเก็บไว้หลายเดือนโดยไม่เสียนั้น เขาก็บริโภคกันมาก วิธีดองของเขาก็คือ เอาดินเหนียวมาก ๆ พอกไข่ทำให้เป็นเหมือนเปลือก(๑) และเมื่ออยากกินก็เอาเปลือกนี้ออกและนำไข่ไปต้ม แต่งที่เขาดองเป็นชั้น ๆ และเก็บรักษาให้มีรสดีเยี่ยมตลอดเวลานั้น เขาก็ดองเช่นนี้เหมือนกัน ขิงที่ขึ้นดาษดื่นในพระราชอาณาจักรนี้ เขาก็บริโภคกันมาก ชาวฮอลันดาใช้ขิงทำเป็นแยมอย่างดี ส่งไปกรุงบัตตาเวีย แต่แยมนี้ก็ทำให้ร้อนมากเหมือนกัน

---

(๑) ถ้าเอาเพียงดินเหนียวพอกไข่ ไข่ก็คงไม่เค็ม ต้องเอาเกลือป่นผสมลงไปให้ดินเหนียวมีรสเค็มมาก ๆ แล้วจึงเอาไปพอกไข่ และเมื่อพอกแล้ว เอาไข่คลุกกับขี้เถ้าแกลบเพื่อให้จับกันและไม่เปื้อนเปรอะเลอะเทอะ (ผู้แปล)

พระราชอาณาจักรสยามมีสิ่งที่จำเป็นทุกอย่างสำหรับความต้องการและมีสิ่งที่เหลือเฟือทุกอย่างสำหรับความฟุ่มเฟือย ดูประหนึ่งเชื้อเชิญพ่อค้าทั้งโลกให้มาค้าขาย ทำเลที่ตั้งดูเหมือนได้กำหนดให้กรุงสยามเป็นที่เก็บสินค้าซึ่งบรรดาอาณานิคมของเราไม่แสวงหาในประเทศจีน พื้นดินในประเทศนี้เล่าก็ผลิตทุกสิ่งที่จำเป็นสำหรับซ่อมเรือ เสบียงอาหารที่นี่ราคาถูก นักเดินเรือหาเครื่องดื่มและเครื่องบริโภคได้ง่าย ท่าเรือซึ่งเกิดโดยธรรมชาตินั้น เป็นที่กำบังของเรือ อาคารดีๆ ก็สร้างขึ้นได้ง่าย บาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งมาทำงานอย่างยากลำบากในแผ่นดินต่างศาสนานี้เล่า ก็มีความรู้ดีถึงประโยชน์ต่างๆ ที่ใครๆ จะหาได้ เขาไม่เห็นแก่ตัวและใจไม่ติดกับสมบัติในโลกนี้ จึงน่าไว้ใจเขาอย่างเต็มที่ นอกจากนั้น ความมีใจร้อนรนของเขาน่าจะได้รับการกระตุ้นด้วยความหวังจะทำให้มิสซังของเขาเจริญยิ่งๆ ขึ้น

เพื่อแลกเปลี่ยนกับผลิตผลของเขา ชาวสยามเต็มใจรับเงินและโครี[๑] (cori) มากกว่า แต่ของที่เขาชอบเป็นพิเศษ คือ ผ้าสี ผ้ามัสลิน พรม ผ้าแพร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้าแพรจากเมืองจีนซึ่งเหมาะกับอากาศ เพราะสีฉูดฉาดและเบากว่า เขาไม่ชอบเพียงเท่านี้ เขายังกระตือรือร้นหาผ้าสีแดงและกำมะหยี่จากยุโรป ผ้าเหล่านี้แหละเป็นผ้าที่พ่อค้าของเราจะทำให้ชาวสยามเป็นลูกค้าอุดหนุนอุตสาหกรรมของเรา

ผู้ที่อยากนำปืนฝรั่งเศส ดินปืนใหญ่และลูกปืนมาค้าขายในกรุงสยามก็น่าจะแน่ใจได้ว่าจะขายได้ฉับไวและได้กำไรมาก ชาวสยามจะเต็มใจซื้อของเหล่านี้แลกเปลี่ยนกับผลิตผลอันมีค่ายิ่งของเขา และอาจจะชำระเป็นเงินประ-

---

(๑) คำ "โครี" (cori) นี้คงหมายถึงเบี้ย (ผู้แปล)

เทศของเขา ซึ่งเป็นเงินลูกกลม ๆ เล็ก ๆ มีตราของพระเจ้าแผ่นดิน ในกรุง-สยามยังหากำไรได้จากการค้าสัตว์ ๔ เท้า สัตว์มีปีกและสัตว์น้ำ ซึ่งข้าพเจ้าจะเขียนถึงเป็นบทต่างหาก

ฝิ่น

แต่ก่อนจะจบบทนี้ ข้าพเจ้าจะขอชี้ให้เห็นว่า การค้าฝิ่นเป็นการค้าที่ต้องห้ามอย่างเด็ดขาด การที่ห้ามมิให้นำฝิ่นเข้ามาในพระราชอาณาจักรนี้ก็เพราะประชาชนพลเมืองมีความโน้มเอียงไปในทางใช้ฝิ่นในทางผิด ผลที่เกิดจากฝิ่นนั้น ทำให้เกิดความเสียหายอย่างใหญ่หลวงในยุคสมัยต่าง ๆ พระ-เจ้าแผ่นดินผู้ทรงครองราชสมบัติในปัจจุบันนี้[๑] ได้ทรงลงพระอาญาประหารชีวิตพลเมืองหลายคน ที่ฝ่าฝืนกฎหมายดังกล่าว ชาวสยามคุ้นกับการสูบฝิ่นเป็นเม็ด ๆ และเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง ๖ เม็ด บางคนก็กลืนลงไป แต่ส่วนใหญ่ดูดเอาควัน ทำให้เมาและเคลิบเคลิ้ม เขาบอกว่าเวลาเมาเคลิบเคลิ้มเช่นนั้น เขามีความคิดวิเศษและเลิศลอย แต่ละคนจะมีความฝันตามอุปนิสัยของตน เช่น.. คนขี้โมโหจะฝันเห็นภาพชั่วช้าและน่าสยดสยอง คนมีนิสัยหงิมและใจบุญจะฝันเห็นมนุษย์ทุกคนยิ้มแย้มกับเขา ที่สุดจะไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไร ที่ชาวสยามจะไม่พร้อมฝ่าฝืน เพื่อได้มาซึ่งยาเสพติดนี้ ซึ่งหนักเท่าไรก็ขายได้เงินหนักเท่านั้น เรื่องนี้ก็ไม่ใช่เรื่องแปลกสำหรับชนชาติที่คิดว่าความฝันเป็นดังหนังสือที่เขียนไว้อย่างไรโชคชะตาก็เป็นไปอย่างนั้น

แม้ว่าดินฟ้าอากาศทุกแห่งที่รับแสงพระอาทิตย์มาก จะออกพืชผลที่ธรรมชาติไม่ให้เกิดในพื้นดินที่หนาวจัด แต่พระแม่ธรรมชาติก็ยังจ่ายแจกบุญคุณทดแทน พื้นที่ทางภาคเหนือมีทรัพย์สินบางอย่างที่เป็นของภาคนี้โดย

---

(๑) เป็นเวลาในอดีตเมื่อครั้งที่ผู้ประพันธ์เรียบเรียงเรื่อง (ผู้แปล)

เฉพาะ ในเอเชียอาคเนย์ทั่วไปมีถั่ว มัน ผักกาดหัว แตงเล็ก ฟักเล็ก แตงโม ผักชี เครื่องหอม ผักเปรี้ยว แต่ผักทั้งหมดนี้มีแต่ชื่อเท่านั้นที่เหมือนกับผักของเรา ในประเทศสยามเขาไม่รู้จักผักที่มีหัว ตลอดจนผักต่าง ๆ ที่เราใช้ทำสลัด เรื่องนี้ต้องโทษความละเลยของชนชาตินี้ ซึ่งพื้นที่ในประเทศของเขาผลิตได้ทุกอย่าง จะโทษว่าพื้นดินไม่ดีไม่ได้ เนื่องจากผักของเราซึ่งนำเอาไปปลูกที่เมืองบัตตาเวียขึ้นงอกงามทุกอย่าง จึงต้องเหมาว่าจะต้องขึ้นงอกงามในประเทศสยามด้วยเช่นเดียวกัน

บทที่ ๑๓

สัตว์ต่าง ๆ ที่พบในพระราชอาณาจักรสยาม

ในบรรดาสัตว์สี่เท้าทุกชนิด เรากล่าวได้ว่า ช้างเป็นสัตว์ที่ต้องนับอยู่ในอันดับแรก จะว่าเพราะมันใหญ่โตมีกำลังและมีประโยชน์มากก็ได้ หรือจะว่าเพราะมันมีสัญชาตญาณเหนือสัตว์สี่เท้าทุกชนิดก็ได้ ในโลกนี้ไม่มีประเทศใดที่มีช้างงามกว่าที่เห็นมีอยู่ในประเทศสยาม เชือกที่ใหญ่ ๆ สูงถึง ๑๒ ฟุตก็มี ตัวมันใหญ่โตตามส่วนความสูง เท้าของมันยืนตรงเหมือนกับเสาก็ว่าได้ และฝ่าเท้าของมันอ่อนนุ่มจนเราเกือบไม่ได้ยินเสียงมันเดิน เวลาช้างเดิน มันยกสองขาที่อยู่ข้างเดียวกันไปพร้อมกัน จึงทำให้ตัวมันและคนที่ขี่มันเป็นต้นถ้ายังไม่คุ้นต้องเคลื่อนไหวไปอย่างแรงและทำให้เหน็ดเหนื่อย ชาวต่างประเทศเชื่อกันว่า ช้างไม่เคยหลับนอน แต่นั่นเป็นความเข้าใจผิด และทุกวันนี้ เขาก็ไม่เข้าใจเช่นนั้นแล้ว อันที่จริงช้างนอนเหมือนกับสัตว์อื่น ๆ และบ่อย ๆ ทีเดียวมันยืนนอนโดยไม่พิงกับอะไร ช้างใช้ลมในปากเป่าฝุ่นผงในที่ที่มันอยากนอน และทำให้สะอาดยิ่งกว่าที่คนใช้ขยันขันแข็งที่สุดจะทำได้เสียอีก เมื่อเข้าที่นอนแล้วช้างก็เอาปลายงวงใส่เข้าไปในปาก เพราะกลัวมดจะเล็ดลอดเข้าไปเวลามันหลับ และถ้าหากระมัดระวังเช่นนี้แล้ว ก็ยังมีมดเล็ดลอดเข้าไป มันก็แสดงอาการเดือดดาล เป่าลมพืดฟาดเพื่อให้พ้นจากความรบกวนของเจ้าสัตว์ที่มาก่อความเดือดร้อนนี้

ช้างใช้งวงเหมือนใช้มือสำหรับหยิบของกินใส่ปาก ซึ่งเล็กมาก ถ้าเปรียบกับร่างใหญ่โตของมัน ขากรรไกรล่างของมันก็ยิ่งเล็ก เวลามันอยาก

กินน้ำ มันใช้งวงดูดน้ำราว ๆ ครึ่งถัง แล้วฉีดเข้าไปในปาก มันใช้งวงดึงกิ่งไม้เพื่อกินใบของมัน และถ้ามันเห็นว่าใบไม้นั้นไม่อร่อย มันก็เอาฟาดกับขาของมัน เมื่อมันพบต้นกล้วยอ่อน แต่ทว่าโตเกินกว่าที่จะเอาใส่ปาก มันก็ใช้งวงจับยอดหนึ่งไว้ แล้วใช้พื้นแทะอีกด้านหนึ่ง และเมื่อพอจะเคี้ยวได้แล้ว มันก็จับใส่ปาก ที่สุดต้องนับว่า ไม่มีสัตว์ใดที่กินอาหารสะอาดเท่ากับช้าง

กำลังของช้างเหนือกว่ากำลังของสัตว์สี่เท้าทุกชนิด ในสมัยโบราณเขาเอาสัปคับที่มีทหารอยู่ข้างในใส่บนหลังช้าง และบ่อยครั้งเป็นช้างนี่แหละที่ชี้ว่าชะตาของการรบจะเป็นอย่างไร งาช้าง ๒ อันมีน้ำหนักรวมกันราวสองร้อยสามสิบปอนด์ เป็นการยากที่จะเข้าใจได้ว่า เหตุใดสัตว์ที่แข็งแรงขนาดนี้จึงปราบให้เชื่อฟังได้ง่าย เชือกธรรมดา ๆ นี่แหละก็ผูกขาหลังของมันไว้กับต้นไม้อยู่ แต่เมื่อใดมันบ้าคลั่งขึ้นมาหรือตกใจกลัวเพราะเสียงดัง เช่นเสียงฟ้าร้องหรือเสียงปืนใหญ่ซึ่งมันยังไม่คุ้นเคย เชือกที่โต ๆ เท่ากำปั้น มันก็ดึงให้ขาดได้ง่ายดายเหมือนกับดึงเชือกเล็ก ๆ ให้ขาด มีแต่ความรู้ของมันเท่านั้นที่จะระงับให้มันหายบ้าคลั่งได้ แต่ถึงกระนั้น เมื่อมันตกมัน แม้แต่เสียงของความรู้ของมัน มันก็จำไม่ได้ เดชะบุญที่ธรรมชาติให้มันมีวิธีระงับอารมณ์ร้อนที่ทำให้มันกระวนกระวาย

แม้ว่าช้างมีฤดูติดสัตว์และตลอดเวลาตัวผู้อยู่ปนกับตัวเมีย มันจะไม่สมสู่กันในบ้านของคนเป็นอันขาด มันจะไปในป่าหรือที่ห่างไกล ดูประหนึ่งว่ามันเหนียมอายต่อความต้องการซึ่งมันรู้สึกนั้น เวลาตัวผู้บ้าคลั่งขึ้นมาเพียงแต่ให้ตัวเมียเข้าไปใกล้ ทันทีมันจะสงบและหายดุร้าย

ถ้าใครอยากให้ช้างตัวผู้สมสู่ช้างบ้าน จะต้องปล่อยมันเข้าไปในป่าทั้งโซ่ เพื่อไม่ให้มันไปไกลไม่ช้ามันจะถูกช้างตัวผู้สมสู่ แล้วทันทีมันจะกลับบ้าน ช้างพังมีท้อง ๑๒ เดือน และเมื่อมันพร้อมจะออกลูก จะต้องปล่อย

มันเข้าไปในป่า เพราะรู้ดีว่ามันจะยอมตายดีกว่าออกลูกในที่ที่มีคนอยู่ เมื่อออกลูกแล้วช้างพังจะพาลูกกลับมาบ้านนายของมัน

ช้างพังมีแต่นมสองเต้าอยู่ระหว่างขาหน้าสองขา และเนื่องจากลูกช้างกินนมแม่ไม่ถึง มันจึงใช้งวงดูดนมแล้วเอาใส่ปาก ช้างไม่เคยใช้กำลังทำร้ายควาญของมัน นิสัยของมันดูมีความอ่อนโยนและมีความสงสาร และเมื่อพบฝูงแกะ มันจะใช้งวงบีดให้ห่างออกไป คล้ายกับว่ามันจะกลัวเหยียบแกะตาย แม้ว่าช้างถูกผึกสำหรับทำสงคราม แต่มันไม่ติดนิสัยความโหดร้าย ซึ่งเกิดจากความเคยชินทำให้คนเลือดตกยางออก และความอ่อนหวานตามธรรมชาติของมันทำให้ดูประหนึ่งว่ามันขลาด

ช้างในกรุงสยามมีกำลังมาก แต่เขาให้บรรทุกของน้อยไม่สมกับกำลังของมัน โดยปกติมันบรรทุกเพียงพันสองร้อยปอนด์เท่านั้น และถึงเช่นนั้นจะให้มันบรรทุกของดังกล่าวแล้วเดินทางไกล ๆ ไม่ได้ เมื่อมันรู้สึกเหนื่อยเกินไป มันจะคิดแต่จะเบ่งท้องให้โต ทำให้หนังรัดและเชือกทั้งหมดขาดในครู่เดียว แล้วทิ้งของบรรทุกลงมา แต่ที่ทำเช่นนั้น มันทำเพราะความเกียจคร้านมากกว่าเพราะแบกน้ำหนักไม่ไหว

ช้างเป็นสัตว์ที่พระเจ้าแผ่นดินและบุคคลที่มีบรรดาศักดิ์ใช้ขี่เป็นปกติธรรมดา เขาใช้บันไดขึ้นบนหลังช้าง หรือสอนให้มันคุกเข่าลง มันยื่นเท้าข้างหนึ่งให้เหยียบ และมันจะลุกขึ้นก็ต่อเมื่อคนนั่งแล้ว ก้าวของมันยาวกว่าก้าวของม้ามาก มันวิ่งเร็วพอใช้ ไม่เดินโซไปเซมาและไม่วิ่งห้อ ชาวสยามได้รับประโยชน์จากช้างมาก จึงยกย่องสัตว์ประเภทนี้เป็นอย่างยิ่ง มีความเคารพช้างเท่ากับต่อมนุษย์ และถ้าหากช้างพูดได้แล้ว ก็คงจะถือเสมอเท่ากับมนุษย์ทีเดียว ช้างของพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น ได้รับการปรนนิบัติ

อย่างมีเกียรติสูงที่สุด และจะมีข้าทาสคอยรับใช้จำนวนเท่าใด ก็ย่อมแล้วแต่เขายกย่องคุณสมบัติของมันมากหรือน้อย ช้างเผือกซึ่งเป็นช้างมีเกียรติอันดับหนึ่งนั้นมีผู้คอยรับใช้มันร้อยคน เครื่องประดับฝาที่อยู่ของมันฉาบด้วยทองทั้งหมด แทนที่จะมีกระบะใส่อาหาร ก็มีถังที่ทำด้วยทองทึบสองใบ และขนางที่มีเกียรติสูงที่สุดก็ไม่ถือเป็นการเสื่อมเกียรติที่จะมาทำการรับใช้ช้างเกียรติที่เขาให้แก่ช้างนั้น เขาให้ต่อไปจนถึงพ่อแม่ของมัน เพราะคนชาวสยามให้เกียรติสัตว์เหล่านี้โดยเรียกชื่อแสดงความเป็นญาติอย่างเดียวกับที่ใช้อยู่กับมนุษย์ในทวีปยุโรป การนับถือสัตว์เช่นนี้เกิดจากระบบการเวียนว่ายตายเกิด คือ เขาเชื่อว่าวิญญาณของพระเจ้าแผ่นดินและของบรรดาวีรบุรุษเข้ามาอยู่ในร่างของช้าง ช้างเผือกเป็นช้างที่ได้รับการยกย่องและหายากที่สุด เขาถือว่าช้างเผือกมีค่าสูง แต่มีช้างสีนี้แต่น้อย ชาวสยามยังใช้ช้างสำหรับบรรทุกน้ำและลากไม้ท่อนใหญ่ ๆ เมื่อเขาใช้ช้างทำงานเช่นนี้ มันทำอาการเหมือนว่า ไม่ต้องออกแรงแม้แต่น้อย มันเดินอย่างสบายเหมือนกับว่าไม่ต้องลากของหนักแต่อย่างใดเลย เขายังให้ช้างใช้หลังดุนเรือลงน้ำ และเพื่อโค่นบ้านเรือนอาคารถ้ากลัวว่าไฟจะลามไปติดบ้านใกล้เคียง

ชาวสยามไม่ขยันพอที่จะหาประโยชน์ทุกอย่างจากสัตว์อันมีคุณยิ่งนี้ดูเหมือนว่า เขารู้ค่าของช้าง ก็เพราะช้างทำให้การเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้าแผ่นดินของเขาเป็นไปอย่างโอ่อ่าหรูหราเท่านั้น เป็นความจริงที่ว่าเขาขายช้างเป็นจำนวนมากที่เมืองมะริดทุกปี และได้กำไรมากมายจากการค้างาช้างอย่างเป็นล่ำเป็นสันกับชนชาติต่าง ๆ ที่เมืองสุหรัตและทวีปยุโรป

การผึกหัดอย่างหนึ่งซึ่งเขาผึกบรรดาเจ้านายในพระราชอาณาจักร ก็คือ การขี่ช้าง เช่นเดียวกับในทวีปยุโรปเขาสอนผู้มีสกุลให้ขี่ม้า ความเก่งกล้า

สามารถจริง ๆ ก็คือ วิธีขึ้นขี่บนคอช้างเป็นต้น นั่งบนหลังช้างไม่ได้ เพราะตัวมันโต นอกจากนั้น บังคับมันจากที่สูง ๆ เช่นนั้นไม่ได้ แทนที่จะใช้โกลน เขาใช้เชือกเส้นโตที่อยู่รอบคอของช้าง คนขี่ช้างที่ชำนาญ ๆ วิ่งโยนบ่วงเพื่อจับช้างป่าด้วยความชำนิชำนาญอย่างน่าพิศวง การล่าช้างนี้เป็นการล่าสัตว์ชั้นสูงที่สุด แต่จะทำได้ก็แต่พระมหากษัตริย์และบรรดาเจ้านายเท่านั้น แม้ว่าช้างจะมีอยู่ในป่าทั่วไป ช้างพลายย่อมเดินนำหน้าช้างพังเป็นจำนวนมากเสมอ จึงทำให้บรรดาช้างพลายเกิดความอิจฉาและต่อสู้กันเองอยู่บ่อย ๆ ส่วนบรรดาช้างพังก็ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวในการทะเลาะวิวาท มันเคารพยกย่องคุณค่าความสามารถและความกล้าหาญ ทอดทิ้งช้างเชือกที่วิ่งหนีและเข้าข้างเชือกที่ชนะเสมอ เนื่องจากในการล่าเหล่านี้ พระเจ้าแผ่นดินและบรรดาเจ้านายจับช้างได้เป็นอันมาก จึงทรงเลือกเชือกงาม ๆ ไว้ใช้งาน และส่งเชือกที่เหลือไปเมืองมะริดเพื่อขายให้แก่พ่อค้าซึ่งมาจากฝั่งโคโรมันเดลเพื่อทำการค้านี้ และนำเอาผ้างาม ๆ จากเบงกอล เมืองสุหรัตและประเทศเปอร์เซียมาแลกเปลี่ยน เกือบทุกปีมีการขายช้างอย่างน้อยห้าสิบเชือก การค้าช้างนี้แหละทำให้พระราชอาณาจักรสยามมีผ้าทุกชนิดมากมายซึ่งนำมาจากทุกภูมิภาคในเอเชียตะวันออก นี่แหละคือความร่ำรวยอันแท้จริงของชาวสยาม ซึ่งอาศัยการค้าช้างและค้างาช้างนี้ จึงได้รับผลผลิตต่าง ๆ จากต่างประเทศ

พระมหากษัตริย์ทรงสงวนสิทธิพิเศษที่จะทำการค้าช้างนี้แต่ผู้เดียว และไม่อนุญาตให้ผู้ใดทำการค้านี้ได้ ในพระราชอาณาจักรสยามมีเศรษฐีบางคนต้องหางาช้างจำนวนหนึ่งมาส่งเข้าพระคลังของพระมหากษัตริย์ พันธะอันนี้บีบบังคับเขาให้จำต้องไปล่าช้างและหางาช้างเท่าที่จำเป็นต้องส่งให้ได้จำนวนที่กำหนด บ่อยครั้งเขาปลอมแปลงของที่เขาล่ามาได้ และลักลอบขายของที่มีเกินกว่าของที่เขาต้องส่ง แต่การประพฤติเช่นนั้นย่อมมีอันตรายทั้ง

สำหรับคนขายและคนซื้อ ทั้งสองฝ่ายเสี่ยงต่อการที่จะถูกตัดสินลงโทษให้ต้องไปตัดหญ้าให้ช้างเชื่องของพระเจ้าแผ่นดินตลอดชีวิต ซึ่งการถูกลงโทษเช่นนั้น ก็เท่ากับถูกลงโทษให้ไปกรรเชียงเรือในประเทศฝรั่งเศส แต่เป็นโทษที่ร้ายแรงกว่า เพราะลูกหลานทุกคนของคนที่ถูกลงโทษเช่นนั้น จะต้องตกอยู่ในภาวะเป็นทาสตลอดไป เว้นแต่จะได้รับพระมหากรุณาธิคุณพิเศษจากพระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดให้พ้นจากโทษ

สัญชาตญาณของช้างทำให้ช้างอยู่เหนือสัตว์อื่น ๆ ทั้งหมด ชาวสยามยกย่องช้างมาก จนถึงกับช้างหลาย ๆ เชือกได้รับเกียรติและบรรดาศักดิ์สูง ๆ ในพระราชอาณาจักรมากมาย นับเป็นเรื่องน่าอับอายสำหรับมนุษย์ที่มีสติปัญญา

จำต้องรับว่า ช้างนั้น ถ้าไม่มีงวงแล้วก็ดูจะเป็นตัวที่โง่เง่าที่สุดในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย แต่เจ้างวงนี่เอง เมื่อใช้เป็นแขนและมือให้ช้าง มันเกือบทำให้เราเชื่อว่าเจ้าวัตถุพิเศษมหัศจรรย์นี้รู้จักคิด รู้จักไตร่ตรอง เพราะช้างแสดงความชำนิชำนาญในการใช้งวงอย่างเหลือหลาย เพื่อทำการทุกอย่างที่เขาสั่งให้มันทำ

ในจำนวนช้างราว ๕๐ เชือกที่พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามส่งไปขายที่เมืองมะริดนั้น มีอยู่เชือกหนึ่งที่น่ากลัวและบังคับยากกว่าเชือกอื่น ๆ มันรู้จักแต่ควาญของมันเท่านั้น และไม่ยอมเชื่อฟังใคร ๆ ทั้งสิ้น เขานำช้างทั้งหมดนี้ไปไว้ในสวนใหญ่แห่งหนึ่งตั้งอยู่ใกล้วัดคริสตัง ทุก ๆ เชือกถูกผูกขาหลังไว้กับต้นไม้ อยู่ในระยะห่างกันเพื่อไม่ให้รังแกกันได้ แต่เนื่องจากสัตว์เหล่านี้ต้องกินอยู่ตลอดเวลา เขาจึงนำหญ้า กิ่งมะพร้าวและใบกล้วยมากองข้างหน้า

ให้มันหยิบกิน เมื่อช้างเชือกนี้ ซึ่งชื่อ CERCA[๑] เห็นว่าควาญของมันไม่อยู่ ก็ใช้งวงแก้เชือกที่ผูกไว้กับต้นไม้ออกอย่างชำนิชำนาญ แล้วไปกินหญ้าและต้นกล้วยของช้างอีกเชือกหนึ่ง เมื่อควาญช้างอื่นๆ ทำท่าจะไล่มันกลับไปที่ มันก็ไม่กลัว แยกเขี้ยวเข้าใส่ จนทุกๆ คนจำต้องถอยหลังกลับไป เรื่องนี้ จะเรียบร้อยก็ต่อเมื่อควาญของมันกลับมา แต่พอมันเห็น มันก็กลับเข้าที่ และแสดงอาการอ่อนโยนและสงบ หลังจากมันประพฤติเกะกะแบบเดียวกันนี้ อยู่หลายวัน ควาญช้างก็เอาไม้พลองทุบตีมันแรงๆ หลายที ซึ่งมันก็ยอมรับโทษดีๆ โดยไม่แสดงอาการเดือดดาลแต่อย่างใด ขณะที่ควาญช้างกำลังกินอาหารกับเพื่อนหลายคนในที่ห่างจากช้างนั้นไม่กี่ก้าว มันใช้งวงหยิบหินก้อนหนึ่งขึ้นจากพื้นดิน เอาแกว่งไปแกว่งมาเหมือนกับจะล้อเล่น แล้วโยนตรงไปที่ถ้วยใส่เหล้าของควาญช้าง ทำให้ถ้วยแตกและเหล้าหกกระจาย ควาญช้างโกรธจัด เอาไม้พลองทุบตีมันอีกยกใหญ่ ซึ่งมันก็ยอมรับดีๆ อย่างสงบทุกๆ วัน เราเห็นสัตว์พวกนี้ เมื่อได้ยินเสียงของควาญช้าง ก็ทำทุกอย่างตามที่เขาสั่ง เช่น คำนับคนที่มันเดินผ่าน เก็บของที่ควาญที่ขี่บนคอของมันทำตก แล้วก็หยิบส่งให้ทันที ช้างเป็นสัตว์ที่ผูกใจรักคนที่เอาใจใส่เอาของให้มันกินอย่างเหลือเชื่อ ที่เมืองปอนดิเชรี เคยเห็นตัวอย่างความรัก ซึ่งช้างแสดงต่อทหารขี้เมาคนหนึ่ง ที่เอาผลไม้สองสามผลให้มันกินทุกๆ วัน วันหนึ่งทหารผู้นี้เมาจัด เมื่อได้ให้ผลไม้แก่ช้างแล้ว ก็นอนหลับที่ตีนของมัน ช้างก็เอางวงลูบถูไปมาเบาๆ ทหารอื่นๆ กลัวว่า ขณะลูบไล้นั้นช้างจะเหยียบเพื่อนของตนตาย จึงคิดจะอุ้มเขาออกมาแต่ช้างไม่ยอม ถมึงใส่คนที่คิดจะเข้าไปใกล้ และเฝ้ารักษาทหารคนนั้นจนกว่าเขาจะตื่น โดยไม่ยอมให้ใครเข้าไปใกล้เป็นอันขาด

---

(๑) คำ CERCA อ่านว่า แซร์กา ในภาษาไทยไม่มีความหมายว่าอย่างไร ผู้ประพันธ์คงอยากเขียนว่า "เกะกะ" หรือ "จะกละ" ตามลักษณะของช้างเชือกนี้กระมัง? (ผู้แปล)

ทุก ๆ วัน เราเห็นเรื่องทำนองนี้ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ช้างเป็นสัตว์ที่กตัญญูต่อคนที่เอาใจใส่รับใช้มันสักเพียงใด ช้างยังมีธรรมชาติอีกอย่างหนึ่ง คือ รักลิง เพราะคนชาวสยามมีธรรมเนียมเอาลิงมาไว้ในที่ที่มีช้าง เขาเชื่อว่า ถ้าอากาศอะไรไม่ดีผ่านมา อากาศไม่ดีนั้นก็จะตกผ่านไปถึงลิง และจะไม่เป็นอันตรายต่อช้าง

ยังมีสัตว์อื่นที่ช้างเกลียด เช่น ช้างเห็นไก่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นในเรือที่บรรทุกช้าง เขาจะต้องระวังไม่ให้ไก่ออกจากกรง มีคริสตังหลายคนเล่าให้ฟังว่า ในเรือลำหนึ่งที่บรรทุกช้าง ไก่ตัวหนึ่งหลุดออกจากกรง แล้วบินไปเกาะบนช้าง ซึ่งมีหลายตัว ช้างพากันเดินโครมครามอย่างน่ากลัว จนใคร ๆ คิดว่ามันจะพังของทุกอย่างในเรือให้หมด โชคดีที่ไก่ตัวนั้นบินไปตกใกล้ตีนช้าง ช้างก็รีบเหยียบตายทันที ทำให้เรือกลับมีความสงบ

การสู้กับช้าง

ช้างยังเกลียดเสือกับจระเข้ เพราะฉะนั้น พระเจ้าแผ่นดินสยามบางครั้งจึงจัดให้ช้างสู้กับเสือหรือจระเข้ การต่อสู้ดังกล่าวนี้ย่อมดึงดูดประชาชนให้มาชมเป็นอันมาก ในการต่อสู้ดังกล่าวเขาเอาหนังแผ่นหนึ่งคลุมหัวช้างเพื่อให้มันเอางวงหลบใต้นั้นให้พ้นจากเล็บเสือ ช้างวิ่งเข้าหาเสือ พยายามเอางาแทง หรือเอางวงฟาด แต่ทันทีก็เอางวงหลบเข้าใต้หนัง เพราะถ้าเสือใช้เล็บตระครุบงวงได้ ก็เป็นฝ่ายชนะ แต่ถ้าช้างเอาเท้าวางบนเสือได้ มันก็เหยียบให้ตายในทันที

ในทำนองเดียวกัน ช้างยังสู้กับจระเข้ด้วย มันพยายามใช้งาแทงจระเข้กับดิน หรือใช้งวงยกมันขึ้น แล้วโยนขึ้นไปในอากาศเพื่อเหยียบมันให้ตายเมื่อตกลงมา แต่ศัตรูที่น่ากลัวที่สุดของช้าง ก็คือเสือชนิดหนึ่ง ตัว

เล็กก็จริง แต่ว่องไวมาก มันกระโจนขึ้นบนหลังช้าง แล้วฉีกเนื้อจนกระทั่งช้างล้มลงตาย การหย่อนพระทัยที่เป็นแบบธรรมดาของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนั้น ได้แก่การคล้องช้างซึ่งทำได้โดยสามวิธี คือ วิธีที่หนึ่ง ขว้างบ่วงจับช้างที่วิ่งอยู่ในป่า วิธีที่สอง ใช้เครื่องดักให้ติดขาของมัน วิธีที่สาม ซึ่งเป็นวิธีที่สนุกและต้องใช้ความชำนาญมาก ก็คือ ล่อให้ช้างเข้าไปในคอกกลม (เพนียด) ซึ่งมันออกไม่ได้ จะต้องถูกจับโดยใช้ช้างพังล่อให้มันเข้าไปในเครื่องดักนั้น

การขว้างบ่วงจับช้างนั้นต้องใช้ความชำนาญมาก เขาฝึกพวกเจ้านายหนุ่ม ๆ เป็นต้นให้ทำการฝึกนี้ คือ ขว้างบ่วงโดยไม่ให้พันตัว เขามีโรงเรียนฝึกผู้ที่รับการฝึกหัดและหลาย ๆ คนก็ฝึกได้ผลดีมาก เขาขี่ช้างบ้าน ขว้างบ่วงพันขาช้างป่าแม้ว่ามันยกเท้าพ้นดินไม่เกิน ๖ หรือ ๗ ฟุต เมื่อช้างป่าติดบ่วงแล้ว เขาปล่อยมันวิ่งไปในป่า ไม่ช้ามันก็ไปพันอยู่ในกอหนามและรากไม้ ที่บ่วงไปติดอยู่ ต่อไปเขาก็พยายามทำให้มันคุ้นกับช้างบ้าน ผูกมันไว้กับช้างบ้าน เมื่อปล่อยมันให้หิวจนสิ้นฤทธิ์ก็พามันออกจากป่า แล้วพาเข้าไปในเมืองภายในเวลาไม่กี่วันมันก็เชื่องเหมือนช้างบ้านอื่น ๆ

วิธีที่สองที่ใช้จับช้างป่าด้วยเครื่องดักนั้น โดยปกติผู้ที่ใช้วิธีนี้ก็คือผู้ที่ต้องจัดหางาช้างจำนวนหนึ่งส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ ปี แม้ว่าตามหลักศาสนาการฆ่าสัตว์เหล่านี้เป็นบาป แต่บ่อยครั้งผลประโยชน์ย่อมอยู่เหนือศาสนา และพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงอนุญาตให้ฆ่าช้างที่รูปร่างไม่งาม หรือมีตำหนิทางธรรมชาติ เช่น หูแหว่ง ฯลฯ เพื่อแก้ตัวในการทำบาปนี้ พระเจ้าแผ่นดินทรงกล่าวว่า พระองค์ไม่ใช่ผู้ที่ฆ่า แต่ทรงมอบหน้าที่นี้ให้แก่มนุษย์บางคนที่แปดเปื้อนไปด้วยความชั่วช้า

ต่อไปนี้ คือ วิธีที่เขาวางบ่วงดักช้าง เขาวางบ่วงดักไว้ในป่าเป็นระยะ ๆ ตามทางที่คิดว่าช้างจะเดินผ่านไป อันว่าบ่วงเหล่านี้ทำด้วยเชือกและหนังควาย ด้านหนึ่งติดกับดิน อีกด้านหนึ่งสูงพ้นดินหนึ่งฟุต ที่ปลายเชือกซึ่งอาจยาว ๑๐–๑๕ ฟุตนั้น มีไม้ท่อนหนึ่งเป็นรูปสมอเล็ก ๆ ผูกติดอยู่ เมื่อช้างเดินเข้าไปเหยียบในบ่วงนี้ มันก็ลากไปชั่วครู่หนึ่ง จนกว่าบ่วงไปติดกับรากไม้ในป่า ช้างซึ่งพยายามดิ้นให้บ่วงหลุด บ่วงก็ยิ่งรัดเท้า ทำให้มันรู้สึกเจ็บปวด มันก็เลยอยู่นิ่ง ๆ ที่นี่อะไร ๆ ที่มันพบรอบข้าง มันก็กินเรียบ จนกว่าจะอ่อนเพลียล้มลงแล้วก็ตาย

วิธีที่สามที่ใช้จับช้างนั้น เป็นวิธีที่สนุกและต้องมีความชำนาญมาก คือ เขาล่อให้ช้างเข้าไปในพื้นที่แห่งหนึ่งที่มีเสาต้นใหญ่ ๆ ล้อมรอบ และช้างจะออกไม่ได้โดยไม่ถูกจับ ที่ชานเมืองแห่งหนึ่งของเมืองหลวงใกล้สะพานที่เชื่อมตัวเมืองกับผืนดินใหญ่นั้น มีพื้นที่ใหญ่เช่นนี้อยู่แห่งหนึ่ง เป็นที่สี่เหลี่ยมยาวมีสองประตูที่ทำด้วยท่อนเหล็กแข็งแรง ประตูที่อยู่ข้างทุ่งนานั้นเป็นประตูซื่อ ๆ แต่ประตูที่อยู่ตรงข้ามนั้น ภายนอกคล้ายซอง ซึ่งเขาต้อนม้าที่ใส่เกือกยาก ๆ เข้าไป ซองที่กล่าวนี้ทำได้สัดส่วนกับความสูงและกำลังของช้าง มีสองประตู ประตูหนึ่งอยู่ติดกับที่ดินซึ่งล้อมรอบด้วยหลัก อันอยู่ห่างกันราวหนึ่งฟุต ส่วนประตูที่สองอยู่อีกด้านหนึ่ง ประตูสองประตูนี้ยกขึ้นและลดลงโดยอาศัยรางเลื่อน เขาเรียกสิ่งที่คิดประดิษฐ์ได้นี้ว่า เพนียด (piniate) แล้วคำเพนียดนี้ยังใช้เรียกชานเมืองแห่งนี้ตลอดจนสะพานที่เชื่อมเมืองกับเพนียดอีกด้วย

เมื่อชาวสยามคิดจะนำช้างป่าเข้ามาในเพนียดนี้ เขาปล่อยช้างพังสิบถึงสิบสองเชือกเข้าไปในป่า โดยให้เชือกที่ได้รับการผึกดีที่สุดเดินนำหน้า และมีใบไม้กองใหญ่วางอยู่บนหลังของมัน ในกองใบไม้นั้น มีคนคนหนึ่ง

ซ่อนอยู่ เพื่อให้อาณัติสัญญาณแก่ช้าง ช้างพังทั้งหมดเดินเข้าไปในป่าไม่นาน ก็มีช้างพลายไม่เชือกใดก็เชือกหนึ่งมาเข้าฝูง ที่นี้คนที่ซ่อนตัวอยู่บนหลังของช้างพังเชือกที่ได้รับการผึกดีที่สุดนั้น ก็ให้อาณัติสัญญาณบอกมันให้กลับไปยังเพนียด ช้างพังเหล่านั้นก็ค่อย ๆ เดินกลับตามสบาย พลางกินใบไม้ใบหญ้าที่พบตามทาง ส่วนช้างพลายป่าอื่น ๆ ก็เดินตาม และถ้าช้างพลายเดินแยกออกไปหาใบไม้ใบหญ้ากิน ช้างพังก็เดินติดตาม และพยายามหน่วงเหนี่ยวช้างพลายไว้ให้อยู่ในฝูงของมัน บางทีช้างพังต้องใช้วิธีหลอกล่อช้างพลายเช่นนี้เป็นเวลาหลายวัน ในที่สุดบรรดาช้างพลายที่คุ้นเคยกับช้างพังยิ่งขึ้น ก็เดินติดตามไปอย่างตาบอด บรรดาช้างพังเดินใกล้จะถึงเพนียดโดยไม่รู้สึกตัว เชือกที่ได้รับการผึกดีที่สุดเข้าไปเป็นเชือกแรก ส่วนเชือกอื่น ๆ ทั้งช้างพังและช้างพลายก็เดินตามเข้าไป เมื่อเข้าไปทุกเชือกแล้ว เขาก็ปล่อยประตูที่มีรางเลื่อนให้ตกลงมา แล้วช้างทั้งหมดก็ถูกขังอยู่ในเพนียดนั้น

ในขณะที่บรรดาช้างพลายอยู่ทางด้านหนึ่งนั้น เขาก็ค่อย ๆ ปล่อยช้างพังให้ออกทีละเชือกสองเชือก แต่เมื่อบรรดาช้างพลายสังเกตเห็นว่าจำนวนช้างพังน้อยลง มันก็เดือดดาลบ้าคลั่ง ทำร้ายช้างพลายที่เหลืออยู่ เดินรอบ ๆ เพนียดเพื่อหาทางออก เขาเบิดประตูของซองที่อยู่ติดเพนียดข้างนอก และนำช้างพลายบ้านตัวใหญ่เชือกหนึ่งมาให้เห็นโดยผ่านทางท่อนไม้ของประตูที่สอง ทันทีที่ช้างป่าซึ่งบ้าคลั่งอยู่แล้ว มองเห็นช้างบ้านโดยผ่านทางท่อนไม้ มันก็เข้าไปในซองนั้นเพื่อจะสู้กับช้างบ้าน แต่พอมันเข้าไป เขาก็ปล่อยประตูลงมา แล้วมันก็ถูกจับ โดยกลับตัวไม่ได้ เพราะมีที่เฉพาะสำหรับตัวมันเท่านั้น ที่นี้เขาก็เอาบ่วงใส่เท้าของมันทั้งสี่เท้า เชือกของบ่วงพันรอบเสาของซอง ซึ่งอยู่ตรงกับเท้าแต่ละเท้า ต่อไปช้างบ้านที่มาหมายจะบุกสู้กับช้างป่าก็ถอยไป เขาเบิดประตู ช้างป่าดิ้นและพยายามเสียเปล่าที่จะบุกมาเล่น

งานช้างบ้านที่แยกเขี้ยวใส่มัน เขาค่อย ๆ ปล่อยเชือกที่ผูกขาช้างบ่าไว้ และเมื่อตัวมันทั้งตัวออกมาพ้นซองแล้ว ช้างบ้านตัวใหญ่สองเชือกก็มาขนาบมันทั้งสองข้าง แล้วเขาก็ผูกช้างทั้งสามเชือกเข้าด้วยกัน เพื่อนใหม่สองเชือกคอยเอางวงฟาดอย่างแรงให้มันเดินหน้า และถ้ามันเดินช้านัก ช้างบ้านอีกเชือกหนึ่งที่เดินตามมา ก็จะเอางาแทงมันแรง ๆ ข้างหลัง เพื่อบังคับให้เดินเร็วขึ้น ในที่สุดช้างบ้านสองเชือกก็นำช้างบ่าไปถึงแม่น้ำ และเมื่อล้างชำระตัวจนเย็นสบายดีแล้ว ก็พามันไปยังคอก เขาผูกคอและขาข้างหน้าของมันไว้กับหลักที่หมุนบนเดือยทั้งข้างบนและข้างล่าง มันดิ้นจนเหนื่อยล้าและหมดกำลังลง และเมื่อหมุนไปกับหลักนาน ๆ เข้า มันก็เลยหยุดนิ่งไม่กระดุกกระดิก ช้างบ้านคู่เก่ากลับมารับมันพาไปยังแม่น้ำ โดยผูกมัดติดกันสามเชือกเหมือนครั้งแรก

นอกจากพิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ เขายังบังคับให้ช้างบ่าอดอาหารอย่างเข้มงวด ทำให้มันหมดเรี่ยวแรง และภายในเวลาหนึ่งเดือน ก็ทำให้มันว่านอนสอนง่ายและเชื่องเท่ากับช้างบ้านอื่น ๆ เขาให้อาหารมันกินแต่พอกันตายเท่านั้น การอดอาหารเช่นนี้ทำให้มันผอมโซเต็มที่ แต่ทันทีที่มันเชื่อง มันก็จะอ้วนขึ้นภายในเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ช้างพลายทุกเชือกที่ถูกจับมาขังนั้น เขาจับมารับการผึกแบบเดียวกันนี้ทั้งสิ้น ในพระราชอาณาจักรนี้มีช้างบ้านมากมายเหลือหลาย ไม่เป็นการยากอะไรที่จะจัดช้างสี่ห้าเชือกมาปรนนิบัติรับใช้ช้างหน้าใหม่เหล่านี้แต่ละเชือก ทั้งในเมืองและหมู่บ้านต่าง ๆ พระเจ้าแผ่นดินทรงเลี้ยงช้างราวห้าร้อยเชือกไว้ตลอดเวลา การล่าช้างนี้ถือได้ว่าเป็นการหย่อนใจแต่อย่างเดียวของพระราชสำนักและบรรดาผู้ยิ่งใหญ่ในพระราชอาณาจักร และถ้าช้างที่พระองค์ทรงจับได้นั้น ไม่สวยงามพอที่จะเลี้ยงรักษาไว้ พระองค์ก็ทรงขายให้แก่ชาวมุสลิมซึ่งมาซื้อบรรทุกไปยังพระมหาอาณา-

จักรโมกุล (**Mogol**) การล่าช้างนั้นจะไม่เป็นเรื่องสนุกสำหรับเขาต่อไป ถ้าไม่ได้รับผลประโยชน์ด้วย ชนชาติเกียจคร้านนั้นจะละทิ้งความเฉื่อยชาตามธรรมชาติก็ต่อเมื่อเขาจะตื่นขึ้นเพราะอยากได้กำไร จริงอยู่มีคนล่าเสือและจระเข้ แต่โดยปรกติที่มีคนล่านั้น ก็เพราะสัตว์ดร้ายเหล่านี้ได้ขบกินคนและสัตว์ไปนักต่อนักแล้ว

วิธีที่ชนชาวสยามจับสัตว์เหล่านี้ประหลาดพิสดารมาก วันหนึ่งข้าพเจ้านั่งอยู่บนหาดทราย ก็เห็นคนในเรือมากมายส่งเสียงอึกทึกออกแรงแจวเรือ เพื่อไล่จระเข้ให้ไปทางฝั่ง จะได้ใช้หอกแทงหรือเอาปืนยิง อันว่าจระเข้นั้นเป็นสัตว์ที่น่ากลัวที่สุดในบรรดาสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก เราทราบว่ารูปร่างจระเข้นั้นคล้ายรูปร่างของกิ้งก่าพอสมควร เว้นแต่ตรงกระดูกสันหลังมีนมคลายเกลียวยาวสามสนว แข็งเหมือนหนังสวนที่เหลือของมัน จระเข้โดยปรกติยาวตั้งแต่สิบแปดถึงยี่สิบฟุต ปากกว้างและมีฟันกัดคนตายได้ พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามทรงมีรับสั่งให้จับสัตว์เหล่านี้เป็น ๆ มาเก็บในสวนสาธารณะไว้สู้กับเสือและช้าง นับเป็นการหย่อนใจที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระราชสำนัก เสือกับจระเข้เมื่อสู้กันแล้วจะต้องตายด้วยกันทั้งสองฝ่าย

แรด

ในบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งหมด สัตว์ที่ตัวใหญ่และแข็งแรงที่สุดรองจากช้างคือแรด ที่ตั้งนิวาสสถานของมันอยู่ในป่า หนังของมันเป็นสินค้าที่นิยมกันมาก สัตว์นี้จมูกดีนัก จะต้องอยู่ใต้ลมเสมอ นายพรานมักซุ่มดักยิงมันในที่ที่เป็นหนองบึง ซึ่งมันชอบอยู่เป็นพิเศษ มันนอนอยู่ในน้ำที่เป็นโคลนตม เพื่อจะหลับหรือกลิ้งเกลือกตัวเล่น แม้แรดเป็นสัตว์ที่น่ากลัวมาก เวลามันโกรธก็เป็นการง่ายที่จะจู่โจมมันไม่ให้ทันรู้ตัว ความสูงของมันไม่มี

อะไรผิดปรกติธรรมดา คือโดยปรกติมันสูงเท่าขนาดลาตัวใหญ่ตัวหนึ่ง และหัวของมันน่าจะเหมือนหัวลาทีเดียว ถ้าหากว่าบนจมูกไม่มีนอที่ยาวราว ๆ ผ่ามือ เวลามันโกรธมันพองตัว และดูน่าเกลียดน่ากลัวเต็มที หนังของมันเป็นสีน้ำตาลและแข็งหนาจนปืนคาบศิลายิงไม่เข้า หนังล้นของมันสากมากจนอะไรที่มันเลียเป็นต้องถลอกหมด หนามที่แข็ง ๆ ที่สุดมันก็ชนหักอย่างสบาย ๆ และบางครั้งปากของมันอาบแดงไปด้วยเลือดเพราะถูกหนามแทงนายพรานมักยิงมันตรงระหว่างหู เพราะในร่างกายของมันเป็นที่แห่งเดียวที่ลูกปืนจะเจาะเข้าไปได้

ในประเทศฝรั่งเศส มีการเชื่อผิดทั่วๆ ไปว่า แรดเป็นศัตรูคู่อาฆาตของช้าง ชาวสยามไม่เคยสังเกตความเป็นอริกันที่กล่าวนี้ เวลาข้าพเจ้าเดินทาง เมื่อจำเป็นต้องหยุดใกล้แหล่งน้ำที่มีอยู่ที่นี่บ้างที่โน่นบ้างในป่านั้น บ่อยครั้งข้าพเจ้าเคยพบรอยเท้าใหม่ ๆ ของช้างและของแรด ทั้งผู้นำทางข้าพเจ้าก็ไม่เคยพูดถึงความเกลียดชังตามธรรมชาตินี้ ซึ่งมีคนพูดว่าทำให้ช้างกับแรดไม่ถูกกัน ข้าพเจ้าไม่เคยพบร่องรอยของการต่อสู้ถึงหลังเลือด ซึ่งปลิดชีวิตของปรปักษ์ฝ่ายหนึ่งเสมอ ถ้าหากว่าการต่อสู้เช่นนี้มีจริง ใครๆ ก็คงต้องเห็นต้นไม้ล้มระเนระนาดและดินแตกกระจุยกระจาย เหมือนดังที่พบเห็นในที่ที่ช้างต่อสู้กัน แต่ก็เป็นในที่ที่มีน้ำนี้แหละ ที่สัตว์สองชนิดนี้อาจจะพบกันได้ง่าย ๆ ช้างมาที่นั่นเพื่ออาบน้ำ ส่วนแรดมาที่นั่นเพื่อหาไม้มีหนามที่ใช้เป็นอาหารของมัน

บางครั้งชาวสยามเลี้ยงแรด เพื่อส่งไปเป็นเครื่องบรรณาการถวายพระเจ้าจักรพรรดิแห่งประเทศจีน ชาวสยามต้องนำลูกแรดทุกตัวที่จับได้ในป่าไปยังพระราชสำนัก แต่การทำภารกิจนี้มีอันตรายยิ่งนัก เว้นแต่จะฆ่าแม่แรดที่ป้องกันลูกอย่างดุเดือด แม่แรดมีลูกในท้องครั้งละหนึ่งตัวเท่านั้น

แต่เราไม่ทราบว่าอยู่ในท้องเป็นเวลานานเท่าไร เพราะเราไม่เห็นแรดตัวเมียมีท้องในบ้านคน

อาหารปรกติของแรด คือ หนามแหลมคมต่าง ๆ มันนอนแต่ในที่ที่มีโคลนมาก ๆ และในป่าที่ทึบ ๆ มันขุดดินเหมือนสุกรเพื่อค้นหารากไม้ต่าง ๆ กิน ชาวสยามถือว่าเนื้อแรดรสอร่อยมาก ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะสัตว์นี้กินแต่รากไม้เท่านั้น เนื้อแรดเป็นของขวัญประเสริฐ ที่เขาให้แก่มิตรสหาย และถ้าเนื้อนั้นเป็นเนื้อที่รมควัน เขาก็ส่งเป็นสินค้า ชาวสยามยังพิถีพิถันเก็บเลือดแรด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเลือดหัวใจไว้ เพราะเชื่อแน่ว่าเป็นยารักษาโรคเจ็บอก[๑] กับโรคที่เป็นโรคธรรมดาของผู้หญิง เขาเอาเลือดแรดนิดหน่อยละลายในเหล้าหรือในน้ำข้าว แล้วดื่มนิดหนึ่งทุกเช้า ส่วนนอแรดนั้นเขาใช้ทำเป็นถ้วยซึ่งเขาถือเป็นวัตถุถอนยาพิษทุกชนิดได้อย่างชะงัด เพราะมีความเชื่อมั่นเช่นนี้เอง บรรดากษัตริย์ในเอเชียอาคเนย์จึงทรงดื่มแต่ในจอกที่ทำด้วยวัตถุนี้ และมีนอแรดบางอันที่ขายจนถึงร้อยเอกู เมื่อผ่าตรงกลางนอแรด มีผู้เห็นเป็นรูปต่าง ๆ ตาที่หลงใหลแล้วนึกว่าเห็นคนสัตว์ ต้นไม้และผลไม้ ที่สุดร่างของแรดทุกส่วนก็นำมาใช้ในการรักษาโรค

ชาวสยามเอาหนังแรดมาทำเป็นโล่กลมขนาดเบา ปืนยิงไม่เข้า แต่หนังที่เขาเลือกเอามาทำเป็นพิเศษนั้น คือ หนังตรงขาอ่อนและบ่า ซึ่งมีเกล็ดมากกว่าร่างกายส่วนอื่น ๆ หนังที่เหลือนอกนั้นก็ไม่ใช่ว่าไม่มีประโยชน์ เขาเอาไปตากเป็นชิ้น ๆ และเมื่ออยากกินก็เอาไปต้ม มันจะกลายเป็นหนังอ่อนนุ่มทีเดียว และเมื่อต้มสุกแล้ว ชาวสยามเชื่อว่ามีสรรพคุณฟอกเลือด ประ-

---

(๑) คำ "โรคเจ็บอก" แปลตรงจากภาษาฝรั่งเศส ซึ่งใช้คำว่า "mal de poitrine" ในสมัยนั้นยังไม่รู้จักคำสมัยใหม่ ที่เรียกโรคเจ็บอกว่า "tuberculose" ในภาษาฝรั่งเศสและ "วรรณโรค" ในภาษาไทย (ผู้แปล)

โยชน์ต่าง ๆ มากมายเหล่านี้น่าที่จะทำให้แรดเป็นสัตว์ที่ประเสริฐมาก ถ้าผึกมันให้เชื่องได้ง่ายเหมือนช้าง และวิชาความชำนาญก็ยังไม่มีทางผึกให้แรดทิ้งความดุร้ายตามธรรมชาติของมันได้

เสือ

ป่าในกรุงสยามมีเสือหลายชนิด และแม้จะดูเหมือนว่าประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์เป็นบ้านเกิดถิ่นเดิมของสัตว์ป่าเหล่านี้ เราก็กล่าวได้ว่าพระราชอาณาจักรสยามเป็นถิ่นที่อยู่อย่างดีของมัน เพราะมีเสือชนิดต่าง ๆ มากที่สุด เสือโคร่งเป็นเสือที่มีอันตรายยิ่งนัก เป็นศัตรูที่คอยทำร้ายมนุษย์และวัวควายอย่างร้ายกาจ ทั่วทั้งตัวของมันมีลายสีดำและเหลือง สูงเพียงสามฟุตแต่ตัวยาวมาก ขาโต และเล็บใหญ่มาก หดเข้าและยืดออกได้เหมือนเล็บแมว สายตาของมันน่าเกลียดน่ากลัวและมีแสงแวววาว บ่งบอกถึงความวิตกและกระวนกระวายใจ ตาของมันส่องแสงเวลากลางคืน ทำให้เราเห็นมันจากระยะไกลพอสมควร มันซุ่มดักเหยื่อ เอาหางฟาดดิน แล้วก็กระโจนตะครุบเหมือนกับแมวตระครุบหนู มีคนว่า ถ้ามันกระโจนสามทีแล้วยังจับเหยื่อไม่ได้ มันจะเลิกราไป เสียงของมันบางครั้งแหลม บางครั้งก็น่ากลัว มันมีความช่ำชองในการซ่อนตัวหลังพุ่มไม้ ซึ่งน้อยครั้งนัก ที่มันจะพลาดเหยื่อที่มันหมายจะกิน

คนที่เห็นเสือโคร่งนั้น แม้จะเป็นคนกล้าสักเพียงใด ก็ต้องกลัวจนตัวแข็งทื่อ เคยเห็นคนหลายต่อหลายคน ก่อนนั้นเป็นคนใจกล้า แต่พอเห็นเสือโคร่ง ก็ปล่อยอาวุธตกจากมือยอมให้เสือกิน ไม่คิดถึงวิธีป้องกันตัว สัตว์ทุกชนิด เมื่อเห็นเสือโคร่ง ก็มีความหวาดกลัวเช่นเดียวกัน หมดกำลังและยืนจังงังอยู่กับที่ไม่มีแม้แต่กำลังจะหนี แต่เป็นที่รู้กันดีอย่างแน่นอนว่า ถ้า

ผู้ที่เห็นเสือมีความกล้าและใจมั่นคง ไม่แสดงอาการเร่งให้มันลงมือ มันเองก็ไม่ใช่มีความกล้าและดูจะเคารพความกล้าในตัวผู้อื่น ทั้งชอบแต่สิ่งที่เอาชนะได้ง่าย ๆ เท่านั้น

ยังมีเสืออีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า biba[๑]ตัวโตเท่าสุนัขธรรมดาของเรา ตัวสีเหลืองกับมีแต้มกลม ๆ สีดำ นาน ๆ สักครั้งหนึ่งมันจะกระโจนตะครุบคนและวัวควาย แต่มันชอบอาละวาดกัดกินไก่ แพะ อีเก้งและลูกหมู เพราะหมูตัวใหญ่ ๆ ไม่กลัวมัน และสู้กับเสือที่มีกำลังมากอย่างเข้มแข็ง

เมื่อครั้งที่ข้าพเจ้ายังอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ มีคนเล่าเรื่องเสือใหญ่ตัวหนึ่งกับพ่อหมูแข็งแรงตัวหนึ่ง สู้และกัดกันจนตายทั้งสองข้าง มีเสือตัวเล็กอีกหลายชนิด ตัวไม่โตกว่าแมวฝรั่งเศส กลางคืนชอบแอบเข้าไปในบ้านคน แล้วกัดกินเป็ดไก่เสียมากมาย ถ้าสุนัขวิ่งทันก็ไล่กัดมันอย่างไม่ปรานีปราศรัย ข้าพเจ้าเคยเห็นตัวหนึ่งมีจุดเป็นสีม่วงแก่ทั้งตัว ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นหนังสัตว์อะไรมีลายงามอย่างนี้ สำหรับเลี้ยงเสือตัวนี้ ต้องให้ไก่ตัวหนึ่งทุกวัน และมันก็กัดกินหมดในเวลาประเดี๋ยวเดียว

ชะมด

บ่ากรุงสยามมีชะมดมาก ในลูกอัณฑะของสัตว์นี้มีชะมดเช็ด กลิ่นชะมดเช็ดนี้กระจายไปในที่ทุกแห่งที่ชะมดเช็ดตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันคึก ชาวสยามเอาลูกอัณฑะชะมดที่ผ่าออกกับถุงที่หุ้มห่อลูกอัณฑะนั้น มาค้าขายเป็นสินค้า

อีเห็นที่มีชะมดเช็ด

ยังมีอีเห็นอีกชนิดหนึ่งที่มีชะมดเช็ดเหมือนกัน แต่สู้ของชะมดเช็ดของชะมดแท้ ๆ ไม่ได้ เมื่อเดินทางกลับประเทศฝรั่งเศส ในเรือของเรามี

---

(๑) คำ "biba" นี้คงเป็นภาษาไทย แต่ไม่ทราบว่าเป็นคำอะไร (ผู้แปล)

อีเห็นชนิดนี้ตัวหนึ่ง มันส่งกลิ่นทำให้เราเดือดร้อนรำคาญเต็มที คือ มันมีท่อพิเศษอันหนึ่ง ที่มันกลั้นชะมดเช็ดโดยผ่านทางท่อนี้ และทุกครั้งที่ใครไปถูกท่อดังกล่าวเข้า มันก็ส่งเสียงร้องเจ็บปวด ในกรุงสยามและในเอเชียอาคเนย์ทั่วไป ยังมีหนูที่มีชะมดเช็ดเล็ดลอดเข้าไปในบ้านคน ทุกครั้งที่มันร้อง มันจะต้องปล่อยกลิ่นไอของชะมดเช็ด ทำให้คนเราปวดหัวเพราะแรงมาก และถ้ามันร้องต่อไป กลิ่นก็แรงเหลือที่จะทนได้

ชาวสยามเลี้ยงสัตว์น้อย เพราะเมื่อศาสนาของเขาห้ามไม่ให้กินเนื้อสัตว์ ความเอาใจใส่ในการเลี้ยงก็กลายเป็นภาระหนัก อย่างไรก็ตาม เขามีวัวบ้าน แต่วัวป่าที่เขาเรียกว่า "กระทิง" นั้นตัวสูงและแข็งแรงกว่าวัวบ้านนัก เขาอันน่ากลัวซึ่งกระทิงใช้สู้เสืออย่างชำชองนั้น เป็นอาวุธธรรมดาของมัน ถ้าชาวสยามยิงกระทิงได้ในป่า เขาจะเอาเนื้อมันรมควัน เพราะเป็นวิธีเดียวที่รักษาเนื้อไว้ในประเทศที่ความร้อนจัดทำให้ของทุกอย่างเน่าเสีย แต่เขาขายเนื้อกระทิงไม่ได้มาก เพราะเหงื่อที่ไหลออกตลอดเวลาทำให้กระเพาะอ่อนกำลัง ย่อยเนื้อกระทิงที่เป็นอาหารหนักและหยาบไม่ได้

ควาย

แต่ไม่เป็นเช่นนั้นสำหรับเนื้อควาย ที่เขากินโดยไม่มีความเดือดร้อนแต่ประการใด เห็นจะเป็นเพราะเหตุผลดังต่อไปนี้ คือ ควายเป็นสัตว์ที่ร้อนมาก น้ำนมควายก็ทำให้ร้อน ดังนั้นก็ต้องเข้าใจว่า เนื้อของมันมีลักษณะทำให้ร้อนเช่นเดียวกัน ควายตัวโตและสูงกว่าวัว สีดำแกมเทาขี้เถ้า ปากยื่นยาวมาก เขาแบนและยาวเป็นรูปครึ่งวงกลมบนหัวของมัน ชาวสยามใช้ควายไถนา เช่นเดียวกับใช้วัว ผิดกันตรงที่ว่า เวลาที่ร้อนจัดควายทน

เหนื่อยไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ มันก็กระโดดลงไปในหนองบึง ซึ่งมีอยู่เกลื่อนกลาดในประเทศนี้ แช่อยู่เป็นวัน ๆ ทีเดียว โผล่แค่ปลายจมูกเหนือน้ำ เหมือนกับกลัวว่า ใครจะไปเรียกร้องให้มันทำงาน แต่เวลาหน้าฝนมันสู้งานทุกอย่างและไม่รู้จักเหนื่อย เสียงร้องของควายแหลมและเบา ไม่สมกับร่างกายใหญ่โตของมันเลย เด็กชาวเอเชียอาคเนย์นำควายไปเป็นฝูง ๆ และบอกให้มันเชื่อฟังได้ แต่เวลามันเห็นควายเผือก มันจะวิ่งเข้าใส่ เว้นแต่ผู้เลี้ยงจะห้ามมันไว้ เสื้อผ้าสีแดงก็ทำให้ควายกลัวและบ้าคลั่ง ชาวยุโรปไม่ชอบเนื้อของสัตว์นี้ แม้ว่าชาวเอเชียอาคเนย์จะถือว่าอร่อยกว่าเนื้อวัว

หมี

เขาพบหมีในป่ากรุงสยามเหมือนกันแต่ตามชายฝั่งทะเลพบน้อย ไม่มีใครเคยพบเห็นสิงโต สัตว์ประเภทนี้ถูกขับออกจากทุกภาคของเอเชียอาคเนย์ และดูเหมือนว่าทวีปอาฟริกาเป็นแผ่นดินที่โปรดของสิงโต

หมูป่า

หมูป่าใหญ่ (**sanglier**) ในกรุงสยามหาได้ยากมาก เช่นเดียวกันแต่หมูป่าธรรมดา (**cochon sauvage**) แพร่พันธ์มีอยู่มากมายในป่า เวลาพระอาทิตย์ขึ้นและเวลาพระอาทิตย์ตก เห็นมันออกจากป่าและกระจายกันออกไปยังทุ่งใกล้เคียงเป็นฝูง ๆ พ่อหมูใหญ่สองหรือสามตัว ซึ่งดูคล้ายเป็นตัวนำฝูงตัวอื่น ๆ เดินนำหน้าแต่ละฝูงเสมอ การล่าหมูป่าย่อมมีอันตรายเพราะถ้าเพียงแต่ทำให้มันบาดเจ็บ มันจะวิ่งเข้าใส่ศัตรูอย่างบ้าคลั่ง และพยายามเอาชีวิตให้ได้ ชาวสยามจะไม่ยอมเสี่ยงในการล่าหมูป่า เว้นแต่จะมีหอกดีไว้ป้องกันตัวสู้กับมัน หมูป่าสีดำ ขาสั้น กระดูกสันหลังเป็นรูปธนู ท้องเกือบจดพื้นดิน เนื้อหมูพื้นเมือง ถ้ากินสดหรือกินเค็ม อร่อยกว่าหมูของ

ยุโรปเพราะเนื้อย่อยง่ายกว่า และมันไม่จับแข็ง เขาเอาไปเจียวเป็นน้ำมันแล้วใช้ต่างเนย ซึ่งเป็นของหายากและแพงในประเทศนี้ น้ำมันพืชที่สดและทำได้วันเดียวหรือสองวันนั้น เป็นน้ำมันพืชอย่างเดียวที่ใช้ได้ หมูป่ากินแต่รากไม้เนื้อมันจึงอร่อยกว่า เนื่องจากชาวสยามนานๆ ทีจะล่าหมูป่าสักครั้งหนึ่ง มันจึงต้องกลัวเพียงแต่จะเป็นอาหารของเสือเท่านั้น

กวางตัวผู้และกวางตัวเมีย

กวางตัวผู้และกวางตัวเมียวิ่งเพ่นพ่านเยอะแยะอยู่ในป่า มันจะแพร่พันธ์มากมายทีเดียว ถ้าชาวสยามไม่ล่ามันอย่างดุเดือด เมื่อเราเดินผ่านป่าในพระราชอาณาจักรนี้ เราสังเกตเห็นว่า มีขนกวางอยู่ในมูลเสือมาก กวางในประเทศนี้เหมือนอย่างไม่มีผิดกันเลยกับกวางในทวีปยุโรป ยังมีกวางชนิดหนึ่งตัวไม่โตกว่ากระต่าย ขามันเหมือนขากวางธรรมดานี่แหละ แต่ไม่โตกว่าขนนกที่ใช้เขียนหนังสือ สัตว์นี้อาจสูงแปดถึงสิบนิ้ว มีความว่องไวเหลือเกิน บ่อยครั้ง ความรวดเร็วช่วยให้มันพ้นจากการติดตามของนายพราน แต่ถ้ามันถูกจับ มันจะไม่ยอมกินอีก และจะวิ่งชนกรงที่มันถูกขังอยู่อย่างแรงๆ จนในที่สุด มันก็ตาย(๑)

ลิง

แม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่งคราคร่ำไปด้วยลิงชนิดต่างๆ และขนาดต่างๆ บางตัวมีหาง และบางตัวไม่มีมาตั้งแต่เกิด สัตว์พวกนี้ไปไหนก็ไปกันเป็นฝูงๆ ไม่เคยเห็นต่ำกว่ายี่สิบหรือห้าสิบตัว ชุมนุมกันเพื่อทำงานที่พวกมันคิดกันขึ้น ถ้ามันแห่เข้าไปในไร่อ้อยหรือทุ่งนาแห่งใด มันก็เก็บกินเรียบ

---

(๑) สัตว์ตามลักษณะต่างๆ ที่ผู้ประพันธ์บรรยายมานี้ เข้าใจว่าเป็น "กระจง" แต่ถ้าเป็นความจริงตามที่เข้าใจ ก็น่าฉงนว่าเหตุใดผู้ประพันธ์จึงไม่รู้ชื่อนี้ หรือสมัยนั้นยังไม่มีชื่อดังกล่าว? (ผู้แปล)

ในคืนเดียว มันไม่เพียงแต่กินให้พออิ่มเท่านั้น แต่ยังทำลายอะไรทุกสิ่งที่มัน ไม่อยากกินเพราะอิ่มแล้ว ในเวลาหน้าเกี่ยวเก็บ ชาวบ้านต้องหาคนมาเฝ้า เพื่อทำให้มันกลัวและไม่เข้ามาใกล้ มันกระโดดจากต้นไม้ต้นนี้ไปต้นนั้น และเสียงที่มันร้องนั้นเตือนให้รู้ว่ามันมาถึงแล้ว โดยปรกติมันอยู่ในป่าทึบ และมีผลไม้พอที่จะกิน แต่ทว่าเมื่อมันเบื่ออาหารที่กินจำเจและอยากกินเลี้ยงกัน มันก็พากันบุกเข้าไปในไร่พืชที่มีผลไม้อร่อยกว่า บางทีมันก็พากันไปจับกุ้งหาปลา เราจะเห็นสัตว์พวกนี้อยู่เต็มริมชายทะเล บางตัวก็เอาหินทุบหอย บางตัวก็จับกุ้งกินเหลือแต่เปลือก เวลาฝูงลิงมันเดิน ตัวเมียจะอุ้มลูกไว้ใต้ท้อง โดยลูกเอาแขนกอดตัวแม่และเอาขากอดเอว ผู้เดินทางในสมัยนี้ยืนยันว่า เรื่องมหัศจรรย์ต่าง ๆ ที่คนโบราณเล่าถึงความรักอันเหลือเชื่อซึ่งสัตว์พวกนี้มีต่อลูกของมันนั้นเป็นความจริง แม่ลิงอุ้มลูกไว้ในตัก และจะไม่ยอมทิ้งลูกเป็นอันขาด แม้จะถูกพรานยิงจนเป็นแผลจะต้องตาย นักธรรมชาติวิทยาสังเกตว่า ลิงเป็นสัตว์พวกเดียวที่มีความเจ็บป่วยอย่างเดียวกับสตรี ลิงประเภทที่สองเป็นลิงที่ทั้งน่าเกลียดทั้งดุร้าย โดยปรกติตัวสูงสองฟุตครึ่ง ลิงประเภทที่สามเป็นลิงที่อยู่ตัวเดียว หรืออยู่ด้วยกันเพียงสองตัว มันซ่อนหน้าไม่ให้ใครเห็นตลอดเวลา(๑) ชาวสยามถือว่าลิงชนิดนี้เป็นลิงลางร้าย เขาไม่กินเนื้อของมัน แต่ถือว่าเนื้อลิงชนิดอื่นเป็นอาหารอร่อย ยังมีลิงอีกชนิดหนึ่ง เหมือนมนุษย์มากที่สุด เขาเรียกว่า onke(๒) ลิงพวกนี้เป็นศัตรูคู่อาฆาตกับลิงชนิดอื่น ๆ ตัวมันดำหรือสีน้ำตาลทั้งตัว ขนมือและขนเท้าสีขาว มันอยู่แต่ในป่าที่มีต้นไม้สูง ๆ โหนจากต้นไม้ต้นหนึ่งไปอีกต้นหนึ่งได้อย่าง

---

(๑) ลิงประเภทนี้ สมัยบัจจุบันเข้าใจว่า เรียก "ลิงลม" หรือ "นางอาย" (ผู้แปล)

(๒) คำ "onke" ไม่ทราบว่าตรงกับคำอะไรในภาษาไทย แต่ตามลักษณะที่ผู้ประพันธ์จะอธิบายต่อไป เข้าใจว่าเป็นชะนี (ผู้แปล)

ว่องไว แขนมันได้สัดส่วนกับตัว แต่ยาวกว่าของสัตว์อื่นมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาวกว่าของลิงชนิดอื่น เวลาเดิน มันชูแขนข้างหนึ่งขึ้น ถ้าจะเอาลิงพวกนี้มาเลี้ยงให้เชื่อง ต้องจับมาตั้งแต่ยังกินนมแม่อยู่ เพราะเมื่อติดนิสัยเดิมแล้ว จะลดความดร้ายตามธรรมชาติของมันไม่ได้ ขนตัวของมันยาวและทึบ นิ้วและเล็บมือเหมือนกับของมนุษย์ไม่มีผิด จมูกแบนและตาดำสนิท เวลานอน มันนอนเต็มเหยียด และเอาแขนหนุนหัวต่างหมอน แต่เวลาอยู่บนต้นไม้มันนั่งนอน วางหัวบนเข่า มืออยู่บนท้อง ใช้ขนยาวของมันเป็นต่างหลังคา ฝนแม้ตกหนักสักเพียงใด ก็ซึมเข้าไปใต้หนังมันไม่ได้ มันเพียงแต่เขย่าตัว ตัวมันก็แห้ง การเลี้ยงลิงประเภทนี้เป็นเรื่องน่าเพลิดเพลินเจริญใจ เพราะมันรู้จักความพอประมาณดีกว่าสัตว์ประเภทอื่น มันจะไม่แสดงให้เห็นภาพการกระทำที่อุจาดตาจนเกินไป มันมัธยัสถ์และชำชองคล่องแคล่ว จะไม่ทำอะไรแตกหรือหัก มันรักความสงบและชิ่สงสารไปกอดผู้ที่ร้องไห้ และถ้ายิ่งได้ยินเสียงครวญครางของผู้เคราะห์ร้าย ก็ยิ่งมีความสงสารเป็นทวีคูณ และจะไม่ทิ้งไปจนกว่าน้ำตาของผู้เคราะห์ร้ายนั้นจะเหือดแห้งแล้ว

บ่าง

ในป่ากรุงสยามมีของแปลก ๆ ที่หาดูในที่อื่นไม่ได้ เช่น มีบ่าง (**chat volant**) ซึ่งมีความสูง และมีหัวกับหน่วดคล้ายแมวธรรมดาของเรามาก มันร้องและขู่ฟ่อ ๆ เวลาโกรธ หางยาวพอสมควร ผิวหนังของมันละเอียด ยืดจากขาหน้าไปถึงขาหลังเป็นรูปใบเรือ หดใต้ท้องเมื่อมันเดินบนดิน และขยายออกเมื่อกระโจนจากต้นไม้ต้นหนึ่งไปอีกต้นหนึ่ง มีขนละเอียดและสั้นมาก ชาวสยามใช้หนังของบ่างนี้ซึ่งเป็นหน้าซอของเขา

กิ้งก่าบิน

ในสวนทุกแห่งทั่วกรุงสยามมีกิ้งก่าบิน (**lezard volant**) เด็ก ๆ ชอบเล่นกับสัตว์พวกนี้ มันไม่มีพิษ และเหมือนจริง ๆ กับกิ้งก่าที่เราพบเห็นในประเทศฝรั่งเศส ใกล้ตีนหน้าของกิ้งก่านี้มีกระเพาะกลมสองใบและใต้คางยังมีอีกใบหนึ่งรูปยาวรี มันเบ่งกระเพาะใบนี้ให้มีลมเต็ม เมื่ออยากกระโจนจากต้นไม้หนึ่งไปอีกต้นหนึ่ง ดูเหมือนว่า กระเพาะที่ใต้คางพะยุงหัวมัน ส่วนอีกสองใบนั้นพยุงตัวมัน เวลามันอยู่เฉย ๆ กระเพาะทั้งสามนี้หดและเกือบมองไม่เห็นเลย

กิ้งก่ายักษ์

กิ้งก่ายักษ์ (**caméléon**) เป็นกิ้งก่าใหญ่ ที่อาจโตสองนิ้วและตัวยาวหนึ่งฟุต ขามันสงกว่าขาของกิ้งก่าธรรมดา ทั้งเล็บก็โตกว่า ทุกสวนมีกิ้งก่าชนิดนี้ทั่วไปหมด หน้าตามันน่าเกลียดอย่างบอกไม่ถูก เวลาได้ยินเสียงอะไรแม้แต่เล็กน้อย มันจะเขย่งขาชูหัวขึ้น มองดูด้วยอาการหยิ่งยะโสและองอาจ แล้วเปลี่ยนสี กล่าวคือ ขั้นแรกดูมันเป็นสีเขียว แล้วก็เป็นสีแดง ที่สุดก็เป็นสีม่วง และบางทีก็เป็นสีเหลือง เวลามันได้รับแสงแดดสีของมันยิ่งเข้ม และทำให้มันมีท่าทางน่ากลัวทีเดียว น้อยครั้งที่มันจะกัดใคร แต่ถึงกระนั้นก็ไม่มีใครคิดจะจับ เด็ก ๆ กลัวมัน และเมื่อพบเข้า ก็วิ่งหนีเร็ว

ตุ๊กแก

ตุ๊กแก (**taqué**)[๑] ก็เป็นกิ้งก่าใหญ่ชนิดหนึ่งเหมือนกัน ตัวยาวหกถึงแปดนิ้ว โตนิ้วครึ่ง หลังมันแบ่งเป็นห้อง ๆ สี่เหลี่ยม แต่ละห้องก็มีสี

---

(๑) คำ toqué เป็นคำที่ชาวฝรั่งเศสในกรุงสยามใช้เรียกตุ๊กแกตามเสียงภาษาไทย แต่ภาษาฝรั่งเศสสมัยนี้ ใช้คำภาษามลายูเรียกตุ๊กแกว่า gecko อ่าน "เย็กโก" (ผู้แปล)

หนึ่ง เช่น แดง เขียว เหลือง ม่วง หัวของมันโตและเป็นสีขาวและสีน้ำตาลแก่ สัตว์ที่ดูสวยงามนี้ที่แท้เป็นสัตว์ที่มีอันตรายเป็นอย่างยิ่ง ถ้าไปถูกมันเข้า ใคร ๆ ก็ฆ่ามัน ทุกครั้งที่จับมันได้ เล็บของมัน รอยเล็บติดบนแก้ว มันเดินถอยหลังบนพื้นกระดาน และไข่ติดไว้บนนั้น ไข่ของมันข้างหนึ่งแบนและโตเท่าปลายนิ้วหัวแม่มือ มูลของมันเหมือนก้อนชาฟ(chave)(๑) มีลักษณะพิเศษดังต่อไปนี้ คือ ถ้าตกอยู่ในของกิน จะทำให้คนกินไม่มีเสียงไปอย่างสิ้นเชิงเป็นเวลาราวหนึ่งเดือน ถ้าปัสสาวะของมันตกบนมือหรือบนผิวหนังของใคร ก็จะทำให้มีรอยดำ ๆ ติดอยู่ตลอดไป เวลากัด มันกัดไม่ปล่อย และเล็บของมันจะปล่อยก็ต่อเมื่อเอาของที่มันเกาะติดออกมาด้วย เสียงของมันเริ่มเป็นเสียงเล็ก ๆ แล้วก็ยิ่งดังมากขึ้นทุกที ต่อจากนั้นก็ค่อย ๆ เบาลง ๆ จนเงียบไป

เต่า

เต่ามีหลายชนิด ชนิดที่หายากตัวกว้างและยาวราวฟุตครึ่ง หลังของมันแบ่งเป็นห้อง ๆ อย่างได้สัดส่วนดี เต่ามีขาหกขา(๒) สี่ขายาวกว่าอีกสองขา อยู่สูงกว่าพื้นดินครึ่งฟุต ใช้สำหรับเดิน ยังมีเต่าอื่นอีกหลายต่อหลายชนิด ซึ่งพบเห็นแต่ในกรุงสยามเท่านั้น ตัวมันยาวราวสิบนิ้ว และกว้างสิบนิ้ว เรื่องแปลกพิสดารของเต่าก็คือ พอได้ยินเสียงอะไร ไม่ว่าของมนุษย์หรือของสัตว์ มันจะหดหัวเข้าไปในกระดอง เต่าที่ตัวคล้ายเต่าในประเทศฝรั่งเศสนั้น เป็นอาหารที่เอร็ดอร่อยยิ่งนัก

ในที่นี้ เรากล่าวได้ถึงเต่าทะเล เพราะมันเข้าไปในแม่น้ำต่าง ๆ ของประเทศสยามจนถึงสามสิบและสี่สิบลีเออ เพื่อหาหาดทรายวางไข่ มีการ

---

(๑) คำ chave นี้สงสัยว่าจะเขียนผิด ไม่ทราบว่าเป็นอะไร และไม่มีในพจนานุกรม (ผู้แปล)

(๒) ไม่ทราบว่าผู้ประพันธ์เห็นเต่าหกขาที่ไหน (ผู้แปล)

ห้ามไม่ให้ฆ่าเต่าทะเล เพราะมันทำกำไรให้แก่พระเจ้าแผ่นดินมากมาย พระ-องค์ทรงให้สัมปทานเช่าหาดทรายแต่ละแห่งที่เต่าเคยมาไข่ถึงปีละสี่สิบฟอง เนื้อเต่าตัวเล็กๆ ที่หมกใต้ถ่านไฟ ในขณะที่กระดองของมันยังเป็นแต่กระดูกอ่อนๆ นั้น รับประทานอร่อยดีมาก

เม่น

ในป่าทุกแห่งมี เม่น และสัตว์เหมือนเม่นกับสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งชาวโปรตุเกสเรียกว่า บีโค–แวร์คอนโฮโฟ[๑] (bicho–vergonhofo) สัตว์ชนิดนี้เป็นสัตว์แปลกประหลาดกว่าสัตว์อื่นๆ คือ เป็นสุกรชนิดหนึ่ง ผิดกันแต่เพียงว่า แทนที่จะมีขนแหลมคม ก็มีเกล็ดที่แทงไม่เข้า ใช้สำหรับป้องกันตัวสู้กับสัตว์อื่นๆ สัตว์ชนิดนี้ขุดรูลึกด้วยความหมั่นขยัน แบบที่เอาอย่างไม่ได้ ถ้ามันถูกจู่โจมจับได้ มันจะกลายเป็นลูกกลมโตๆ มองไม่เห็นหัวไม่เห็นเท้า และจะอยู่ในสภาพเช่นนั้น เพื่อไม่ให้ศัตรูจับได้ จนกว่าจะไม่ได้ยินเสียงอะไร เนื้อสัตว์นี้กินอร่อยไม่แพ้เนื้อเม่น ซึ่งคนในประเทศนี้ถือว่ามีประโยชน์สำหรับสุขภาพมาก จากสุกรชนิดนี้แหละ เขาได้หินถอนพิษ (bénzoard) ที่เลื่องชื่อที่สุด ทั้งมีค่าสูงกว่าหินถอนพิษที่ได้จากลิงอันเป็นที่นิยมที่สุด หินถอนพิษสองอย่างนี้แตกต่างกันมาก คือ ต้องฝนหินถอนพิษที่ได้จากลิงนิดหน่อยสำหรับกินถอนพิษ ส่วนหินถอนพิษที่ได้จากเม่นนั้น เพียงแต่เอาจ่อมในน้ำ มันก็ถ่ายความขมออกในทันที ทำให้น้ำเป็นยาถอนพิษอย่างดีที่สุด หินถอนพิษที่ได้จากเม่นนั้น มีสรรพคุณสูงมาก คือ แม้จะถือไว้ในมือ เราจะได้รสขมของมันเมื่อเอามาใกล้ปาก และนั่นเป็นเคล็ดลับที่ดีที่สุด สำหรับจะรู้ว่า มันเป็นของแท้หรือของปลอม สำหรับถอนพิษที่ได้

---

(๑) ตามลักษณะที่ผู้ประพันธ์จะบรรยายต่อไป สัตว์นี้ในภาษาไทยปัจจุบันเรียกว่า "ตัวนิ่ม" (ผู้แปล)

จากลิงนั้น เอาน้ำละลายปูนขาวนิดหน่อยในมือ แล้วเอาถูกับหินถอนพิษ ถ้าปูนขาวไม่เปลี่ยนสี ก็แปลว่าเป็นแต่หิน แต่ถ้าเปลี่ยนเป็นสีเหลือง ก็แปลว่าเป็นหินถอนพิษแท้

นาก

ปลาในแม่น้ำทุกสายของประเทศสยามมีชุกชุม นากจึงแพร่พันธุ์มากมายบนฝั่ง เพราะมันแน่ใจว่าจะพบอาหารดีในแม่น้ำ บางครั้งก็มีคนเลี้ยงนากตามบ้าน แต่มันไปหาอาหารในแม่น้ำ แล้วก็กลับมาที่บ้านสักระยะหนึ่ง แต่ในที่สุด มันก็เบื่อชีวิตในบ้าน มันชอบชีวิตที่เป็นอิสระในป่ามากกว่า แล้วมันก็ไม่กลับมาอีก

ม้า

ในประเทศสยามมีม้าเกิดน้อย และม้าที่มีอยู่ในกองทัพนั้น ได้มาจากเมืองบัตตาเวีย คนชาวสยามเป็นคนขี่ม้าไม่เก่ง อยากอยู่บนอานม้าให้สบายเหมือนเวลานั่งหรือเวลานอน ข้าราชการ เวลาจะไปไหนเขาไม่ขี่ม้า เว้นแต่จะมีข้าทาสอยู่ข้างๆ คอยพยุงไม่ให้ตก ดังนั้น ชาวสยามจึงชอบขี่ช้างมากกว่าขี่ม้า เพราะบนหลังช้างมีความสะดวกสบายเหมือนอยู่ในห้อง อีกประการหนึ่ง ม้าไม่มีประโยชน์มากนักในประเทศสยามที่มีแม่น้ำตัดผ่านมาก และมีน้ำเจิ่งบึละห้าเดือน มีความลำบากในการเลี้ยงม้ารวมทั้งวัวด้วย จึงทำให้ประโยชน์จากสัตว์ทั้งสองชนิดนี้ได้มาด้วยราคาแพงเกินไปในประเทศที่ไม่มีทั้งหญ้าแห้งและข้าวโอ๊ต พระเจ้าแผ่นดินทรงเลี้ยงม้าไว้บ้างเสมอ และทรงปฏิบัติต่อมัน โดยให้เกียรติอย่างสูง ส่วนม้าขาวก็มีส่วนได้รับเกียรติที่เขาให้แก่ช้างเผือกเหมือนกัน

บทที่ ๑๔

สัตว์มีปีก

ในพระราชอาณาจักรสยาม มีสัตว์มีปีกมากมาย ชาวบ้านชาวเมืองได้ประโยชน์มาจากสัตว์เหล่านี้ โดยใช้เป็นอาหารก็มี หรือทำการค้าขนของมัน ซึ่งชาวฮอลันดาและชาวจีนมาหาซื้อเพื่อบรรทุกไปประเทศญี่ปุ่นก็มี หรือเพราะเหตุว่านกจำพวกกินเนื้อนั้น ช่วยกวาดล้างประเทศให้ซากศพซากสัตว์หมดไป ซึ่งถ้ามันเน่าก็จะทำให้อากาศเสียก็มี

ไก่ฟ้า

นกที่งามที่สุดในประเทศสยาม เขาเรียกว่าไก่ฟ้า (caipha)[๑] ตัวใหญ่มาก โตประมาณเท่าไก่งวง แต่ว่องไวกว่านัก เท้าไก่ฟ้าสีแดง ขนบนหลังและบนปีกเป็นสีดำกำมะหยี่ ใต้ท้องเป็นสีแดงเข้มแกมสีฟ้ากับเหลือง หางของมันเป็นสีต่าง ๆ ชูขึ้นสูงเหมือนหางไก่ คอยาวและมีขนสีดำส่องแสงแวววาว ตาแดงและบนหัวมีพู่ขนสีแดงเช่นเดียวกัน

นกยูง

ไก่ฟ้าหายากเพียงใด นกยูงก็หาง่ายเพียงนั้น ขนของมันงามยิ่งนัก และเนื้อของมันก็อร่อยเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นชาวสยามจึงได้ประโยชน์สองประการในการล่านกยูง แต่การที่จะล่าจนได้มันมานั้นเป็นการยาก โดยเฉพาะ

---

(๑) ภาษาฝรั่งเศสในสมัยนี้มีคำเฉพาะสำหรับเรียกไก่ฟ้า คือ เรียกว่า "faisan" (ผู้แปล)

อย่างยิ่งเมื่อมันเพียงแต่บาดเจ็บเท่านั้น มันวิ่งเร็วมาก ไม่มีทางที่จะตามทันมัน และถึงแม้ขามันจะหักข้างหนึ่ง มันก็บินได้ไกล ๆ และไปตายในป่า

นกกระเรียน

นกใหญ่ชนิดหนึ่ง ตัวโตกว่าไก่งวงมาก เขาเรียกว่า นกกระเรียน (noerienne) ขามันแดง ขนสีเทาอ่อน คอยาวและแบนบาง หัวเล็กมาก แต่มีพู่ขนสีแดงบนหัว นกนี้เลี้ยงให้เชื่องได้ มีเลี้ยงไว้ตามบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามบ้านของชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา

นกแก้ว

นกแก้วแพร่พันธุ์เพิ่มขึ้นมากมายในประเทศสยาม แต่ไม่มีนกลูรีส (lourrisse) ซึ่งเป็นนกแก้วตัวแดงทั้งตัว และไม่มีนกอารา (harra สมัยนี้เขียน ara) ซึ่งเป็นนกแก้วที่ตัวใหญ่ที่สุด พวกแรกปากแดง พวกหลังตัวดำ หัดพูดได้ง่ายกว่า ขนของนกแก้วทั้งสองพวกล้วนแต่งามทั้งนั้น บ่อยครั้งเคยเห็นนกแก้วบินผ่านมาเป็นฝูง ๆ และเมื่อบินลงที่ใด ก็ก่อความเสียหายให้มาก

นกแก้วตัวเล็ก ๆ ที่ตัวโตเท่าหัวแม่มือนั้น เป็นประเภทที่แพร่พันธุ์มากที่สุด มันปรากฏให้เห็นอยู่บนฟ้าเป็นฝูง ๆ ราวกับเมฆหนาทึบ หลังและข้างบนปีกของมันเป็นสีเขียว หรือเหลืองแกมเขียว ปากและตีนแดง คอแดงเข้ม ตาคม ใต้ปีกและท้องเป็นสีต่าง ๆ และการที่เป็นสีต่าง ๆ นี้แหละเป็นที่เจริญตายิ่งนัก

ในแก้วตาของนกแก้วตัวเล็ก ๆ นี้มีวงหนึ่งเป็นสีขาว อีกวงหนึ่งเป็นสีแดง และวงที่สามเป็นสีเขียวหรือเหลือง มันมีขนเล็ก ๆ สองอันอยู่เป็นคู่กันตรงเหนือตาและทำให้เรามองเห็นมันเป็นเหมือนรูปวาด เวลานอน มัน

เอาตีนเกาะกิ่งเล็ก ๆ ห้อยตัวลงมาและเอาหัวซุกไว้บนท้อง(๑) เวลาอยู่ในกรง มันหัดพูดไม่ได้ นกชนิดนี้เมื่อแก่แล้วจะกลายเป็นสีขาวทั้งตัว มันมีนิสัยอ่อนโยนและเชื่องโดยธรรมชาติ คุ้นกับกรง แม้เมื่อมันมีกำลังวังชาเต็มที่ วิธีจับนกแก้ว คือ เด็ก ๆ เอานกแก้วชนิดนี้ใส่เข้าไปในกรงตัวหนึ่งพร้อมกับข้าวต้ม ซึ่งนกพวกนี้ชอบมาก ต่อไปเอาไม้ยาวหนึ่งฟุตอันหนึ่งวางบนกรง เอากาวทาไม้ ยกกรงขึ้นสูงจากพื้นดินราว ๆ สามสิบห้าฟุต เมื่อนกอยู่ในที่สูงเช่นนี้ มันก็กินไปกระโดดไป มองทางนี้ทางนั้น และทันทีที่มองเห็นนกพวกเดียวกันบินผ่านมาเป็นฝูง ๆ มันก็ส่งเสียงร้อง จนกว่าจะมีนกแตกออกจากฝูงมาหามัน เนื่องจากกรงมีรูปทรงกลม นกใหม่จึงเกาะบนไม้ทากาวที่อยู่ข้างบน ตัวที่ติดกาว ก็ห้อยหัวลงมา ที่นี้เขาก็เอากรงลงเพื่อจับนก เอาน้ำมันนิดหน่อยล้างขาของมัน พอเอาใส่กรง มันก็เริ่มกินอาหาร ไม่แสดงอาการตื่นหรือแปลกใจเหมือนนกอื่น ๆ ตั้งแต่แรกที่ถูกจับ เขาเรียกนกพวกนี้ว่า “นกแก้วเมืองสุหรัต” น้ำหวานที่เขาได้จากต้นตาลและเอาไปทำเหล้านั้น มันชอบมาก เหล้านี้ทำให้มันเมา แล้วมันก็ถูกจับได้ง่าย ๆ บางทีเด็ก ๆ จับได้เป็นจำนวนมาก ๆ เอามาขายเพียงตัวละหนึ่งซู (sou) ให้แก่ชาวต่างประเทศ แล้วชาวต่างประเทศก็เอาใส่เรือไป เสียงร้องของนกนี้เหมาะสมกับมันที่เป็นนกเล็ก ๆ เนื้อของมันเป็นที่นิยมมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อของนกแก้วป่า ที่กินแต่ผลไม้อันมีรสดียิ่ง

นกฟ้า

ที่เมืองตะนาวศรี บางทีก็มีผู้พบเห็นนกที่เรียกว่า “นกฟ้า” (oiseaux du ciel) และที่เรียกเช่นนั้นก็เพราะมันไม่มีตีน คือ มีคนเชื่อโดย

---

(๑) นกแก้วตามลักษณะที่ผู้ประพันธ์บรรยายนี้ น่าจะเป็นนกแก้วที่คนไทยเรียกว่า “นกหก” ซึ่งในพจนานุกรมไทยของรวมสาส์น ให้คำนิยามว่าเป็น “นกเล็ก ๆ ชนิดหนึ่งจำพวกนกแก้ว ตัวเขียวคล้ายนกกระลิง ห้อยหัวนอน” (ผู้แปล)

ทั่วๆ ไปว่า นกพวกนี้ไม่มีนิวาสสถานที่อื่น นอกจากท้องนภากาศ และมันบินไปเรื่อยๆ ตราบเท่าที่ยังมีชีวิตอยู่ ความเชื่อเช่นนี้ มีหลักอยู่ในข้อที่ว่ามีคนเคยพบเห็นนกชนิดนี้บนพื้นดินก็เฉพาะเมื่อมันตายแล้ว และบนตัวมันทั้งตัวไม่เห็นมีร่องรอยของตีนเลย เขาพบนกชนิดนี้นานๆ สักครั้งหนึ่งในพระราชอาณาจักรสยาม แต่หาได้ง่ายกว่าในเกาะชวา ชาวฮอลันดาตากมันให้แห้ง แล้วเก็บรักษาไว้เพราะเห็นเป็นของแปลก ขนของนกพวกนี้เป็นสีเหลืองทองสวยงาม ไม่มีสีอื่นปน ตัวมันเท่ากับนกคุ่ม

นกพิราบแดง

นกพิราบแดงหาได้ง่ายมากในป่า ขนของมันมีเกือบทุกสีปนกัน นับเป็นนกสวยงามมาก แต่เลี้ยงยากเต็มที เพราะหาลูกไม้ต่างๆ ที่มันเคยกินในป่าไม่ได้ ปากและขามันแดงเข้ม อาจจะเป็นเพราะลูกไม้ที่มันกินก็เป็นได้ มีผู้สังเกตว่า สีแดงอันเป็นสีงามตามธรรมชาติของนกแก้วนั้น จะลดความเข้มลง ถ้าผู้เลี้ยงงดให้ผลไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งมีในป่าและนกต่างๆ แย่งกันหากิน บีกและตัวของนกพิราบชนิดนี้แม้จะเป็นสีแดง ก็มีขนสีเขียวเหลืองขาวและสีฟ้าแซมปะปนอยู่บ้าง

นกเขา

นกเขาตัวใหญ่มากเป็นสีเขียวและสีแดงเข้มเช่นเดียวกัน มันยังมีสีอื่นอีกหลายสี แต่ดูเหมือนเป็นสีปลอม นกเขาเขียวขันเหมือนนกเขาเขียวในยุโรป แต่นกเขาที่เรียกว่า "นกเขาไฟ" (tourterelle de feu) เพราะสีของมันคล้ายสีของนกกระทานั้น ขันเป็นแบบเฉพาะของมัน คือ เริ่มขัน "กุกกู" เจ็ดแปดครั้ง พร้อมกับขันเสียงสูงขึ้นหนึ่งเสียง (tone) ทุกครั้ง นับว่าเป็นเสียงที่น่าฟังพอสมควร ต่อไปมันก็ขันเหมือนนกเขาธรรมดา มีคนเลี้ยงนกเขาไฟในกรงไว้ฟังเสียงขันของมัน เพราะแปลกดี

นกประเภทนกกระจอก

นกประเภทนกกระจอก (**moineaux**) ตัวแดงทั้งตัว มีอยู่ทั่วไปในพระราชอาณาจักรสยาม มีน้อยประเทศที่นกประเภทดังกล่าวจะสืบพันธ์ได้มากกว่า นกพวกนี้ทำความเสียหายให้แก่ทุ่งนามาก เพื่อป้องกันความเสียหายดังกล่าว ชาวสยามทำหุ่นฟางสวมเสื้อผ้าขาดมาแขวนที่ทุ่งนา เอาเครื่องสีข้าวที่ใช้ลมพัดเล็ก ๆ ขึ้นไปบนยอดไม้ และเมื่อมีลมเครื่องพัดนี้ก็ส่งเสียงดัง ทำให้นกช่างทำลายเหล่านั้นแตกตื่นไป

นกกินกุ้ง ?

นกที่ชาวสยามเรียกว่า "นกกินกุ้ง ?" (**roi des camerons**)(๑) นั้น เป็นเพราะทุก ๆ วันมันอยู่ที่ชายทะเลและริมแม่น้ำ คอยจิกกุ้งกิน ขนของนกนี้สวยไม่แพ้ขนนกอื่น ๆ มีเป็นสีต่าง ๆ ปนกัน แต่สีที่เด่นที่สุด คือ สีเขียว น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่า ในบรรดานกชนิดต่าง ๆ ทั้งหมดนี้ ธรรมชาติไม่ได้สร้างให้ชนิดใดมีเสียงไพเราะ ชาวสยามเอาหนังนกออก โดยถลกออกมาพร้อมกับขนทั้งหมด ตากให้แห้ง ปะติดกับกระดาษ แล้วก็ขายเป็นสินค้าไปในประเทศญี่ปุ่น

นกกินปลี

เรากล่าวได้ว่า นกกินปลี (**oiseau mouche**) เป็นงานชิ้นเอกที่ธรรมชาติได้สร้างมา ไม่มีนกชนิดใดมีชีวิตชีวาและมีสีต่าง ๆ มากกว่านกนี้

---

(๑) คำฝรั่งเศส "roi des camerons" ไม่ทราบจะแปลเป็นภาษาไทยว่าอย่างไรดี ถ้าแปลตรง ๆ ก็ต้องแปลว่า "ราชากุ้ง" แต่คนไทยคงไม่เรียกนกเป็นแบบฝรั่งเช่นนี้แน่ อย่างไรก็ตาม เมื่ออ่านคำอธิบายต่อไป เป็นต้นว่า "roi des comerons c'est -a-dire des crevettes" ก็เห็นแน่ชัดว่า นกนี้ชอบกินกุ้ง จึงขอแปลเป็นแบบไทย ๆ ว่า "นกกินก้ง" (ผู้แปล)

แม้ว่ามันเป็นนกที่เล็กที่สุดในประเภทของมัน นกนี้ตัวไม่โตกว่าปลายนิ้วก้อย ขนมีทุกสี ปากไม่โตกว่าเข็มและยาวเท่ากับส่วนที่เหลือของตัว มันกินแต่น้ำค้าง ที่จับอยู่บนดอกไม้ทุก ๆ เช้า ไม่อ้าปากสำหรับกินน้ำค้าง แต่ใต้ปากของมันมีรูเล็ก ๆ เกือบมองไม่เห็น มันแลบลิ้นซึ่งโตไม่เท่าเส้นด้าย ลอดผ่านรูนี้ไปดูดกินน้ำค้าง เสียงร้องของมันเบาจนเกือบไม่ได้ยิน เด็กจับนกนี้มาบ่อย ๆ เอาเชือกผูกขาและนำมาเล่น แต่เก็บไว้นานไม่ได้ เพราะเลี้ยงยาก มีนกนี้อีก ๒–๓ ชนิด ตัวโตกว่านกกินปลีธรรมดา ๒–๓ เท่า ปากของมันเหมือนปากของนกประเภทนกกระจอก มีผู้ตั้งชื่อนกประเภทหนึ่งในหลายประเภทนี้ว่า “นกปากตะกั่ว” (bec de plomb) เพราะปากของมันเป็นสีตะกั่ว นกเหล่านี้ทุกประเภทสวยงามมาก คนชอบของแปลก ๆ เอามาตากให้แห้งเก็บรักษาไว้

ไก่นา

ในที่นี้ ไม่ควรลืมพูดถึงไก่เล็ก ๆ ชนิดหนึ่ง ตัวไม่โตกว่านกพิราบ ชาวสยามเรียกว่าไก่นา(๑) ตัวขาวทั้งตัว มีอยู่บ่อย ๆ ที่ไก่นี้เกิดมาเป็นทั้งตัวผู้และตัวเมีย และมีลักษณะของตัวผู้และตัวเมียตามปรกติ มีผู้เลี้ยงไก่นี้ไว้ดูเล่นบนบ้าน ไม่มีอะไรน่าดูชมกว่าไก่เล็ก ๆ เหล่านี้ ปีกของมันลากถึงดิน หางมีขนอันใหญ่ ๆ สีขาวชูขึ้นไปจนพ้นหัว มันมีสัญชาตญาณทุกอย่างเหมือนไก่อื่น ๆ และขันเวลารุ่งเช้าทุกวันมิได้ขาดตกบกพร่องเหมือนกัน

---

(๑) ในภาษาฝรั่งเศสเขียนว่า “Anas” ถ้าอ่านตามตัวหนังสือต้องอ่านว่า อานา แต่คำ “อานา” ไม่มีความหมายอะไรในภาษาไทย จึงเข้าใจว่า ผู้ลอกหรือผู้พิมพ์คงเขียนผิด ผู้ประพันธ์คงตั้งใจเขียนว่า “Kainas” (ไก่นา) เพราะลักษณะต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์บรรยายนั้น ดูจะตรงกันกับไก่นาเกือบทุกประการ (ผู้แปล)

หนองบึงและบ่าในกรุงสยามมีเป็ด ห่านและนกเป็ดน้ำที่เหมือนกับของในยุโรปมากมาย ไม่ใช่เรื่องแปลกที่นายพรานคนหนึ่ง ๆ จะล่านกเหล่านี้ได้วันละสักสี่สิบตัว ประเทศสยามยังมีนกปากซ่อมที่กินอร่อยกับนกคุ่มที่ตัวเล็กกว่าในฝรั่งเศสเล็กน้อย

ไก่

ทุกคนในประเทศสยามเลี้ยงไก่ แต่คนพื้นเมืองในประเทศนี้ไม่สู้จะกินไก่ เพราะหลักของศาสนาทำให้เขาชอบปลามากกว่า มีไก่อยู่สี่ชนิด คือ ชนิดที่หนึ่ง ไก่ธรรมดา เหมือนไก่ของเรา ชนิดที่สอง ไก่กัฟร์ (cafre หรือ caphre[๑]) เนื้อและกระดูกดำสนิท ชนิดที่สาม ไก่ขนหยิกเป็นไก่ทวนขน ขนของมันแทนที่จะนอนราบไปตามตัวกลับชี้ตั้งตรงขึ้น ทำให้หน้าตามันดูพิลึก ชนิดที่สี่เป็นไก่ที่เกิดและอยู่ในป่า เรียกว่า ไก่ป่า เราจะได้มันมากินก็โดยวิธีใช้ปืนยิงเท่านั้น ขาและปากไก่ป่าดำสนิท เดือยแข็งและยาวเหมือนเข็ม ไก่ป่า เนื้อกินดีกว่าไก่ที่คนเลี้ยง ที่เป็นเช่นนั้นเห็นจะเป็นเพราะมันกินอาหารต่างกัน

เป็ดมนิลา

เป็ดที่เรียกว่า "เป็ดมนิลา"[๒] (canards de Manille) นั้น เดิมทีอยู่ในประเทศเปรู แล้วนำไปอยู่ในเกาะลูซอน ซึ่งกรุงมนิลาตั้งอยู่ ที่กรุงมนิลานี้ เป็ดพันธุ์ดังกล่าวแพร่พันธุ์มากมาย จนใคร ๆ ซื้อได้ในราคาถูก

---

(๑) เป็นชื่อชนชาติหนึ่งอยู่ในอาฟริกาใต้ (ผู้แปล)

(๒) ปัจจุบันนี้ในภาษาไทยเห็นจะเรียกว่า "เป็ดเทศ" แต่เป็ดเทศนั้น นัยว่ามาจากแคว้นบาร์บารีในอาฟริกาเหนือ ในภาษาอังกฤษจึงเรียกว่า Barbary duck แต่เหนือปากก็มีเนื้อแดงออกมาเหมือนเป็ดมนิลา ด้วยเหตุนี้จึงเข้าใจว่า เป็นเป็ดชนิดเดียวกัน (ผู้แปล)

เต็มที่ เป็ดมนิลาตัวใหญ่กว่าเป็ดธรรมดามาก บินเร็ว และเหนือปากมีก้อนเนื้อแดงห้อยลงมาเหมือนไก่งวง ซึ่งรักษาพันธุ์ไว้ในกรุงสยามไม่ได้ เพราะน้ำท่วมและฝนตกชุก

นกหัวล้าน

นกชนิดหนึ่งตัวโตเท่าไก่งวงตัวใหญ่ ๆ ชาวสยามเรียกว่า นกหัวล้าน (voulan [๑]) เป็นนกบ่า หัวไม่มีขน เพราะฉะนั้นมันจึงได้ชื่อนี้ ซึ่ง (ในภาษาชาวสยาม) แปลว่าหัวล้าน นกชนิดนี้เนื้อกินอร่อย คล้ายกับไก่งวงมาก และเนื้อมันมีรสเกือบ ๆ เหมือนกัน นายพรานไม่สู้ชอบล่ามันนัก เพราะนกนี้จะพบเห็นได้ก็แต่ในที่ห่างไกลจากที่ที่มีคนอยู่อาศัย และเนื่องจากชาวสยามเป็นศัตรูกับความเหน็ดเหนื่อย (คือไม่ชอบเหนื่อย) จึงกลัวต้องแบกหามมันไป (เมื่อยิงได้)

นกกระต้อยตีวิด

ในที่นี้ไม่ควรลืมกล่าวถึงนกเล็กชนิดหนึ่ง ที่มีชื่อในภาษาฝรั่งเศสว่า tire–tire = ตีร์ ตีร์ (กระต้อยตีวิด) มันมีเมตตาจิตต่อคนเดินทางมากเกินกว่าที่จะคอยได้รับความกตัญญู ขนของมันไม่มีอะไรเด่น โดยปรกติมันร้องว่า "ตีร์ตีร์" เพราะฉะนั้น คนจึงตั้งชื่อนี้ให้มัน มันนอนกับดิน เอาตีนชี้ฟ้า เพราะมันนอนในท่านี้ ชาวสยามจึงพูดว่า มันกลัวฟ้าจะตกลงมาทับตัว เมื่อมันเห็นใครบนถนนหรือในป่า น่ากลัวจะได้รับอันตรายจากสัตว์ร้าย มันจะร้องจนสุดเสียงและบินไปบินมารอบคนเดินทาง ต่อไปมันจะไปส่งเสียงร้องเช่นนั้นอีกเหนือที่ที่สัตว์ร้ายดักซุ่มอยู่ ความเอาใจใส่มีความเอื้อ-

---

(๑) Voulan อ่านว่า "วูลาน" เข้าใจว่าเขียนผิด ถ้าจะเขียนให้ถูก ก็น่าจะเขียนว่า Hualan (อ่านว่า หัวล้าน) แต่นกที่เรียกว่า "นกหัวล้าน" นี้บัจจุบันเรียกว่า "นกตระกรุม" (ผู้แปล)

เพื่อเช่นนี้เป็นการเตือนให้ผู้เดินทางระวังตัว ทำให้เขารักมันก็จริง แต่ทำให้นายพรานเกลียดชังมันด้วย เพราะเสียงร้องของมันบอกให้นกพวกเดียวกันรู้ว่าเขาอยู่ที่นั่น

นกสองปาก

นกที่คนชาวสยามเรียกว่า “นกสองปาก” (à deux becs) นั้น มีบึกกว้างมาก ทำให้เกิดเสียงดังลั่นสนั่นในอากาศ เขาตั้งชื่อให้มันดังนี้ ก็เพราะดูเหมือนมันจะมีสองปากจริง ๆ เสียด้วย กล่าวคือ เหนือปากที่หนึ่งมันมีเหมือนปากที่สองซึ่งเป็นเขา แต่ไม่มีรู นกชนิดนี้ไปไหนมาไหน จะไปกับตัวเมียด้วยเสมอ มันทำรังอยู่ในโพรงของต้นไม้เก่า ๆ ซึ่งหาได้ง่ายในป่าอันกว้างใหญ่ไพศาลเหล่านี้ เวลาฟักไข่ ตัวเมียจะทิ้งรังไปไม่ได้ ส่วนตัวผู้ต้องการจะบังคับไม่ให้ไปไหน ก็ขังมันไว้ในโพรง เอาดินเหนียวปิดทางเข้าไว้แต่ช่องเล็ก ๆ สำหรับส่งอาหารให้กินเท่านั้น คนชาวสยามคุยว่า ทุกครั้งที่ตัวผู้คาบอาหารมาให้ตัวเมียกิน มันจะกวาดสายตาขึ้งดูดินเหนียวที่ปิดโพรงนี้ และถ้าสังเกตเห็นรอยอื่นที่ไม่ใช่ของมัน มันจะเจาะโพรงออก แล้วจิกตัวเมียจนตาย ชนชาวสยามมีความเชื่องมงาย ไม่ยอมเก็บหัวนกชนิดนี้ไว้ในบ้าน เพราะเชื่อว่า หัวนั้นจะทำให้เกิดความแตกร้าวระหว่างเขากับภรรยา เนื้อของนกนี้กินอร่อยดี

ผู้ให้กำเนิดธรรมชาติได้ทรงกำหนดให้สิ่งของทุกสิ่งที่ทรงเนรมิตสร้างมา มีประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งที่รู้แล้วหรือยังไม่มีใครรู้ เป็นความเข้าใจผิดที่คิดว่า นกที่กินซากสัตว์นั้น มีแต่อันตรายเท่านั้น ประสบการณ์แสดงว่า ประเทศที่นกชนิดต่าง ๆ เหล่านี้แพร่พันธุ์มาก ๆ นั้น สะอาดกว่าประเทศที่ไม่มีนกเหล่านี้เลย สัตว์จะกลดังกล่าวป้องกันการแพร่เชื้อโรค ซึ่งซากสัตว์

เน่าอาจแพร่ให้กระจายไปในอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเอเชียภาคอาคเนย์ที่ไม่มีการจัดระเบียบอะไรสักอย่างสำหรับบำรุงรักษาความสะอาดในเมือง และในหมู่บ้าน นกที่กินซากสัตว์เหล่านี้ กินสัตว์ทุกชนิดที่ตายแล้ว และเมื่อกินดังนั้น ก็ทำให้อากาศบริสุทธิ์ การที่มันมีส่วนเลี้ยงชีวิตมากมายเช่นนี้ ย่อมมีส่วนช่วยให้มันแพร่พันธุ์เป็นอันมาก

นกกา

กรุงสยามดูคล้ายจะเป็นบ้านถิ่นต้นกำเนิดของบรรดานกกา ซึ่งบางทีก็บินจนมืดฟ้ามัวดินทีเดียว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระราชอาณาจักรนี้มีที่ที่ไม่มีคนอาศัยมากทั้งเต็มไปด้วยป่ากว้างใหญ่ไพศาล นกกาจึงไม่พบอาหารเท่าที่ควรจะมีในที่ทั่วไป เพื่อทดแทนเรื่องนี้ มันจึงแพร่กระจายไปในที่ที่มีคนอาศัยและทำเหมือนกับท้าทายการโต้ตอบทำร้ายของมนุษย์ มักจู่โจมเข้าไปจนถึงในบ้านคน แล้วคาบเอาอะไร ๆ ที่มันชอบไป ในครัวเป็นต้นที่มันพบลาบอร่อย ๆ และยักยอกเอาอาหารทุกอย่างที่มันพบ ไส้พุงทุกชนิดของสัตว์ที่เขาทิ้งหรือไม่เอา มันจะกินในทันที ก็การที่มันกินไส้พุงสัตว์ที่คนทิ้งนี้แหละนับเป็นการรับใช้ช่วยเหลือมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะช่วยเขาให้พ้นจากทุกสิ่งที่อาจทำให้อากาศเสีย

นกแร้ง

ถ้าเปรียบนกกากับนกแร้งแล้ว ดูนกกาจะเป็นสัตว์ที่กินอย่างมัธยัสถ์และไม่ฟุ่มเฟือย นกแร้งนั้นเป็นนกที่ตัวโตเท่ากับไก่งวง มันเหมือนไก่งวงมาก จนคนชาวสยามเองเกือบดูไม่ออกว่าตัวไหนเป็นนกแร้งแล้วตัวไหนเป็นไก่งวง แม้ว่าเนื้อนกแร้งเป็นเนื้ออร่อยไม่เลว แต่ไม่มีใครอยากกิน เพราะนกแร้งมันกินร่างของคนหรือสัตว์ที่ตายแล้ว ผู้เคร่งศาสนาเวลาจะตายมัก

กำชับให้เอาศพของเขาทิ้งให้นกพวกนี้กิน พระภิกษุตัดศพเหล่านั้นเป็นท่อนๆ แล้วเอาโยนให้นกแร้งกิน นกแร้งพากันห้อมล้อมศพ และโดยที่เคยกินมาแล้ว จึงชอบเนื้อคนมากกว่าเนื้อสัตว์อื่นๆ เนื่องจากนกกาจมูกดี มันจึงมาก่อนนกแร้งหนึ่งวันเพื่อชำแหละศพ ครั้นมาถึงนกแร้งก็รีเข้าหาเนื้อเน่าเหม็นทุกอย่างที่มันพบ แล้วจิกกิน เป็นการทำลายเชื้อที่เกิดจากของเน่า แม้ว่านกแร้งนี้ตัวหนัก แต่มันบินขึ้นสูงพอใช้ และบินร่อนกลางอากาศ เป็นความจริงที่ว่า เวลาอยู่บนพื้นดิน มันจะบินขึ้นทันทีจากที่ที่มันพักอยู่ไม่ได้ มันจะต้องวิ่งไปสิบสองถึงสิบห้าก้าวก่อน เพื่อทำให้ตัวเคลื่อนไหว แล้วมันจึงบินขึ้นและบินไปเหมือนนกอื่นๆ

โดยปกติในฝูงนกแร้งทุกฝูง เรามักจะเห็นนกอีกชนิดหนึ่ง ตัวสูงกว่ามาก ขาใหญ่และสูงฟุตครึ่งหรือราวๆ นั้น ตัวมันโตกว่านกแร้งสองเท่าปากใหญ่และปลายงุ้ม ยาวแปดถึงสิบนิ้ว มันจะกลัวกว่านกแร้ง ท่าทางเศร้าหมองและน่าเกลียดน่ากลัว ชาวสยามพูดว่า มันกินจนกระทั่งกระดูกมันคาบเอาซากศพที่เน่าไป และล้างชำระสถานที่ที่เผาศพ เป็นต้นศพของคนทุกข์ยาก ที่มีจำนวนมากกว่าเสมอ แต่เผาน้อย

นกหากินกลางคืน

เวลากลางคืนมักได้รับความรบกวนไม่รู้จักหยุดหย่อนจากเสียงร้องของนกฮูก นกเค้าแมวและนกแสก ซึ่งเมื่อได้กลิ่นของซากสัตว์เน่า เวลาค่ำมืดก็ไปกินของที่นกกินเหลือไว้เวลากลางวัน หลังจากนั้น มันก็กลับไปยังที่ใต้หลังคาของอาคารใหญ่ๆ โบสถ์ที่ไว้พระพุทธรูปก็มีนกพวกนี้อาศัยอยู่มากมาย ในโบสถ์เหล่านี้ เวลากลางวัน ไม่มีอะไรรบกวนความเงียบสงัด ซึ่งนกเหล่านี้ต้องการมาก เพราะโบสถ์ดังกล่าวนั้นมีคนมาแต่เวลากลาง

คืน ซึ่งเป็นเวลาหากินของมัน และเป็นเวลาที่มีการประกอบพิธีต่าง ๆ ทางศาสนา ชนชาวสยามเป็นคนเชื่องมงายเท่ากับสามัญชนในยุโรป จึงเชื่อว่าเมื่อนกตัวใดตัวหนึ่งมาเกาะบนหลังคา ก็แปลว่า ความตายมาคุกคามส่วนหนึ่งของบ้าน เวลานกเค้าแมวร้องขณะบินเหนือบ้านใดบ้านหนึ่ง เขาเชื่อว่าตนถูกคุกคามจากเหตุร้ายประการใดประการหนึ่งที่ใกล้จะมาถึงแล้ว

เขายังมีความเชื่องมงายอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับนก "เดี่ยวเอกา" (solitaire) ซึ่งมีชื่อดังนี้ ก็เพราะมันบินไปตัวเดียวเสมอ ตัวมันโตกว่านกประเภทนกกระจอกเล็กน้อย และเป็นสีเดียวกัน เวลามันเกาะหน้าบ้านใครและส่งเสียงร้อง เขาก็พิจารณาดูว่า มันมาทางเหนือหรือทางใต้ เพื่อดูฤกษ์ว่า ข่าวที่เขาคอยนั้น จะเป็นข่าวดีหรือข่าวร้าย

นอกจากนกหากินกลางคืนเหล่านี้แล้ว ชาวสยามยังมีนกอื่นที่ร้องในความมืด เป็นต้นในกลางป่า เพราะนอกจากนกกระต้อยตีวิดที่ร้องไม่ว่ากลางวันหรือกลางคืนแล้ว ยังมีอีกสองชนิด คือ ชนิดหนึ่งร้องเหมือนเสียงของช่างที่ตีเหล็กบนทั่ง นกชนิดนี้จึงได้ชื่อว่า "นกช่างตีเหล็ก" (forgeron) ส่วนอีกชนิดหนึ่งซึ่งทำอย่างเดียวกับช่างไม้เวลาตัดไม้ ชาวสยามเรียกว่า "นกเจาะไม้" (perce bois)

นกไนติงเกล

ชาวสยามพูดว่า แต่ก่อนไม่มีใครเคยเห็นนกไนติงเกลในประเทศของเขา แม้ว่าทุกวันนี้มีอยู่มากมายที่เมืองมะริด เขาคิดว่า เรือจากทวีปยุโรปนำนกไนติงเกลมาปล่อยที่นั่น ในนกทุกอย่างที่มีอยู่ในกรุงสยามนั้น มีแต่นกไนติงเกลที่ร้องเสียงไพเราะ ดูเหมือนว่า ความร้อนมีผลร้ายต่อระบบทำเสียง

นกค้างคาว

ชะรอยพระราชอาณาจักรนี้ จะเป็นประเทศที่มีค้างคาวเป็นจำนวนมากที่สุดและมีชนิดต่าง ๆ มากที่สุดในโลก ที่ที่ค้างคาวอยู่อย่างปลอดภัยนั้นอยู่ใกล้วัดวาอารามของพระภิกษุ ณ สถานที่นั้น มีต้นไม้ใหญ่ ๆ ที่เกือบทุกวันมีค้างคาวมาเกาะอยู่มากมาย จนดูดำไปหมด หมายความว่า มีค้างคาวเกาะกันเป็นพวง ๆ ห้อยลงมาจากกิ่ง คนที่ไม่รู้ว่านั่นเป็นอะไร ก็คิดว่าเป็นผลไม้โต ๆ ของต้นไม้เหล่านี้ ถ้าหากใครคิดอุตริเอาหินขว้างหรือยิงปืนไปที่ต้นไม้ดังกล่าว ทันทีก็จะต้องเกิดเรื่องกับพระภิกษุและได้รับการปฏิบัติอย่างร้ายแรง เพราะการรบกวนความสงบของสัตว์ที่หนีมาลี้ภัยใกล้สถานที่ที่อุทิศแก่การกราบไหว้พระนั้น เขาถือเป็นอาชญากรรมที่สมควรจะได้รับโทษในทันที มีค้างคาวชนิดหนึ่งตัวโตเท่านกกระทา(๑) มันกินผลไม้ในสวนเวลากลางคืน เป็นต้นว่ามะม่วงและผลฝรั่ง ชาวสยามบางคนจับค้างคาวชนิดนี้มาซึ่งอาจจะอร่อยอยู่หรอก เพราะมันกินแต่ผลไม้ แต่หน้าตาอันน่าเกลียดน่าชังของมันนั่นสิ เป็นที่น่าขยะแขยงยิ่งนัก ประโยชน์สำคัญที่ได้จากค้างคาว คือ ดินประสิวที่เกิดจากมูลของมัน และมีคนอุตส่าห์ไปเก็บโกยตามหินและโบสถ์ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ที่มีมูลค้างคาวเต็มอยู่เสมอ

นกอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักในประเทศนี้ คือ นกออก (?) นกเหยี่ยว นกกระทาและนกนางแอ่นทะเล

นกออก (?)

นกออก (plongeon) ตัวโตราว ๆ แม่ไก่บิน ไปบินมาเหนือน้ำทะเลในระยะสูงสี่สิบห้าสิบฟุต ตามันแหลม มองเห็นปลาที่ว่ายอยู่ใต้ผิวน้ำ แล้ว

---

(๑) ค้างคาวชนิดที่ผู้ประพันธ์กล่าวว่า ตัวโตเท่านกกระทา (perdrix) นั้นเห็นจะเป็นชนิดเดียวกับที่คนไทยเรียกว่า "ค้างคาวแม่ไก่" กระมัง ? (ผู้แปล)

ทันทีก็พุ่งตัวลงมาอย่างรวดเร็ว จนผู้ที่เห็นคิดว่าเป็นหินหนักที่ตกลงมา มันจับปลา แล้วก็นำไปกินบนบก(๑)

เหยี่ยว

นกเหยี่ยว (épervier, milan) ไม่มีความสามารถอย่างเดียวกันกับนกออก แม้ว่าจะบินหาปลาเช่นเดียวกัน วิธีจับปลาของมัน คือ พุ่งตัวลงมาหาปลาที่มองเห็นใต้ผิวน้ำ แล้วใช้ตีนจุ่มลงไปในน้ำ จับปลาขณะที่บินอยู่ เล็บของมันแข็งแรงและยาว

นกกระทุง

นกกระทุง (Grand–gosier(๒)) เป็นนกตัวใหญ่กว่ามาก ขนสีขาว ใต้ปากซึ่งยาวฟุตครึ่งมีคล้ายถุงใหญ่ถุงหนึ่ง ซึ่งมันใช้ใส่ปลาที่จับได้ ตัวของมันใหญ่มาก บึกของมันอาจยาว ๗–๘ ฟุต มันหากินแต่ปลาซึ่งมันใช้ปากจับ แต่มันไม่ดำน้ำเหมือนนกกาน้ำ เมื่อตัวมันใหญ่เช่นนี้ ก็ดูเหมือนจะต้องกินอาหารมาก แต่มันไม่ช่ำชองว่องไว จึงมักหาปลาได้ไม่พออยู่บ่อย ๆ มันเดินหาปลาตามฝั่ง จับปลาเล็ก ๆ ใส่ถุง ซึ่งจุได้พอสำหรับกินทั้งวัน

---

(๑) ตามลักษณะที่ผู้ประพันธ์บรรยายมานี้ ในภาษาฝรั่งเศสน่าจะเรียกว่า นก "plongeon" ไม่ได้ เพราะคำ "plongeon" แปลว่า การดำน้ำ นกที่มีชื่อนี้จึงมักดำน้ำไปหาปลาจนถึงพื้นน้ำ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่ตรงกับคำบรรยายของผู้ประพันธ์เลย ด้วยเหตุนี้แทนที่จะแปลว่า "นกดำน้ำ" หรือ "นกกาน้ำ" ข้าพเจ้าจึงสมัครใจแปลว่า "นกออก" เพราะนกออกมีลักษณะตรงกับที่ผู้ประพันธ์บรรยายทุกประการ (ผู้แปล)

(๒) คำ grand–gosier ถ้าแปลตามศัพท์ ต้องแปลว่า "นกคอใหญ่" แต่เนื่องจากลักษณะที่ผู้ประพันธ์บรรยายนั้น ตรงกับลักษณะของนกกระทุง ข้าพเจ้าจึงแปลว่า นกกระทุง ความจริงคำแท้ในภาษาฝรั่งเศสที่ตรงกับคำนก "กระทุง" นั้น คือ คำ pélican แต่ที่ผู้ประพันธ์ไม่ใช้คำนี้ ไม่ทราบเป็นเพราะเหตุใด (ผู้แปล)

บทที่ ๑๕

สัตว์เลื้อยคลานและแมลง

หลังจากเล่าถึงเรื่องที่ได้สังเกตมาเกี่ยวกับสัตว์สี่เท้า และมีบ้างในประวัติของประเทศสยามแล้ว ก็น่าจะถือเป็นการละเลยถึงส่วนหนึ่งของประวัตินี้ ถ้าไม่พูดอะไรถึงสัตว์เลื้อยคลานและแมลงที่มีอยู่เป็นอันมาก เพราะประเทศนี้มีป่ามากมายและกว้างใหญ่ไพศาล แต่ข้าพเจ้าก็ไม่อวดอ้างว่า จะพรรณนานับสัตว์เหล่านั้นได้อย่างละเอียดถูกต้อง เพราะชาวสยามเองก็ยังรู้จักไม่หมด ข้าพเจ้าจะเพียงแต่พูดถึงสัตว์ซึ่งเป็นที่รู้จักดี หรือเราได้ยินพูดถึงอย่างเป็นที่แน่ใจและมีรายละเอียดเท่านั้น

งู

งูเป็นสัตว์เลื้อยคลานที่ตัวใหญ่ที่สุดในป่าเหล่านี้ งูที่ตัวใหญ่โตอย่างพิลึกกึกกือก็มีอยู่ เราจะมีความคิดเห็นในเรื่องนี้ เมื่อเห็นงูตัวใหญ่ ๆ ที่เข้ามาในบ้านคน แต่การถูกงูชนิดนี้กัดก็ไม่มีอันตรายไปกว่าถูกสุนัขตัวหนึ่งกัด

หินรักษางูกัด

หินที่รักษาแผลงูพิษกัดนั้น เราเรียกว่า "หินรักษางูกัด" (pierre de serpent) หินนี้เป็นสีดำ กลมและแบน มีเส้นผ่าศูนย์กลางราว ๑ นิ้ว ตรงกลางหนากว่าตามขอบ ๆ เขาเอาหินดังกล่าวทาบบนแผลถูกงูกัด ถ้าแผลเป็นรูปกลม หินจะเกาะติดในทันที และจะไม่หลุดออกจนกว่าจะได้ถอนพิษออกหมด ทันทีที่หินหลุดออก ต้องเอาจุ่มลงในน้ำนมให้นมดูดพิษออกหมด

มิฉะนั้น มันจะแตกและใช้ต่อไปไม่ได้ นมที่เอาหินใส่ลงไปนั้นจะกลายเป็นสีเขียวฟ้าและสีเขียวใบไม้ เป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่า หินดังกล่าวได้ดูดเอาพิษออกมา แต่ก็เป็นไปได้เหมือนกันที่หินจะหลุดออกจากส่วนร่างกายที่เจ็บเพราะดูดเอาพิษออกมากเกินไป ถ้าเป็นเช่นนั้น เมื่อเอาหินออกแล้ว ก็เอาหินกลับวางบนแผลอีกครั้งหนึ่ง เพื่อพยายามดูว่าหินจะเกาะติดอีกทีหนึ่งหรือไม่ แล้วก็รักษาต่อไป จนกว่าจะหายสนิท หินเหล่านี้มีแพร่หลายไปทั่วภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ แต่มีคนถูกหลอกบ่อย ๆ เพราะมีคนทำหินปลอม ซึ่งก็รู้ได้เมื่อใช้ หินนี้มีมากในประเทศที่งูอยู่ทั่วไป จนบางครั้งก็เคยพบเห็นแม้กระทั่งบนเตียงหรือใต้เตียง

งูใส่หมวก

ในจำพวกงูที่มีอยู่ในเอเชียอาคเนย์ ที่มีอันตรายที่สุดและขณะเดียวกันพบได้อย่างดาษดื่นที่สุด ก็คืองูใส่หมวก (**serpent capel**)(๑) ตามที่ชาวโปรตุเกสเรียกนั้น ที่ชาวโปรตุเกสเรียกเช่นนี้ ก็เพราะงูนี้คล้ายหมวกผ้า (**coqueluchon capuchon**) ซึ่งมันเบิดใส่เวลาโกรธ งูจำพวกนี้มีดาษดื่นในลานบ้านและสวน จนมีอันตรายที่จะเดินในเวลากลางคืน เพื่อป้องกันงูนี้เวลากลางคืน เขาถือไม้เท้า ข้างปลายผูกแผ่นเหล็กร้อยเข้าไปในเส้นลวดทองเหลือง ก็ทำให้เกิดเสียงเบา ๆ ทุกครั้งที่ไม้เท้าถูกดิน และทำให้งูที่เรา

---

(๑) ที่แปล Serpent capel ว่า "งูที่ใส่หมวก" นั้น ก็เพราะคำ capel ที่เป็นภาษาโปรวังซาล และเป็นภาษาโปรตุเกสด้วยนั้น แปลว่า "หมวก" ที่ผู้ประพันธ์อธิบายดังนี้เป็นคำอธิบายให้ชาวยุโรปเข้าใจว่า "งูที่แผ่แม่เบี้ย" ทำอาการเหมือน "ใส่หมวก" ดังนั้น ตามที่ผู้ประพันธ์จะอธิบายต่อไปในย่อหน้าเดียวกันนี้ว่า "หมวกผ้าซึ่งงูเบิดใส่" ก็ดี หรือ "งูยกหมวก ซึ่งอาจสูง ๔ นิ้ว ขึ้นเหนือหัว" ก็ดี เป็นคำอธิบายสำหรับชาวยุโรปว่างูแผ่แม่เบี้ยอย่างไรเท่านั้น รวมความว่า "หมวก" ตามความเข้าใจของฝรั่งก็หมายความถึง "แม่เบี้ย" ตามความเข้าใจของไทยนั่นเอง (ผู้แปล)

เข้าใกล้หนี ไม่มีอะไรเห็นแล้วน่าเกลียดยิ่งกว่างู เป็นต้นเมื่อมันโกรธ มันยกหมวกซึ่งอาจสูง ๔ นิ้ว ขึ้นเหนือหัวทั้งเบิดหู ๒ ข้าง แล้วเริ่มขู่พ่อ ๆ พร้อมกับผงกหัวจะฉก ถ้าไม่ผูกงูไว้ มันจะพุ่งเข้าหาสิ่งที่ทำให้มันโกรธ สุนัขกระโจนเข้าหามัน และวิ่งวนเวียนรอบ ๆ ฝ่ายงูซึ่งชูหัวสูงจากดิน ๒–๓ ฟุต ตามความยาวของมัน จะหมุนตัวรวดเร็วเหมือนสุนัขไม่ได้ แต่มันก็พยายามชูหัวเผชิญหน้าศัตรูอยู่ตลอดเวลา จนกว่าสุนัขจะมีโอกาสงับตรงกลางตัวของมัน สบัดเต็มกำลัง เพื่อไม่ให้งูมีเวลากัด แล้วก็เหวี่ยงไปไกล ๆ ถ้าสุนัขเห็นงูลุกขึ้นอีก มันก็เริ่มเล่นงานงูแบบเดียวกันซ้ำอีก จนกว่าจะทำให้กระดูกสันหลังของมันหัก เมื่องูลุกขึ้นไม่ได้แล้ว สุนัขก็เข้าไปใกล้ได้ง่าย งับมันอีก แล้วสบัดจนกว่ามันไม่กระดุกกระดิก งูชนิดนี้เป็นงูที่มีพิษร้ายที่สุดในพวกงู มันกัดใครก็ทำให้ตายได้ ถ้าไม่มียารักษาทันท่วงที ดูเหมือนว่า พิษของงูทำให้เลือดจับเป็นก้อน เพื่อยับยั้งฤทธิ์ของพิษงู ต้องใช้ยาออร์วีเอตัง (**orviétan**) กับยาเตรียก (**thériaque**) โรยบนแผลนิดหน่อย หลังจากเอาพิษออกแล้ว

ชาวสยามกลัวงูที่มีอันตรายเหล่านี้เหมือนคนอื่น ๆ แต่ประพฤติประหลาดชอบกลอย่างหนึ่ง คือ เขามิใช่แต่ไม่กล้าทำร้ายมันเท่านั้น แต่โดยที่เขาพอใจให้งูมาอาศัยอยู่ใต้ถุนบ้านของเขา ด้วยถือเป็นบุญเป็นคุณ เขาจึงเชื่อว่าถ้าเขาฆ่างู ก็จะเป็นเหตุให้ทรัพย์สินสมบัติของเขาถูกทำลาย และเมื่อเห็นคริสตังบางคนไม่ไว้ชีวิตงู เขาพูดว่า “แปลก! เคราะห์กรรมไม่เห็นตกมาถึงคริสตังพวกนี้!” แม้ว่าชาวสยามไม่ฆ่างู เพราะนาน ๆ ทีคนที่ถูกงูกัดจะถึงแก่ความตาย เขาจึงเดินผ่านเข้าไปในกลางหญ้าด้วยอาการปรกติเหมือนเราเดินข้ามถนน ที่บางทีอาจมีกระเบื้องหล่นตกมาบนหัว ทำให้เราบาดเจ็บ

ชาวสยามยังพูดอีกว่า ถ้าเวลานอนเขารู้สึกมีงูเลื้อยอยู่บนตัว เขาจะระวังไม่เคลื่อนไหว และถ้าทำเช่นนั้น งูก็จะไม่ทำร้าย ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าตัวเองจะมีใจมั่นคงเช่นนี้หรือไม่ แต่ไม่มีใครได้ยินว่า งูกัดคนกำลังหลับอยู่

งูพิษกับปลิง

ป่ากรุงสยามอุดมไปด้วยงูพิษและปลิง ซึ่งพากันมาในเวลาฝนตกเป็นต้น ถ้าคนเดินทางหยุดเดิน ทันทีฝูงปลิงซึ่งตัวไม่โตกว่าเข็มเท่าไร ก็จะพากันมาเกาะ แต่บนริมห้วยเขาเจอะตัวโต ๆ ซึ่งคนสยามใช้สำหรับดูดเลือดจากร่างกายส่วนที่รู้สึกเจ็บ เพราะเขาไม่รู้จักวิธีทำให้เลือดออกเหมือนชาวยุโรป นอกจากนั้น ยังมีปลิงทะเล ซึ่งชาวจีนในพระราชอาณาจักรสยามทำการค้าและออกไปหาตามชายเกาะ ปลิงเหล่านี้ ตัวโตหนึ่งนิ้ว แต่ตัวที่โตเต็มที่ โตถึงสี่นิ้ว ชาวจีนผ่าปลิงทะเลตั้งแต่หัวจนถึงหาง แล้วเอาตากแห้ง เขามีความเอร็ดอร่อยกับปลิงทะเลตากแห้งนี้ ซึ่งเราเห็นว่าเป็นท่อนหนังที่เอาไปเคี่ยว แต่เขาก็ขายได้ และนำเข้าไปในประเทศจีนเป็นจำนวนมาก

ตะขาบ

ตะขาบมีอยู่มากมายในกรุงสยาม และพบได้ทั่วไป ตัวที่ละเอียดๆ ดูจะมีอันตรายมากที่สุด ตัวไม่โตกว่าด้ายเย็บผ้าและยาวสองสามนิ้ว มันถูกหนังใครตรงไหน ก็ไหม้ตรงนั้น เวลากลางคืนดูมันเป็นไฟทั้งตัว เขายังพบตะขาบในบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบ้านร้างเก่า ๆ ตัวโตนิ้วหนึ่ง ยาวสามสี่นิ้ว ที่หัวตะขาบมีเขี้ยวเล็ก ๆ สองอัน คล้ายก้ามของกุ้ง ตะขาบใช้เขี้ยวนี้แหละกัดคนทำให้เจ็บปวดยิ่งนัก แต่ก็ไม่มีอันตราย ชาวสยามจับตะขาบไปปิ้งกิน ถือเป็นของเอร็ดอร่อย

แมลงบ่อง

แมลงบ่องก็มีมากอยู่เหมือนกัน บางตัวสีขาว อยู่ในบ้านคน คนที่ถูกแมลงบ่องต่อยนั้น แม้จะรู้สึกปวดมาก ก็มิใช่ว่ารักษาให้หายไม่ได้ บางตัวก็สีดำ มีอยู่ในกองขยะมูลฝอยตามสวนและตามลานบ้าน คนถูกแมลงบ่องดำต่อยอาจถึงตายได้ แมลงบ่องขาวนั้น โดยปกติ ตัวไม่โตกว่านิ้วหัวแม่มือ แต่ตัวดำตัวเท่ามือและมีเขี้ยวสองเขี้ยวแข็งแรงไม่แพ้ก้ามของกุ้ง สัตว์นี้เวลาเราเห็นจะรู้สึกขยะแขยง กัปตันเรือจากเมืองมัทราสคนหนึ่งเล่าให้มิชชันนารีชาวฝรั่งเศสฟังว่า ในช่องประตูของเรือที่เขาทาเป็นสีเขียวพ่าทั้งช่องนั้น เขาพบแมลงบ่องตัวหนึ่ง จึงฆ่าและเอาไปขึงแผ่ ตัวมันกว้างอย่างน้อยฟุตครึ่ง และปล้องของหางมันเป็นเหมือนกระดุมของเสื้อรัดตัว (justaucorps) แมลงบ่องยักษ์ตัวนี้ ถ้าต่อยใครเข้า คนนั้นก็เห็นจะตายในทันที ยาปกติที่รักษาแมลงบ่องต่อยก็คือ น้ำมันตะขาบ ซึ่งเขาเอาแมลงบ่องใส่ลงไป เพราะฉะนั้นชาวเอเชียอาคเนย์จึงมีธรรมเนียมเอาแมลงบ่องทุกตัวที่จับได้ ทิ้งลงไปในขวดน้ำมัน

หนอน

ไม่น่าแปลกใจ ที่ประเทศอากาศร้อนอย่างกรุงสยามจะมีหนอนมากมาย มีหนอนอยู่ชนิดหนึ่งมีอันตรายยิ่งนัก ตัวดำ สั้นและมีขนละเอียดทั้งตัว ทั้งมีพิษร้ายกาจมาก จนถึงกับว่า ถ้าขนเส้นหนึ่งของมันถูกหนังของใครเข้า มันจะเกาะติด และทันทีจะทำให้คันเหลือหลาย และเลยกลายเป็นแผลผี ยาที่จะใช้รักษาก็คือ ให้รีบเอาขี้ผึ้งถูส่วนที่คัน เพื่อเอาขนหนอนออก เพราะถ้าติดค้างอยู่ จะเกิดเป็นแผลอย่างน่ากลัว หนอนเหล่านี้มีพิษน่ากลัวสำหรับมือและร่างกายมากกว่าสำหรับเท้า เนื่องจากชาวสยามไม่สวมรองเท้า ฝ่าเท้าของเขาจึงด้าน จนหนามธรรมดาตำไม่เข้า

ยุง ริ้น (?) กับแมลงวัน

ในประเทศนี้ ยุง (cousin) และริ้น (melgue) เป็นสัตว์ที่รบกวนคนมากตั้งแต่หัวค่ำจนถึงราวสี่ทุ่ม ส่วนแมลงวันช้าง ที่เขาเรียกว่า "ตัวตบก่อน"(๑) (feappe-d'abord) เป็นตัวแมลงที่เหลือจะทนทานได้เวลากลางวัน เพราะทันทีที่มันเกาะ มันจะกัด โดยที่เรารู้สึกและแทงทะลุเสื้อเข้าไปได้ ชาวสยามเรียกแมลงชนิดนี้ว่า "แมลงวันช้าง" เพราะมันตามช้างไป และที่ใดไม่มีช้าง ก็เกือบไม่มีแมลงนี้เลย แมลงวันเหล่านี้ตัวโตและสีดำ มีเหล็กในต่อยเจ็บกว่าเหล็กในของผึ้ง อันที่จริงเราได้ประโยชน์จากผึ้งมาก แต่ไม่มีใครใช้ เพราะมันขมเกินไป

มด

ในพระราชอาณาจักรสยาม ปลวกและมดดำมีหลายชนิดและมีเป็นจำนวนมาก บางครั้งก็ก่อให้เกิดความเสียหายมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลวกนั้น กัดกินทุกอย่าง เช่น ผ้า หนังสือ ฯลฯ มันเกาะกินแม้กระทั่งไม้และบ้านเรือน มดแดงกับมดดำตัวเล็ก ๆ กัดเจ็บนัก ทำให้ผิวหนังเป็นตุ่ม ตามถนนหนทาง เป็นการยากที่จะป้องกันตัวให้พ้นจากมดแดงและมดดำตลอดจนยุง แมลงวันและริ้น แต่ตามบ้านเรือน เขารมควันใต้ถุนบ้าน ความร้อนทำให้แมลงเหล่านั้นหนี(๒) เขายังเอาสิ่งมีแสงสว่างทุกอย่างไปที่อื่น เพราะชักนำแมลงเหล่านั้นให้มาหา เวลาอากาศแห้งแล้งและลมพัดมาจากทิศเหนือแมลงเหล่านี้ก็ไม่สู้มารบกวนคน

---

(๑) ตามลักษณะของตัวแมลงที่ผู้ประพันธ์จะบรรยายต่อไปข้างหน้า เข้าใจว่าเป็นตัวเหลือบ ส่วนที่เรียกตัวเหลือบว่า "ตัวตบก่อน" นั้น เข้าใจว่า เนื่องจากตัวเหลือบเป็นแมลงที่กัดเจ็บและกัดเร็วด้วย ทันทีที่บินเกาะเรา ต้องรีบตบมัน เพราะฉะนั้นมันจึงได้ชื่อว่า "ตัวตบก่อน" (ผู้แปล)

(๒) เห็นจะเป็นควันมากกว่ากระมังที่ทำให้ยุงและริ้นหนี ? (ผู้แปล)

เวลากลางคืน ไม่มีอะไรเป็นที่เจริญตายิ่งกว่าที่จะได้เห็นหิ่งห้อย เกาะเต็มต้นไม้ ซึ่งประหนึ่งประดับด้วยดวงไฟส่องแสงเล็ก ๆ มากมาย ที่ดับแล้วก็ลุกอีกเกือบในเวลาเดียวกัน หิ่งห้อยเหล่านี้ไม่มีพิษสงอะไร เด็ก ๆ ชอบจับมาเล่น เราเห็นได้ง่าย ๆ ว่าหิ่งห้อยมีแสง เมื่อมันพองตัวนิดหน่อย แล้วดูดอากาศมาหามัน

แมลงมีแสง (?)

แมลงมีแสง (**ver luisant**) มีลักษณะต่างกับหิ่งห้อย คือ แสงของมันมีอยู่ตลอดเวลา และอยู่ที่หัวหมด ตัวมันเล็กมาก และไม่มีพิษ

ผีเสื้อ

ในพระราชอาณาจักรนี้ เราเห็นผีเสื้อหลายอย่างต่างชนิดบินไปบินมา ในปีหนึ่ง ๆ มีบางเวลาที่มดงอกปีกและบินเป็นจำนวนมากมาย ทำให้เราต้องหนีจากที่ที่มันบินมาตกเวลาค่ำ เดชะบุญที่มันรบกวนมนุษย์เช่นนี้ไม่เกิน ๒–๓ ชั่วโมง หลังจากนั้น มันก็ตกลงมาตาย จนเต็มพื้นดินตรงนั้นบ่อย ๆ ให้ค้างคาวมากินเป็นอาหาร เมื่อยุงแมลงบินมาเป็นดังก้อนเมฆเช่นนี้ คนต้องดับไฟหมด มิฉะนั้น บ้านจะมีแต่ตัวแมลง ถ้าคนในบ้านกำลังรับประทานอาหารอยู่ มันจะบินมาตก ทำให้อาหารทุกอย่างมีเชื้อโรค ไม่มีใครกล้าแตะต้อง จะมีแมลงบุกรุกเข้ามาในบ้านเช่นนี้บ่อยครั้งสองครั้งเท่านั้น ผีเสื้อนี่มีสีต่าง ๆ และมีสีเข้มนั้น ก็เห็นได้เกือบทุกฤดู เว้นแต่ฤดูฝน ผีเสื้อบางตัวตรงกลางปีกโปร่งแสงเหมือนกระจก ส่วนที่เหลือนอกนั้นมีสีต่าง ๆ เป็นเหมือนขนของนกยูง

เสียงจิ้งหรีดร้องในป่าก็เป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจ เพราะในคืนที่เงียบสงบนั้น เสียงมันร้องจะได้ยินไปถึงเรือ แม้ว่า เรือนั้นทอดสมออยู่

ห่างจากฝั่งถึง ๑/๔ ของลีเออ (ประมาณ ๑ กิโลเมตร) และบ่อยครั้งเสียงของจิงหรีดนี้ร้องเป็นจังหวะเหมือนดนตรีอีกด้วย

แมลงทับ

แมลงทับ (hanneton) สีทองเป็นแมลงที่ดูสวยงามยิ่งนัก ตัวมันเหมือนแมลงทับในประเทศฝรั่งเศส แต่ปีกของมันดูคล้ายเคลือบเป็นสีเขียวและสีทอง หัวก็เป็นสีเขียวและสีทองเหมือนกัน หรือมิฉะนั้นก็เป็นสีแดงและสีทองด้านไม่เป็นเงา แมลงชนิดนี้ตัวโตมาก มีอยู่ตามต้นไม้ คือ "ต้นแอร์วิล" (ervil) ที่เป็นไม้เนื้ออ่อน มันอยู่ในรากของต้นนี้ เด็กจับมันมาไว้ในกล่องเล็ก ๆ และเอาใบไม้ให้มันกิน ไข่ของมันไม่โตกว่าเม็ดตะกั่ว

ในมูลช้างมักเกิดสัตว์ชนิดหนึ่งหน้าตาประหลาดมาก จะนับเข้าในจำพวกแมลงทับก็ได้ ตัวมันดำสนิท ปีกแข็ง หัวผิดปรกติธรรมดาโดยแท้ คือ บนหัวมันมีปลายแหลม ๆ หลายอันเป็นรูปงวง และตรงกลางหัวมีเขาเล็ก ๆ นอกจากนั้น แมลงนี้ยังมีขาใหญ่ ๔ ขา ทำให้ตัวมันสูงจากดินกว่าหนึ่งนิ้ว หลังของมันดูคล้ายเกล็ดแข็ง ๆ อันเดียว มันบินขึ้นไปจนถึงยอดมะพร้าวสูง ๆ กินแก่นของมันและมักจะทำให้ตาย ถ้าไม่หาทางแก้ไข(๑) เด็กๆ ชอบจับแมลงนี้มาเล่นและให้มันชนกัน(๒) ข้าพเจ้ายังสังเกตเห็นอีกอย่างหนึ่งว่า ในมูลช้างเกิดเห็ดใหญ่กว่าเห็ดของเราเล็กน้อย

---

(๑) แมลงชนิดนี้ ในสมัยปัจจุบันเรียกว่า "ด้วงมะพร้าว" (ผู้แปล)

(๒) แต่ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าด้วงมะพร้าวชนกัน แมลงที่ผู้ประพันธ์อธิบายว่า เด็ก ๆ ชอบจับมาเล่นและให้ชนกันนั้น คงเป็นแมลงอีกประเภทหนึ่ง ที่เรียกว่า "กว่าง" หรือ "กว่างชน" เป็นแมลงปีกแข็ง สีเม็ดมะขามแก่ ตัวผู้มีเขาเป็นแฉกทั้งข้างล่างข้างบน โค้งเข้าหากันอย่างคีมปากนกแก้ว (ผู้แปล)

บทที่ ๑๖

ปลาทะเลกับปลาน้ำจืด

ในประเทศสยามใคร ๆ ก็ไปล่าสัตว์และจับปลาได้โดยไม่ต้องเสียภาษี แต่เจ้าพนักงานของพระเจ้าแผ่นดินคนหนึ่ง ที่เรียกกันว่า "ออกพระท้ายน้ำ" (Apratacnam)[๑] และเป็นผู้ปกครองฝ่ายน้ำ คอยห้ามมิให้ใช้วิธีจับสัตว์น้ำที่จะทำลายปลาคราวละมากเกินไป

ในแม่น้ำ และตามชายทะเลของพระราชอาณาจักรมีปลาชุกชุมมากกว่าในที่อื่น ๆ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะน้ำในแม่น้ำล้นฝั่งเข้าไปในพื้นที่เพาะปลูกบีละหกเดือน ดังนั้น ปลาจึงมีอาหารกินมาก โตไวและไม่กินกันเอง แต่ก่อนจะกล่าวถึงประเภทต่าง ๆ ของปลา เห็นสมควรจะอธิบายวิธีจับปลาของชาวสยามบ้าง

แห (épervier) ซึ่งชาวสยามเรียกว่า "ตาระพ้า" (Tarafa) นั้นเป็นอวนธรรมดาที่สุด บางคนใช้สำหรับหาความสนุกในการจับปลา แต่บางคนใช้สำหรับหาเลี้ยงชีพ ชาวสยามยังมีเฝือกกั้นปลา (seine) และใช้เช่นเดียวกับในประเทศฝรั่งเศส คือ เอาเสาปักที่ปากลำคลองเล็ก ๆ ของแม่น้ำ และเมื่อน้ำทะเลขึ้นเต็มที่ ก็ปิดลำคลองด้วยเฝือกที่เสาเหล่านี้รับไว้ ปลาก็มาออติดอยู่ที่เฝือกนี้เป็นจำนวนมาก แล้วใช้มือจับเอา

---

(๑) ที่ถูกควรเขียนว่า Ok-phra Thai-nam ลาลูแบร์ก็กล่าวถึงตำแหน่งนี้ ดูหนังสือเรื่องจดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม ๑ แปลโดยนายสันต์ ท. โกมลบุตร หน้า ๔๒๒ (ผู้แปล)

คนที่ไม่มีแหก็ใช้คันเบ็ดตกปลา หรือเอาสุ่มเดินไปตามลำคลอง ครอบสุ่มลงไปในน้ำ แล้วเอาปลาที่ติดอยู่ในสุ่มออกมาทางปากสุ่ม มีบางคนหาปลาโดยวิธีเอาเหยื่อล่อใส่ในตะกร้าผูกติดกับไม้ ในการหาปลาทางทะเล เขาใช้ฉมวกแทงปลาใหญ่ ๆ แต่สำหรับจับปลาธรรมดาบนพื้นทรายที่ปากแม่น้ำใหญ่ ๆ ซึ่งมีทางน้ำไหลหลายแห่งนั้น เขาบั๊กเสาติด ๆ กันในน้ำ แล้วทำเฝือกสองอัน ซึ่งปลายข้างหนึ่งกว้างไม่เกินสิบห้าฟุต ส่วนอีกข้างหนึ่งกว้างราวสามสี่ร้อยฟุต เป็นรูปทางตันแคบ ๆ ที่นี่แหละเขาวางเฝือก คอยยกเวลาน้ำขึ้น และปล่อยเวลาน้ำลง ปลาที่ลงตามน้ำลงก็ติดบนเฝือกนี้ ซึ่งเขายกขึ้นเหมือนกับยกเครื่องดัก แล้วก็ปล่อยปลาลงในเรือที่อยู่ข้าง ๆ

ปลาหัวกะโหลก (?)

ปลาหัวกะโหลก (poisson Caboche) เป็นปลาที่ชุกชุมที่สุด เมื่อใส่เกลือและตากแห้งแล้ว เขาบรรทุกไปขายในประเทศข้างเคียง ชาวฮอลันดาใช้คนจากเมืองบัตตาเวียมาหาปลานี้ส่งไปที่เกาะชวา เขาถือปลานี้เป็นหมูแฮมอย่างหนึ่ง หน้าตาของปลาดังกล่าวคล้ายปลาแมร์ลัง (merlan) แต่ตัวโตกว่ามาก ปลาชนิดสีดำมีรสดีกว่า และนำมาปรุงเป็นอาหารได้ดีกว่าปลาชนิดสีขาว ซึ่งมีเนื้องามพอสมควร แต่ในบางฤดู ปลานี้มีจุดดำเล็ก ๆ น่าขยะแขยง ชาวสยามพูดว่าเนื้อของปลานี้เสีย ในสมัยที่มันกินถ่าน ในระยะเวลานั้นมันจึงกินแต่น้อยที่สุดเท่าที่จะน้อยได้ สำหรับตากปลานี้ ชาวสยามผ่าหลังมันตั้งแต่หัวถึงหาง แล้วเฉือนข้างละ ๒ ริ้วโดยไม่แยกชิ้นที่อยู่ทางหัวและหางออกจากกัน เมื่อโรยเกลือบนปลาแล้ว ก็เอามันไปแผ่ตากแดด เมื่อมันแห้งนิดหน่อยแล้ว ก็เก็บไว้และนำส่งไปในเรือได้

ปลาสลิด

ปลาสลิด (**salite**) ตัวไม่ใหญ่กว่ามือ มีชุกชุมในแม่น้ำและลำคลองจนใครๆก็หากินได้ในราคาถูก ปลาสลิดนี้เขากินแบบเป็นปลาเค็มมากกว่าปลาสด มันคล้ายกับปลาทะเลที่เราฝรั่งเศสเรียกว่า "ปลี" (**plie**)

ปลาสาลิมาน

ปลาสาลิมาน (**saliman**) เป็นปลาที่มีหน้าตาและตัวเท่าปลาเฮริง (**hareng**) ที่หางมันมีเหล็กในที่มันใช้แทงคนจับปลาอยู่บ่อยๆเหมือนกัน แต่ไม่มีอันตราย เพราะทนสักวันสองวันก็หายเจ็บ ปลานี้เนื้ออร่อยนัก และมีอยู่มากมายตามแม่น้ำ หนองบึง

ปลาซาร์ดีน

ชาวสยามมีปลาซาร์ดีน (**sardines**) มาก ปลาซาร์ดีนทะเลเหมือนกับปลาซาร์ดีนในยุโรป ส่วนปลาซาร์ดีนน้ำจืด ตัวกว้างเกือบเท่ามือ ทั้งแบนและโตมาก เนื้อมันกินอร่อยนัก และตัวมันออกน้ำมันพอที่จะใช้ทอดตัวมันเอง เพื่อได้ปลานี้มากิน เขาใช้ตาระพ้า (แห) ที่ทำด้วยเส้นด้ายเหล็กขาว ซึ่งต้องรักษาให้สะอาดไว้ เพราะถ้าไม่สะอาด คนหาปลาก็คิดว่าจะจับปลาไม่ได้

ปลาวัด

ในแม่น้ำลำคลองของกรุงสยาม มีปลาชนิดหนึ่งตัวเท่าปลาซัลมอน ที่เขาตั้งชื่อเรียกว่า "ปลาวัด" (**poisson de pagode**) เพราะเหตุว่า เวลาน้ำนอง มันลอยไปอยู่ใกล้วัดบางแห่ง ซึ่งมันพบของกินมากกว่าในที่อื่นๆ และในวัดเหล่านี้ หลายๆคนชอบไปดูมัน ความจริงมันเป็นปลาเชื่องมาก จนมันงับข้อมือของคนที่ให้ของมันกิน โดยไม่ทำร้ายเขา เพราะมันไม่มีฟัน

เนื้อของปลานี้มีรสดียิ่ง แต่มีการห้ามไม่ให้จับมัน ผู้ที่ฝ่าฝืนจะต้องเสียค่าปรับแพง ถ้าใครเอาลอบมาดักมันในที่หลบลี้ภัยนี้ก็อาจจะถูกพระภิกษุเอาหินขว้าง เพราะปลาเหล่านี้มาอาศัยอยู่ในความคุ้มครองของท่าน

ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะกล่าวถึงปลาไหล หอย กุ้ง และปลาอื่น ๆ ที่เป็นที่รู้จักในทวีปยุโรปแล้ว ชาวสยามรับประทานปลาไม่มาก เพราะเขาเคยพบมันในซากศพที่ลอยมาในแม่น้ำลำคลอง

คางคก–กบ

ในประเทศที่มีน้ำมากเช่นนี้ ย่อมเกิดคางคก กบ และอึ่งอ่างอย่างดาษดื่น สัตว์สามชนิดนี้มีรูปร่างอย่างเดียวกับของเรา ชาวสยามรับประทานกบ คางคกไม่ใช่สัตว์มีพิษ ไม่มีอันตรายอย่างใดที่จะถูกตัวมัน

ปลากระเบน

ปลาทะเลย่อมอร่อยกว่าปลาน้ำจืดเหมือนในที่ทั่วไป แต่เนื่องจากอากาศร้อนจัด จึงไม่มีทางได้ปลาสดกินในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างทะเลเกือบ ๔๐ ลีเออ (ประมาณ ๑๖๐ กม.) แต่ชาวกรุงศรีอยุธยาได้รับประทานปลากระเบนโดยทั่ว ๆ ไป เพราะปลาชนิดนี้ว่ายขึ้นไปจนถึงหน้าเมือง ชาวสยามจับปลานี้อย่างแปลกพิสดาร คือ ปล่อยเชือกขนาดเขื่องที่มีเชือกสั้น ๆ เป็นสีต่าง ๆ มากมายลงในกลางน้ำ เชือกสั้น ๆ นั้นแต่ละเส้นมีเบ็ดตัวหนึ่งเชือกขนาดเขื่องถูกขึงและยึดไว้ด้วยสมอเรือที่วางอยู่ปลายทั้ง ๒ ข้าง โดยเชือกขนาดใหญ่นั้นถูกพยุงให้ลอยด้วยไม้อันสั้น ๆ (ทุ่น) ที่ผูกไว้เป็นระยะ ๆ ในลักษณะที่มันอยู่ลึกลงไปในน้ำเพียง ๒ ฟุต เขาใส่เหยื่อที่เบ็ดล่อให้ปลากระเบนมากิน[๑] ปลากระเบนจะว่ายมาติดเบ็ดได้ทุกเวลา เมื่อยกเชือกใหญ่

---

(๑) แต่ผู้ชำนาญการวางเบ็ดราวปลากระเบนยืนยันกับข้าพเจ้าว่า การวางเบ็ดปลากระเบนนี้ไม่ต้องใช้เหยื่อ ปลากระเบนจะว่ายมาติดเอง (ผู้แปล)

ขึ้นมา ปลาก็จะติดเบ็ดเป็นจำนวนมาก เขายังใช้คันเบ็ดตกปลากระเบนด้วย ขนาดธรรมดาของมันราว ๔ ฟุต หางของมันใช้ทำแซ่ได้ยาวประมาณ ๔ ฟุต เหมือนกัน ปลากระเบนตัวใหญ่ ๆ รับประทานไม่สู้ดีนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันสด แต่ตับของมันนั้นเอร็ดอร่อยนัก

ปลากระเบนชนิดใหญ่

ปลากระเบนชนิดใหญ่เป็นชนิดที่มีอันตรายน้อยที่สุด เพราะที่หางของมันไม่มีเงี่ยง ส่วนชนิดเล็กที่กลางหางมันมีเงี่ยงยาว ๔–๕ นิ้วแหลมมาก และขาวเหมือนงา ทั้งสองข้างมีฟัน เวลาเราจะเอาปลากระเบนใส่เรือ มันจะเอาหางฟาดและเอาเงี่ยงแทง เนื้อปลากระเบนต้มอร่อยดีมาก ปลากระเบนที่เขาเรียกว่า "ปลากระเบนไฟ" นั้นตัวเล็ก ถูกร่างกายส่วนไหนก็ทำให้ร่างกายส่วนนั้นเป็นแผล และทำให้เจ็บปวดเท่ากับถูกไฟไหม้ คนจับปลาทุกคนกล่าวว่า เวลาเขาเอาไม้ถูกมัน ไม่ว่าไม้จะยาวสักเท่าไร ทันทีมือจะรู้สึกเสียวสั่นสะเทือนจนต้องทิ้งไม้นั้น

ปลาฉนาก

ปลาฉนาก (**espadron**) ก็เป็นปลาที่มีทั่วไปในทะเลของพระราช-อาณาจักรนี้ด้วย มีคนเห็นมันบ่อย ๆ ในระหว่างเกาะต่าง ๆ ปลาชนิดนี้เกือบเหมือนปลาฉลาม และเนื้อของมันมีรสอย่างเดียวกัน ปลายหัวของมันมีกระดูกยื่นออกมาใหญ่เกือบเท่าตัวของมัน ทั้งมีฟันอยู่สองข้างเหมือนเลื่อยซึ่งปลายแหลม และดูเหมือนอยู่ห่างจากหัวมัน

ปลาครวญ

ปลาครวญ (**lamentin**) ไม่สู้มีในทะเลเหล่านี้ เพราะผิงซึ่งมีหญ้าที่มันชอบเข้าไปอยู่ และออกลูกนั้นมีน้อย ชาวสยามเรียกปลาชนิดนี้ว่า

"ปลาตัวเมีย" (poisson femelle) เพราะมันมีนม ๒ เต้า และส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่เหมือนของผู้หญิง มันให้นมลูกของมันกินเอง เสียงของมันเป็นเสียงครวญ เพราะฉะนั้นมันจึงชื่อในภาษาฝรั่งเศสว่า "lamentin" ซึ่งแปลว่าปลาครวญ หัวของมันคล้ายหัวแม่หมูมากกว่าสัตว์อย่างอื่น เห็นจะเป็นปลานี้เองที่ทำให้เกิดนิยายโบราณต่าง ๆ เรื่องนางเงือก

ปลาฉลามกับปลาโลมา

ปลาฉลามกับปลาโลมามีอยู่ดาษดื่นในทะเล แต่ชาวประมงไม่สู้จับ เพราะเนื้อมันกินไม่อร่อยเพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครซื้อ บางทีชาวประมงก็ได้น้ำมันจากมันสำหรับจุดไฟ หรือใช้เคี่ยวชันดิบที่เขาบรรทุกลงเรือ แต่เขาใช้น้อยเพราะมีน้ำมันอื่นดีกว่า

ปลาป้าเบ้อ (?)

ปลาที่ชาวสยามเรียกว่า "ปลาป้าเบ้อ" (pampre)(๑) นั้น เนื้ออร่อยมาก ตัวชนิดสีดำกับชนิดสีขาวเป็นชนิดที่ดีที่สุด เราจะรู้จักแยกมันออกก็โดยดูสีหนังของมัน เพราะนอกจากนั้นมีเหมือนกันทุกอย่าง ปลาป้าเบ้อตัวใหญ่กว้างเกือบ ๑ ฟุต และหนาตามส่วน

---

(๑) ไม่ทราบว่า ปลานี้เรียกอย่างไรในภาษาไทย อันที่จริงคำ pampre ตรงกับคำในภาษาฝรั่งเศสซึ่งแปลว่า "กิ่งองุ่นกับใบ" แต่ไม่มีความหมายตรงกับลักษณะที่ผู้ประพันธ์บรรยายเลย และเนื่องจากผู้ประพันธ์กล่าวว่า "Le poisson qu'ils (les siamois) appellent "pampre" (ปลาซึ่งชาวสยามเรียกว่า "บังเปรอ") จึงคิดว่าคำ pampre จะต้องเป็นภาษาไทย และคำ "ป้าเบ้อ" เป็นคำที่มีสำเนียงใกล้เคียงที่สุด ข้าพเจ้าคิดอีกอย่างหนึ่งว่า ตามลักษณะที่ผู้ประพันธ์บรรยายในเรื่องนี้ และโดยเฉพาะในเรื่อง "ปลาไก่น้ำ" ว่า ปลาป้าเบ้อเป็นปลาตัวแบนนั้น ปลาดังกล่าวอาจเป็นปลาจาระเม็ด ซึ่งในสมัยก่อนเรียก ปลาป้าเบ้อ ก็เป็นได้ (ผู้แปล)

ปลาไก่น้ำ

ปลาไก่น้ำ (**poule d'eau**) ก็เป็นปลาที่เนื้ออร่อยมากเหมือนกัน แต่ตัวมันไม่เหมือนกับไก่ธรรมดาแต่อย่างใด ปลานี้ แม้ว่าแบนเหมือนปลาป้าเบ้อ แต่มีกระดูกใหญ่อันหนึ่ง ทำให้หลังของมันหนากว่า และบนตัวของมันเป็นสีแดงเข้มและเขียวแก่

ปลาแซร์ กับ ปลาแนร์

ปลาแซร์ (**Ser**) กับปลาแนร์ (**Naire**) ก็เป็นปลาที่อร่อยมากเช่นกัน เวลาชาวประมงจับปลาสองชนิดนี้ได้มาก ๆ เขาผ่าท้องและเอาดองเกลือหรือเอาตากบนหิน ปลาทั้งสองอย่างนี้มีรสคล้าย ๆ กับปลาคอด (**morue**) เนื้อเป็นแผ่น ๆ เหมือนกัน

ปลาบีกุด (?)

ปลาที่ชาวสยามเรียกว่า ปลาบีกุด (**Bigoude**) นั้น ตัวไม่โตกว่าหัวแม่มือเท่าไร และยาวเจ็ดแปดนิ้ว เนื้อมันคล้ายเนื้อของปลาแมร์ลัง (**merlan**) แต่รสดีกว่า

ปลาเข็ม

ปลาเข็มเป็นปลาที่มีรสด้อยกว่าเล็กน้อย ที่มันมีชื่อเช่นนี้ ก็เพราะหัวมันยาวและแหลม

นี่แหละ คือ ปลาธรรมดา ๆ ที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ และมีอะไรอย่างหนึ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะพิเศษ

บทที่ ๑๗

สัตว์จำพวกหอย

ในประเทศนี้ก็มิใช่ว่าไม่มีสัตว์จำพวกหอย หอยทะเลซึ่งมีรสอร่อยดีมากก็มีอย่างอุดมสมบูรณ์ หอยนางรมมีอยู่ดาษดื่น แต่ชาวสยามไม่กิน และแม้แต่แซะมันออกมาจากหิน เขาก็ไม่อยากทำ คนที่อยากกินต้องไปหาเอาเอง เพราะฉะนั้น คนต่างชาติที่มาค้าขายในประเทศนี้ จึงไม่ได้กินบ่อยๆ หอยนางรมมีอยู่ ๓ ชนิดต่างกัน มีผู้พบไข่มุกในหอยที่เหมือนกับหอยในยุโรป เขาเอาเปลือกมากออกจากตัวหอย เปลือกทั้งหมดของหอยนั่นแหละ คือ เปลือกมุก ชาวสยามใช้น้ำส้มหรือน้ำมะนาวล้างเปลือกหอย แล้วเลื่อยเปลือกหอยนี้ทำเป็นของใช้ต่าง ๆ ที่สามเณราลัยนักบุญโยเซฟ เขาทำไม้กางเขนอันหนึ่งงามมาก พระวรกายและพระเศียรของพระคริสตเจ้าทำด้วยเปลือกไข่มุกที่เป็นชิ้นเดียว ส่วนพระกรและพระเพลาทำด้วยชิ้นส่วนที่ต่อกัน แต่ก่อนนี้ ที่บ้านของคนใหญ่คนโตเคยมีกล่องเล็ก ๆ กระปุกหมึกและไม้เท้าที่หุ้มด้วยเปลือกไข่มุก แสดงภาพวาดดอกไม้และใบไม้ต่าง ๆ

คนจีนและคนสยามใช้หอยชนิดหนึ่งที่ต่างกันมาก คือ เปลือกมันไม่หนากว่ากระดาษ และเกือบไม่มีโพรงข้างในเลย ตัวหอยโตเท่าฝ่ามือ บางเหมือนใบไม้ ชาวจีนใช้หอยนี้เช่นเดียวกับใช้แก้วสำหรับแต่งหน้าต่าง หลังจากตัดมันเป็นรูปสี่เหลี่ยมแล้ว แสงที่เกิดจากเปลือกหอยนี้งามมาก แต่มองทะลุไม่ได้ ชาวสยามเรียกหอยนี้ว่า “ซาบูลา” (**sabula**) และถือว่ากินอร่อยกว่าหอยในยุโรป

แมงกะพรุน

ในทะเลของทุกประเทศมีแมงกะพรุนใหญ่ ๆ ที่มีชื่อในยุโรปว่า "หมวกชาวเฟลมิช" (chapeau flamand) แมงกะพรุนนี้ดูคล้ายไม่มีรูปร่างเป็นสัตว์ตัวใด เห็นแต่รูปกลมโต ๆ เป็นวัตถุหนาตรงกลาง และค่อย ๆ เล็กลงไปทางขอบ แมงกะพรุนมีอยู่มากมายตามฝั่งทะเลเมืองมะริด ชาวจีนรู้จักดีกว่าคนสยามว่าตัวไหนกินได้ตัวไหนกินไม่ได้ เขาเอาดินแดงที่ปนกับเกลือหุ้มพวกแมงกะพรุนที่กินได้ ในสภาพนี้แหละที่แมงกะพรุนมีรูปทรงเป็น "หมวกเฟลมีช" วิธีกินแมงกะพรุน คือ เพียงแต่ล้าง แล้วทันทีมันก็กลายเป็นเยลลี่ขาวและโปร่งใสที่งามมาก ตัดแมงกะพรุนเป็นเส้นเล็ก ๆ แล้วเอาแตงกวาที่ตัดเป็นแผ่น ๆ ปนกันทำเป็นสลัด แมงกะพรุนที่เป็นเส้น ๆ นี้เวลาเคี้ยว จะดังกรุบ ๆ และมีรสชาติของทะเลที่อร่อยมาก

คางคกทะเล

คางคกทะเลเป็นปลาน่าเกลียดมาก ตัวกลมดิก เห็นแต่หัวเล็ก ๆ โผล่ออกมากับครีบเล็ก ๒ อันอยู่ทั้งสองข้าง คนชาวสยามยืนยันว่าปลานี้เกิดจากผลไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งมีดาษดื่นตามชายฝั่งทะเล และเมื่อมันตกลงไปในน้ำ ก็ค่อย ๆ กลายเป็นคางคกทะเล หลายคนยืนยันว่าเคยเห็นตัวหนึ่งที่ยังเป็นครึ่งผลไม้และครึ่งคางคก เรื่องนี้อาจเป็นไปได้ตามธรรมชาติ กล่าวคือเมื่อลูกปลาคางคกติดอยู่กับผลไม้นี้ มันก็โตขึ้นตามส่วนที่ผลไม้เน่าไป ดังนั้นย่อมพูดไม่ได้ว่า ต้นไม้กลายเป็นปลาคางคกทะเล

ปูทะเล

ชาวสยามชอบปูทะเลมาก และมีวิธีทำปูกินอย่างหนึ่งที่เห็นว่าเข้าที คือ เอาเนื้อปูออกมาทั้งหมด สับกับกระเทียม แล้วเอาใส่กระดองปูนำไป

ทอด นับเป็นพาย (อังกฤษเรียก **pie** ฝรั่งเศสเรียก **pâté**) ที่อร่อยมาก(๑) ชาวสยามใช้คันเบ็ดตกปู และเมื่อปูกินเบ็ดแล้ว เขาไม่ดึงมันขึ้นมาจนพ้นน้ำ แต่เอาสวิงช้อนไว้ข้างใต้ เพราะทันทีที่ปูได้อากาศเหนือน้ำ มันก็ทิ้งเบ็ดและตกลงในทะเลอีก แต่สวิงช้อนมันไว้ไม่ให้หนีไป(๒)

มีผู้พบปูทะเลที่กลายเป็นหินมากมายตามพื้นดินโคลน ที่น้ำแห้งเมื่อน้ำทะเลลง และปูทะเลที่เขาพบนั้น ถ้ายังอยู่ทั้งตัว ก็เป็นสิ่งน่าดูน่าชมมาก เป็นเรื่องประหลาดที่สัตว์กลายเป็นหินไป แต่เราก็สงสัยอย่างมีเหตุผลไม่ได้ว่า ปูเกิดจากหิน เพราะมีอยู่บ่อย ๆ ที่รูปของปูติดอยู่กับหินทั้งตัวกับขาของมัน ปูที่กลายเป็นหินนี้ถือเป็นยาวิเศษสำหรับรักษาโรคบิด โดยเอาปูนี้ที่ตำแล้วนิดหน่อยละลายกับเหล้ากิน

ปูแดง

ปูชนิดหนึ่งเกือบเหมือนปูทะเล ชอบกองดินขึ้นไปที่ที่มันอยู่ เขาเรียกปูนี้ว่า "ปูแดง" (**tourlerou**) ปูนี้มีอยู่มากมายในที่ที่เป็นหนองบึงของเมืองมะริด มันเดินไม่ตรง หลังมันแดงเหมือนปูทะเล ปูนี้เมื่อเอาไปต้มก็ใช้ทำอะไรไม่ได้

ข้าพเจ้าลืมชื่อปูอีกชนิดหนึ่ง รูปร่างของมันแปลก คือ กระดองของมันมีรูปทรงเหมือนคอเสื้อของนายทหาร ที่มีหางยาวและตรงงอกอยู่ข้างใต้

---

(๑) อาหารที่ปรุงเช่นนี้ในปัจจุบันเรียกว่า "ปูจ๋า" (ผู้แปล)

(๒) ที่ผู้ประพันธ์เล่าว่า ปูกินเบ็ด และวิธีจับปู คือ ใช้คันเบ็ดตกนั้น คงจะไม่เป็นความจริง โดยสันเชิง วิธีจับปูมี ๒ วิธี คือ ๑. ปักคันแร้วลงในน้ำ เหยื่อที่อยู่ในคันแร้วจะล่อให้ปูมากิน (ไม่ใช่เหยื่อที่ติดคันเบ็ดล่อให้ปูมากิน เมื่อยกคันแร้วขึ้นมา ถ้ามีปูติดก็เทลงเรือ ๒. ใช้เชือกผูกเหยื่อหย่อนลงในน้ำตามริมฝั่งคลอง เมื่อปูมากินเหยื่อจะต้องค่อย ๆ ดึงเชือกขึ้นมา เมื่อเห็นตัวปู ก็รีบใช้สวิงช้อนก่อนที่มันจะผละหนีไป (ผู้แปล)

ปูชนิดนี้มีอันตรายมาก เพราะไข่ของมันเป็นยาพิษร้ายแรง ซึ่งชาวสยามบอกว่าไม่มียาแก้ได้ แต่เขาก็ยังกิน หมายความว่า เขาจะต้องเป็นคนทำเอง เพราะคนอื่นอาจจะทำผิดตำรา

กุ้งใหญ่ กุ้งมังกรและกุ้งทะเลชนิดต่าง ๆ ก็มีอย่างชุกชุมในทะเลประเทศนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกุ้งนางซึ่งมีมากมาย และเป็นสินค้าสำคัญในประเทศที่มีคนกินโดยทั่วไป กุ้งที่เอามาตำและปรุงพร้อมกับมีข้าวสวย ก็พอแล้วสำหรับชาวสยาม เขาใช้กินทุกมื้อเพื่อทำให้อยากอาหาร และยังใช้ต่างเนยสำหรับปรุงอาหารทุกชนิดด้วย ซึ่งมีคนกินโดยทั่วไป

บทที่ ๑๙

การก่อตั้งพระคริสตศาสนาในพระราชอาณาจักรสยาม

ชาวโปรตุเกสเป็นชาตินักรบและพ่อค้า เป็นชนชาวยุโรปพวกแรกที่ได้แผ้วถางทางไปสู่หมู่ประเทศเอเชียตะวันออก ผลกำไรเป็นเหยื่อที่ล่อเขาให้ไปประเชิญกับทะเลต่าง ๆ ที่ไม่รู้จัก และสมบัติของภาคตะวันออกก็ได้เป็นรางวัลตอบแทนความขยันขันแข็งและความกล้าหาญของเขา ความเห็นแก่เงิน ทำให้เขาที่เป็นพ่อค้ามักได้กลายเป็นวีรบุรุษ และทุกวันนี้เรายังจะได้นับเขาเข้าอยู่ในหมู่ชนชาตินักพิชิตด้วย ถ้าเขาจะได้เป็นผู้ทะเยอทะยานมุ่งหาเกียรติเท่ากับมุ่งหาสมบัติ

ขณะที่นักเดินเรือผู้องอาจเหล่านี้มาขุดค้นหาสมบัติทางภาคตะวันออกนั้น ได้มีผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ที่ไม่กลัวอันตรายต่าง ๆ และได้คิดโครงการอันน่าสรรเสริญที่จะนำพระศาสนาของพระเยซูคริสต์เข้าไปประกาศในดินแดนต่าง ๆ ....ที่เสื่อมทรามเพราะมีความเชื่อถืออันต่ำและงมงาย บาทหลวงคณะดอมินิกันได้สร้างโบสถ์หลังหนึ่งขึ้นในเมืองกัว (Goa) และโดยที่ได้รับความสนับสนุนจากประเทศโปรตุเกส ก็ได้เป็นผู้ประกาศพระวรสาร[๑] (Evangile) กลุ่มแรกในบรรดาประเทศเอเชียตะวันออก ต่อมาไม่นานนักบุญฟรังซีสซาเวียร์กับเพื่อนของท่าน ก็ได้เอาอย่างผู้กล้าหาญกลุ่มนี้ ซึ่งมาแพร่ธรรมโดยมีจุดมุ่งหมายจะขยายอาณาเขตแห่งอาณาจักรคริสตชน การทำงานเป็นผล

---

(๑) วรสาร (วร=ดีเยี่ยม สาร=ข่าว) หมายถึงหนังสือประวัติและคำสั่งสอนของพระเยซูเจ้า (ผู้แปล)

สำเร็จได้เชิญชวนผู้อื่นให้เดินตามรอยของเขา คณะนักบวชหลายคณะได้ขมีขมันแข่งขันกันจัดส่งผู้แพร่ธรรมไปทำงานในถิ่นที่มีผู้เลื่อมใสศาสนา ศิษย์ของนักบุญฟรังซีส ซาเวียร์ และของนักบุญอิกญาซีโอได้มาทำงานทนทุกข์ลำบากในดินแดนต่างศาสนานี้ และหลายๆ คนได้ยอมหลั่งโลหิตทำให้แผ่นดินดังกล่าวเจริญงอกงาม เขาไม่เห็นแก่ตัว ทั้งดูหมิ่นสมบัติและยศฐาบรรดาศักดิ์ในโลก มีกิริยาความประพฤติที่แสดงถึงความบริสุทธิ์ผุดผ่องในสมัยอัครสาวก และกินอยู่ง่ายตามธรรมชาติ โดยอากาศร้อนส่งเสริมให้เขาประพฤติเช่นนั้น คุณธรรมเหล่านี้ทำให้เขาได้รับความเคารพเป็นดังจิตสวรรค์ ที่ลงมาในโลกเพื่ออำนวยความผาสุกแก่ประชาชนและเพื่อจัดระเบียบการปกครองโลก ใครๆ ต่างนิยมชมชอบความแกล้วกล้าอันเยือกเย็นนี้ ซึ่งช่วยเขาพ้นจากความกลัวต่าง ๆ อันหยุดยั้งคนธรรมดาสามัญมิให้เดินก้าวหน้าต่อไป

เป็นความจริงที่ว่า ในสมัยดึกดำบรรพ์ก่อนโน้น มีนักปรัชญาเมธีผู้มีชื่อเสียงหลายคนตระเวนไปในเอเชียตะวันออกเพื่อหาความรู้และเพื่อแสวงหาผู้นิยมชมชอบ มูโซนีอุส (**Musonius**) และดามีส (**Damis**) ได้แสดงให้เห็นความเฟื่องแห่งความเฉลียวฉลาดของเขา บีทาโครัส (**Pythagoras**) ได้เผยแพร่ความลุ่มหลงของตนเอง และได้นำความลุ่มหลงใหม่กลับไป เอปีกแต๊ต (**Epictite**) ได้เผยแพร่ศีลธรรมเศร้าหมอง ที่สอนให้เกลียดชังคุณธรรมในข้อเขียนของเขา อาปอลโลนีอุสแห่งตีอาน (**Apollonius de Tyane**) ได้เรียกร้องให้ถือตนเป็นเทพเจ้า แต่ผู้แพร่ลัทธิเหล่านี้ ที่ปล่อยตัวในความสนุกและตกเป็นทาสของประสาทความรู้สึกนั้น เป็นแต่นักพูดโอ้อวดที่เป็นแบบฉบับของความอ่อนแอทุกอย่าง เขาภูมิใจในความรู้สูงแสดงความดูหมิ่นต่อบุคคลใด ๆ ที่ไม่เป็นนักปรัชญาเมธีเหมือนเขา

ฉะนั้น จึงนับเป็นเรื่องใหม่ที่ได้เห็นคนบางคนถือระเบียบวินัยอันเคร่งครัดและตัดใจจากโลก ใจกระตือรือร้นและสงสารผู้อื่น หวังจะได้รับก็แต่ความเหยียดหยามในโลกนี้ และรางวัลในสวรรค์เท่านั้น ในขณะที่เขาบางคนซึ่งก็เป็นคนจน ๆ นำคำสั่งสอนไปสอนคนที่จน ๆ เหมือนเขานั้น อีกบางคนซึ่งร่ำรวยด้วยความรู้ทางธรรมและทางโลก ก็ได้รับเชิญให้เข้าไปในวังของบรรดาผู้มีอำนาจ ซึ่งเขาพยายามชักจูงให้มาเป็นศิษย์

บุคคลใดก็ตามที่มีแต่ความเฉลียวฉลาดตามประสามนุษย์ ย่อมจะเห็นแต่ความกระตือรือร้นอย่างโง่ ๆ และไร้ผลในโครงการที่จะสอนคนที่หลับอยู่ในความเกียจคร้านและบ่อยครั้งจมอยู่ในความสำมะเลเทเมา ทั้งเห็นว่าความยากจนเป็นสิ่งที่อดทนได้ยิ่งกว่าวิธีการอันยากลำบากที่จะช่วยตนให้พ้นจากความยากจน ให้ถือความเคร่งครัดแบบคริสตชน แต่การคิดเห็นเช่นนั้นเป็นการมองข้ามพลังอันลึกและแข็งแกร่ง ที่สามารถจะเปลี่ยนชาวเมืองซีบารีส[๑] (Sybarite) ซึ่งเป็นคนอ่อนปวกเปียกที่สุดให้กลายเป็นฤาษีที่ถือเคร่งครัดที่สุด และสามารถจะโน้มน้าวชาวเอธิโอเปียที่ถูกแดดแผดเผากับชาวซาโมแยด[๒] (Samogede) ที่หนาวจนตัวแข็งชา ให้มาอยู่ในอำนาจปกครองอันเดียวกัน ประสบการณ์เป็นบทเรียนที่สอนให้รู้ดีที่สุด การที่อัครสาวก[๓] หมู่แรกได้ทำมาแล้วนั้น สอนเราว่า เรายังทำอย่างนั้นตามแบบของท่านได้อีก ในขณะที่ประเทศซีเรียกำลังหาความสนุกสบายและประเทศ

---

(๑) เมืองซีบารีสเป็นเมืองโบราณที่ชาวกรีกตั้งขึ้นในแหลมอิตาลี ราว ๗๒๐ ปี ก่อนคริสตกาล เป็นเมืองที่ขึ้นชื่อลือนามในเรื่องความโอ่อ่าพุ่งเพ้อ และความประพฤติสำมะเลเทเมา (ผู้แปล)

(๒) ชาวซาโมแยดเป็นชนชาติเผ่ามองโกล อยู่ในไซบีเรียบนคาบสมุทรโตมีร์ (ผู้แปล)

(๓) อัครสาวก หมายถึง ศิษย์สิบสองคนของพระเยซูเจ้า (ผู้แปล)

อียิปต์กำลังหาความโอ่อ่าฟุ่งเฟ้อนั้นเอง คริสตชนในยุคแรกพากันถือความเคร่งครัดอย่างเข้มงวดที่สุด กรุงโรมเสื่อมโทรมเพราะคำสั่งสอนเสเพลของเอพีคูรัส (Epicure) แต่ที่กรุงโรมนั้นเองได้มีผู้ที่สลัดทิ้งความเฉื่อยชาไปหาความทุกข์ลำบาก ลงจากยศฐาบรรดาศักดิ์สูงสุดไปขลุกอยู่ในความถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม(๑) เมืองโครินท์ เมืองอันทีโอก (Antioche) และเมืองอเล็ก-ซันเดรียเคยเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยความประพฤติเสเพล ประชาชนในแคว้นไอโอเนีย (Ionia) เคยปล่อยตัวในความสนุกสบาย แต่พระคริสตศาสนาก็ได้แพร่ไปถึงสถานที่เหล่านี้ และสถานที่ดังกล่าวได้รับการอาบรดด้วยโลหิตของชาวเมืองเหล่านี้ ซึ่งยอมตายเพราะพระศาสนา ความตายอย่างร้ายกาจและก่อนเวลาอันควรได้ช่วยให้เขามิต้องทนทุกข์ทรมานจนถึงวัยชรา

ผู้เผยแพร่ศาสนาไม่ควรจะสะดุดหยุดงานเพราะพบอุปสรรคที่นึกขึ้นเอง อุปสรรคเช่นนี้ย่อมหยุดยั้งได้แต่คนที่เย็นเฉยและขลาดกลัวเท่านั้น และเนื่องจากงานศักดิ์สิทธิ์ทุกอย่างต้องได้รับคำกล่าวป้องกันในศตวรรษที่เสื่อมโทรมนี้ ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า ความหวังของผู้ประกาศศาสนาส่วนหนึ่งมีหลักอยู่ในข้อที่ว่าลัทธิความเชื่อถือที่เขาตั้งใจจะลบล้างนั้น เป็นเรื่องไร้สาระความหลงผิดยิ่งหยาบคาย ก็ยิ่งต่อต้านได้สะดวก การทำผิดที่ทำด้วยเจตนาร้ายจนเกินไปนั้น เป็นการทำผิดที่ควรได้รับการแก้ไขมากที่สุด การกระทำอันน่าสะอิดสะเอียนที่ศาสนาถือเทพเจ้าหลายองค์ (paganisme) ปล่อยให้ทำนั้นยิ่งทำให้ศาสนาอันบริสุทธิ์กว่าเข้ามาได้ง่ายขึ้น

ชาติใดนับถือรูปปฏิมาและนับถือเทพเจ้าหลายองค์ ชาตินั้นต้องพร้อมจะรับศาสนาใหม่มากกว่า ประชาชนยิ่งนับถือเทพเจ้ามาก ก็ยิ่งคิดว่ามี

---

(๑) สละยศฐาบรรดาศักดิ์ไปใช้ชีวิตเรียบง่ายในกรอบของศาสนาอย่างเคร่งครัด–กวป.

ความเลื่อมใสมาก และดวงจิตที่รับความรู้สึกทุกอย่างโดยไม่เลือก ก็นับว่าสามารถจะได้รับความจริง

เมื่อพระคริสตศาสนาเกิดขึ้นใหม่ ๆ บรรดานักปรัชญาเมธีผู้หยิ่งทะนงตัวได้อ่อนน้อมยอมรับความเชื่อ อัตถลักซึ่งในศาสนาของเรา แม้จะเคลือบคลุม ก็บังคับคนหยิ่งสู่รู้ที่สอดรู้สอดเห็นกล้าถามพระเจ้าผู้สูงสุด ให้นิ่งเงียบสงบ อคติในการศึกษาถูกทำลายและชนชาติหลับอยู่ในความสนุกสบายตื่นขึ้นเมื่อได้ยินเสียงสั่งให้ทำการทรมานกายใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ บรรดาผู้แพร่ธรรมใหม่ในเอเชียอาคเนย์ซึ่งมีความกระตือรือร้นแบบเดียวกัน และได้รับความช่วยเหลืออย่างเดียวกัน ก็มีสิทธิ์หวังจะได้รับความสำเร็จเช่นเดียวกันด้วยมิใช่หรือ ?

ทุกอย่างได้สำเร็จเป็นไปตามที่เขากล้าทำด้วยความฮึกหาญ อาณาจักรแห่งความเชื่อได้ตั้งขึ้นแล้วในภาคตะวันออก ประเทศตังเกี๋ยเพียงประเทศเดียวมีคริสตชนกว่าสามแสนคน และประเทศจีนมีถึงสองแสนคน ความเจริญอย่างรวดเร็วเช่นนี้คงจะเป็นไปอย่างต่อเนื่องกันยิ่งขึ้น ถ้าเรามีผู้แพร่ธรรมมากกว่านี้ กับมีการติดต่อกันเพื่อทำให้เจริญต่อไปและส่งผู้แพร่ธรรมไปทดแทนผู้ที่ตายเองหรือถูกเบียดเบียนตายไป

สิ่งที่ได้ก่อตั้งขึ้นแล้วพากันสั่นคลอนเพราะพายุที่เกิดขึ้นโดยมิได้คาดฝัน แต่มรสุมที่ร้ายแรงที่สุดนั้น ก่อตัวขึ้นในพระราชอาณาจักรจีน โคจินจีน และตังเกี๋ย ที่เกิดการเบียดเบียนศาสนาครั้งนี้ เป็นเพราะผู้ปกครองประเทศมีความวิตกกังวล และมีนโยบายผิดพลาดมากยิ่งกว่าเพราะประชาชนต่อต้านศีลธรรมที่พระวรสารสอน กล่าวคือ บรรดาราชาธิราชพากันตกพระทัยดูเหมือนทรงหวั่นเกรงว่า จะมีมหาอำนาจต่างประเทศมาทำลายความ

จงรักภักดีของพลเมือง และหน้ากากของศาสนาใหม่จะบีดบังซ้อนเร้นเจตนา อันมักใหญ่ใฝ่สูง เช่น พระเจ้าแผ่นดินประเทศตังเกี๋ยทรงเชื่อฟังคำใส่ความของพระภิกษุ ซึ่งทนให้เปรียบตนกับบาทหลวงมิได้ พวกบาทหลวงนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์และความรู้ ดำรงชีวิตอย่างขยันขันแข็ง ถือเป็นการตำหนิความเกียจคร้านและความด้อยความรู้ของพระภิกษุ เขาจึงใส่ความผู้ที่เขาไม่สามารถประพฤติเอาอย่างได้ พระเจ้าแผ่นดินตังเกี๋ยได้ทรงออกพระราชกฤษฎีการ้ายแรงฉบับหนึ่ง..มิช้าก็ทรงพบผู้สมรู้ร่วมคิดผู้ปฏิบัติตามพระราชโองการนั้น ถือเป็นความชอบที่จะปฏิบัติให้เคร่งครัดเกินกว่าที่สั่งไปเสียอีก คริสตชนผู้เป็นกำลังสร้างความมั่นคงให้แก่พระราชบัลลังก์ ก็ถูกเนรเทศให้ไปอยู่เสียที่ไกล ๆ คริสตชนเป็นพลเมืองที่มีคุณธรรมสูงพากันไปอยู่ตามสถานที่อ้างว้าง เปล่าเปลี่ยว เขาถูกห้ามจนกระทั่งมิให้หาทางแสดงความบริสุทธิ์ของเขา บรรดาบาทหลวงผู้รับใช้พระเจ้าแห่งความสงบร่มเย็น ได้รับการปฏิบัติเยี่ยงผู้ก่อกวนความสงบของบ้านเมือง และได้ถูกนำลงเรือลำหนึ่ง ซึ่งแล่นใบไปสู่เมืองมาเก๊า สัตบุรุษหลายคนเมื่อขาดผู้นำก็หลงทางและความเชื่อของเขาก็คลอนแคลน ส่วนบางคนซึ่งไม่ขลาดพอที่จะทรยศต่อพระเจ้าที่ตนนับถือแต่ไม่กล้าพอที่จะตายเพื่อพระเกียรติของพระองค์ ก็พากันไปหาที่หลบภัยในพระราชอาณาจักรสยาม แล้วไม่ช้ากลุ่มคนชาติเดียวกันที่อยู่ในต่างประเทศก็ได้เพิ่มทวีขึ้น

ชาวโปรตุเกสที่ถูกขับไล่ออกจากเมืองมะละกานั้น ได้สร้างโบสถ์หลังหนึ่งขึ้นที่เมืองนี้ แต่คริสตชนที่ไม่มีผู้นำและเกือบไม่มีความรู้เหล่านี้ไม่ช้าก็เสียผู้เสียคนไปเพราะดินฟ้าอากาศ ความร้อนจัดทำให้เขาทำงานไม่ได้ เมื่ออ่อนเปลี้ยอยู่ในความทุกข์ยากขัดสน แต่ไม่คิดจะช่วยตัวให้หลุดพ้นออกมา เขาก็กลิ้งเกลือกตัวอยู่ในความเฉื่อยชาเกียจคร้าน ทำให้คนอื่นไม่รู้ว่าเขา

เป็นลูกหลานของชนชาตินักรบ ที่ขาดก็แต่ความทะเยอทะยานที่จะตีเอาราช-อาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ ลำต้นที่ย้ายไปปลูกในดินแดนต่างชาติเหล่านี้ มีก็แต่กิ่งก้านที่ร่วงโรยและเหี่ยวแห้ง ความจนนั้นทำให้ผู้ที่มีจิตใจอ่อนไหวสงสารก็จริง แต่ทำให้คนทั่ว ๆ ไปดูหมิ่นดูแคลน เพราะความจนเป็นโทษที่ได้รับเพราะความเฉื่อยชาของเขาเอง ศาสนาของเขาที่เสื่อมโทรมไปเหมือนความประพฤติของเขา ก็สูญเสียลักษณะดั้งเดิมซึ่งเป็นที่น่าเคารพนับถือ ศาสนาอันสง่างามก็เสื่อมทรามไปด้วย เพราะมีการปฏิบัติที่ทำตามอารมณ์ชอบ จึงเป็นการเสแสร้งทำแทนของจริงเท่านั้น ความศรัทธาแบบเชื่อง่ายและหูเบา ทำให้เกิดการเชื่อและถืองมงาย ซึ่งทำให้กิจการศักดิ์สิทธิ์เสื่อมค่าในสายตาของผู้นับถือรูปปฏิมา

การเบียดเบียนศาสนาเป็นไปอย่างรุนแรงกว่าในประเทศโคจินจีน และไม่ปรานีแม้กระทั่งเด็ก สตรีและคนชรา ทุ่งนาของพระวรสารได้รับการอาบรดด้วยโลหิตของผู้ยอมตายเพราะศาสนาสามสิบเจ็ดคน บาทหลวงผู้รับใช้ศาสนาทุกท่านได้ถูกเนรเทศออกไป ได้มีการประกาศโทษถึงประหารชีวิตหากกล้ากลับมาในดินแดนนี้ ซึ่งมีหวังจะเกี่ยวเก็บได้มากมาย แต่ทว่าต่อไปนี้จะต้องทิ้งไว้ให้เป็นหมันแห้งแล้ง บาทหลวงผู้มีน้ำใจกว้างเหล่านี้จำเป็นต้องจากสัตบุรุษของตนไป ได้แต่หวังว่าวันหนึ่งจะมีเวลาที่สงบกว่า ก็จะได้กลับมาเผ่าดความมั่นคงของเขา คริสตังใหม่หลายคนเสียใจที่จำต้องจากกันอย่างเจ็บปวดรวดร้าวเช่นนี้ และรู้สึกตัวว่าไม่แข็งแรงพอที่จะเดินไปโดยไม่ต้องพึ่งบาทหลวง เขาจึงคิดป้องกันมิให้ตนหกล้ม โดยไปหลบพักพิงอยู่ในพระราชอาณาจักรสยาม

บุคคลหลายคนรู้สึกสะเทือนใจจริง ๆ เมื่อเห็นกิจการหลาย ๆ อย่างต้องเลิกล้มไปเช่นนี้ จึงคิดหาวิธีที่จะส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของพระ

ศาสนจักรที่เกิดขึ้นใหม่ในภาคตะวันออก และจากกลางโลกที่เฟะฟอนนี้เอง พระเป็นเจ้าได้ทรงบันดาลให้มีผู้มีน้ำใจในการแพร่ธรรมหลายคน ซึ่งเมื่อทำความดีทั้งหมดด้วยตนเองไม่ได้ ก็หาบาทหลวงที่บริสุทธิ์และไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเหมือนตน มาเข้ามีส่วนร่วมด้วย อันว่าในขณะนั้น มิชชันนารีทั้งหลายกระจัดกระจายอยู่ในภาคตะวันออก และยังไม่ได้ตั้งคณะขึ้น อธิการของมิชชันนารีเหล่านั้นอยู่ในยุโรป ไม่มีทางจะปกครองและให้คำแนะนำช่วย. เขา เป็นที่น่าเกรงว่า ความประพฤติหย่อนยานจะเกิดขึ้นในหมู่ผู้ที่ไม่มีผู้ควบคุม จริงอยู่ ความประพฤติของเขาไม่เป็นที่น่าตำหนิติเตียนตลอดมา แต่การทำเรื่องฉาวโฉ่เพียงวันเดียวก็พอที่จะทำลายงานที่ทำมาเป็นเวลาหลายปีได้ เขาแวดล้อมอยู่ด้วยพระภิกษุผู้นับถือรูปปฏิมา อิจฉาความเจริญก้าวหน้า และหวังจะได้รับประโยชน์จากการทำเพลี่ยงพล้ำของเขา คนต่างศาสนาโดยมากมีอคติ ถือเขาเป็นนักผจญภัยที่หนีมาอยู่ในดินแดนต่างประเทศเพื่อไม่ต้องรับโทษตามความผิด ความไม่เห็นแก่ประโยชน์ ซึ่งทำให้เขาดูหมิ่นสมบัติในโลกนั้น เป็นแต่กับดักคนซื่อ ที่หลอกง่ายเสมอโดยแสดงภายนอกว่าเคร่งครัด บรรดามิชชันนารีที่อยู่โดดเดี่ยวและไม่ขึ้นต่อกันนั้น ตัวเขาไม่สามารถจะได้รับความนับหน้าถือตา เขาเสี่ยงต่อการถูกสงสัยว่า เป็นแค่คนมักใหญ่ใฝ่สูง ที่เรียกร้องให้ผู้อื่นเชื่อฟังโดยไม่โต้แย้ง แต่เขาเองกลับไม่ต้องเชื่อฟังใคร

เพื่อขจัดความเข้าใจผิดต่าง ๆ อันมีผลร้ายยิ่งดังกล่าวนี้ ผู้มีน้ำใจในการแพร่ธรรมทั้งหลายจึงเห็นควรรวบรวมมิชชันนารีเหล่านี้ ซึ่งอยู่กระจัดกระจายให้มาอยู่ใต้บังคับบัญชาอันเดียวกัน โดยตั้งพระสังฆราชชาวฝรั่งเศสสามองค์ ซึ่งเมื่อประจำอยู่ในเอเชียอาคเนย์ ก็จะดูแลบาทหลวงในปกครองและสัตบุรุษ ทั้งจะได้อบรมผู้แพร่พระวรสารผู้เกิดในประเทศที่เขารู้จักภาษา

และขนบธรรมเนียมในถิ่นที่ทำงานแพร่ธรรมอยู่ด้วย การทำเช่นนี้จะทำให้ศาสนจักรเหล่านี้มีบาทหลวงโดยไม่ต้องใช้วิธีการที่สิ้นเปลืองมาก ทั้งจะเป็นการป้องกันเหตุร้ายอย่างหนึ่ง คือ ไม่มีการเพาะปลูกในนา (ไม่มีการแพร่ศาสนา)

บาทหลวงยี่สิบองค์สลดใจที่เห็นหลายต่อหลายชนชาติยังจมอยู่ในความมืดของการนับถือรูปปฏิมา และโดยที่เชื่อตระหนักว่า จะฉุดเขาออกจากความมืดนั้นได้โดยง่าย จึงรวมกันเป็นกลุ่มและอุทิศทรัพย์สมบัติของเขาให้แก่กิจการอันศักดิ์สิทธิ์นี้ ในหมู่คนที่มีน้ำใจในการแพร่ธรรมดังกล่าวนั้นมีบาทหลวง เดอ ลาวัล–ม็องโมรังซี (Abbé de Laval Montmorency) ผู้เกิดจากครอบครัวหนึ่ง ซึ่งได้มอบวีรบุรุษหลายคนให้แก่รัฐและผู้ป้องกันหลายคนให้แก่พระศาสนจักร ทุกคนได้ประพฤติคู่ควรกับชื่อที่ได้รับว่า บารอง คริสตชนกลุ่มแรก ทั้งทำให้เขาได้รับเกียรติเช่นเดียวกับการเสกสมรสของเขากับบรรดาพระราชวงศ์ ผู้มีน้ำใจในการแพร่ธรรมผู้นี้ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระสังฆราชแห่งเปเตร (Pétrée) และเมื่อวายชนม์แล้วก็ยังฝังอยู่ในท่ามกลางชาวป่าในประเทศคานาดา บาทหลวง เดอ ลาม็อต–ลังแบรต์ (de la Mothe–Lambert) บาทหลวง ลา บัลลือ (la Pallu) กับบาทหลวงเดอ เมอร์ (de Meurs) ซึ่งนามของท่านทั้งสามนี้จะต้องจารึกไว้ในจดหมายเหตุอันศักดิ์สิทธิ์ของเรานั้น เป็นผู้แรกตั้งคณะนี้ แต่ต่อมาอีกเล็กน้อย อับเบ เดอ ลีออน (Abbé de Lionne) ก็ได้มาร่วมในงานของท่านทั้งสาม เป็นอันว่าในปี ค.ศ. ๑๖๕๑ ได้มีการวางโครงการนี้ซึ่งกว่าจะเป็นผลสำเร็จก็ต้องใช้เวลาหลายปี

กลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่นี้ได้ส่งผู้แทนไปกรุงโรม เพื่อขอจดชื่อเข้าในกองทหารอาสาสมัคร[๑]ของพระเยซูคริสตเจ้า พระสันตะปาปาผู้ทรงพร้อมที่จะสนับสนุนงานที่เขาคิดทำอยู่แล้ว ได้ทรงมีพระบัญชาให้เขาเสนอบาทหลวงชาวฝรั่งเศสสามท่านให้พระองค์ทรงแต่งตั้งเป็นพระสังฆราช ในบรรดาผู้แทนที่เดินทางไปกรุงโรมนั้น มีบาทหลวงบัลลือ สังฆมนตรีแห่งโบสถ์แซ็ง-มาร์แต็ง เดอ ตูร์ (Chanoine de Saint Martin de Tours) ผู้ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวด้วยเสียงสนับสนุนเป็นเอกฉันท์ ท่านเกิดในแคว้นตูเรน (Touraine) จากครอบครัวมั่งคั่งที่มีคุณธรรมสืบทอดต่อกันมา ท่านเป็นบุคคลคนเดียวที่ไม่เห็นดีเห็นชอบในการที่ท่านได้รับการแต่งตั้งครั้งนี้แต่ก็ขัดขืนไม่สำเร็จ ต้องยอมจำนนและได้รับการอภิเษกเป็นพระสังฆราชในปี ๑๖๕๙ ณ พระมหาวิหารนักบุญเปโตรที่กรุงโรม ในนามว่า พระสังฆราชแห่งเฮลีโอโปลีส (Evêque d' Heliopolis) และได้ปฏิบัติหน้าที่พระสังฆราชจนกระทั่งถึงแก่มรณภาพในปี ๑๖๘๔

บาทหลวง เดอ ลา ม็อต-ลังแบรต์ เกิดในแคว้นนอร์มังดีจากครอบครัวมีชื่อเสียง ได้อุทิศชีวิตในการรับใช้โรงพยาบาลที่เมืองรูอัง (Rouen) โดยเป็นผู้อำนวยการของโรงพยาบาลนี้ เมื่อได้ยินข่าวว่า จะมีการส่งพระ-สังฆราชชาวฝรั่งเศสสามองค์ไปในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์ ท่านก็เดินทางไปกรุงโรม ตั้งใจจะอุทิศตนทำงานแพร่ธรรมในบังคับบัญชาของพระสังฆราช

---

(๑) คำ "กองทหารอาสาสมัคร" ที่ตรงกับคำในภาษาฝรั่งเศส milice (militic) และใช้เกี่ยวกับมิชชันนารีคาทอลิกในหนังสือเล่มนี้ ตลอดจนคำอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับทหาร เช่น "รบ แถวหน้า ผู้บัญชาการ ธง,....ฯลฯ" มีความหมายในทางฝ่ายจิต คือ มิได้หมายความว่า มิชชันนารีคาทอลิกเป็นทหารฝ่ายโลกที่ไปรบ เพื่อตีเอาดินแดนของชนชาติอื่น แต่เป็นทหารฝ่ายจิตที่ไปบำเพ็ญความดีเพื่อพิชิตเอาวิญญาณมนุษย์มาถวายพระ-เยซูคริสตเจ้าเท่านั้น (ผู้แปล)

ทั้งสาม ท่านเสนอตัวขอรบอยู่ในแถวหลัง แต่ถูกบังคับให้รับเกียรติเป็นผู้บัญชาการรบ ท่านโอดครวญถึงการที่ได้รับตำแหน่งสูงนี้ แต่ไม่เป็นผล พระสันตะปาปาไม่ทรงฟังเสียงท่านปฏิเสธ ความต้องการของพระศาสนจักรที่จะตั้งขึ้นนั้น เรียกร้องขอประมุขที่มีใจเร่าร้อน เป็นแบบฉบับดีด้วยความประพฤติและสั่งสอนด้วยความรอบรู้ ดังนั้น ท่านจึงได้รับพระสมณโองการแต่งตั้งเป็นพระสังฆราชแห่งเบริธ (Evêque de Bêryte) และได้รับการอภิเษกจากพระอัครสังฆราชแห่งเมืองตูร์ (Archevêque de Tours)

การเลือกพระสังฆราชองค์ที่สามตกได้แก่บาทหลวงโกโตแลนดี (Cotolendi) แห่งเมืองแอกส์ในแคว้นโปรวังส์ (Provonce) ซึ่งท่านเป็นผู้ปกครองสังฆตำบล (paroisse) ใหญ่แห่งหนึ่ง ในฐานะเป็นเจ้าอาวาส คุณสมบัติต่างๆ ซึ่งท่านใคร่อุบเงียบไว้นั้น ได้ยินไปถึงกรุงโรม แล้วท่านก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระสังฆราชแห่งเมแตลโลโปลีส (Evêque de Metellopolis)

แต่พอข่าวการตั้งกลุ่มนี้แพร่กระจายออกไป บาทหลวงหลายองค์ก็ได้มาสมัครขออยู่ในบังคับบัญชาของพระสังฆราชแห่งเฮลีโอโปลีส เพื่อทดลองดูคุณสมบัติและกระแสเรียก (vocation) ของผู้ที่มาสมัครได้อย่างสะดวก ท่านเลือกเอาสถานที่สงบแห่งหนึ่ง ห่างจากกรุงปารีสสิบลีเออ โครงการที่จะตั้งองค์การหนึ่งขึ้นในยุโรปให้ดำรงอยู่ตลอดไป และมีหน้าที่หามิชชันนารีอาสาสมัครไปแพร่ธรรมในเอเชียอาคเนย์นั้น พระสังฆราชแห่งเฮลีโอโปลีสนี้แหละเป็นผู้วางและปฏิบัติจนลุล่วงสำเร็จ บุคคลที่มีความศรัทธาเป็นที่น่าเชื่อถือหลายคนและโดยเฉพาะสตรีคริสตชนอีกบางคนได้จัดหาทุนทรัพย์ เพื่อเป็นค่ายังชีพของพระสังฆราชและของบาทหลวงที่จะตามพระสังฆราชไป มาดามลา ดือแชส เดดีย็อง (Madame la Duchesse d' Aiguillon) ได้ถวายสมบัติ

ของท่านส่วนหนึ่ง เพื่องานอันศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว กลุ่มพระศาสนจักรในภาคเอเชียอาคเนย์ยังคงคิดถึงบุญคุณของท่านผู้นี้อยู่

บางคนปรารถนาจะประกาศพระเยซูคริสตเจ้าให้มนุษย์รู้จัก ก็เสนอตัวขอนำไม้กางเขนไปปักจนสุดปลายภาคเอเชียอาคเนย์ ส่วนบางคนที่ไปไม่ได้เพราะสูงอายุหรือมีโรคภัยไข้เจ็บ ก็เป็นอันทำตามน้ำใจเร่าร้อนไม่ได้ แต่ถึงแม้จะต้องอยู่กับที่ เขาก็เป็นผู้ที่มีประโยชน์มิใช่น้อย บุคคลผู้มีน้ำใจกว้าง แต่ชีโรคเหล่านี้แหละเป็นผู้ที่เขาเลือกให้เป็นผู้อบรมมิชชันนารีรุ่นหนุ่ม ซึ่งเขาตั้งใจจะส่งไปทำงานแพร่ธรรมในภาคเอเชียอาคเนย์ "คณะมิสซังต่างประเทศ" (Missions Etrangères)(๑) ได้อุบัติขึ้นด้วยประการฉะนี้ เป็นอนุสาวรีย์ที่จะดำรงอยู่ชั่วฟ้าดินสลาย แสดงถึงความศรัทธาของผู้แรกตั้งและความมีชัยของพระศาสนจักร ซึ่งคณะกำลังเตรียมการพิชิตให้ พระสังฆราชปัลลือเป็นผู้ได้รับมอบหมายให้เขียนระเบียบการปกครองคณะ

จุดมุ่งหมายของคณะนี้ คือ อบรมผู้สมัครให้เป็นบาทหลวง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งปั้นหัวใจของเขาให้แข็งแกร่ง เอาชนะความเย้ายวนของประสาททั้งห้า ซึ่งแผลงฤทธิ์กดขี่ในภูมิภาคทางใต้ที่อากาศร้อนมากกว่าที่จะแผลงฤทธิ์ภูมิภาคทางเหนือที่มีน้ำแข็ง การเลือกผู้ไปแพร่ธรรมนั้น ต้องใช้วิจารณญาณมาก เรื่องของเรื่อง คือ ต้องปกครองคนรุ่นหนุ่ม ที่กำลังอยู่ในวัยเร่าร้อน และต่อไปจะต้องมีความประพฤติแสดงให้เห็นความบริสุทธิ์ผุดผ่องของคุณธรรมต่างๆ เขาจะต้องสอนให้คนต่างศาสนาที่ชอบความสนุกทางเนื้อหนังจนเสียไปแล้วให้ถือคุณธรรมเหล่านี้ ผู้แพร่ธรรมหนุ่มๆเหล่านี้ เมื่อถึงเวลาทำอะไรก็ทำได้ไม่มีใครบังคับ จะต้องมีนิสัยใจคอบริสุทธิ์และแข็งแกร่งพอที่จะต่อต้านการติดเชื้อของตัวอย่างและอิทธิพลของอากาศ การเห็น

---

(๑) คณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส (ผู้แปล)

ความชั่วอย่างใกล้ชิดอยู่บ่อย ๆ จะทำให้เราคุ้นกับความชั่วนั้น และถ้าผู้ที่ปล่อยตัวให้ความชั่วดังกล่าวมีอำนาจ ก็จะพูดให้เห็นความน่าเกลียดของความชั่วเบาลง และบางครั้งจะถึงกับยกย่องมัน

ความมีใจเร่าร้อนช่วยให้ประพฤติดีและป้องกันมิให้ก่อเรื่องอับอายฉาวโฉ่ แต่มีแต่ใจเร่าร้อนเท่านั้น ยังไม่พอสำหรับถือหน้าที่ของงานแพร่ธรรมอย่างสมควร ยังต้องมีคุณสมบัติตามธรรมชาติและหาความรู้สำหรับแก้การกล่าวอ้างเหตุผลผิด ๆ และแสดงให้เห็นว่า ลัทธิที่ยังคงดำรงอยู่เพราะได้รับการส่งเสริมจากผู้มีอคติตามการอบรมนั้น เป็นเรื่องที่ไม่ถูกหลักเหตุผล มิชชันนารีเหล่านี้ เราจะไม่ส่งไปส่งเสียงร้องกู่ก้องในที่สาธารณะหรือวัดทางพุทธศาสนาเพื่อประณามการถือรูปปฏิมา ความฉลาดสอนเขาให้มีใจเร่าร้อนอย่างพอเหมาะ เขาจะอบรมศิษย์บางคนอย่างเงียบ ๆ และเมื่อศิษย์เหล่านี้มีความรู้ดีแล้ว ก็จะบวชเป็นบาทหลวง ช่วยให้เราไม่ต้องส่งธรรมทูตที่ต้องการสำหรับเกี่ยวเก็บวิญญาณมาจากยุโรป

โรงเรียนของผู้ปรีชาสุขุมนี้ไม่ยอมรับการถือเคร่งครัดใด ๆ ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่ออุปนิสัยของผู้ที่มีหน้าที่อันยากลำบาก ต้องการกำลังความเข้มแข็งอย่างเต็มที่ สำหรับต่อต้านอิทธิพลร้ายของภูมิอากาศต่าง ๆ การดำรงชีวิตในโรงเรียนนี้เป็นแบบอยู่ร่วมกัน และแม้ว่า การกินอยู่อย่างง่าย ๆ เป็นเรื่องไม่น่าทึ่งเลยในสายตาของประชาชน ที่มักคิดว่า การทำจนเลยเถิดไปเป็นการทำอย่างดีเด่นที่สุด แต่เราก็เห็นว่า การกินอยู่ง่าย ๆ เช่นนั้น เป็นความประพฤติที่ถูกต้องตรงตามคำสอนในพระวรสารมากที่สุด การกินอยู่ง่าย ๆ ยังเป็นเรื่องที่ถือได้ยากที่สุด เพราะการถือเป็นแบบเดียวกันอย่างจำเจนั้น เป็นการประจญความไม่มีใจมั่นคงตามธรรมชาติของเรา แต่ละคนในบ้านนี้ ถือความเคร่งครัดให้พอเหมาะกับกำลังของตน เขาตัดใจจากโลกนี้

แล้ว จึงไม่มีความสนุกเพลิดเพลินอย่างใดอื่น นอกจากความพอใจที่ได้ถือตามหน้าที่ และไม่มีการหย่อนใจอย่างอื่น นอกจากการได้ทำงานชนิดต่าง ๆ ถ้าเขาหยุดพักบ้างก็เพื่ออนุโลมตามธรรมชาติ ซึ่งถ้าทำงานหนักต่อเนื่องกันก็จะหมดสิ้นเรี่ยวแรง การถือเคร่งครัดที่เป็นของคณะนักบวชบางคณะนั้นไม่น่าจะเหมาะกับมิชชันนารี ที่จะต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยแล้วเหน็ดเหนื่อยอีก

เมื่ออุปสรรคขั้นต้นผ่านพ้นไปแล้ว ก็เกิดอุปสรรคใหม่ในการที่จะเดินทางไปยังภูมิภาคที่ไม่รู้จัก ซึ่ง ณ ที่นั้น ชาวฝรั่งเศสยังไม่มีสำนัก พวกโปรตุเกสมีความอิจฉาทางการเมือง ไม่ยอมให้พระสังฆราชฝรั่งเศสเดินทางไปกับกองทัพเรือของเขา แต่กลับนำขึ้นศาลสอบสวนฝ่ายศาสนา (**tribunal de l' Inquisition**) เพราะมีความมักได้สมบัติอย่างเลวทราม กล่าวคือ เขากลัวว่า ถ้าประเทศฝรั่งเศสรู้จากเขาว่า ประเทศไหนมีโภคทรัพย์อะไรแล้วก็จะแย่งเอาไป ชาวฮอลันดาก็ไม่ยอมให้ชาวฝรั่งเศสโดยสารเรือของเขาเช่นเดียวกัน เรือของเขารับแต่คนที่ทำงานอยู่กับบริษัทอินเดียตะวันออกของเขาเท่านั้น (ทางมาเอเชียอาคเนย์) จึงเหลือแต่มาทางทะเลเมดิเตอเรเนียน แล้วผ่านประเทศตุรกี ประเทศเปอร์เซียและประเทศโมกุล ทางเส้นนี้ไกลกว่าและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากกว่า แต่ก็มีข้อดีเหมือนกัน กล่าวคือ ทำให้เรามีกำลังสู้กับความเหน็ดเหนื่อย เมื่อจำเป็นต้องหยุดพักเป็นระยะ ๆ เราก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับภูมิอากาศต่าง ๆ ทำให้เราคุ้นกับอาหารต่าง ๆ อำนวยให้เรามีโอกาสหาความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมและประเพณีทางภาคตะวันออก

เป็นภาพที่น่าประทับใจอย่างยิ่ง เมื่อเห็นมิชชันนารีจิตใจสูงและเร่าร้อนนี้ผละจากอ้อมแขนของครอบครัวอันเป็นที่รัก กล่าวคำอำลาครั้งสุดท้ายกับมิตรที่รักใคร่และมีคุณธรรม เพื่อไปแสวงหาความเหน็ดเหนื่อยและความยากจนในหมู่ชนชาติที่ไม่รู้คุณค่าของการเสียสละอย่างใหญ่หลวงนี้

ท่านโกโตแลนดีกับท่านลาม็อต–ลังแบรต์เป็นพระสังฆราชชาวฝรั่งเศสสององค์แรกที่เดินทางไปถึงเอเชียอาคเนย์ ท่านแรกนั้น มีแต่ความเหน็ดเหนื่อยและทำการทรมานกายใจตลอดชีวิต พอมาถึง ก็ถึงแก่มรณภาพเมื่ออายสามสิบเอ็ดปี ชีวิตของท่านสั้น แต่เพียบพร้อมไปด้วยกิจการ ซึ่งบุคคลธรรมดาจะประกอบได้มากเช่นนั้น ก็ต้องใช้เวลาไม่รู้กี่ต่อกี่ทีเดียว

ท่านเดอ เบริธลงเรือที่เมืองมาร์แซย์ เมื่อปี ค.ศ. ๑๖๖๐ การเดินทางของท่านถูกพายุ ลมพัดเรือไปอยู่ในที่ตื้นใกล้ฝั่งเกาะซาร์ดีเนีย จะต้องอับปางแน่ แต่พระเป็นเจ้าได้ทรงช่วยท่านให้พ้นจากภัยนี้ และเมื่อลงจากเรือที่เกาะมอลตา (Malthe) ท่านได้รับเกียรติที่สมควรจะได้รับ แต่ท่านไม่ใฝ่ฝันถึง ท่านได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก ก่อนจะเดินทางถึงเมืองอาเล็ปโป (Alep) ที่เมืองนี้ ท่านพบกองคาราวานกองหนึ่งเพื่อเดินทางไปเมืองบาบีโลน ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเมืองแบกแดด วิธีเดินทางเช่นนี้เป็นวิธีเดียวที่ทำได้ในทะเลทราย อันดาษดื่นไปด้วยสัตว์ร้ายและชาวอาหรับที่เลี่ยงตนด้วยของที่ปล้นได้

แต่พอรุ่งเช้า ทุกคนก็ขึ้นม้าหรืออูฐ และจะลงมาจากหลังสัตว์นั้นก็ต่อเมื่อถึงเวลาค่ำเพื่อรับประทานอาหาร เขารับประทานอาหารวันละมื้อเดียว และอาหารนั้น ก็คือ ข้าวต้มกับเนยเหลว แต่การต้มนี้ก็ทำได้อย่างลำบาก เพราะไม้หาได้อย่างยากเย็นเต็มที ในทะเลทรายแถบนี้มีแต่ไม้ต้นโรสแมรีหรือมูลอูฐ ซึ่งติดไฟง่าย ตลอดทางไม่มีบ้านเรือน แต่มีปะรำซึ่งตั้งอยู่บนหลังอูฐ บ้านที่พบได้นี้ถือเป็นกำแพงแบบบางบ้องกันความหนาวซึ่งในหน้าหนาว กลางคืนก็หนาวเหน็บ ความไม่สะดวกไม่สบายอย่างร้ายที่สุด ก็คือไม่มีน้ำ พื้นดินแห้งแล้งแถบนี้ไม่มีลำห้วยไหลผ่าน และไม่มีฝนตก กลางที่อ้างว้างเปล่าเปลี่ยวร้อนจัดนี้มีผู้ขุดบ่อลึกหลายแห่ง ซึ่งเป็นที่

รู้จักเฉพาะสำหรับผู้นำกองคาราวานเท่านั้น แต่เนื่องจากน้ำในบ่อเป็นน้ำเน่าและเหม็น จึงต้องแก้รสของมันด้วยกาแฟ ซึ่งคนเดินทางดื่มกันมาก ๆ

การผละเดินออกจากกองคาราวานนั้น ถือเป็นการกระทำที่ขาดสติเป็นอย่างยิ่ง เพราะชาวอาหรับตระเวนไปมาอยู่ตลอดเวลา คอยหาโอกาสจู่โจมผู้เดินทาง และถ้าคนในกองคาราวานมีจำนวนมากนัก เขาก็คอยอยู่ตามทางแคบ ๆ แล้วเข้าโจมตีคนที่อยู่แถวสุด ๆ โดยมิให้ทันรู้ตัว ส่วนคนที่เดินอยู่ข้างหน้าก็ไม่ถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องมาช่วยเพื่อนที่เดินทางมาด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ชาวอาหรับเหล่านี้ไม่สู้น่ากลัวในฤดูหนาว เพราะในฤดูนั้นเขามัวหาหญ้าให้ฝูงสัตว์ จึงไม่ค่อยทิ้งครอบครัวไปไกล ๆ เขาบรรทุกเครื่องเรือนและกระโจมบนหลังลาและอูฐเดินทางเป็นหมู่ ๆ แล้วตั้งกระโจมในทุกสถานที่ที่เขาพบหญ้าเลี้ยงสัตว์ น้อยครั้งที่เขาจะห่างไปจากหมู่บ้านที่ย้ายและเคลื่อนที่ได้เหล่านี้ เห็นจะกลัวว่าจะเกิดเหตุร้าย ซึ่งจะทำให้เขาสูญเสียบุตรภรรยาและฝูงสัตว์

เมื่อเข้าไปในแคว้นเมโสโปเตเมีย จะต้องระวังป้องกันตัว สู้กับสิงโตและหมูป่า ซึ่งดูคล้ายจะเป็นเจ้าของครอบครองถิ่นนี้อย่างเด็ดขาด ถิ่นดังกล่าวแห้งแล้ง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกลื่อนกลาดไปด้วยรอยสัตว์ร้ายต่างๆ สิงโตนั้นเป็นราชาของทะเลทรายแถบนี้ ไม่ตกใจกลัวเมื่อเห็นคนมา มันมีความกล้าอย่างสงบและไม่สะดุ้งสะเทือน เมื่อได้ยินเสียงอึกทึกหรือเสียงปืนคาบศิลาหรือเสียงสุนัขเห่า ท่านเดอ เบริธ เมื่อเดินทางไปถึงเมืองแบกแดดได้ไปพักกับพวกนักพรตคาปูชิน (Capuchin) ชาวฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ตามฐานะของเขา จึงเป็นที่นับหน้าถือตาของประชาชน และได้รับความคุ้มครองจากรัฐบาล เมืองแบกแดดนี้ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำไทกรีส มีกำแพงป้องกันกับมีกองทหารใหญ่กองหนึ่ง เป็นเมืองที่ใหญ่ขนาดเมืองชั้นที่สองของเรา (ฝรั่งเศส)

แต่มีพลเมืองไม่มากเท่า หลังคาสุเหร่าและอาคารสาธารณะมุงกระเบื้องสี่-เหลี่ยมทำด้วยดินและทาน้ำมันขัดเงา ส่งแสงแวววาวมาก เมืองนี้เป็นเมืองใหม่ แม้บางครั้งจะมีคนเข้าใจว่าเป็นเมืองบาบีโลนเก่า ซึ่งอยู่ไกลออกไปอีกสามสิบลีออ

จากเมืองแบกแดด พระสังฆราช เดอ เบริธ เดินทางไปเมืองบาส-โซรา ซึ่งเป็นเมืองหนึ่งในประเทศอาราเบียร้าง(๑) ตั้งอยู่บนแม่น้ำใหญ่ที่เกิดขึ้นโดยแม่น้ำไทกรีสกับแม่น้ำยูเฟรตีสไหลมารวมกัน ทั้งสองฝั่งแม่น้ำใหญ่นี้เป็นป่าต้นปาล์ม ซึ่งออกผลอินทผาลัมอันเป็นที่นิยมกินและทำเงินให้แก่ประเทศมาก กองเรือค้าขายของคนทุกชาติเข้ามาในท่าเรือนี้ ชาวโปรตุเกส ชาวอังกฤษ และชาวฮอลันดาพากันมาทำการค้าใหญ่โตและได้กำไรอย่างมหาศาล บ้านเรือนที่เมืองนี้ทำด้วยไม้อ้อหรืออิฐที่ตากแดดแห้ง เจ้าเมืองบาสโซราเป็นปาชา (Pacha) มุสลิมคนหนึ่ง ซึ่งเมื่อมีชื่อนี้ ก็นับเป็นเจ้าผู้มีอำนาจสูงสุดในเมืองบาสโซราอย่างแท้จริง แต่ก็ยังต้องส่งส่วยเล็กน้อยไปถวายสุลต่าน เขาเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของประชาชนตามแต่จะเห็นชอบ ประเทศตุรกีดูจะพยายามตะล่อมเขาให้มาอยู่ในอำนาจเหมือนกัน แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เขาน่าจะไม่มีทางที่จะมีกองทัพหลายกองในทะเลทรายที่กว้างใหญ่และแห้งแล้ง ซึ่งแยกเขาให้อยู่ห่างจากรัฐต่าง ๆ

เนื่องจากเมืองบาสโซราตั้งอยู่ระหว่างกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์กับทวีปยุโรป จึงดูเหมือนเป็นจุดชุมนุมของชนชาติค้าขายทุกชาติ ที่เมืองนี้ใครจะถือศาสนาอะไรก็ได้ คริสตชนก็ดี ยิวก็ดี ผู้นับถือรูปปฏิมาก็ดี ต่างมีโบสถ์และพระสงฆ์ของตน ศาสนาคาทอลิกที่นี่ยังเจริญน้อย คริสตัง

---

(๑) เมืองบาสโซรา (Bassora) หรือบาสรา (Basra) ปัจจุบันอยู่ในประเทศอิรัก (ผู้แปล)

ลูกวัดนักบุญยวง (หรือยอห์น) มีจำนวนมากกว่าที่วัดอื่น ๆ เขาถือนักบุญยวงผู้นำหน้ามาก่อน (Prêcurscur) ใหญ่กว่าพระเยซูคริสต์ เพราะเห็นว่าพระองค์ต้องเสด็จไปหาท่าน เพื่อขอประกอบพิธีล้างให้ ชาวยิวที่เมืองนี้ประกอบพิธีต่าง ๆ ของเขาได้อย่างเป็นอิสระ พวกบาญาณ (Bajans) เป็นผู้นับถือรูปปฏิมา แม้เขาจะหยาบคายและเชื่องมงายในเรื่องที่เชื่อถือ แต่เขาเป็นคนขยันขันแข็งที่สุดในการค้าขาย โบสถ์ของเขาเป็นห้องที่มีหลังคาเป็นรูปโดม และรับแสงสว่างเข้าทางประตูเท่านั้น รูปปฏิมาของเขาทำด้วยทองคำทั้งตัว เป็นรูปร่างมนุษย์ที่ประดับเพชรพลอยต่าง ๆ บนแท่นบูชามีเตียงไว้ให้ชายาของพระนั่ง ใกล้แท่นบูชามีแม่วัวที่ทำด้วยเงินตัวหนึ่ง แม่วัวนี้ก็มีส่วนได้รับเกียรติต่าง ๆ ของพระด้วย เพื่อจะมีสิทธิพิเศษได้เข้าไปใกล้รูปปฏิมาดังกล่าว ต้องเปลือยกายล่อนจ้อนหมดทั้งตัว พระสงฆ์ที่ประจำโบสถ์นี้อาศัยอยู่ในโพรงกำแพง ความมืดของที่อยู่ก็ยิ่งเพิ่มความเคารพอันเกิดจากการปฏิบัติงานของพระ หน้าที่สำคัญของพระ คือ เอาอาหารที่สัตบุรุษนำมาถวายรูปปฏิมา เข้าไปตั้ง พระที่มีหน้าที่เช่นนี้ ไม่ต้องกลัวอดตายเป็นอันขาด งานที่พวกบาญาณฉลองอย่างโอ่อ่าสง่ายิ่งกว่านั้น คล้ายกับงานฉลองพลับพลาของพวกยิวพอสมควร คือ เขาออกจากเมืองหนึ่งสัปดาห์ไปอยู่ใต้ปะรำที่อยู่สุขสบายมาก ทุกหนทุกแห่งได้ยินแต่เสียงแตรเสียงขลุ่ย กระโจมทำด้วยผ้าแพรที่เย็บปักถักร้อย พื้นดินลาดปูด้วยพรมสวยงาม ใต้เสื้อผ้าของทุก ๆ คนมีเต้ากำยานเล็ก ๆ ที่ใส่ถ่านกำลังลุกและส่งกลิ่นเครื่องหอม เขาเอาน้ำดอกกุหลาบที่ส่งกลิ่นหอมพุ่งพรมบนหน้า หนวดและมือ รวมความว่า อะไร ๆ ทุกอย่างแสดงให้เห็นความโอ่อ่าหรูหรา และทำให้เกิดความสนุกสบายทางเนื้อหนัง

พระสังฆราช เดอ เบริธอยากถึงจุดหมายปลายทางเร็วๆ ได้ฉวยโอกาสแรกที่จะเดินทางไปเมืองชีรัส (Schiras) ซึ่งเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งในประเทศเปอร์เซีย เมืองนี้ตั้งอยู่บนแม่น้ำเบนดีมีร์ (Bendimir) ที่ตีนภูเขาลูกหนึ่ง พื้นดินของเมืองชีรัสผลิตผลไม้ทุกอย่างที่มีในยุโรป และยังผลิตผลไม้อื่นอีกหลายอย่างที่เราไม่รู้จัก แต่รสดีกว่าผลไม้ที่เราเคยกินเสียอีก เมืองนี้แม้ว่ากว้างขวาง แต่มีพลเมืองน้อย เพราะมีสวนดาษดื่นทั่วไป ในสวนนั้นเจ้าของทำที่อาบน้ำ และเอาใจใส่เผ้าดูแลรักษาอย่างเหลือเกิน เพราะใครๆ ก็เห็นประโยชน์ของที่อาบน้ำในทุกประเทศที่มีอากาศร้อน หลังคาสุเหร่ามุงด้วยกระเบื้องที่ทาน้ำมันขัดเงา กระเบื้องเหล่านี้เมื่อเรียงเป็นแถวอย่างได้สัดส่วนกันก็ดูสวยงามดี โรงเรียนต่างๆ อันเป็นสถานที่อบรมเยาวชนนั้น ดูภายนอกสง่างาม คนเด่นๆ ที่มีความสามารถสูงๆ ในทุกสาขาวิชาทางภาคตะวันออกนั้น ก็ออกมาจากโรงเรียนเหล่านี้ ซึ่งสอนคณิตศาสตร์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาอาหรับ สำหรับอ่านพระคัมภีร์อัลกุรอ่านในตัวบทเดิม ชาวเปอร์เซียเป็นคนมีชีวิตชีวามาก มีจินตนาการแช่มชื่นและอุดมสมบูรณ์จึงดูเหมือนว่า เขาเกิดมาสำหรับเป็นจินตกวีหรือนักพูด คุณสมบัตินี้เป็นคุณสมบัติที่เขาได้รับมาจากบรรพบุรุษ และตั้งแต่ในยุคดึกดำบรรพ์มาแล้ว คนทุกๆ ชาติต่างยอมรับว่า เรื่องพูดในที่สาธารณะแล้ว ต้องยกไว้ให้ชาวเปอร์เซีย ในเมืองนี้มีครอบครัวคริสตังอยู่สองสามครอบครัว เขาดำรงชีวิตโดยไม่มีเรื่องต้องวิตกกังวลและไม่มีใครสนใจเอาใจใส่

เมื่ออยู่เมืองชีรัสชั่วระยะหนึ่งแล้ว กองคาราวานก็เดินทางไปยังเมืองที่เก่าที่สุดเมืองหนึ่งในโลก และทุกวันนี้เป็นเมืองหลวงของประเทศเปอร์เซีย เมืองนี้เป็นศูนย์กลางของมารยาทผู้ดีและคุณวุฒิความสามารถ มีการแข่งขันกันบำรุงวิชาความรู้ทุกอย่าง และเพียงแต่ขึ้นชื่อว่าเป็นคนต่างชาติ

เท่านั้น ก็จะได้รับการต้อนรับอย่างดี เกียรติที่เขาให้แก่คนเก่งกล้าสามารถนั้น ย่อมส่งเสริมชนชาติเหล่านี้ที่มีนิสัยชอบไปในทางศึกษา ตำแหน่งบรรดาศักดิ์ตกได้แก่ผู้มีความรู้สูง ๆ ส่วนผู้ที่ไม่มีความรู้หรือมีความประพฤติเสื่อมเสียนั้น ต้องอับเฉาอยู่ในความต่ำต้อยน้อยศักดิ์และความดูหมิ่นของประชาชน ในเมืองมีห้องที่ชาวเมืองผู้มีชื่อเสียงมาชุมนุมกัน เพื่อโต้แย้งกันอย่างมีเหตุผล และชำระความรู้ของกันและกันโดยเอาความคิดเห็นมาเปรียบกัน และเนื่องจากเขาเป็นนักพูด จินตกวีและนักปรัชญาเมธีด้วยกันเกือบทุกคน แต่ละคนในโรงเรียนเหล่านี้จึงอ่านผลงานใหม่ ๆ ที่เกิดจากสติปัญญาของคน ไม่ว่าเกี่ยวกับศีลธรรม การเมือง หรือศาสนา ทุกคนมีสิทธิ์จะออกความเห็นเกี่ยวกับเกียรติคุณของหนังสือ และผลงานที่ได้รับการพิจารณาและติชมแล้วจะต้องได้รับการต้อนรับด้วยการปรบมือของประชาชน

ชาวเปอร์เซียชอบโต้เถียงกันเกี่ยวกับเรื่องศาสนาเป็นต้น เขามีนิสัยช่างล้อเลียนและเป็นคนละเอียดถี่ถ้วน เก่งในทางอ้างเหตุผลผิด ๆ เพื่อแสดงว่าความเชื่อถือของเขาถูก เมืองนี้ แม้ว่าใหญ่กว้างขวาง แต่มีพลเมืองน้อย สวนที่ปลูกต้นไม้กินเนื้อที่มาก และถ้ามองดูเมืองอิสปาฮันแต่ไกลแล้ว จะคิดว่าเป็นป่าใหญ่มากกว่าจะเป็นนครหลวงของจักรวรรดิหนึ่ง บ้านเรือนในนครหลวงนี้สวยงาม มีการถือตามกฎหมายของศิลปศาสตร์อย่างเคร่งครัด สนามสาธารณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมยาว อาคารทุกหลังทำเป็นแบบเดียวกัน และที่นครนี้เราจะพบของทุกอย่างที่ภาคตะวันออกผลิตได้ พระมหาราชวังซึ่งอยู่ทางด้านหนึ่งนั้น น่าจะเป็นเกียรติที่คู่ควรกับช่างสถาบันชั้นเยี่ยม ๆ ของเรา (ฝรั่งเศส) พระคริสตศาสนายังเจริญแต่น้อย ผู้นับถือนิกายคาทอลิกที่เมืองนี้เป็นช่างฝีมือหรือพ่อค้าชาวต่างชาติ ชาวเปอร์เซียคิดว่าตนมีความเก่งกล้ากว่าชนชาติอื่น จึงสอนชนชาติเหล่านั้นเป็นศิษย์ไม่ได้ และเขาตกเป็นทาส

ของประสาททั้งห้า เกินกว่าที่จะเห็นว่า การถือเคร่งครัดตามคำสอนของพระวรสาร เป็นสิ่งประเสริฐกว่าการดำรงชีวิตอย่างปวกเปียกและหาความสนุกทางเนื้อหนัง

การเดินทางจากเมืองอิสปาฮันไปถึงเมืองโคโมรอน (Gomoron) สะดวกสบายดี ตลอดทางมีศาลาพักที่ผู้เดินทางได้รับการต้อนรับโดยไม่ต้องเสียเงิน แต่เขาจัดแค่เครื่องโต๊ะ (จาน ช้อนส้อม แก้ว มีด) ให้เท่านั้น ผู้เดินทางทุกคนต้องออกเงินซื้ออาหารกินเอาเอง ก่อนจะตาย ชาวเปอร์เซียที่ศรัทธาๆ มักยกเงินให้สร้างศาลาพักแบบนี้ขึ้นมากๆ ตำรวจทำงานขันแข็งกวาดล้างขโมยให้หมดไปจากถนนหนทาง บรรดาเจ้าเมืองต้องรับผิดชอบการลักขโมยที่เกิดขึ้นในท้องที่ที่ตนปกครอง เขาจึงเพิ่มความระแวดระวังมากยิ่งขึ้น อากาศที่เมืองโคโมรอนมีพิษร้ายแรงมาก จนใครๆ เรียกเมืองนี้ว่าเป็นหลุมฝังศพของชาวยุโรป ชาวอังกฤษกับชาวฮอลันดาอยู่ในเมืองนี้อย่างโอ่อ่าหรูหราที่สุด แต่เขาทำการปฏิสันฐานต้อนรับชาวต่างประเทศทุกคนโดยไม่เลือกว่าถือศาสนาใด แม้ว่าเมืองนี้อยู่ใต้เส้น แต่อากาศร้อนน้อยกว่าตามชายฝั่งอ่าวเปอร์เซีย แสงอาทิตย์ร้อนน้อยลง เพราะเวลากลางคืนยาวน้ำค้างทำให้เย็น ลมพัดสม่ำเสมอและเมฆบังแดดไว้

จากเมืองโคโมรอน ต้องเดินทางไปเมืองสุหรัต อันเป็นท่าเรือแห่งแรกของประเทศอินเดีย เมืองนี้สร้างขึ้นไม่สวยงาม แต่มีพลเมืองมาก เป็นที่นัดพบของชนชาติค้าขายทุกชาติ พระสังฆราชเดอ เบริธรู้สึกทึ่งเมื่อเห็นประเทศอินเดียซึ่งเปรียบเสมือนหนึ่งโลกใหม่ ประเพณีพิธีทางศาสนาตลอดจนกฎบัญญัติและขนบธรรมเนียมของชาวอินเดียนั้น ไม่ได้ยืมมาจากชนชาติใด

ในโลก จริงอยู่พระราชสำนักและบรรดาผู้มีสกุลถือศาสนามุสลิม แต่ประชาชนจมอยู่ในความเชื่องมงายอย่างต่ำช้าที่สุด โบสถ์ของเขาเต็มไปด้วยรูปพิลึกพิลั่น ซึ่งเขากราบไหว้ บนแท่นบูชามีหัวหมูป่า เขาวัว หางจระเข้ กับตีนของสัตว์ที่ตัวเป็นสิงโต แต่หัวและปีกเป็นนกอินทรี (griffon) เป็นภาพที่น่าละอายสำหรับมนุษยชาติยิ่งนัก เมื่อเห็นชนชาติหนึ่งทั้งชาติก้มกราบลงหน้าวัตถุอันเลวต่ำช้าถึงเพียงนี้

ประภาษก (prophète) ที่เขาเคารพมากที่สุด ชื่อ รามม (Ram) เขาถวายเกียรติแด่ประภาษกรามอย่างเดียวกับที่ถวายแด่เทพเจ้า และเพื่อแสดงให้เห็นว่า การนับถือรูปปฏิมาเป็นการถูกต้อง เขากล่าวว่าเทพเจ้าสูงสุดสถิตอยู่ในประภาษกราม เขายังนับถือต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งก็มีส่วนได้รับเกียรติของเทพเจ้า ความศักดิ์สิทธิ์ของต้นไม้นี้ คือ กิ่งของมันโน้มลงมาถึงดิน แล้วก็ออกรากเป็นต้นไม้ใหญ่อีกต้นหนึ่งโดยไม่ขาดจากต้นแรก เป็นเช่นนี้ต่อ ๆ ไปจนกระทั่งมีต้นไม้เป็นป่า ๆ เกิดจากต้นไม้ต้นเดียว(๑) ซึ่งคนต่างศาสนานับถือเป็นป่าละเมาะอันศักดิ์สิทธิ์ เขามีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เขาจาริกไปแสวง-บุญ ในแคว้นเบงกอลมีรูปปฏิมารูปหนึ่งดึงดูดชาวอินเดียให้ไปกราบไหว้เป็นอันมาก เวลาแห่รูปปฏิมานี้ ผู้มีจิตเลื่อมใสมาก ๆ จะพุ่งตัวเข้าไปใต้ล้อรถ คนที่ได้รับบาดเจ็บถือว่าเป็นบุญที่ได้รับบาดเจ็บเช่นนั้น ส่วนผู้ที่ถูกรถทับก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่ตายเพื่อศาสนา ศีลธรรมของคนเหล่านี้ เป็นศีลธรรมอันบริสุทธิ์ กฎธรรมชาติและความรักความเป็นระเบียบดูเหมือนได้กำหนดคติพจน์ทั้งหมดของศีลธรรมนั้น แต่พิธีงมงายของเขาดูประหนึ่งว่าเกิดมาจากความเพ้อคลั่ง เขาถือว่า การปลิดชีวิตของสัตว์ที่พระเจ้าทรงเนรมิตมานั้น เป็นอาชญากรรมที่สมควรจะได้รับโทษชั่วนิรันดร คนที่มี

---

(๑) คงจะหมายถึงต้นไทร–กวป.

จิตใจศรัทธาไม่กล้าหายใจ เพราะกลัวจะหายใจเอาตัวแมลงเล็ก ๆ เข้าไปในปาก น้อยครั้งที่เขาจะจุดใต้ เพราะกลัวผีเสื้อจะบินเข้าไปไหม้ตาย เขาจะนั่งที่ไหน จะต้องล้างที่ตรงนั้นอย่างถ้วนถี่เคร่งครัด เพื่อไล่แมลงที่เขาอาจนั่งทับให้พ้นไป เขาถือเป็นการสร้างบุญกุศล ถ้าขอไถ่ชีวิตของสัตว์ที่คนต่างชาติหมายจะเอาไปกิน และเมื่อชาวโปรตุเกสคนใดคนหนึ่งต้องการเงิน เขาจะเอานกตระเวนไปตามถนนหนทาง บอกว่าประเดี๋ยวจะเอาไปฆ่ากินเท่านั้นแหละผู้มีจิตใจศรัทธาก็จะพากันตกอกตกใจหาเงินมาไถ่นกนั้น

เขาเหล่านี้แตกแยกเป็นหลายลัทธิหลายนิกายต่างกัน แข่งกันถือความเคร่งครัดจนเกินไป และนำการปฏิบัติพิลึกพิลั่นบางประการเข้ามาใช้แทนขนบธรรมเนียม ลัทธิซึ่งเป็นที่นับถือมากที่สุดก็คือลัทธิของพวกพราหมณ์ ซึ่งเวลาเดินทุกครั้ง จะต้องเดินพร้อมกับถือไม้เท้าอันเป็นสัญลักษณ์หมายถึงการบังคับบัญชา และจะต้องมีธงขาว สัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ซึ่งเขาปฏิญาณจะถือ นำหน้าไป ดินฟ้าอากาศที่นี่ต่างกับดินฟ้าอากาศของเรามาก ในฤดูหนาว ต้นไม้ของเราใบโกร๋น แผ่นดินแห้งแล้งอยู่ในความอยู่นิ่งและเฉื่อยชา ตรงกันข้าม ในฤดูนี้ ธรรมชาติในชมพูทวีปกลับฟื้นฟูตัวใหม่และกระชุ่มกระชวยขึ้น ทุ่งนามีรวงข้าวเต็มและเก็บเกี่ยวข้าว ต้นไม้ดูผุดผาดสวยงามไปด้วยใบและผลของมัน

เมื่อหยุดพักผ่อนสองสามวันแล้ว พระสงฆราช เดอ เบรธ ก็เดินทางไปเมืองมาสุลีปาตัน (Masulipatan) การเดินทางเป็นไปด้วยความลำบากอย่างแสนเข็ญ ชาวอินเดียเชื่อถืองมงาย ไม่ยอมขายเป็ดไก่ให้แก่ผู้เดินทาง เพราะเขาทราบมาก่อนว่า เขาซื้อเอาไปฆ่ากิน หลังจากเดินทางผ่านรัฐต่าง ๆ ส่วนหนึ่งของมหาอาณาจักรโมกุลแล้ว ท่านก็เดินทางเข้าอาณาจักรกอลกอนดา (Golconde) ซึ่งเมืองหลวงของอาณาจักรนี้นับเป็นเมืองที่จัดอย่างได้สัดส่วน

ดีที่สุดเมืองหนึ่งในชมพูทวีป ถนนกว้างและทำอย่างดี บรรดาพระชายาของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งอยู่ในอาคารอันกว้างใหญ่และสวยงามยิ่งนั้นออกมาไม่ได้ พระมหาราชวังแสดงความโอ่อ่าหรูหราอย่างถึงขนาด แผ่นนามประตู กลอน และซี่ประตูทำด้วยทองทั้งอัน พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นเจ้าของบ่อเพชรบ่อหนึ่ง อยู่ห่างจากนครหลวงเพียงใช้เวลาเดินสี่วัน บ่อเพชรนี้แหละที่ทำให้พระองค์ทรงแสดงความโอ่อ่าหรูหราได้

มาสุลีปาตัน ซึ่งเขาถือเป็นท่าเรือสำคัญของพระราชอาณาจักรคอลคอนดานั้น อันที่จริงเป็นแค่ที่จอดเรือ ซึ่งเรือต่าง ๆ ทอดสมออยู่ห่างเป็นระยะทางเดินกว่าสี่ชั่วโมง แม้ว่าเมืองนี้ตั้งอยู่ในที่ดินที่เป็นหนองบึงและบ้านเรือนก็เป็นกระท่อมเลว ๆ ก็นับว่าเป็นเมืองที่ร่ำรวยและมีพลเมืองมาก เพราะมีชาวต่างประเทศพากันมาค้าขายเพื่อหาผลกำไร อากาศที่เมืองร้อนจัดจนดูเหมือนหายใจเอาไฟเข้าไปก็ว่าได้ โรคบิดซึ่งเกิดเพราะน้ำไม่ดีนั้น ทำความเสียหายอย่างร้ายแรงแก่ชาวต่างประเทศ ซึ่งต้องซื้อสมบัติที่อยากได้นั้นในราคาแพงยิ่งนัก

พระสังฆราช เดอ เบริธ พักอยู่ที่เมืองมาสุลีปาตันยี่สิบวัน จากนั้นก็ลงเรือมายังเมืองตะนาวศรี การเดินทางของท่านมีอันตรายเป็นอย่างยิ่ง คนนำร่องเรือไม่ชำนาญ ทำให้ท่านเสี่ยงต่อการเรือจะอับปางในกลางหมู่เกาะอันดามันที่มีคนดร้ายอาศัยอยู่ คนดร้ายเหล่านี้เคยฆ่าและกินชาวต่างประเทศที่พายุพัดมายังชายฝั่งเกาะเหล่านั้น เขาเป็นคนพวกเดียวในภาคตะวันออกที่ละเมิดสิทธิอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้เป็นแขกที่ขอพักอาศัยอย่างไม่มีความละอายและไม่สงสาร แต่เรื่องที่ทำให้พระสังฆราชผู้ศักดิ์สิทธิ์สลดหดหู่ใจมากที่สุดก็คือ ได้เห็นพิธีของแขกชาวมุสลิมและคนนอกศาสนา ซึ่งเบื่อหน่ายความสงบ จึงพากันวิงวอนรูปปฏิมาของเขา และเมื่อใช้เวทย์มนต์ทำการบอกกล่าว

ตกลงกับผีแล้ว ก็ทำการแห่ โดยคนในเรือเดินเป็นแถว ถือไม้เท้าเล็ก ๆ ตีเป็นจังหวะ ๆ คนแก่ที่น่านับถือคนหนึ่งเดินรั้งท้าย และขณะที่เขาเผากำยานหน้าเสาแต่ละต้นนั้น คนอื่น ๆ ก็พากันร่วมเสียงร้องรำทำเพลงที่พึงดูไม่เขากันเลย

ทุกคนลงจากเรือที่เมืองมะริดและที่เมืองตะนาวศรี เมืองทั้งสองเป็นเมืองในพระราชอาณาจักรสยาม จากนั้นก็เดินทางไปยังนครหลวงได้ไม่ยาก การเดินทางทางบกมีอันตรายในประเทศที่มีป่ามากมาย จนดูเหมือนเป็นถิ่นที่อยู่ของสิงโต เสือ และหมูป่า เขาใช้เรือที่คลุมด้วยใบต้นปาล์ม ผู้โดยสารแต่ละคนต้องทำอาหารกินเอง เรานั่งเรือในแม่น้ำจนถึงหมู่บ้านแม่น้ำ (Menam) ที่หมู่บ้านนี้ เขาขึ้นเกวียนที่คับแคบมาก จนดูคล้ายเป็นหีบศพมากกว่าเกวียนบรรทุก เขาไม่มีที่จะพักเวลากลางคืนอย่างอื่น นอกจากที่ไม่สะดวกสบายเหล่านี้ ซึ่งเขาถูกจับยัดเข้าไป เนื่องจากต้องตั้งค่ายอยู่ในกลางน้ำ เขาจึงถูกปลิงรบกวนอย่างไม่รู้จักหยุดหย่อน ปลิงนั้นมีชุกชุมอย่างเหลือหลายในที่ที่มีน้ำและถูกแสงแดดแผดเผา เวลากลางวัน เขาเดินอยู่ในท่ามกลางสัตว์ร้ายท่าทางน่ากลัว แม้คนที่ใจกล้าที่สุด เห็นแล้วก็ต้องหวาดสะดุ้ง ส่วนเวลากลางคืน เขาสร้างคล้าย ๆ บ้อมขึ้น โดยจัดให้เกวียนอยู่เป็นวงกลมและให้วัวอยู่ตรงกลาง เพื่อให้พ้นจากการทำร้ายของแรด ซึ่งชอบกินเนื้อของมันมาก คนเดินทางต้องผลัดกันเฝ้ายาม ยิงปืนตลอดเวลา เพื่อไม่ให้สัตว์ร้ายเข้ามาใกล้

ช้างซึ่งเดินเพ่นพ่านอยู่ในป่า ก็ทำให้คนกลัวไม่รู้จักหยุดหย่อน และโดยที่รู้ว่า มันมีกำลังเหนือกว่า จึงดูเหมือนว่ามันไม่รู้จักกลัว เรื่องที่จะคิดไปเล่นงานช้างหรือหนีมันนั้น มีอันตรายเท่า ๆ กัน ที่ปลอดภัยที่สุด คือ

เดินเลี่ยงออกจากทางที่มันเดิน หรือหลีกให้มันเดินไปก่อน มันจะพอใจที่ให้เกียรติมันเช่นนี้ และจะเดินต่อไป แต่ก็จะชำเลืองมองด้วยสายตาเหยียดหยามคนเดินทางที่ยอมรับว่าตนด้อยกว่ามัน ช้างโกรธหรืออารมณ์เสียเป็นบางเวลา ไม่ว่าอะไรที่มันพบก็เป็นที่แทงใจและทำให้มันเคือง เวลานั้นจะต้องเอาอะไรสักอย่างให้มัน มันจะหยิบ รู้สึกภูมิใจที่ได้ของบรรณาการนี้ แล้วเอาเล่นสนุกไป ไม่คิดจะทำร้ายผู้อื่น แต่ถ้ามันยังบ้าคลั่งต่อไป จะต้องหันไปทางหลังมันข้างซ้ายหรืออยู่ใกล้หางมัน มันเคลื่อนไหวตัวช้า เป็นโอกาสให้เรามีเวลาปีนขึ้นต้นไม้ หรือที่สูงชัน ความหนักอุ้ยอ้ายจะไม่อำนวยให้มันติดตามศัตรูทัน

ในที่สุด พระสังฆราช เดอ เบริธ กับเพื่อนร่วมทางผู้มีเกียรติกล้าหาญก็เดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๖๒ แต่พอได้ยินว่าท่านเหล่านั้นมาถึง คริสตังทุกคนก็พากันมามอบตัวอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชา ส่วนชาวโคจินจีน ซึ่งทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนเพื่อหนีให้พ้นคมหอกคมดาบของผู้เบียดเบียนศาสนา ก็พากันมาต้อนรับท่านเหล่านั้น ถือเป็นผู้กอบกู้ที่พระเจ้าส่งมาบำรุงกำลังวิญญาณของเขาด้วยพระวจนะของพระองค์ คนนอกศาสนาหลายคนได้สมัครขอเข้าเป็นคริสตัง พวกเรายังไม่ไว้ใจความกระตือรือร้นของคนเหล่านี้ ที่ยังไม่ได้เรียนศาสนาให้เข้าใจ และมิได้รับคนใดเข้าศาสนา จนกว่าจะได้รับการทดลองเป็นเวลายาวนานและได้เรียนรู้ศาสนาเป็นอย่างดี

ในขณะที่คณะผู้แพร่ธรรมอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยเหล่านี้รวบรวมคริสตังที่อยู่กระจัดกระจายทั่วไปนั้น ทางสามเณราลัยในประเทศฝรั่งเศสก็อบรมมิชชันนารีเพื่อไปแบ่งเบาหน้าที่อันยากลำบากของเขา พระสังฆราชบัลลือ ผู้ยังต้องอยู่ในประเทศฝรั่งเศสต่อไปเพื่อประโยชน์ของสามเณราลัยแห่งนี้

ก็ได้แต่โอดครวญที่ถูกหน่วงเหนี่ยวมิให้ไปปฏิบัติตามที่มีใจเร่าร้อนอยากทำเป็นเวลานานเช่นนี้ ท่านสำนึกดีถึงขอบเขตพันธะของท่านในฐานะเป็นพระสังฆราชแห่งเฮลีโอโปลีส อันว่าตำแหน่งนี้ สำหรับมนุษย์ที่ก้มดูแต่แผ่นดินนี้ก็เห็นว่าเป็นตำแหน่งอันไร้คุณค่า แต่สำหรับผู้ที่ใฝ่ฝันปรารถนาทายะสมบัติของพระเยซูคริสตเจ้าแล้ว เห็นว่าเป็นตำแหน่งอันสูงส่งที่เดียว

พระสังฆราชบัลลือ ประมุขของคณะผู้อาสาสมัครเป็นผู้แพร่พระวรสาร พอมอบธุระการงานต่าง ๆ ในประเทศฝรั่งเศสให้ผู้อื่นทำเรียบร้อยแล้ว ก็คิดจะเดินทางมายังที่อันเป็นที่หมายของท่าน ท่านลงเรือที่เมืองมาร์แซย์ วันที่ ๒ มกราคม ๑๖๖๒ เรือได้นำท่านมาถึงเมืองอาเลปโป (Alep) เมืองนี้ตั้งอยู่บนเนินที่อยู่ตีนภูเขาสูง ๆ จึงดูเหมือนตั้งอยู่ในเหว บริเวณเมืองนี้ชุกชุมไปด้วยพวกอาหรับที่อาศัยอยู่ในกระโจมและหากินทางเลี้ยงสัตว์และปล้นคนเดินทาง ที่ดินเพาะปลูกเป็นที่น่าเจริญใจและอุดมสมบูรณ์ดี ฝนไม่ตกเลยในฤดูร้อน และตกนาน ๆ ทีในฤดูหนาว อากาศที่นี่ไม่เคยหนาวถึงขนาดทำให้น้ำเป็นน้ำแข็ง แต่ทุก ๆ เช้ามีลมที่พัดแรงจัดอย่างเหลือขนาด ทำให้เป็นไข้ที่อาจถึงกับทำให้ตายได้ เมืองนี้มีพลเมืองราวสามแสนคน บ้านเรือนมีหลังคาแบน (ferrasse) ใช้สำหรับนอนเวลาอากาศร้อนจัดในฤดูร้อน และใช้เป็นที่สูดเอาอากาศไม่ว่าจะเป็นฤดูใด ที่เมืองนี้มีฝูงนกเขาและนกอื่นที่คุ้นเหมือนสัตว์บ้านบินไปบินมา ผู้หญิงที่เมืองนี้จะปรากฏตัวในที่สาธารณะ ก็เฉพาะเมื่อจะไปอาบน้ำ และจะต้องคลุมหน้าด้วยผ้าย่นสีดำหรือผ้าที่เปิดให้เห็นก็แต่ปากและจมูกสำหรับหายใจเท่านั้น ชาวยุโรปที่สุ่มสี่สุ่มห้าแสดงมารยาทผู้ดีไปคำนับผู้หญิงเมืองนี้เข้า ก็อาจมีภัยถึงกับเสียชีวิตได้ และถ้ามีข้อพิสูจน์ว่า มีการคบค้ากันในทางลามก ก็จะมีอันเป็นไปได้สองทางเท่านั้น คือ ถูกเผาไฟทั้งเป็น หรือมิฉะนั้น ก็ทรยศต่อพระเจ้าของตน โดยยอมละทิ้งศาสนา

ผู้ใดมิใช่ชาวมุสลิมจะเข้าสุเหร่าไม่ได้ ยิวหรือคริสตชนคนใดขืนเข้าไป จะถูกลงโทษให้ถูกไฟเผา หรือมิฉะนั้น ก็จะต้องนับถือพระ-คัมภีร์ อัล–กุรอ่าน ที่เมืองอาเลปโป มีสุเหร่าสามร้อยแห่ง ซึ่งในจำนวนนี้ ยี่สิบแห่งตกแต่งอย่างหรูหราสวยงามยิ่ง ชาวมุสลิมไม่ฝังคนตายในสุเหร่า เขานำศพมาไว้ที่สุเหร่าเพียงครู่หนึ่ง เพื่อขับร้องบทเพลงฝังศพ ซึ่งแสดงความชื่นชมปีติยิ่งกว่าจะแสดงความเศร้าโศกอาลัย การฝังศพแบบสาธารณะทำนอกเมือง และตำรวจทำดีที่ไม่อนุญาตทำให้คนเป็นติดเชื้อโรคเพื่อให้เกียรติแก่คนตาย

ที่เมืองนี้ ชาวตุรกีอยากได้เงิน จึงยอมให้ถือได้ทุกศาสนา และผู้ใดยอมเสียค่าธรรมเนียมแล้วก็ประกอบพิธีทางศาสนาของตนได้ โดยไม่ต้องเดือดเนื้อร้อนใจ ชาวยิวซึ่งมีอยู่จำนวนหกพันคนก็มีศาลาธรรม (synagogue) หรูหราแห่งหนึ่งในเมืองนี้ คริสตศาสนานิกายต่าง ๆ ก็มีตั้งขึ้นที่นี่ หลายนิกายต่างกันก็แต่ในเรื่องกฎระเบียบวินัยเท่านั้น ที่เมืองนี้มีชาวกรีกอยู่หนึ่งหมื่นห้าพันถึงสองหมื่นคน ถือระเบียบวินัยคณะเคร่งครัดมาก ชาวอาร์เมเนีย ๑๒,๐๐๐ คน กับพวกยาโกบีต (Jacobite) ๒๐๐ คนต้องถือกฎวินัยเคร่งครัดแต่เขาดำรงชีวิตอยู่ในการถือหย่อนยาน พวกยาโกบีตนั้นเป็นศิษย์ของเออตีแกส (Eutichés) และของดีออสกอร์ (Dioscore) ซึ่งพวกเขายังระลึกนึกถึงอยู่ พวกมาโรนิต[๑] (Maronites) มี ๑,๕๐๐ หรือ ๑,๖๐๐ คน ส่วนพวกฟรังก์ (Francs) มีจำนวนน้อยกว่าอีก เป็นแต่คนกลุ่มหนึ่งที่มีคนสามสี่ร้อยคน ชาวฝรั่งเศสเป็นพวกที่ได้รับความนับหน้าถือตามากกว่า เพราะเป็นคนร่ำรวยกว่าเพื่อน และมีความประพฤติเรียบร้อยดีที่สุด

---

(๑) พวกมาโรนิต คือ ชาวอาหรับแท้ที่ถือคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก เรียกตามชื่อนักบุญมารอน (Maron) ที่เป็นผู้ตั้ง และมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศเลบานอนเป็นต้น (ผู้แปล)

ที่เมืองอาเลปโป ยังมีนักบวชคณะเยสุอิต คณะกาปูชินชาวฝรั่งเศส กับคาร์เมลิตาชาวอิตาเลียนสองสามคน นักบวชทั้งหมดนี้แข่งขันกันในเรื่องเดียวกัน คือ คบคิดกันโดยไม่อิจฉากันในอันที่จะสั่งสอนพวก hérétiques และพวก schismatiques งานต่าง ๆ ของนักบวชเหล่านี้ได้รับแต่คำสบประมาทเป็นรางวัลตอบแทน และน้อยครั้งที่เขาปรากฏตัวบนถนนแล้ว จะไม่ถูกชนชั้นต่ำด่าแช่ง พระสังฆราชบัลลือตามเขาไป ก็ได้มีประสบการณ์ไปพบมาด้วยตัวท่านเองแล้ว ท่านถูกหินขว้างมาราวกับห่าฝน และการถูกสบประมาทเช่นนี้ ซึ่งท่านรู้สึกมีความพึงพอใจอย่างลับ ๆ ในใจนั้น ถือว่าเป็นผลที่เริ่มประเดิมงานแพร่ธรรมของท่าน

จากเมืองอาเลปโป ท่านเดินทางไปเมืองแอร์เซอรอน (Erzeron) ในแคว้นตาร์โกมานี (Turcomanie) และได้เดินผ่านประเทศทั้งประเทศซึ่งอยู่ในระหว่างแม่น้ำนาโตลี (Natolie) กับแม่น้ำยูเฟรตีส ท่านได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก ก่อนจะเดินทางถึงเมืองอิสปาฮัน ซึ่งท่านตั้งใจจะเดินทางผ่านเข้าไปทางบกจนถึงประเทศจีน แต่อุปสรรคมากมายหลายประการขัดขวางการเดินทางอันแสนไกลและมีอันตรายยิ่งนี้ ท่านจึงเห็นว่า โดยสารไปกับเรือซึ่งอยู่ที่ท่าเมืองคาเมอรอนในอ่าวเปอร์เซียและจะแล่นใบไปเมืองสุหรัต (ในอินเดีย) ดีกว่า ท่านจำเป็นต้องค้างอยู่ที่ท่าเรือของชมพูทวีปแห่งนี้เป็นเวลานาน และได้มีโอกาสเรียนรู้ขนบธรรมเนียมและประเพณีของประเทศหนึ่งซึ่งท่านจะต้องถอนต้นหนามและพืชไม่ดีออก แล้วเอาพืชพันธุ์ที่มีประโยชน์ปลูกแทน เวลาพักผ่อนเป็นเวลาทำงานของคนที่เอาใจใส่หน้าที่ เขาพบบทเรียนในที่ที่คนอื่นหาความสนุก

พระสังฆราชบัลลือหมั่นขยันในเวลาว่างที่มีขึ้นโดยมิได้ตั้งใจ ท่านพยายามศึกษาบทบัญญัติและขนบธรรมเนียมของมนุษย์ ที่ท่านตั้งใจพิชิตนำ

มาถวายพระเยซูคริสตเจ้า เพื่อนเดินทางของท่านคนหนึ่งพรรณนาถึงขนบธรรมเนียมพิลึกกึกกือต่าง ๆ ข้าพเจ้าจะขอนำบางเรื่องมาเล่าต่อไปที่นี่

เขาเล่าว่า ชาวอินเดียมีธรรมเนียมจัดให้ลูกหลานแต่งงานกันตั้งแต่อายสองหรือสามขวบ แต่ยังไม่ให้เขาอยู่ด้วยกัน ถ้าสามีตายก่อน ภรรยาที่กลายเป็นหม้ายไม่มีสิทธิ์จะแต่งงานใหม่ กฎหมายเคร่งครัดบังคับให้เธออยู่เป็นหม้ายจนตลอดชีวิต ซึ่งเธอก็จะหาทางชดเชยโดยปล่อยตัวในความประพฤติเสเพล

การที่ตัวบทกฎหมายบีบคั้นและขัดต่อความปรารถนาของธรรมชาติเช่นนี้ ก็เพื่อยับยั้งการทำอาชญากรรม ซึ่งทำลายความเป็นระเบียบของสาธารณชนและเอกชน ชาวบานยานเป็นพลเมืองพวกหนึ่งซึ่งคิดแต่ทำการค้าอย่างเดียว บ่อยครั้งเขาเดินทางไปทำธุรกิจในต่างประเทศ ภรรยาของเขาเมื่ออยู่ลำพังคนเดียว ก็ปล่อยตัวประพฤติเสเพลระหว่างที่สามีไม่อยู่ และเมื่อกลัวว่าสามีจะกลับมาพิจารณาลงโทษตนอย่างไร้ความปรานี จึงใช้ยาพิษกำจัดเสียเพื่อมิให้ทำการแก้เผ็ดและเพื่อให้ชู้ผู้สมรู้ร่วมคิดในความเสเพลมาทำความลามกอย่างไม่ละอายใจต่อไป ความประพฤติเช่นนี้เป็นดังเชื้อโรคร้ายที่แพร่ติดไปถึงคนทั่วไป และเพื่อหยุดยั้งมิให้ลุกลามต่อไปอีก บ้านเมืองจึงคิดหาทางมิให้หญิงเสเพลเหล่านี้มีหวังได้แต่งงานอีกครั้งหนึ่ง แล้วเธอทุกคนก็ถูกลงโทษให้อยู่เป็นโสดจนตลอดชีวิต

กฎหมายเคร่งครัดฉบับนี้มีผลทำให้ภรรยาต้องเอาใจใส่รักษาสามีให้มีชีวิตอยู่นาน ๆ ความบริสุทธิ์ถือเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในการแต่งงาน การจะประกอบอาชญากรรมไม่จำเป็นต้องใช้ดาบหรือยาพิษอีกเพื่อที่จะมีชู้ได้ ได้มีธรรมเนียมใหม่เกิดขึ้นมาแทนที่ความประพฤติเหลวแหลก แต่ก็ได้มีการทำ

เลยเถิดไปในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ ภรรยาทุกคนรักสามีอย่างคลั่งไคล้ และเมื่อมีความรักอย่างบ้าคลั่งเช่นนั้น ก็ถือเป็นหน้าที่อันบำเถอนต้องกระโดดลงไปในกองไฟที่จุดลุกอยู่เพื่อกินศพของสามี เขาถือว่าการกระทำอย่างเสียสติเช่นนี้เป็นวีรกรรม และตัวอย่างได้ทำให้เกิดการพลีตนอย่างน่าขนลุกขนพองเช่นนี้เป็นอันมาก

แต่ความรักชีวิตซึ่งมีพลังแรงกว่ากฎหมาย ได้ทำให้การกระทำอย่างโหดร้ายเหล่านี้ลดน้อยลง เกียรติที่จะเผาตัวทั้งเป็นนั้นเป็นสิทธิพิเศษที่ให้แก่ภรรยาของพวกพราหมณ์เท่านั้น และยังให้เฉพาะแก่ภรรยาที่ร่ำรวยพอที่จะซื้อสิทธิดังกล่าวด้วย ในระหว่างที่พักอยู่ ณ เมืองสุหรัตนั้น พระสังฆราชบัลลือมีความตื่นเต้น เมื่อเห็นหม้ายสาวสองคนปรารถนาอยากได้เกียรติอันประหลาดนี้ คนหนึ่งยังสาวและสวยอยู่ ทำให้เจ้าเมืองมีความรู้สึกหวั่นไหวอย่างรุนแรง เจ้าเมืองจึงขัดขวางความตั้งใจของเธอที่จะเผาตัวทั้งเป็น โดยอ้างว่า เธอไม่ต้องทำเช่นนั้น เพราะอายุยังน้อยและอ่อนแอ มีเสน่ห์ ควรอยู่ในโลกและเป็นเครื่องประดับโลกต่อไป หญิงผู้นั้นน้อยใจที่มีผู้กล้าสงสัยว่าเธออ่อนแอ จึงหยิบถ่านไฟแดงๆ ไว้ในมือ แสดงอาการเหมือนไม่รู้สึกเจ็บกล่าวแก่ข้าหลวงด้วยน้ำเสียงมั่นคงว่า “ท่านเจ้าเมืองโปรดอย่าพิจารณาดูความอ่อนแอตามวัยอายุของดิฉันซิคะ แต่โปรดคิดดูเพียงว่า ดิฉันถือไฟนี้ไว้ในมือโดยไม่รู้สึกอะไรเลย โปรดทราบเถิดว่า ดิฉันจะกระโดดลงในกองไฟด้วยจิตมั่นคงเช่นเดียวกัน” แต่เจ้าเมืองก็ยังคงไม่ยินยอมอยู่นั่นเอง

หญิงหม้ายอีกคนหนึ่งงามไม่แพ้คนแรก สู้อุตส่าห์ทำงานอย่างลำบากเป็นเวลาเก้าปีหาเงินจำนวนที่กำหนดเพื่อมีสิทธิพิเศษได้เผาตัวตายทั้งเป็นเรื่องนี้อุบัติขึ้นห่างจากเมืองสุหรัตหนึ่งลีเออ ในหมู่บ้านซุลปารา ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำที่เขานำศพมาล้างชำระ ก่อนจะนำไปที่เผา ห่างจากแม่น้ำแปดก้าว

เขาปลูกกระต๊อบสี่เหลี่ยมหลังหนึ่ง สูงแปดฟุตและมีมัดฟางวางซ้อนกันอยู่บนกองฟืนที่มีศพของสามีวางอยู่ เขานำหญิงหม้ายมา ณ ที่นั้น โดยทำเป็นพิธีอย่างสง่าครึกครื้น

ก่อนจะทำการพลีตนบูชาความรักฉันสามีภรรยาหญิงหม้ายลงไปในแม่น้ำเพื่อล้างชำระตัว แล้วเดินมายังที่เผาด้วยอาการสงบ โดยมีพราหมณ์สองคนพยุงแขน พร้อมกับให้กำลังใจ เธอมองศพของสามีครู่หนึ่ง เดินรอบสองรอบ แล้วก็ขึ้นไปบนที่เผานั่งลง เอาศพวางบนเข่า โดยให้ศีรษะของสามีหนุนอยู่บนท้อง ขณะที่เธออยู่ในท่าอันน่ากลัวนี้ ก็มีคนนำลูกของเธอหลายคนซึ่งกำลังร้องห่มร้องไห้เข้าไปใกล้ เธอลูบคลำปลอบโยนเด็กเหล่านั้นด้วยความรักเอ็นดูยิ่ง กล่าวคำอำลาครั้งสุดท้ายด้วยความกล้าอย่างเยือกเย็น ซึ่งรู้สึกใกล้จะเป็นความเหยียมโหดไปแล้ว แต่พอฉุดลูกออกมาจากอ้อมกอดของเธอ ก็มีคนส่งลูกมะพร้าวที่ใส่กำมะถันกับสายชนวนที่จุดสำหรับให้ไฟติดกองฟืน เธอก็รับ โดยไม่มีใครเห็นสีหน้าเธอเปลี่ยนแม้แต่น้อยเลย พวกพราหมณ์ถอยออกมาเพื่อจุดไฟเผาส่วนข้างนอกของกระท่อม แล้วหญิงผู้เป็นเครื่องบูชายัญเคราะห์ร้ายก็ให้อาณัติสัญญาณจุดไฟเผาตนเอง

ในระหว่างเหตุการณ์อันน่าสยดสยองนี้ บรรดาพระผู้นับถือรูปปฏิมาพากันกระโดดโลดเต้นด้วยความยินดี ส่งเสียงร้องกึกก้องน่าเกลียดน่ากลัวจนน่าจะคิดว่าเป็นสัตว์ร้ายมากกว่าเป็นมนุษย์ พระเหล่านั้นร่างเปลือยจนถึงเข็มขัด ตาที่ขวางและเสียงหัวเราะที่บ่งบอกถึงความเหยียมโหดนั้น แสดงว่าเขาเป็นมนุษย์ที่มัวเมาคลั่งไคล้ศาสนาและไม่รู้จักสงสารใคร บางคนโยนฟางบางคนสาดน้ำมัน เพื่อเร่งไฟให้ลุกแรงและเผาหญิงที่เป็นบูชายัญให้มอดไหม้เร็วขึ้น

การถวายบูชาเผาคนเช่นนี้แสดงว่า พระผู้นับถือรูปปฏิมาเหล่านั้น ไม่มีหลักเหตุผลในวิธีคิดและวิธีปฏิบัติของเขาสักเพียงใด เขามีความตะขิด-ตะขวงใจที่จะเหยียบแมลงที่มีค่าน้อยที่สุด แต่เขากลับสมรู้ร่วมคิดกับหญิงตาบอดและถูกหลอกเหล่านั้น ซึ่งมีใจเร่าร้อนอย่างบ้าคลั่ง และกระตุ้นเตือนเขาให้ฆ่าตัวตาย พระสังฆราชปัลลือ เมื่อเห็นการกระทำอันเหี้ยมโหดอย่างเหลือร้ายเหล่านี้แล้ว ก็เข้าใจว่าชนชาติต่าง ๆ เหล่านี้จะประกอบวีรกรรมได้อย่างประเสริฐเลิศลอยทีเดียว ถ้าสามารถชักนำให้เขามุ่งไปสู่จุดหมายอันถูกต้อง บุคคลใดก็ตาม ถ้ายอมตายเพราะความหลงผิดได้ ก็ย่อมจะพลีตนเพื่อความจริงได้ เพราะความจริงมีเสน่ห์แรงกว่า สามารถชักจูงผู้มีน้ำใจกว้างทุกคนทรุดถึงความจริงนั้น

แต่ไม่ใช่ว่า สตรีทุกคนใจกล้าไม่กลัวความสยดสยองของความตายเช่นนี้ หลาย ๆ คน เมื่อขอมีเกียรติได้ถูกเผาทั้งเป็นแล้ว ก็มีความหวาดเสียวสยอง เมื่อได้มาเห็นใกล้ ๆ แต่ทว่า เมื่อใดเธอยินยอมเป็นเครื่องบูชาอันน่ากลัวนี้แล้ว จะบอกเลิกคำสัญญาไม่ได้อีก พวกพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้รับคำสัญญาจะผลักเธอเข้าไปในกองไฟ เว้นแต่จะมีใครมาช่วยเหลือให้พ้นจากความบ้าคลั่งของเขา เรื่องทำนองนี้เกิดขึ้นหลังจากเรื่องที่ข้าพเจ้าเพิ่งเล่ามาไม่กี่วัน คือ หญิงหม้ายคนหนึ่งหน้าซีด เมื่อเห็นที่เผาที่เธอขอ พวกพระพยายามอย่างไร ก็ไม่สามารถโน้มน้าวเธอให้ตัดสินใจทำการบูชาตนต่อไปจนสำเร็จ จึงใช้กำลังลากเธอมายังที่เผา ก็มีชาวอังกฤษหลายคนสงสารชะตากรรมของเธอ ชักถามแล้วฉุดเธอออกมาจากเงื้อมมือของพระผู้เป็นเพชฌฆาตเหล่านี้ แต่หญิงที่แสดงความขลาดเมื่อเห็นภัยนั้นเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของประชาชนทั่วไป

แต่ละถิ่นแดวันในชมพูทวีปมีพิธีแบบเฉพาะพิเศษ มีบางแห่งที่พวกพราหมณ์ใช้เวทย์มนต์คาถาบีบบังคับให้สตรียินยอม แต่พอเธอยินยอมแล้ว พวกพราหมณ์ก็ส่งกระจกอันหนึ่งให้เธอดู เธอจะเห็นสามีเชื้อเชิญเธอให้มาแบ่งปันความสุขที่เขากำลังรับอยู่ ฝ่ายพ่อแม่ก็ปลื้มปีติที่การตัดสินใจของลูกสาวจะสะท้อนเกียรติให้ตกมาถึงตนด้วย จึงจัดให้มีการเลี้ยงอย่างหรูหราเป็นเวลาแปดวัน ทั่วบริเวณกึกก้องไปด้วยเสียงสวดของพวกพระ ใคร ๆ ต่างแย่งกันจะเอารางวัลเต้นรำ งานฉลองนี้เขาทำกันในเวลากลางคืน เพราะความมืดกับความเงียบสงบของธรรมชาติบันดาลให้เกิดอะไรอย่างหนึ่ง เป็นคล้ายความเสียวสยองทางศาสนา ที่ทำให้จินตนาการหวั่นไหวและปลุกความคลั่งไคล้ทางศาสนาให้ตื่นขึ้น

ครั้นสิ้นงานฉลองรื่นเริงนี้แล้ว บิดามารดาพร้อมด้วยมิตรสหายตลอดจนพราหมณ์กลุ่มหนึ่ง ก็พากันไปยังบ้านของหญิงหม้าย ที่เขาได้จัดเจ้าหน้าที่มาปรนนิบัติรับใช้ เหมือนดังว่าเธอเป็นเจ้าแม่ผู้ครองอำนาจสูงสุดอย่างแท้จริง เขาแต่งตัวเธออย่างงดงาม นำมาตามทางที่ลาดปูด้วยใบไม้และดอกไม้ พร้อมด้วยเสียงเครื่องดนตรี ครั้นมาถึงสถานที่ที่กำหนดสำหรับทำการบูชาแล้ว เธอก็นั่งลงบนบัลลังก์เล็ก ๆ ตัวหนึ่ง และในขณะที่เขากำลังจัดเตรียมอะไรต่ออะไรนั้น ผู้มาชมก็เต้นรำกันไปเต้นรำกันมา แทนที่จะมีที่เผา เขาจัดเตาใหญ่ใบหนึ่งลึกสี่ฟุตและสุมให้มีความร้อนขนาดพอที่จะทำให้แร่ที่แข็งที่สุดละลายได้ ขณะนั้นแหละใคร ๆ พากันมาแสดงความยินดีกับผู้ที่จะบูชายัญถึงความสุขที่เธอจะได้รับในไม่ช้า บางคนขอร้องให้เธอแสดงความยินดีกับญาติพี่น้อง หรือมิตรสหายของเขา ส่วนบางคนก็ขอร้องให้เธอคุ้มครองเขาและครอบครัวของเขา

เมื่อเตาไฟมีความร้อนถึงขีดพอแล้ว พวกพระก็เปลื้องเสื้อผ้าสวยงามของเธอออก ล้างชำระเธอ แล้วเอาเสื้อชั้นนอกที่เป็นผ้าลินินสวมให้ และเมื่อเดินเวียนเตาไฟสามรอบแล้ว เธอก็กระโจนลงไปโดยไม่สะทกสะท้าน บางครั้งพวกพระนั่นเองเป็นผู้จับเธอโยนลงไป ผู้มีจิตเลื่อมใสทั้งหลายเทน้ำมันและเนยเหลวกับโยนไม้แห้งเข้าไปอีก บิดามารดาของผู้ตายได้เกียรติมีหน้ามีตา ตั้งแท่นขึ้นบนที่เผา ซึ่งต่อไปจะนำเครื่องบูชามาถวายอีก

พระสังฆราชบัลลือเดินทางพร้อมกับศึกษามนุษย์ ท่านจำเป็นต้องเดินทางผ่านรัฐหลายรัฐในมหาอาณาจักรโมกุลและราชอาณาจักรกอลกอดาจนกว่าจะถึงเมืองมาสุลีปาตัน ที่เมืองนี้ ท่านลงเรือในอ่าวเบงกอล เพื่อเดินทางต่อไปถึงเมืองหลวงของพระราชอาณาจักรสยาม และได้ไปถึงหลังจากต้องเหน็ดเหนื่อยและเสี่ยงภัยเป็นเวลาสองปี ข้าพเจ้าเห็นว่าควรพูดถึงอุปสรรคต่างๆ ที่บรรดาผู้แพร่ธรรมใหม่ในเอเชียอาคเนย์ต้องฟันฝ่า เขาไม่มีผู้คุ้มกันและไม่มีผู้นำทาง กล้าเดินผ่านภูมิภาคกว้างใหญ่เหล่านี้ ซึ่งแยกเราอยู่ห่างจากแผ่นดินคนต่างศาสนาแห่งนี้ เขาไม่รู้ภาษาและขนบธรรมเนียมของประเทศที่ต้องเดินผ่านไป หนทางชุกชุมด้วยโจรผู้ร้ายที่ปล้นเอาสมบัติของคนเดินทาง และบ่อยครั้งทำร้ายชีวิตของเขา แต่เมื่อมั่นใจว่า พระเป็นเจ้าทรงปกป้กรักษา เขาก็เดินทางด้วยความมั่นใจ ความเชื่ออย่างแก่กล้าและแน่วแน่มั่นคงย่อมปราบอุปสรรคทั้งมวลให้หมดสิ้นไป

เราท่านทั้งหลายจำเป็นต้องยอมรับว่า อำนาจเร้นลับอย่างหนึ่งชักนำชะตากรรมของมิชชันนารี มนุษย์ที่แปลกผิดธรรมดาเหล่านี้ ซึ่งละทิ้งความร่มเย็นเป็นสุขและเกียรติศักดิ์ไปอยู่เป็นคนยากจน และอับเฉาที่สุดปลายพิภพ และเมื่อปราบประสาทให้อยู่ใต้อำนาจเหตุผลแล้ว เขาก็ตายวันละน้อยทุกวัน เพื่อจะมีชีวิตอยู่ทั้งชั่วนิรันดร เป็นความจริงที่ว่าตัณหาที่รุนแรงแต่

ละอย่างแต่ละประการย่อมมีผู้ที่ยอมตายถวายชีวิตให้ เช่น ผู้ที่มักใหญ่ใฝ่สูงในการพิชิตดินแดน ยอมทิ้งการดำรงชีวิตอย่างสนุกสุขสบายไปขลุกอยู่กับความเหน็ดเหนื่อยและฝุ่นผงในค่าย หรือนักเดินเรือที่มีความละโมบอยากได้สมบัติ ก็กล้าไปเสี่ยงกับพายุคลื่นลมในทะเล ทหารแสวงหาข้าทาสและเหยื่อของการรบ นักเดินเรือที่ละโมบอยากได้สมบัติหรือมีความขัดสนเล่า ก็ตั้งใจหนีให้พ้นความยากจนหรือหาสิ่งที่จะมาบำรุงบำเรอความฟุ่มเฟือยหรูหราและความเสเพลของตน ส่วนมิชชันนารีคริสตชนนั้นต่างกันทีเดียว เขาถือความยากจนโดยความสมัครใจ ทำคุณโดยไม่โอ้อวด ฝังตัวอยู่ในความต่ำต้อยน้อยศักดิ์ และเมื่อมีหน้าที่ต้องเฝ้าดูความรอดของพี่น้องเพื่อนมนุษย์ เขาพยายามปิดบังความดีที่ทำเท่ากับที่คนหยิ่งทะนงพยายามประกาศคุณความดีที่เขาทำ ความทุกข์เข็ญและความถูกดูหมิ่นดูแคลนเป็นมรดกสืบทอดแต่อย่างเดียวที่เขาหวังจะได้รับบนแผ่นดินนี้ บำเหน็จรางวัลของเขาอยู่ในสวรรค์

พระสังฆราชปัลลือกับพระสังฆราช เดอ ลาม็อต-ลังแบรต์ ได้ไปพบกันในพระราชอาณาจักรสยาม เพื่อรวบรวมกลุ่มสัตบุรุษที่ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นประมุข ขณะนั้น การเบียดเบียนพระศาสนากำลังระบาดอยู่ในประเทศข้างเคียง คริสตังใหม่หลายต่อหลายคนจำเป็นต้องหาถิ่นที่อยู่ใหม่ และเนื่องจากถ้าเดินทางไปให้ไกลกว่านี้ ก็จะต้องเสี่ยงกับภัยที่ไม่เกิดผล ท่านทั้งสองจึงเห็นว่า ต้องค้างอยู่ในประเทศสยามซึ่งถือเป็นประเทศที่เหมาะที่สุดสำหรับปฏิบัติให้เป็นไปตามแผนการที่ได้วางไว้ ชาวต่างประเทศทุกคนได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายโดยเสมอหน้ากัน และได้รับสิทธิพิเศษทางพลเมือง ทุกคนอยู่อย่างสงบในครอบครัวของตน ไม่ต้องเกรงกลัวการจู่โจมมาของบริวารลูกน้องผู้สมรู้ร่วมคิดและทำการกดขี่ตามแบบชาวตะวันออก ที่พาคนเคราะห์ร้ายผู้ไม่มีที่พึ่งไปตามคุกหรือที่ธุรกันดาร ถ้าเขาร้อง ก็ถูกลงโทษ

ราวกับเป็นกบฏ ตัวบทกฎหมายบ่งชี้ชะตากรรมของสาธารณชน กำหนดให้ปฏิบัติตามโดยไม่ต้องเป็นทาส ที่กรุงศรีอยุธยา แต่ละชาติมีย่านที่อยู่เฉพาะของตน ประกอบกันเป็นครอบครัวเดียวกันก็ว่าได้ ปกครองตนเองด้วยกฎหรือขนบธรรมเนียมของตน และประกอบพิธีตามลัทธิศาสนาของตน คนต่างชาติในต่างประเทศเหล่านี้ทำให้เรานึกถึงกลุ่มชน ที่แต่ก่อนอยู่เป็นครอบครัวในดินแดนส่วนใหญ่ของภาคตะวันออก การถือศาสนาต่างกันไม่ทำให้เกิดความเกลียดชัง ซึ่งศีลธรรมห้าม ศาสนาประณาม และผู้มักใหญ่ใฝ่สูงใช้หาประโยชน์เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของตน

การที่ชนชาติต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์พากันหลั่งไหลมา เพราะการค้าชักนำให้เข้ามาในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ทำให้เกิดการคมนาคมไปมาอย่างสะดวกและกว้างขวาง ได้มีการเปิดทางบกเพื่อเดินไปยังพระราชอาณาจักรลาวและมอญ ทะเลอำนวยความสะดวกให้แก่การติดต่อกับประเทศจีน ประเทศตังเกี๋ยและประเทศญี่ปุ่น เมื่อมีพ่อค้าทุกชาติมาในพระราชอาณาจักรสยามเช่นนี้ ก็เป็นการง่ายที่ชาวยุโรปจะเรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี และภาษาของชนชาติต่าง ๆ ในภาคตะวันออก

ฉะนั้น กรุงศรีอยุธยาจึงได้รับเลือกให้เป็นศูนย์กลางของศาสนจักรทุกศาสนจักรในภาคตะวันออก พระสมณเกระทรวงที่ตั้งขึ้นที่กรุงโรมต่อเบื้องพระพักตร์ของพระสันตะปาปา เพื่อขยายความเชื่อให้แพร่ออกไปนั้น ได้สนับสนุนการตั้งศูนย์กลางนี้ขึ้น ถือเป็นสิ่งมีคุณประโยชน์อย่างยิ่ง พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ผู้ทรงมีน้ำพระทัยกว้างขวาง ก็ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ศูนย์กลางดังกล่าวดำรงอยู่ตลอดไป พระคลังของพระองค์ได้จ่ายเงินบำรุงสามเณราลัยที่กรุงปารีส และในขณะที่ทรงปราบมณฑลต่าง ๆ นั้น พระองค์ก็เอาพระทัยใส่ขยายพระอาณาจักรของพระเยซูคริสตเจ้า คณะบาทหลวง

ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมน้อยหน้าน้ำพระทัยกว้างขวางของพระเจ้าหลุยส์ ได้แสดงความเผื่อแผ่อารี และได้แสดงความห่วงใยไปจนถึงสัตบุรุษคริสตังในต่างประเทศด้วย คณะบาทหลวงฝรั่งเศสจ่ายเงินสำหรับใช้จ่ายทั้งหมด และเราหวังได้ว่า ผู้สืบตำแหน่งต่อจากพระสังฆราชศักดิสิทธิ์เหล่านี้จะเป็นผู้สืบทอดความมีใจเร่าร้อนและความไม่เห็นแก่ตัวของท่าน ทั้งจะค้ำจุนสำนักที่บรรพบุรุษของตนได้บำรุงให้มั่นคง

ทุกอย่างชวนให้หวังว่า จะได้รับความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ชนชาติต่าง ๆ ที่เขาตั้งใจจะสอนนั้น มีความโน้มเอียงตามธรรมชาติที่จะรับความสว่าง การอดอาหารที่กฎในพระวรสารกำหนดให้ถือนั้นไม่มีอะไรยากสำหรับอากาศร้อนจัดเช่นนี้ ที่ความมัธยัสถ์เป็นคุณธรรมประจำชาติและถือได้ไม่ยากเลย น้อยครั้งที่จะมีคนเมาเหล้าประพฤติเกะกะ เพราะคนในประเทศนี้ชอบเหล้าที่ดื่มแล้วเย็นสบายมากกว่าเหล้าแรงและหอมที่ทำให้เสียสติ กับข้าวทุกอย่างเป็นกับข้าวธรรมดาที่มีทั่วไป การกินตามธรรมดาของเขาคล้ายกับการเลี้ยงที่ทำกันเมื่อครั้งพระคริสตศาสนาเริ่มตั้งขึ้น ในการเลี้ยงเช่นนั้นมีการแสดงความชื่นชมอย่างพอเหมาะพอสม ที่จะมีอยู่ก็แต่ในวิญญาณที่บริสุทธิ์เท่านั้น บัญญัติที่สั่งให้ทำบุญให้ทานเล่า ก็เป็นบัญญัติที่ถือง่ายสำหรับชนชาวสยาม เพราะคุ้นเคยกับการต้อนรับแขกตั้งแต่เด็กมาแล้ว

สำนักจะเจริญขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย เป็นการยากที่คนจนจะเข้าใกล้พระราชบัลลังก์ ที่ห้อมล้อมด้วยข้าราชสำนักที่มักได้และเอาตำแหน่งหน้าที่มาหากินอย่างต่ำช้า การที่พระสังฆราชแห่งเฮลีโอโปลีสมีตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น ทำให้อุปสรรคทั้งปวงหมดสิ้นไป พระเกียรติรุ่งโรจน์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้แผ่เข้ามาจนถึงสุดปลายภาคตะวันออก พระเจ้ากรุงสยามทรงบีติโสมนัสที่ทรง

เป็นที่เคารพยกย่องของพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงมีอำนาจราชศักดิ์ถึงปานฉะนั้น พระสังฆราชทั้งสองได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินอย่างมีพิธีโอ่อ่ายิ่งแบบชาวตะวันออก และความถ่อมตัวของท่านจำต้องยอมรับเกียรติครู่หนึ่ง ซึ่งเมื่อได้รับแล้ว ท่านก็ได้แต่โอดครวญในที่ไม่เปิดเผย ท่านเดินเข้าไปในพระราชวังโดยมีเสียงปี่ กลองและแตรนำหน้า พระเจ้าแผ่นดินประทับบนพระราชบัลลังก์ ทรงฉลองพระองค์ด้วยเครื่องประดับตกแต่งทุกชนิด ทรงรับพระราชสาสน์ ซึ่งพระสังฆราชทั้งสองน้อมเกล้า ฯ ถวายในพระนามของพระสันตะปาปาและพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ต่อมามิช้า พระสังฆราชทั้งสองก็ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินอีกครั้งหนึ่งในพระราชตำหนักชนบท และเกียรติที่ท่านทั้งสองได้รับนั้น ได้เป็นที่อิจฉาของข้าราชสำนัก ที่น้อยใจเมื่อเห็นว่าชาวต่างประเทศได้รับการต้อนรับอย่างมีเกียรติเช่นนี้

พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระประสงค์จะทราบว่า เพราะเหตุใดท่านทั้งสองจึงตัดสินใจเดินทางผ่านประเทศมากมายจนมาถึงพระองค์ และเมื่อทรงทราบว่า ที่ท่านทั้งสองมานั้น ก็เพื่อหาทางทำให้คบเพลิงแห่งความจริงส่องแสง พระองค์จึงตรัสว่า ทรงมีพระประสงค์จะมีส่วนช่วยให้เป็นอันสำเร็จไปตามแผนการอันน่าสรรเสริญนั้น พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ทรงมีน้ำพระทัยกว้างอย่างไม่มีขอบเขต ทรงเสนอท่าเรือแห่งหนึ่งในรัฐต่าง ๆ ของพระองค์ให้สร้างเมืองหนึ่ง ซึ่งพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจะส่งอุปราชคนหนึ่งมาปกครองได้ในนามของพระองค์

คำสัญญานี้มิช้าได้เกิดผล เราทราบกันดีว่า พระเจ้าแผ่นดินทางภาคตะวันออกนั้น ทรงมีพระประสงค์ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเคารพพระองค์มากยิ่งขึ้น จึงไม่โปรดให้เขาได้เห็นพระองค์ ในปีหนึ่งมีแค่วันเดียวที่พระองค์จะทรงปรากฏองค์ให้เห็นในที่สาธารณะ พร้อมด้วยเครื่องแสดงพระราช

อำนาจราชศักดิ์ทุกประการ การปรากฏองค์อย่างสง่างามนี้กระทำที่แม่น้ำ ในจำนวนเรือสองร้อยลำที่ตกแต่งอย่างงดงามนั้น ตรงกลางมีเรืออีกลำหนึ่งทาทองส่งแสงแวววาม จนดูเหมือนว่าเรือทั้งลำทำด้วยแร่ประเสริฐนี้ พระเจ้าแผ่นดินประทับบนเรือลำดังกล่าว ทรงปล่อยให้ราษฎรที่ชุมนุมอยู่บนฝั่งแม่น้ำชมพระบารมีได้

ในโอกาสวันฉลองสมโภชนี้แหละ พระองค์ได้ทรงมีรับสั่งให้ผีพายเรือพายออกจากเส้นทางตามปกติ เพื่อเสด็จไปดูค่ายของชาวฝรั่งเศส และหลังจากได้ทรงพิจารณาดูด้วยพระทัยโปรดปรานแล้ว พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่ดินของเขาแคบเกินไป จึงพระราชทานอีกแห่งหนึ่งกว้างขวางกว่า และยังทรงพระมหากรุณาจัดหาวัสดุที่จะใช้สร้างโบสถ์หลังหนึ่ง ซึ่งพระองค์ทรงหมายมั่นพระทัยจะให้เป็นโบสถ์แม่ (métropole) ในพระราชอาณาจักร

พระสังฆราชทั้งสองมีกำลังใจที่ได้รับความคุ้มครองเช่นนี้ ลงมือทำในสิ่งที่บรรดาผู้ตั้งกฎหมายและนักปรัชญาเมธีในสมัยโบราณเพียงแต่เคยคิดไว้เท่านั้น มีนอสในเกาะครีต (Crete) ลีกูรด์ (Lycuirgue) ในแคว้นลาเซเดมอน ได้ตั้งโต๊ะขึ้นหลายตัวให้พลเมืองมารับบทเรียนที่สอนให้ถือความมัธยัสถ์และคุณธรรม ปราชญ์เพลโตอยากให้สมาชิกในสังคมเดียวกันมีความเสมอภาคเท่ากันอย่างแท้จริง จึงเสนอให้ยกเลิกแม้กระทั่งความแตกต่างกันในครอบครัว แต่งานของผู้ปรีชาท่านนี้เป็นงานของมนุษย์ จึงอยู่ไม่มั่นคงถาวรเหมือนกับมนุษย์ เสียงของพระเจ้าองค์หนึ่งมิได้เผยให้เขารู้ว่า เมื่อเป็นลูกของพ่อคนเดียวกัน เขาก็ประกอบกันเป็นครอบครัวเดียวกัน และการใช้ “ของๆ เจ้า” และ “ของๆ ข้า” ในทางที่ผิดก็ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวที่ทำลายทุกๆ สังคมให้พินาศ

แต่พอมีผู้สร้างโบสถ์ขึ้นถวายเป็นเกียรติแด่พระเจ้าผู้สูงสุด ใครๆ ก็พากันมาประกอบคารวกิจ ความสง่างามของคารวกิจนั้นยกจิตใจของทุกคนให้ขึ้นไปถึงพระองค์ แต่การที่ผู้แพร่ธรรมใหม่สองท่านนี้ข้ามน้ำข้ามทะเลมานั้น มิใช่เพื่อสวดมนต์ภาวนาเท่านั้น ท่านเชื่อมั่นว่า นอกจากร้องเพลงสรรเสริญพระเป็นเจ้าแล้ว ยังต้องทำงานด้วย ได้มีการตั้งที่พัก (**auspice hospice**) ขึ้น เพื่อช่วยให้คนเจ็บป่วยมีสุขภาพทางร่างกาย การรักษาคนเจ็บหายป่วยไปหลายๆ คน ทำให้พวกมิชชันนารีมีชื่อเสียงว่าเป็นหมอชั้นเยี่ยม แต่อันที่จริง การที่คนเจ็บหายป่วยนั้น เป็นเพราะท่านเอาใจใส่ดูแลมากกว่า เพราะท่านมีวิชาความรู้ ที่สามเณราลัยกรุงปารีส ท่านได้รับการฝึกให้ไปเยี่ยมโรงพยาบาล โอแตล–ดีเออ (**Hotel Dieu**) จนเคย เพื่อจะสอนให้เขาคุ้นกับความเจ็บป่วยของมนุษย์และให้หายความขยะแขยง เมื่อเห็นคนเจ็บป่วยหรือคนใกล้จะตาย

ผู้ที่ตั้งใจจะทำงานแพร่ธรรมนั้น ควรมีความรู้เรื่องหมอบ้าง ความรู้เรื่องนี้จะทำให้มิชชันนารี เป็นผู้ที่เขาหาตัวและได้รับการต้อนรับในหมู่ชนชาติที่ยังไม่มีความรู้ก้าวหน้าในวิชารักษาผู้เจ็บป่วย คนเจ็บที่พ้นจากการรบกวนของประสาททั้งห้านั้น ย่อมเปิดใจรับความจริงโดยง่าย กับพร้อมที่จะเชื่อว่า ผู้ที่ช่วยให้ร่างกายสบายได้ ก็สามารถจะรักษาโรคภัยของวิญญาณด้วย

ได้มีการเปิดโรงเรียนสาธารณะสอนภาษาทุกภาษาในภาคตะวันออก และผู้ที่ตั้งใจจะเป็นครู ก็ต้องเริ่มเป็นศิษย์ก่อน ที่โรงเรียนดังกล่าวมีการอบรมผู้ที่จะเป็นบาทหลวงประจำชาติ ที่คัดมาจากผู้กลับใจใหม่ในดินแดนต่างๆ ซึ่งเขาจะต้องกลับไปเพื่อทำให้ความจริงส่องแสง ในดินแดนดังกล่าว เขาอาจทำประโยชน์ได้มากกว่าชาวต่างประเทศมาก เพราะในเวลาที่มีการเบียดเบียนศาสนาอย่างรุนแรง เป็นการง่ายที่เขาจะหลบให้พ้นคมดาบของผู้เบียดเบียน ซึ่งดูเขาไม่ออกว่าต่างกับพลเมืองอื่นตรงไหน ทุกชาติข้างเคียง

เมื่อทราบว่ามีการสอนให้มีความเฉลียวฉลาดในสำนักแห่งนี้ ก็ส่งลูกหลานมา แล้วไม่ช้าก็มีผู้สำเร็จเป็นผู้แพร่ธรรม ซึ่งกลายเป็นคู่แข่งของผู้สอน และได้เข้าร่วมในหน้าที่การงานของเขา

เด็กที่มาจากประเทศจีน ประเทศโคจินจีน ประเทศตังเกี๋ยและประเทศสยามนั้น ต่างมีโรงเรียนต่างหากสำหรับแต่ละชาติ มีการสอนภาษาลาติน ศีลธรรมในพระวรสาร เรื่องศาสนาและพิธีศาสนา มีพระภิกษุและขุนนางบางคนขอรับศีลล้างบาป หญิงพรหมจารีและแม่หม้ายหลายคนก็สมัครถือชีวิตนักบวช และถือแบบดำรงชีวิตอย่างเคร่งครัด มิชชันนารีรุ่นใหม่อีกหลายรุ่นเดินทางจากประเทศฝรั่งเศสมาถึงที่นี่ เพื่อแทนคนที่ตายไปหลายคน นักเรียนมีเป็นจำนวนมากมาย จนมีผู้พูดถึงสิบสองภาษาในวิทยาลัยแห่งนี้ ส่วนโรงพยาบาลเล่าก็มีคนเจ็บป่วยเต็มอยู่เสมอ และชาวต่างประเทศหลายคนก็มาที่นี่จากทุกแว่นแคว้นในพระราชอาณาจักร เพื่อหายารักษาโรคภัยไข้เจ็บของเขา พระสังฆราชทั้งสองถือเป็นหน้าที่ต้องมาพันแผลของเขาด้วยตัวท่านเอง และความเอาใจใส่ด้วยความเมตตาของท่านถือเป็นการเตรียมจิตใจของพวกเขาให้รับการดลใจของพระหรรษทาน (grâce)

ชาวสยามไม่เข้าใจว่า มิชชันนารีชาวต่างประเทศที่ไม่มีความมักใหญ่ใฝ่สูงและไม่มีความโลภอยากได้สมบัติมาก ๆ นั้น เหตุใดจึงสมัครใจมาหาความเหนื่อยยากในที่ไกล ๆ เช่นนี้ ว่าประหลาดใจที่การแพร่พระวรสารจึงไม่ก้าวหน้ากว่านี้ในประเทศที่ความมัธยัสถ์และความสงบเสงี่ยมก็เป็นคุณธรรมประจำชาติ สตรีเล่าก็มีความสงบเสงี่ยมเหนียมอายเด่นกว่าสตรีทุกชาติในภาคตะวันออก อุปสรรคมากมายหลายประการหยุดยั้งความเจริญของพระคริสตศาสนา ซึ่งมีคติธรรมตรงกับความโน้มเอียงไปในทางดีของชนชาตินี้ ความเกียจคร้านตามธรรมชาติทำให้ความรู้สึกเมื่อเด็กยังคงอยู่ตลอดไป

และอคติจะคงทนอยู่นานกว่าก็ต่อเมื่อได้ฝังรากลงไปในวิญญาณที่อ่อนแอและเกียจคร้าน เขาไม่สนใจว่าอะไรเป็นเรื่องจริงและอะไรเป็นเรื่องหลงผิด เขาพยายามที่จะไม่คิด เพราะการคิดทำให้เหน็ดเหนื่อย และแม้ว่าเป็นคนสนใจในเรื่องฝ่ายจิต เขาเป็นคนเหลาะแหละเกินกว่าที่จะยอมรับหลักการและผลที่เกิดจากหลักการ ดังนั้นพระราชอาณาจักรสยามจึงเหมาะสำหรับทำการตระเตรียมแพร่พืชพันธุ์ของพระวรสารให้ขยายไปในที่ไกลมากยิ่งกว่าสำหรับจะช่วยคนให้เกิดมาสู่พระหรรษทาน (grâce) คุณธรรมทางศีลธรรมก็ดี การถือพรหมจรรย์และการถือมัธยัสถ์ของพระภิกษุก็ดี เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลที่ส่งเสริมอคติของประชาชน ประชาชนไม่ยอมเชื่อว่า คนที่ไม่มีความอ่อนแออย่างคนทั่วๆไปนั้น ก็อาจเป็นผู้นำทางที่ตาบอดและไม่ซื่อสัตย์

พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามทรงพอพระราชหฤทัย ที่มีชาวต่างประเทศบางคนจากถิ่นไกลๆ มาพลีสมบัติและความสงบร่มเย็นของตนเพื่อความรอดพ้นของประชาชนพลเมืองของพระองค์ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ต้องส่งเสริมงานของเขา และหลังจากได้ทรงสำแดงน้ำพระทัยกว้างต่อสามเณราลัยแล้ว พระองค์ได้ทรงประกาศต่อหน้าบรรดาขุนนางว่า ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทุกคนของพระองค์ถือคริสตศาสนาได้ นับแต่เวลานั้นเป็นต้นมา พระองค์ไม่เสด็จไปยังโบสถ์ที่มีรูปปฏิมาอีก และยิ่งกว่านั้น พระองค์เองคงจะได้ทรงยอมรับคำสั่งสอนของพระวรสาร ถ้าหากมิได้ทรงรับการทัดทานของพวกแขกมุสลิม ซึ่งมีจำนวนมากมายทั้งมีอำนาจมากในขณะนั้น พระองค์ทรงแสดงความเมินเฉยต่อศาสนาที่ตั้งขึ้นแล้ว เขาจึงหวังว่า ไม่ช้าคงจะได้นับพระองค์เข้าในจำนวนสานุศิษย์ของพระมหะหมัด แต่น่าเสียใจที่พระองค์ทรงแสดงความเย็นเฉยต่อทุกศาสนา และทรงยึดมั่นในความลุ่มหลงดั้งเดิมต่อไป

พระศาสนจักรในกรุงสยาม นับตั้งแต่เริ่มตั้งจนถึงทุกวันนี้ ได้เจริญก้าวหน้าในท่ามกลางพายุมรสุม ที่พระศาสนจักรดังกล่าวเจริญรุ่งเรือง

นั้น ก็เพราะความบริสุทธิ์ไม่มีเลศนัยและความรอบรู้ของบรรดาพระสังฆราช ที่ได้รับมอบหมายให้ปกครอง และเพราะใจเร่าร้อนของบรรดาบาทหลวงที่อยู่ในบังคับบัญชาของพระสังฆราช มีพระสังฆราชเจ็ดองค์นับตั้งแต่ท่านโกโต-แลนดีจนถึงท่านเลอบ็อง ผู้ช่วยท่านบรีโกต์ พระสังฆราชแห่งตาบรากา[๑] ผู้ซึ่งความเจ็บป่วยอันเกิดจากความทุกข์ทรมานลำบาก บังคับให้กลับไปรักษาตัวที่สามเณราลัยกรุงปารีส และ ณ ที่นี้ ท่านก็ยังคงละเหี่ยเพลียใจอยู่ในความยากจนอันมีเกียรติ ในจำนวนพระสังฆราชเหล่านี้ องค์หนึ่งก็คือ ท่านเดอ ซีเซ (de Cicé) ซึ่งพระศาสนจักรทุกแห่งในเอเชียอาคเนย์จะต้องระลึกถึงตลอดไปจนชั่วฟ้าดินสลาย พระสังฆราชองค์นี้เกิดจากครอบครัวที่มีฐานะเดิมอยู่ในแคว้นนอร์มังดี แล้วย้ายไปอยู่ในแคว้นเบรอตาญแต่นานมาแล้ว ท่านสละทิ้งความหวังก้าวหน้าทุกอย่าง อันเกิดจากกำเนิดและคุณสมบัติของท่าน เพื่ออุทิศตนให้แก่การแพร่ธรรม หลานของท่านสองคนก็ได้รับสืบทอดความร้อนรนและความเก่งกล้าสามารถของท่าน และทุกวันนี้ดำรงตำแหน่งสูงสองตำแหน่งอยู่ในพระศาสนจักรประเทศฝรั่งเศส เขาทั้งสองคงจะขยายความห่วงใยในการอภิบาลวิญญาณไปถึงชนชาติต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษของเขาท่านหนึ่งได้อบรมสอนให้เป็นบุตรของพระเยซูคริสตเจ้า

จบเล่มที่หนึ่ง

---

(๑) ตอนที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น พวกพม่าได้นำตัวบาทหลวงบรีโกต์ ซึ่งดำรงตำแหน่งพระสังฆราชแห่งตาบรากาไปยังบางช้าง แล้วพาไปเมืองทวาย จากนั้นกัปตันเรือชาวอังกฤษคนหนึ่งชื่อรีเวย์ร์ ได้พาท่านไปเมืองย่างกุ้ง ไปถึงเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๗๖๗ ต่อมาท่านได้รับอนุญาตให้ออกเดินทางจากเมืองย่างกุ้งไปเมืองปอนดิเชรี เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม ค.ศ. ๑๗๖๘–กวป.